SVENSK BYGGNADSKONST

1530–1760

AF

GUSTAF UPMARK

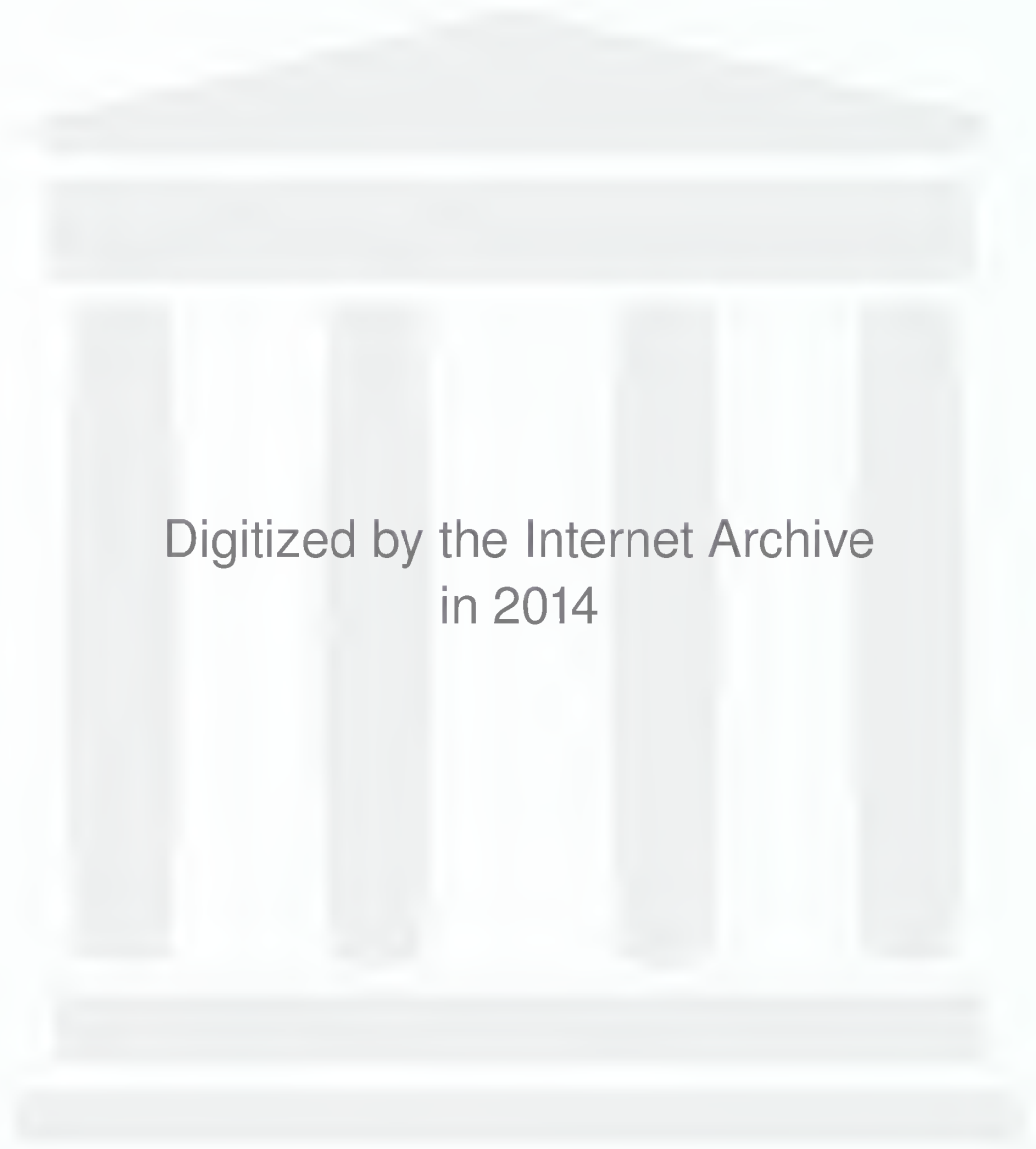

Digitized by the Internet Archive
in 2014

https://archive.org/details/svenskbyggnadsko00upma

SVENSK BYGGNADSKONST

1530—1760

AF

GUSTAF UPMARK
INTENDENT VID NATIONALMUSEUM

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1904

Åren 1897—1900 utkom på tyska ett arbete om svensk byggnadskonst, 1530—1760, med titel »Die Architektur der Renaissance in Schweden 1530—1760» författadt af intendenten vid Nationalmuseum d:r Gustaf Upmark († 1900). Upprepade gånger hafva sedan dess offentligen uttalats såsom ett önskemål, att detta arbete måtte kunna utgifvas på svenska. Författaren själf hade lifligt önskat detsamma, och då hans verk nu utgifves i svensk dräkt, har det kunnat ske efter ett manuskript på svenska af författarens hand.

Då detta efterlämnade manuskript emellertid icke af författaren själf genomsetts och öfverarbetats, så att det utan vidare kunnat tryckas, har ett dylikt arbete af undertecknad måst ombesörjas. Jag har därvid icke ansett mig berättigad vidtaga några förändringar eller göra några tillägg andra än sådana, som varit för sammanhangets och fullständighetens skull absolut nödvändiga, och jag har därvid i de allra flesta fall äfven i afseende på ordalagen kunnat stödja mig antingen på den tyska texten i ofvannämnda verk eller ock på andra af min fader utgifna arbeten i samma ämne som det i föreliggande verk behandlade.

Stockholm i januari 1904.

Gustaf Upmark.

Innehållsförteckning.

I. **Vasatiden.**

Ung- och Högrenässans, 1530—1650.

Sid.

1. Tiden och personligheterna . . . . . 1.
2. Konstens allmänna skaplynne . . . . . 10.
   - **Den äldre vasatiden,** 1530—1600 . . . . . 10.
   - **Den yngre vasatiden,** 1600—1650 . . . . . 16.
3. Byggnadsverken . . . . . 21.
   - **Gripsholm** . . . . . 21.
   - **Vadstena slott** . . . . . 34.
   - **Kalmar slott** . . . . . 47.
   - **Herresäten från 1500-talet** . . . . . 57.
     - Torpa . . . . . 58.
     - Rydboholm . . . . . 61.
     - Tynnelsö . . . . . 63.
   - **Tidö** . . . . . 67.
   - **Privatbyggnader i Stockholm** . . . . . 72.
     - Portaler . . . . . 75.
     - Von der Lindeska husen . . . . . 76.
     - Stortorget . . . . . 79.
     - Petersenska huset . . . . . 80.
   - **Skånska herrgårdar** . . . . . 82.
     - Vidtsköfle . . . . . 84.
     - Torup . . . . . 85.
     - Skarhult . . . . . 87.
     - Svenstorp . . . . . 88.
   - **Kyrkobyggnader i Stockholm** . . . . . 91.
     - Jakobs kyrka . . . . . 93.
     - Tyska kyrkan . . . . . 96.
     - Gustaf II Adolfs grafkapell . . . . . 99.
   - **Landskyrkor** . . . . . 102.
     - Tyresö kyrka . . . . . 102.
     - Jäders kyrka . . . . . 104.
   - **Trefaldighetskyrkan i Kristianstad** . . . . . 107.
   - **Kyrkliga inredningsföremål** . . . . . 112.
     - Predikstolen i Lunds domkyrka . . . . . 112.
     - Dopkapellet i Västerås domkyrka . . . . . 113.

Sid.

Grafmonument . . . . . 115.
Gustaf Vasas grafvård i Uppsala domkyrka . . . . . 117.
Katarina Jagellonicas grafvård i Uppsala domkyrka . . . . . 118.
Johan III:s grafvård i Uppsala domkyrka . . . . . 119.
Gustaf Banérs grafvård i Uppsala domkyrka . . . . . 120.
Erik Soops grafvård i Skara domkyrka . . . . . 121.
Johan Adler Salvius' grafvård i Storkyrkan i Stockholm . . . . . 122.

II. Karolinska tiden.

Klassisk senrenässans 1650—1720. Rokoko 1720—1760.

1. Tiden och personligheterna . . . . . 123.
2. Konstens allmänna skaplynne . . . . . 134.
3. Byggnadsverken . . . . . 145.

Riddarhuset . . . . . 145.
Skokloster . . . . . 149.
Drottningholm . . . . . 156.
Slott och herresäten . . . . . 163.
Karlberg . . . . . 163.
Mälsåker . . . . . 166.
Eriksberg . . . . . 168.
Salsta . . . . . 169.
Steninge . . . . . 170.
Privatbyggnader i Stockholm . . . . . 173.
Axel Oxenstiernas hus . . . . . 174.
Bondeska palatset, nuv. Rådhuset . . . . . 176.
Wertmüllerska (v. d. Noothska) palatset . . . . . 177.
Riksbanken . . . . . 178.
Tessinska palatset, nuv. Öfverståthållarehuset . . . . . 179.
Kyrkor och grafkapell . . . . . 182.
Katarina kyrka i Stockholm . . . . . 182.
Kalmar domkyrka . . . . . 183.
Lars Kaggs grafkapell vid Floda kyrka . . . . . 186.
Karolinska grafkoret vid Riddarholmskyrkan . . . . . 187.
Kyrkliga inredningsföremål och grafmonument . . . . . 189.
Klas Bjelkenstiernas grafvård i Österhanninge kyrka . . . . . 190.
Erik Flemings grafvård i Sorunda kyrka . . . . . 191.
Stockholms slott . . . . . 193.
Rokokoarkitektur . . . . . 203.
Kina slott . . . . . 203.

Tillägg: **Träbyggnader** . . . . . 206.
Fatburen vid Björkvik . . . . . 207.
Ornässtugan . . . . . 208.
Håsjöstapeln . . . . . 209.
Hällestadsstapeln . . . . . 209.

Förteckning öfver ljustrycksplanscher.

1. Gripsholm, Södermanland. Det yttre från norr.
2. » » Yttre borggården.
3. » » Inre borggården.
4. » » Hertig Karls kammare.
5. » » Hertig Karls kammare.
6. » » Vasasalen.
7. » » Danska galleriet.
8. » » Rikssalen.
9. Vadstena slott. Det yttre från öster.
10. » » Norra fasaden och östra gafveln.
11. » » Del af gårdsfasaden.
12. Kalmar slott. Det yttre från norr.
13. » » Hufvudportalen.
14. » » Slottsbrunnen.
15. » » Konung Eriks gemak.
16. Torpa, Västergötland. Dörrar, tak, hufvudportal, kaminpilastrar.
17. Rydboholm, Uppland. Vasatornet.
18. » » Panel i Vasatornet.
19. Tynnelsö, Södermanland. Dörr och paneltak.
20. Tidö, Västmanland. Yttre hufvudportalen.
21. » » Gårdsfasaden.
22. » » Stensalen.
23. » » Dörr i förstugan.
24. Torstenssonska palatset, Stockholm. Gårdsportalen.
25. Portaler från 1600-talet, Stockholm. Västerlånggatan 68, Stora Nygatan 2, Prästgatan 78, Skomakargatan 7.
26. v. d. Lindeska och Funckska husen, Stockholm. Fasader åt Kornhamn.
27. Hus vid Stortorget, Stockholm. Fasader åt torget.
28. Petersenska huset, Stockholm. Fasad åt Munkbron.
29. Torup, Skåne. Fasad åt trädgården.
30. Svenstorp, Skåne. Fasad åt trädgården.
31. Jakobs kyrka, Stockholm. Södra portalen.
32. » » » Midtskeppet.
33. Tyska kyrkan, Stockholm. Södra portalen.
34. » » » Det inre mot nordost.
35. Riddarholmskyrkan, Stockholm. Det yttre från sydost med Gustaf II Adolfs grafkapell.
36. Tyresö kyrka, Södermanland. Portaler.

37. Jäders kyrka, Södermanland. Det yttre från sydost.
38. Trefaldighetskyrkan, Kristianstad. Det yttre från söder.
39. » » Norra portalen.
40. » » Det inre mot öster.
41. » » Det inre mot väster.
42. Domkyrkan, Lund. Predikstolen.
43. Domkyrkan, Västerås. Dopkapellet.
44. Domkyrkan, Uppsala. Gustaf Vasas († 1560) grafmonument.
45. » » Katarina Jagellonicas († 1583) grafmonument.
46. » » Johan III:s († 1592) grafmonument.
47. » » Gustaf Banérs († 1600) grafmonument.
48. Domkyrkan, Skara. Erik Soops († 1632) grafmonument.
49. Storkyrkan, Stockholm. Johan Adler Salvius' († 1652) grafmonument.
50. Riddarhuset, Stockholm. Fasad åt trädgården.
51. Skokloster, Uppland. Fasad och förhall.
52. » » Kungssalen.
53. » » Grefvinnans förmak.
54. » » Grefvinnans sängkammare.
55. Drottningholm, Uppland. Fasad åt trädgården.
56. » » Fasad åt sjön.
57. » » Trapphuset.
58. » » Genomskärning, efter en teekning af Nikodemus Tessin d. ä.
59. » » Kungliga sängkammaren.
60. » » Drabantsalen.
61. » » Öfre galleriet.
62. Karlberg, Uppland. Fasad åt sjön.
63. » » Fasad åt trädgården.
64. Eriksberg, Södermanland. Fasad.
65. » » Detaljer af stuektak.
66. Mälsåker, Södermanland. Fasad åt sjön.
67. Salsta, Uppland. Fasad.
68. Steninge, Uppland. Fasad.
69. Axel Oxenstiernas palats, Stockholm. Fasad.
70. Bondeska palatset, nuv. Rådhuset, Stockholm. Fasad åt söder.
71. Wertmüllerska huset, Stockholm. Fasad åt S:t Paulsgatan (n:r 21).
72. Riksbanken, Stockholm. Fasad åt Järntorget.
73. Tessinska palatset, nuv. Öfverståthållarehuset, Stockholm. Fasad mot norr.
74. » » » » » Salong.
75. » » » » » Trädgården.
76. Katarina kyrka, Stockholm. Det yttre från sydväst.
77. » » » Det inre mot nordväst.
78. Domkyrkan, Kalmar. Södra fasaden.
79. » » Det inre mot öster.
80. Floda kyrka, Södermanland. Lars Kaggs († 1661) grafkapell.
81. Riddarholmskyrkan, Stockholm. Karolinska grafkapellet.

82. Storkyrkan, Stockholm. Midtskeppet.
83. Österhanninge kyrka, Södermanland. Klas Bjelkenstiernas († 1662) grafkapell.
84. Sorunda kyrka, Södermanland. Erik Flemings († 1679) grafmonument.
85. Stockholms slott. Norra fasaden.
86. » » Östra fasaden.
87. Stockholms slott. Södra fasaden.
88. » » Västra fasaden.
89. » » Gårdsfasad.
90. » » Västra trapphuset.
91. » » Södra trapphuset.
92. » » Stora galleriet.
93. » » Pelarsalen.
94. » » Slottskapellet, östra delen.
95. » » Slottskapellet, västra delen.
96. Dörrar i rokokostil, Stockholm. Oxtorgsgatan 18, Stora Nygatan 22.
97. Drottningholm, Uppland. Kina slott.
98. » » Salong i Kina slott.
99 a. Björkvik, Östergötland. Fatburen (kopia på Skansen, Stockholm).
» b. Ornässtugan, Dalarne.
100 a. Hällestad, Östergötland. Klockstapel (nu på Skansen, Stockholm).
» b. Håsjö, Jämtland. Klockstapel (kopia på Skansen, Stockholm).

Förteckning öfver bilder i texten.

Sid.
Bild 1. Riksvapnet, Kalmar slott, 1562 . . . . . 1.
» 2. Midtprydnad i ett tak, Kalmar slott, 1576 . . . . . 9.
» 3. Svartsjö slott, grundplan . . . . . 11.
» 4. Arabesk, Kalmar slott . . . . . 16.
» 5. Kartusch, Gustaf II Adolfs grafkapell, omkr. 1633 . . . . . 20.
» 6. Väggfris i Vasasalen, Gripsholm . . . . . 21.
» 7. Plan af Gripsholms slott . . . . . 22.
» 8. Vindflöjel på Griptornet, Gripsholm . . . . . 24.
» 9. Tak i drabantsalen, Gripsholm, 1543 . . . . . 24.
» 10. Listprofil från taket i drabantsalen, Gripsholm . . . . . 25.
» 11. Tak i astraksalen, Gripsholm . . . . . 25.
» 12. Tak i hofmarskalksrummet, Gripsholm . . . . . 27.
» 13. Tak i konseljsalen, Gripsholm . . . . . 28.
» 14. Profiler af taket i konseljsalen, Gripsholm . . . . . 29.
» 15. Målad väggfris i kungliga sängkammaren, Gripsholm . . . . . 30.
» 16. Målad väggdekoration i danska galleriet, Gripsholm . . . . . 30.
» 17. Kamin från 1600-talet, Gripsholm . . . . . 31.

Sid.

Bild 18. Detalj fran slottsbrunnen, Kalmar slott . . . . . 33.
19. Målad väggfris, Vadstena slott . . . . . 34.
20. Plan af Vadstena slott . . . . . 35.
21. Fönsteromfattning, Vadstena slott . . . . . 36.
22. D:o , Vadstena slott . . . . . 36.
23. Ingång till källaren under »Östra stenhuset», Vadstena slott . . . . . 38.
24. Sockelfyllning från en portal, Vadstena slott . . . . . 38.
25. Takmönster, Vadstena slott . . . . . 40.
26. D:o , Vadstena slott . . . . . 41.
27. D:o , Vadstena slott . . . . . 43.
28. D:o , Vadstena slott . . . . . 44.
29. Dörrkrön, Vadstena slott . . . . . 45.
30. Dörrpilaster, Vadstena slott . . . . . 45.
31. Dörr, Vadstena slott . . . . . 45.
32. Dörrhandtag, Vadstena slott . . . . . 46.
33. Plan af Kalmar slott . . . . . 47.
34. Yttre gårdsportalen, Kalmar slott . . . . . 49.
35. Gårdsportal, norra flygeln, Kalmar slott . . . . . 49.
36. Stora trappan, Kalmar slott . . . . . 50.
» 37. Dörr, Kalmar slott . . . . . 51.
38. Dörr, kon. Eriks gemak, Kalmar slott . . . . . 52.
39. Fönsterhvalf, kon. Eriks gemak, Kalmar slott, 1562 . . . . . 53.
» 40. Tak, gyllene salen, Kalmar slott, 1576 . . . . . 54.
41. Takkasetter, gyllene salen, Kalmar slott, 1576 . . . . . 55.
42. Kamin, drottningsalen, Kalmar slott . . . . . 55.
» 43. Intarsia, rutsalen, Kalmar slott . . . . . 56.
44. Torpa slott, Västergötland, fasad åt öster . . . . . 58.
45. Plan af mellanvåningen, Torpa . . . . . 60.
» 46. Plan af bottenvåningen, Tynnelsö . . . . . 64.
47. Hufvudportalen, Tynnelsö . . . . . 65.
48. Tafla med Stenbocks och Leijonhufvuds vapen, Torpa, 1550 . . . . . 66.
49. Planer af första och andra våningarna, Tidö . . . . . 69.
50. Järngaller ofvan en port, Västerlånggatan, Stockholm . . . . . 72.
51. Väderflöjel, Kronobageriet, Stockholm . . . . . 73.
52. Portal, Bollhusgränd 6, Stockholm . . . . . 74.
53. Ankarjärn, Stockholm . . . . . 75.
54. Plan af förstuga, Prästgatan 78, Stockholm . . . . . 75.
55. Väggkonsol, Stockholm . . . . . 76.
56. Förstuga, Prästgatan 78, Stockholm . . . . . 77.
57. Trappa, Österlånggatan 37, Stockholm . . . . . 78.
58. Gafvel, Västerlånggatan 70, Stockholm . . . . . 79.
59. Grillska huset, Stortorget, Stockholm . . . . . 79.
60. Kartuseh, Västerlånggatan 68, Stockholm . . . . . 81.
61. Glimmingehus, Skåne . . . . . 82.

Sid.

Bild 62. Vidtsköfle, Skåne . . . . . 84.
» 63. Plan af Vidtsköfle, Skåne . . . . . 85.
» 64. Skarhult, Skåne . . . . . 87.
» 65. Östra gafveln, Skarhult, Skåne . . . . . 88.
» 66. Gafvel, Svenstorp, Skåne . . . . . 88.
» 67. Portal, Svenstorp, Skåne, 1596 . . . . . 89.
» 68. Järngaller, Jäders kyrka, Södermanland . . . . . 90.
» 69. Plan af Jakobs kyrka, Stockholm . . . . . 94.
» 70. Plan af Riddarholmskyrkan, Stockholm . . . . . 99.
» 71. Fönsterkonsol, Gustaf II Adolfs grafkapell, Riddarholmskyrkan, Stockholm . . 100.
» 72. Grafkors af smidesjärn, Nordiska Museet . . . . . 101.
» 73. Tyresö kyrka. Södertörn . . . . . 102.
» 74. Plan af Jäders kyrka, Södermanland . . . . . 105.
» 75. Profil af pilasterkapitäl, Jäders kyrka, Södermanland . . . . . 106.
» 76. Kristian IV:s namnchiffer, Trefaldighetskyrkan, Kristianstad . . . . . 107.
» 77. Plan af Trefaldighetskyrkan, Kristianstad . . . . . 108.
» 78. Kolonner, Trefaldighetskyrkan, Kristianstad . . . . . 109.
» 79. Konsol, Trefaldighetskyrkan, Kristianstad . . . . . 110.
» 80. Konsoler, Trefaldighetskyrkan, Kristianstad . . . . . 110.
» 81. Takstolar, Trefaldighetskyrkan, Kristianstad . . . . . 111.
» 82. Sehestedska grafkapellet, Gårdstånga kyrka, Skåne . . . . . 111.
» 83. Grafkors af smidesjärn, Nordiska Museet . . . . . 114.
» 84. Grafsten från 1500-talet, Vadstena . . . . . 116.
» 85. Katarinas af Saxen-Lauenburg grafvård i Uppsala domkyrka . . . . . 117.
» 86. Epitafium, Storkyrkan, Stockholm . . . . . 120.
» 87. Riksvapnet 1600-talets midt, majolikatallrik, Nationalmuseum . . . . . 122.
» 88. Sveriges och Holstein-Gottorps alliansvapen . . . . . 123.
» 89. Hedvig Eleonoras monogram . . . . . 133.
» 90. Läckö slott, Västergötland . . . . . 136.
» 91. Takkonstruktion, »säteritak», 1600-talet . . . . . 137.
» 92. Trapphus, Årsta, Södertörn . . . . . 139.
» 93. Karl XII:s monogram, glaspokal, Nationalmuseum . . . . . 142.
» 94. Nordstjärnemönster å ett svenskt kakel, Nationalmuseum . . . . . 144.
» 95. Fönsterkonsol, Riddarhuset, Stockholm . . . . . 148.
» 96. Plan af bottenvåningen, Skokloster . . . . . 151.
» 97. Takgesimsen, Drottningholm . . . . . 156.
» 98. Plan af första våningen, Drottningholm . . . . . 157.
» 99. Kamin och dörr, Drottningholm . . . . . 159.
» 100. Profiler af listverk å kaminer, Drottningholm . . . . . 161.
» 101. Hedvig Eleonoras monogram . . . . . 162.
» 102. Krigssalen, Läckö, Västergötland . . . . . 164.
» 103. Stora salen, Mälsåker, Södermanland . . . . . 166.
» 104. Plan af första våningen, Mälsåker, Södermanland . . . . . 167.
» 105. Plan af badrummet, Eriksberg, Södermanland . . . . . 169.

Sid.

Bild 106. Hornska palatset, nuv. Maria sjukhus, Stockholm . . . . . 173.
» 107. Plan af våningen 1 tr. upp, Wertmüllerska huset, Stockholm . . . . . 178.
» 108. Tessinska huset, Skeppsbron 20, Stockholm . . . . . 180.
» 109. Plan af Tessinska palatset, nuv. Öfverståthållarehuset, Stockholm . . . . . 181.
» 110. Plan af domkyrkan, Kalmar . . . . . 185.
» 111. Plan af Stockholms slott . . . . . 194.
» 112. Snidad dörr (1690-talet), Stockholms slott . . . . . 195.
» 113. Interiör, Serafimersalen, Stockholms slott . . . . . 196.
» 114. Snidad fyllning, Stockholms slott . . . . . 198.
» 115. Snidad fyllning, Stockholms slott . . . . . 199.
» 116. Dörröfverstycke, Stockholms slott . . . . . 200.
» 117. Detalj å port, Oxtorgsgatan 18, Stockholm . . . . . 202.
» 118. Detalj å port, Regeringsgatan 44, Stockholm . . . . . 203.
» 119. Sutherska huset, Stockholm . . . . . 204.
» 120. Fullerö, Västmanland . . . . . 207.
» 121. Kungsstugan. Örebro . . . . . 209.
» 122. Vindflöjel, 1631, Hammar, Södertörn . . . . . 210.

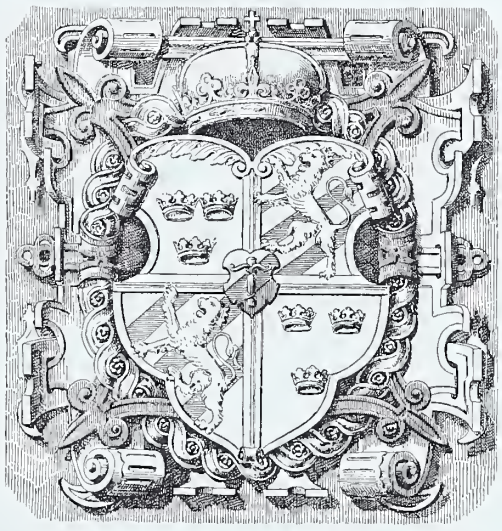

Bild 1. *Riksvapnet, Kalmar slott. 1562.*

I. VASATIDEN.

UNG- OCH HÖGRENÄSSANS, 1530—1650.

1. Tiden och personligheterna.

Det femtonde århundradet, ungrenässansens och de stora upptäckternas tid, är äfven för Sverige en period full af lif och verksamhet, af ungdomsdrömmar och framtidshopp. De stora folkrörelserna under Engelbrekt och Sturarne äro uttryck af en nyväckt nationalkänsla, och Karl Knutsson, af den urgamla svenska familjen Bonde, söker att grunda ett nationellt konungadöme. Den andliga odlingen främjas genom boktryckerikonstens införande, genom stiftandet af Uppsala universitet (1477), genom den verksamhet, som öfvas vid klostren, framför allt det berömda Birgittiner-

klostret i Vadstena. Af de ledande männen hade flera, en Konrad Rogge, en Hemming Gadd o. a., hämtat sin bildning vid den dåvarande odlingens förnämsta härdar i utlandet, särskildt Italien.

Synnerligen rik är denna tid och de första åren af det följande seklet på konstnärliga företag. Uppsala domkyrka fullbordas, likasom klosterkyrkan i Vadstena, domkyrkorna i Västerås, Strängnäs och Linköping erhålla nya, ståtliga, sengotiska kor, flera stadskyrkor nybyggas eller utvidgas. Stor är framför allt omsorgen om kyrkornas prydande med hvalfmålningar, bildverk, glasfönster, skrudar och altarkärl, och ett stort antal af dessa konstminnen ha i mer eller mindre välbärgadt skick bibehållit sig till våra dagar. Det ser ut, som om man sökt att företrädesvis på detta sätt ge ett uttryck åt de religiösa krafven och genom yttre verkhelighet fylla hvad som brast i inre lifaktighet. En motsvarighet till detta slags offervillighet för religiösa ändamål har ej protestantismens första århundrade att uppvisa, och det är först kring midten af 1600-talet, som något liknande äger rum.

Denna lifliga konströrelse mot medeltidens slut uppbars väsentligen af den katolska kyrkans män med understöd af de världsliga stormännen. Den arbetar i kyrkans tjänst och, oaktadt beröringen med Italien, i den gotiska stilens former. Genom Gustaf Vasas konungaval och upprättandet af det nationella konungadömet (1523) och reformationens snabba och i det hela motståndslösa genomförande vid riksdagen i Västerås (1527) afskäras dess lifsrötter och beröfvas den sina förutsättningar, de andliga såväl som de materiella. — Hufvuduppgiften blir för det sextonde århundradet befästandet af den nyvunna nationella och religiösa enheten; krigaren, statsmannen, läraren bli de förhärskande typerna, att verka i deras kall de unga ärelystnas mål. »Nu är Sverige blifvet en man, och alla hafva vi en herre och Gud», utropade vid Uppsala möte (1593) Nikolaus Olai Bothniensis, sedermera Sveriges ärkebiskop; man hade då just fattat de beslut, hvarigenom de kyrkliga förhållandena ordnades i öfverensstämmelse med reformationens grundsatser. Men han sammanfattade också i sitt utrop hvad som utgjort målet för och resultatet af så godt som hela århundradets sträfvanden.

* *
*

Det är en ödemark af närmare ett fjärdedels sekel, ett skede uppfylldt af inhemska och utländska förvecklingar, af religiösa stridigheter och ekonomiska svårigheter, som skiljer den nya och den gamla tiden. När efter dess förlopp en fredligare och lugnare period inträder, börja omkring år 1540 tecknen till ett nytt lif att visa sig äfven på konstens område. Men detta framträder nu i nya former

och under nya förhållanden. Det är dyningarna af renässansen, som nu nå våra aflägsna stränder, och det är det nya, kraftiga konungadömet, som tager konsten i sitt hägn och i sin tjänst. Den blir, liksom i andra länder i Europa, i främsta rummet ett medel att förhärliga och i viss mån äfven att stärka den nyvunna och vidgade furstemakten.

Ned till massan af folket trängde den ej, här lika litet som i andra länder. Men här fanns ej heller något blomstrande borgerskap, ej något utveckladt kommunallif som i de italienska, de tyska och de nederländska städerna. Konsten saknade härigenom en klass af köpstarka gynnare, saknade också rekrytering. På kyrkan var ej heller att räkna. Den gamla kyrkans män hade dött eller som Hans Brask och Johannes Magnus dragit ur landet. Den nya kyrkans ledande personligheter ställde sig om ej fientligt så åtminstone likgiltigt gentemot konsten. Detsamma gällde i det stora hela äfven adeln och kungatjänarne. Tillgångarna voro begränsade, bildningen ringa — de ekonomiska och familjeintressena voro de öfvervägande. Hos dessa tunga och tröga, under den nya ordningen tämligen tillbakasatta och därför tidtals smått missnöjda landtjunkare af ett gammaldags väsen var sinnet för de »glada behofven» föga utveckladt, om man också kände tomheten. Mot århundradets slut inträder visserligen en förändring, beröringen med utlandets odling blir då lifligare, och de humanistiska sträfvandena börja att finna genklang. Redan år 1556 kunde konung Gustaf säga, att »flere af adelen haffua icke allenast sköne sätesgårdar medh träbygninger, uthan ock med sköne stenhuss såsom slott uprettede och wäll tilpyntede». De unga adelsmännen studera i utlandet vid de nyanlagda protestantiska högskolorna, man börjar att bilda bibliotek och anlägga samlingar af familjeporträtt. Bohag och bostadsinredning bli dyrbarare. Väsentligen är det dock på konungafamiljen, som konstutöfningen stödjer sig.

Konung Gustaf Vasa och hans söner Erik XIV och Johan III voro också alla begåfvade med konstnärliga anlag och insikter. De äro i detta afseende verkliga renässansfurstar. Fadern, den gamle kung Gösta, som från en ringa landtadelsman svingat sig upp till sitt lands konung, är ingen man af fin bildning men af en ovanlig duglighet och ett godt praktiskt förstånd. Han är framför allt en ordningens man. Sverige är för honom det stora godset, som bör på bästa sätt skyddas mot åverkan, odlas, bebyggas och prydas, och han berömmer sig på sin ålderdom med en viss själfkänsla af att de slott och fästen, som han lämnar åt sin efterträdare, »ähre meste parten passeligh wäl bygde». Enligt en kunnig samtidas, systersonen Per Brahes, vittnesbörd, visste han att »skarpsinnigt döma om allahanda konstigt handtverk, om beläte och målning, konterfej, landskap, byggning». Han ger i sina bref råd och anvisningar i byggnadsfrågor och är en driftig byggherre, som utvidgar de gamla slotten i Stockholm, Kalmar och på

Svartsjö samt grundlägger och bygger de nya slotten på Gripsholm (1537), i Vadstena (1545) och Uppsala (1549), han låter flera gånger måla sitt porträtt, han träder i förbindelse med en af samtidens berömdaste målare, den vidtbereste Jan Scorel från Utrecht, han grundar på Gripsholm en ej obetydlig tafvelsamling och äger ett ansenligt förråd af hautelisse-tapeter samt andra klenoder.

Hos den äldste sonen och efterträdaren, konung Erik XIV, visade sig konstsinnet i kärlek till prakt och lustbarheter men äfven i en efter omständigheterna högt uppdrifven konstdilettantism. Han är en bildad och beläst man, som i sitt bibliotek har arbeten både af Vitruvius och Albrecht Dürer, han författar, komponerar musik och tecknar, ja efter sägen graverar han äfven. Hans inköp af dyrbara flamska tapeter liksom af guldsmedsarbeten kosta betydande summor, och en skara guldväfvare jämte andra konsthandtverkare äro för hans räkning sysselsatta på de kungliga slotten. »Konung Eriks mak» på Kalmar slott torde hafva tillhört det praktfullaste tiden kunde åstadkomma. Men den korta och oroliga regeringstiden medgaf honom ej att efterlämna synnerligen många eller monumentala spår af sitt konstsinne.

Detta blef däremot i hög grad fallet med den yngre brodern, konung Johan III, denne »rikets prydande byggningsman», som Karl Gustaf Tessin kallar honom. Det är en natur rik på anlag i många olika riktningar, kunnig och lärd liksom brodern och med en genom resor vunnen erfarenhet i flera fack, full af ansatser och idéer, med ett begär att öfverallt gripa in, att ordna och organisera. Men där saknas den sammanhållande kraften, den lugna, fasta viljan, förmågan att beräkna medlen i förhållande till målet; det ligger öfver hela personligheten ett oroligt, nervöst drag af nästan modern karaktär. Byggnadsifvern är hos honom nästan stegrad till lidelse. »Bygga är vår högsta lust», utbrister han i ett af dessa många bref,* i hvilka han ger befallningar åt sina underordnade om byggnaders uppförande eller om materialiers anskaffande. Han frossar i detaljer, han rättar byggmästarnes »schampluner» (= ritningar) eller gör själf förslag till nya anordningar »efter som vi på ett papir något så när utkastat haffue», han förmanar och ger råd, han berömmer, tadlar, hotar och blir otålig. Han uttrycker sina sympatier eller antipatier för den ena eller andra byggnadsformen, han åberopar erfarenheter från sina resor i utlandet (Polen), och han visar sig så pass hemmastadd i den arkitektoniska terminologien, att man måste antaga, att han haft kännedom om någon af de samtida arkitekturböckerna. Byggnadsföretagen under hans tjugufyraåriga regeringstid äro också både många och omfattande, ehuru äfven här hans oroliga skaplynne uppenbarar sig i de oupphörliga ändringarna af plan, i oförmågan att beräkna vare sig tid eller kostnad och den därpå beroende svårigheten att

* Konung Johan III:s byggnads- och befästningsföretag; bref utg. af V. Granlund, i Historiskt Bibliotek utg. af Carl Silfverstolpe. Sthlm, 1875—76.

bringa ett påbörjadt företag till ett lyckligt slut. Han fortsätter sin faders verksamhet i Stockholm, Kalmar, Vadstena, Uppsala och Svartsjö och utsträcker därjämte sina omsorger till en mängd både nya och gamla byggnader i alla delar af riket, icke blott i det egentliga Sverige utan äfven i Finland och Estland.

Mot århundradets slut inträder en förändring i förhållandena. Konung Johan efterträdes vid sin död (1592) af sin i katolska läran uppfostrade son Sigismund, sedan 1587 vald konung i Polen. Våldsamma strider utbryta mellan ett katolsktlegitimistiskt och ett protestantiskt-nationellt parti under ledning af hertig Karl, ur hvilka det senare afgår med segern, och dessa stridigheter upptaga århundradets slut.

De senare regenterna af Vasahuset sakna ingalunda sinne för konsten. Sigismund intager som utöfvande konstnär en visserligen anspråkslös plats i sitt nya fäderneslands konsthistoria. Karl IX skaffar sig en tafvelsamling och är äfven han en flitig byggherre, när omständigheterna sådant medgifva; de numera förstörda slotten i Nyköping och i Eskilstuna gaf han det utseende de hafva på afbildningar från midten af 1600-talet, slotten Gripsholm, Tynnelsö och Örebro bevara ännu flera minnen från den tid, då han var hertig af Södermanland.

Gustaf II Adolfs omfattande intresse räckte till äfven på detta område, om det också hufvudsakligen var rikets fästningar, som voro föremål för hans omsorger. Hans dotter, drottning Kristina, är en öfvervägande estetisk men opraktisk och ofruktbar personlighet. Arbetsfördelningen måste i följd af de större förhållandena genomföras äfven på detta område, och regenterna kunde ej spela samma ledande roll i de konstnärliga företagen som deras föregångare.

Konsten förlorar härigenom sin prägel af hofkonst och i sammanhang härmed en del af sitt förnäma väsen men vinner i stället i praktisk användbarhet och en allmännare utbredning. Den adel, som nu växer upp som rikets och konungamaktens tjänare, har erhållit sin uppfostran, åtminstone delvis, i utlandet vid de nya protestantiska universiteten, den är historiskt, juridiskt och teologiskt bildad, språkkunnig, med vidgade vyer och stegrade anspråk på njutning och på lifvets bekvämligheter. Af någon finare konstnärlig art är ej denna bildning; för figurframställningens konst, vare sig det gäller målning eller skulptur, är sinnet föga utbildadt, men man börjar att älska prakt och ståt i de närmaste omgifningarna med rymliga bostäder, en ståtlig inredning, många tjänare, dyrbart bohag, sköna kläder och vapen, och det af högadeln gifna exemplet följes efter förmåga af de öfriga förmögnare klasserna, det allt mäktigare högre prästeståndet och det uppblomstrande borgarståndet.

KONSTNÄRERNA. Under hela denna period är byggnadskonsten med hvad därtill hörer den förnämsta af konstarterna. Skulpturen medverkar till byggnadernas prydande medelst gafvel- och portalfigurer m. m. och uppträder något så när

självständigt blott i grafmonumenten. Måleriet är väsentligen dekorativt med undantag för porträttmåleriet. Det är ett rörligt och brokigt lif, som under senare delen af 1500-talet utvecklar sig under kungligt hägn rundtom i landet på de kungliga slotten och gårdarna.* Där slås tegel och brännes kalk, stenhuggare arbeta i stenbrotten i Uppland, Östergötland, på Öland och i Finland, bönderna fälla timmer, köra fram stockar och bräder, pålar och byggnadssten samt göra dagsverken i tusental. Murare, timmermän och stenhuggare äro flitigt sysselsatta under tillsyn af byggmästare och byggningsskrifvare. För inredningen af de nya eller af de äldre utvidgade byggnaderna arbetar en skara konsthandtverkare. Snickaren utför panelverk och plafonder, löfsnidaren skär kapitäl och pilastrar, glasmästaren infattar i bly de små rutorna, målaren pryder väggar och tak, guldväfvarne framställa i silke och guld figurprydda väggbonader.

En stor svårighet har det emellertid varit att anskaffa nödiga konstnärliga krafter. Bland de hundratal af konsthandtverkarnamn, som räkenskaperna anföra, har endast det mindre antalet svensk klang. Den förut antydda bristen på ett lifskraftigt borgarstånd har utan tvifvel varit en af de hufvudsakliga orsakerna härtill. Det borde naturligtvis hafva varit ur denna klass, som handtverket skulle hafva hämtat sina ämnessvenner. Nu finna vi de svenska namnen hufvudsakligen på de lägre platserna och med de lägre aflöningarna, bland dem, som stå den vanlige arbetaren närmast, och det är egentligen endast tvenne, målaren och byggmästaren *Anders Larsson* (*Anders målare*) samt tapetväfvaren *Nils Eskilsson*, som intagit någon mera framskjuten ställning. Naturanlagen, framför allt de andliga intressena, hos dåtidens svenskar ha tydligen pekat åt annat håll.

De konstnärliga krafterna måste sålunda sökas i utlandet, och tid efter annan omtala räkenskaperna, huru den ene eller den andre reste ut för att skaffa »ämbetsmän» in i riket. Första gången detta nämnes är redan 1527, då Hans van Gillsken för sådant ändamål erhöll 10 mark i tärepenningar för en resa från Stockholm till Tyskland. Senare är det d:r Arnold Rosenberger, mäster Mårten Rosenman, Nils Eskilsson m. fl., som erhålla liknande uppdrag.

De inkallade främlingarne ha i allmänhet varit af tysk härkomst, ehuru äfven nederländska, franska och italienska namn förekomma, särskildt inom de högre graderna och under den senare hälften af århundradet. Så synnerligen väl skolade torde de ej alltid hafva varit, men de synas haft en viss förmåga att lämpa sig efter omständigheterna. Den *Joachim Bulgerin*, som på konung Gustafs tid ledde anläggningen af Vadstena slott, nämnes året förut (1544) bland »det tyske

* Bland kungliga slott, vid hvilka under den äldre vasatiden byggnadsarbeten pågingo, må nämnas: Arnö, Borgholm, Bråborg, Eskilstuna, Gripsholm, Gäfleborg, Jönköping, Kalmar, Kronoberg, Läckö, Linköping, Norrköping, Nyköping, Nyslott, Stegeborg, Stockholm, Svartsjö, Tavastehus, Tynnelsö, Uppsala, Vadstena, Viborg, Västerås, Åbo och Örebro.

resetygh», d. v. s. bland de lejda ryttarne, och var förmodligen en något byggnadskunnig officer. Detsamma synes hafva varit förhållandet med den *Henrik von Köln*, som för liknande ändamål användes vid Gripsholm och vid Kalmar slott. *Jacob Richter* från Freiburg liksom *Jörgen Rebher* från Nürnberg arbeta först såsom snickare men återfinnas senare som byggmästare.

Willam Boy från Flandern, den måhända mest mångsidiga och bildade af alla dessa invandrade främlingar, nämnes först »konterfejare», användes sedermera under en följd af år som bildhuggare och är slutligen verksam som arkitekt. Förhållandet är analogt med hvad som äger rum inom den italienska renässansen, innan de olika facken börjat att specialiseras. En granskning af namnen på alla dessa invandrare visar, att de äro komna från vidt skilda håll. Från Schlesien härstamma byggmästarne *Morten van Breslau* (1547) och *Jacop van Sminitz* (1547) samt bildsnidaren *Antoni Watz*, senare byggmästare (1573), från Saxen murmästaren *Casper van Dresdenn*, byggmästaren *Paul Schütz* från Leipzig, den nyssnämnde snickaren-byggmästaren *Jacob Richter* från Freiburg, förmodligen också stenhuggaren *Hans von Mülhusen* (*Mölnhausen*).

Målaren *Ludvig Glockendon* och snickaren *Jörgen Rebher* leda sitt ursprung från Nürnberg, tillnamnet *v. Köln* (*v. Cöllen*) bäres af flera olika personer, byggmästaren *Henrik*, stenhuggaren *Ewald;* på Westfalen hänvisa namnen *Bernt van Münster* och *Hindrich Billerbeck*. Namnen *Brötzell* och *Bruchsäll*, *van Buren*, *van der Wilt*, *de Roy*, *ver Huwen*, *Fleming*, troligen äfven *de la Roche* tyda på nederländskt ursprung, bröderna *Pahr* kommo från Mecklenburg, *Giovanni Battista Brezzilesi* var italienare. Detta endast för att anföra några få exempel.

Om flertalet af dessa i räkenskapsböckerna upptagna namn gäller, att de burits af vanliga handtverkare utan någon egentlig konstnärlig betydelse, och det är endast ett fåtal, som från den dunkla bakgrunden träda fram såsom handgripliga personligheter. Till de många namnen bidrager äfven den starka omsättningen. Det är ett ständigt kommande och gående. De flesta försvinna efter några få år ur urkunderna och ha förmodligen i de flesta fallen vändt åter till sitt land. Orsakerna kunna hafva varit af mångahanda slag. Vistelsen i det aflägsna, främmande landet med dess hårda klimat och karga natur, dess små förhållanden har säkerligen på många verkat nedslående. Man kan också antaga, att den inhemska befolkningen ej alltid ställt sig så vänlig mot främlingarne, att den sett dem öfver axeln och på allahanda sätt gjort dem lifvet surt. Konung Johan finner sig till och med vid ett och annat tillfälle föranlåten att förmana till enighet mellan främlingarne och svenskarne vid utförandet af hans befallningar. Härtill kommer den viktiga omständigheten, att aflöningarna, ehuru i och för sig ej obetydliga, dock under Eriks och Johans tid utfallit tämligen oregelbundet och för långa tider till och med uteblifvit.

Men åtskilliga stannade dock kvar och förvärfvade en ansedd och aktad ställning, naturaliserades och bildade familj. En sådan var mäster *Påfvel Schütz*, som biträdde konung Gustaf vid hans arbeten 1544 på Stockholms och Uppsala slott och dog efter 1570. — *Jacob Richter* från Freiburg förekommer som snickare och byggmästare vid Stockholm och (efter 1553) Kalmar från 1540-talet till sin död 1571. Mäster *Jörgen Rebher* från Nürnberg anställdes 1553 vid Stockholms slott och dog i tjänsten 1565. *Willam Boy* kan följas från 1558 till sin död, som inträffade 1592, och hans släkt fortlefver ännu på kvinnosidan i släkten von Horn. — Af de tre bröderna *Pahr* återvände visserligen den äldste, *Johann Baptista*, till Mecklenburg 1578, men de båda yngre, *Domenicus* och *Franciscus*, stannade kvar och slutade sina dagar i Sverige, den förre i Kalmar 1602 eller 1603, den senare i Uppsala redan 1580. Detsamma var förhållandet med byggmästarne *Arendt de Roy* i Vadstena, *Hans Fleming* där och i Kalmar, *Henrik verHuwen* i Stockholm. Bland stenhuggare är detsamma fallet med *Peter de la Roche*, hvars afkomlingar ännu ett halft århundrade senare finnas i Stockholm, jämte målaren *Baptista van Uther* och *Arendt Lambrecht*, den senare en afkomling af den berömde Rogier van der Weyden och själf stamfader för en svensk släkt.

Af de äldre byggmästarne från den tidigare vasatiden synas inga under 1600-talet hafva utöfvat någon synnerligen ingripande verksamhet. *verHuwen* kvarstod som byggmästare vid Stockholms slott, *Hans Fleming* leder afslutningsarbetena i Vadstena men är för öfrigt fästningsingeniör. Det senare torde uteslutande hafva varit fallet med *Giovanni Battista Brezzilesi*. Nya krafter inkallas därför tid efter annan från utlandet, särskildt från Holland och Belgien. Så inkommo redan i slutet af 1500- och början af 1600-talet de fyra bröderna *de Besche* från Lüttich, *Wilhelm* (1596), *Gillis* (1603?), *Hubert* och *Gerard* 1608. Alla voro verksamma såsom ingeniörer och teknici, de tre sista äfven såsom arkitekter, Gillis var byggmästare på Nyköpings slott och har måhända uppgjort planen till Vibyholms slott, under det att Hubert verkade som slottsbyggmästare i Stockholm, hvarest han äfven 1613—18 uppförde tyska kyrkans torn; Gerard byggde de två tornspetsarna på domkyrkan i Uppsala, hvilka brunnit 1572 och åter gingo förlorade genom den stora eldsvådan 1702. Från Brabant härstammade *Gillius Achtschilling*, inkallad af konung Gustaf Adolf, verksam härstädes såsom byggmästare 1616—24. Hans son upphöjdes till svensk adelsman. Den holländske murmästaren *Florenz Claesson Becker* jämte sonen *Herman* och biträden arbetar 1622—25 på Vibyholm och efterträddes af *Lieve Goothals*, hvilken ännu 1630 var verksam där. På Stockholms slott arbetar under en följd af år holländaren *Casper van Panten* († 1630), där han efterföljes af *Joest Henne*, *Henrik Wilhelm*, *Henrik Blume*, *Hans Ferster* m. fl., samtliga förmodligen tyskar. Från Strassburg kommer samtidigt byggmästaren *Hans Jacob Kristler*, som leder byggandet af Tyska

kyrkan i Stockholm och för riksfältherren Jakob de la Gardie uppför det berömda 1828 uppbrunna palatset »Makalös» i Stockholm, sannolikt äfven det ännu kvarvarande ehuru förändrade landtslottet Jakobsdal (nu Ulriksdal). Mot slutet af det tredje årtiondet af 1600-talet inkomma till Sverige fransmannen *Simon de la Vallée* och stralsundaren *Nikodemus Tessin*, hvilka bilda inledningen till en ny tid, den klassiska senrenässansen.

Bild 2. *Midtprydnad i ett tak. Kalmar slott, 1576.*

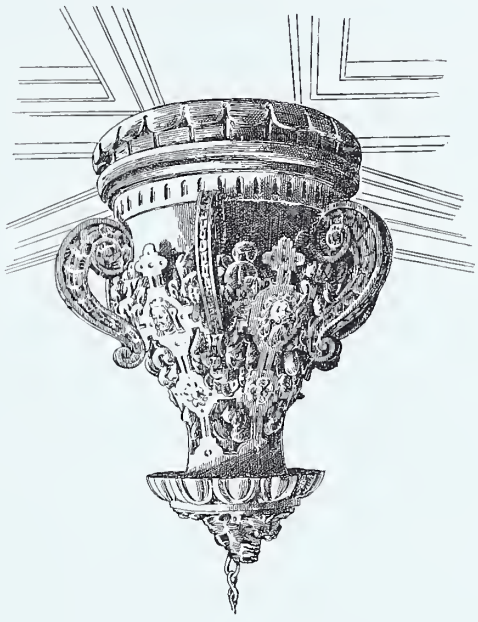

2. Konstens allmänna skaplynne.

Den äldre Vasatiden, 1530—1600.

Under ofvan skildrade förhållanden framträder i Sverige renässansens konst, stödd och hägnad af konstälskande furstar, väsentligen utöfvad af inkallade främlingar af tysk och nederländsk härkomst. Liksom i de öfriga germanska länderna är det estetiska intresset till en början hufvudsakligen riktadt på de dekorativa detaljerna. Renässansformerna ha äfven här först framträdt i smått och i lekfull efterbildning, t. ex. i de typografiska ornamenten och illustrationerna, å bokbandens blindpressningar eller i andra produkter af konstindustrien, i väfda och sömmade mönster, å metallarbeten o. dyl. Först senare framträda de inom den egentliga arkitekturen. En byggnads grundplan och indelning, de olika partiernas gruppering bestämmes i det hela af vanan eller tillfälligheten. Här är medeltidskaraktären ännu förhärskande. De större slotten utgöras af med hvarandra kring en öppen gård sammanbyggda längor med runda eller fyrkantiga hörntorn. De smärre fasta husen bibehålla den medeltida formen af en massiv rektangel med eller utan trapptorn. Karaktären af det yttre är fästningsartad. Materialet synes hafva valts utan större omsorg och består hufvudsakligen af gråsten, blandad med tegel. Murytorna äro i regeln släta och ofördelade, fönsterläget är oregelbundet, den inre indelningen är den enklaste med genomgående tvärväggar från den ena långväggen till den andra. Förbindelsen mellan de olika våningarna liksom mellan rummen i samma våning är tafatt och bristfällig genom många och obekväma trappor, än raka och branta, än anlagda i spiral i själfva murarna.

Man sträfvar dock åt renässansidealet, att åstadkomma regelbundenhet och sammanhang mellan de olika delarna. Man har ej varit okunnig om de samtida arkitektböckerna. I Erik XIV:s boksamling fanns, såsom redan är nämndt, en Vitruvius; man torde också hafva känt Serlios stora arkitekturverk, möjligen äfven Philibert de l'Orme och du Cerceau. — Konung Johan III:s bref förråda en kännedom om arkitektoniska termer, som synes vara grundad på direkta studier, men

man märker där också åtskilliga drag, som visa en känsla af renässansidealet. Konungen »kan icke väl lida de hus och våningar, som med låga tak och trossningar bygde äre». De nya fönstren på Stockholms slott skola hafva samma höjd som de gamla, »så att thet måtte haffwe allt enn proportionn». På Kalmar slott skola alla rum göras lika höga och golfven läggas i samma plan. »Fönsterne öffwer heele slotthet schole bliffwe fyrehörningh alle på etth maneer så atth the haffwe ett synligit skick efter architektisk maneer.» Honom »behagar icke the fenster, som med hwalff bygde äre.» I sina föreskrifter angående byggandet af

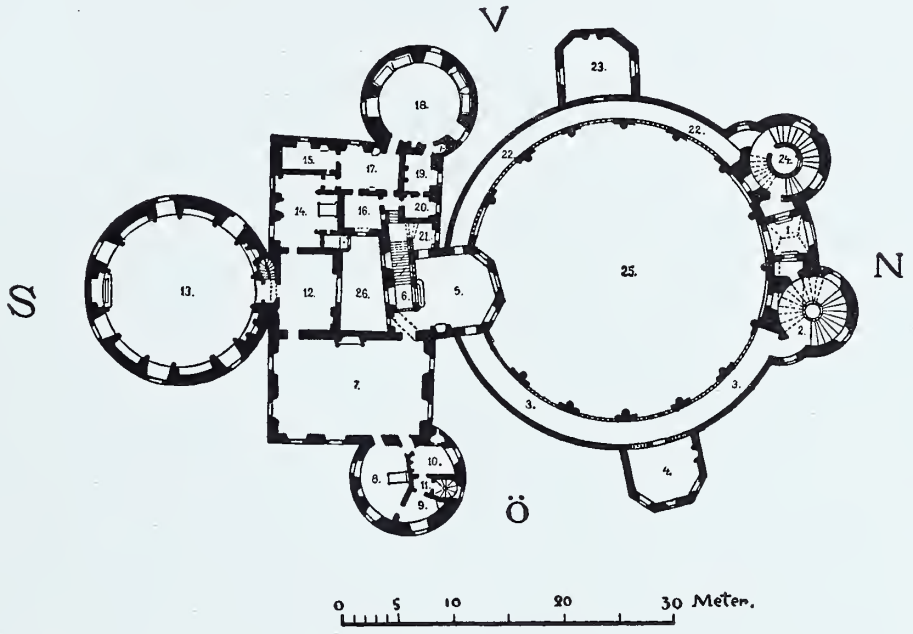

Bild 3. *Svartsjö slott, grundplan; efter en gammal ritning i Nationalmuseum.*

1. Port. 2. Nya trappan. 3. Galleri. 4. Vaktrum. 5. Drabantsal. 6. Gamla trappan. 7. »Stora fyrkanten». 8—11. Konungens rum. 12. »Lilla fyrkanten». 13. »Panquetet», därofvan slottskapellet. 14—21. Drottningens rum. 22. Musikgalleri. 23. Förrådsrum. 24. Fängelsetorn. 25. Nya gården. 26. Gamla gården.

S. Jakobs kyrka i Stockholm liksom i anordningen af slottskapellen å Borgholm och Vadstena förråder han en viss benägenhet för centralbyggnader, denna renässansens mest omtyckta kyrkoform. Vid uppförandet af Svartsjö slott (nedbrunnet 1686) synes man medvetet hafva ägnat uppmärksamhet åt anordningen af grundplanen. Och vid ombyggandet af Stockholms och Kalmar slott har sträfvandet gått ut på att ge en enhetlig och sammanhängande hållning åt de olika delarna.

Men hvad man eljest beundrade och lade sig vinn om, det var dock, och framför allt, detaljerna. Det var de praktfulla portalerna, fönstren och vapen-

taflorna, det var de utsirade gaflarna och karnapen, det var tornspetsarna med deras spiror, knappar och flöjlar. I det inre var det de rika loften och panelverken, kaminerna och dörrinfattningarna. Här använder man de från antiken och Italien härstammande, öfver Flandern och Tyskland inkomna renässansformerna, kolonnordningarna med deras listverk, konsoler, voluter och ornament. Förloppet är i Norden detsamma som vid all begynnande renässanskonst, som i Italien på 1400-talet, i Frankrike, Nederländerna och Tyskland vid 1500-talets början: först framträder intresset för de dekorativa detaljerna, senare för kompositionernas helhetsverkan. Skillnaden är den, att hos oss företeelserna framträda några årtionden senare. Den äldre vasatidens konst, den riktning som kunde kallas vår ungrenässans, är samtidig med andra länders hög- eller senrenässans och lånar väsentligen från dem sina former, ehuru som naturligt åtskilligt, i synnerhet sådant som står i nära förbindelse med det konstruktiva, bibehålles från medeltiden.

De antika kolonnordningarna användas väsentligen för dekorativt ändamål; såsom verkligen bärande delar med konstruktiv uppgift förekomma de ännu mera sällan, och de äro då förbundna med bågar. Så med spetsbågar af gotisk karaktär i Stockholms forna slotts kapell, med rundbågar i portikerna på slottsgårdens södra sida. För indelning af fasader har deras tjänst ej tagits i anspråk. Däremot ha de i yttre arkitektur ej sällan användts vid portalinfattningar, vare sig såsom kolonner eller såsom pilastrar, och då, att döma af bibehållna exempel, af en ovanligt klassisk och sträng hållning såväl hvad själfva stöden som bjälklaget beträffar. Sannolikt är det Serlios arkitekturbok, som här utöfvat sitt inflytande. — Som prydnadselement förekomma de äfven i åtskilliga praktgaflar: här såsom pilastrar och i den sedvanliga ordningsföljden med den doriska ordningen i nedre, den joniska i öfre räckan (Vadstena, Stockholms slott). Oftare har man användt dem i den inre arkitekturen för dörrinfattningar eller indelning af panelverk eller å smärre arkitektoniska föremål, såsom grafmonument. De bibehållna lämningarna visa äfven här en jämförelsevis sträng och klassisk uppfattning med släta eller räfflade kolonnskaft, någon gång (Torpa, dörrinfattning) med dekorerad nedre del. Hermer förekomma stundom såsom infattning af vapentaflor öfver en dorisk ordning, och då med joniska kapitäl. Balustrer eller kandelaberformiga stöd tyckas däremot ej hafva varit använda.

Fönstren äro, med undantag för kyrkliga byggnader, vanligen rakslutande samt torde i allmänhet ha haft ramverk och indelning af ekvirke. Vadstena slott visar prydliga infattningar i sandsten af pilastrar hvilande på konsoler och uppåt slutande i knoppar eller uppbärande små tresidiga gafvelrösten. Arkitektoniskt hållna ramar förekomma eljest i allmänhet icke, dock sannolikt endast af brist på medel. Man har sökt ersätta denna brist genom målning; sålunda voro under

den äldsta tiden fönsteröppningarna å Gripsholm helt enkelt omfattade af breda svartmålade ränder mot de röda tegelmurarna. Senare ha dessa, då muren putsats, utbytts mot dekorativa målningar i brunrödt af arkitektonisk hållning i form af pilastrar utgående från konsolformiga understycken och uppbärande små gafvelrösten. Spår af sådana målningar ha bibehållit sig både å Gripsholm och Kalmar samt torde äfven ha funnits på Stockholms slott.

En synnerlig omsorg nedlägges på portalerna, vid hvilkas anordning den s. k. romerska bågställningen kommer till användning Den rundbågiga, på mer eller mindre skarpt accentuerade pelare hvilande öppningen, infattas af enkla eller parställda kolonner eller pilastrar, som uppbära ett bjälklag. Öfver denna höjer sig vid rikare anläggningar en uppsats i form af en fyrsidig tafla eller ett slags attika, infattad af små pilastrar eller hermer, upptagen af en inskrifttafla, en vapensköld eller någon annan bildframställning. Öfver denna uppsats höjer sig i sin ordning ett litet, vanligen lågspetsigt, gafvelröste. Bågsvicklarna utfyllas af medaljonger med inskrifter eller reliefer. Kolonnerna eller pilastrarna resa sig från mer eller mindre rikt prydda socklar och äro hållna i den doriska, någon gång i den joniska ordningens former. Men äfven rusticerade kolonner efter Serlios eller Philibert de l'Ormes mönster förekomma. Uppsatsernas infattningar uppbära i regeln små joniska volutkapitäl. Det doriska bjälklaget har regelbunden metop- och triglyfindelning, hvarvid de förra omväxlande dekoreras med oxkranier eller sköldformer. Dessa den första Vasatidens portaler utmärka sig genom sirlighet och en synnerligen elegant och förnäm hållning.

En annan byggnadsdel, på hvilken intresset särskildt koncentrerar sig, utgjordes af prydnadsgaflarna. Dylika anordnas ej blott på byggnadernas kortsidor utan äfven å långsidorna i form af större eller smärre kupor, som resa sig öfver takkanten. De utgöra egentligen ett från medeltiden öfvertaget arf och framträda där såsom aftrappade eller tinnprydda gaflar med själfva murytan ofta dekorerad medelst nedsänkta blinderingar i form af bågfönster, rundlar, sicksacklinier o. d., ofta afsättande sig i hvitt mot den omgifvande tegelytan. Äfven i denna form bibehållas de fortfarande, säkerligen hela århundradet igenom. Men det för den nya tiden karakteristiska är dock den närmast från Flandern härstammande s. k. »välska» gafveln, där de trappformiga afsatserna utfyllas med volutor och ytan sedermera uppdelas med pilastrar och nischer, stundom ordnade öfver hvarandra i två räckor. Konung Johan lät anordna flera sådana gaflar på Stockholms forna slott, men han befaller också, att de hus, till hvilka man hade utsikt från slottsgården, skulle göras lika höga och förses med »prydlige wälske gaflar». — Orneringen utfördes härvid af huggen sten. De flesta ha skattat åt förgängelsen, och om den gamla prakten vittna numera egentligen blott två — de något senare uppförda Vadstenagaflarna.

Omtyckta och karakteristiska voro äfven karnapen, de från väggen framspringande småtornen, som än nådde ned till marken, än sprungo fram som balkonger, »utbygda lustrum», som de kallades af de gamle. Deras öfre del kunde efter omständigheterna dekoreras med gaflar eller behandlas som en tornspets.

Vattentaken voro i allmänhet höga och branta utan någon konstnärlig utbildning. En stor omsorg nedlägges på tornspetsarna, som ofta omtalas i konung Johans bref. Renässansens benägenhet för rörliga profiler uttalar sig äfven här. Den vanliga typen visar en karnisprofilerad huf med en däröfver anbragt lanternin eller tambur och öfver denna en upprepning i smärre mått af den egentliga hufven. Detta på världsliga byggnaders hufvudtorn, trapptorn och karnap. Det hela afslutas med en hög järnstång, prydd med förgyllda kulor och flöjel. Dessa stänger med sina förgyllda knoppar och sina vindflöjlar förekomma äfven såsom afslutning af större och smärre gaflar eller hufvar, såsom en krans kring tornens tak, och utgör ett för tidens byggnader synnerligen karakteristiskt drag.* För kyrkornas torn bibehålles dock fortfarande och långt in i följande århundrade den smärta gotiska spiran med eller utan småspiror vid basen eller kring midten.

För innantaken användas de från medeltiden öfvertagna formerna, hvalf af olika slag i kyrkorna med mer eller mindre rik nervfördelning, eljest i förstugor, tornkamrar och rum i bottenvåningar af den vanliga rundbågens form. — Härjämte förekomma de enkla bjälktaken af på ringa afstånd från hvarandra lagda, grofva bjälkar, än odekorerade, än prydda med målningar eller plastiska rosetter. I förra fallet plägade loften döljas med väfnader, s. k. takdrätter, af mer eller mindre dyrbar art, ofta omtalade i äldre handlingar. De slogos upp vid högtidliga tillfällen eller i allmänhet när rummen för någon tid skulle bebos och nedtogos därefter. För tiden synnerligen karakteristiska äro emellertid de s. k. »ruttaken», för hvilka det romerska kassetterade taket med sin kvadratindelning ligger till grund. Motivet varieras emellertid på det mest växlande sätt, i det att de kvadratiska eller rektangulära fälten än omgifvas af sexkanter, än af korsformer eller andra geometriska figurer. De utföras i sitt typiska och fulländade skick i starkt upphöjdt arbete (Kalmar), med »förhäfvet snidkeriarbete», som det kallas, men äfven så att figurerna bildas af profilerade ribbor (Gripsholm), som slås upp under den släta takpanelen och sedan målas. Ja, exempel finnas (Vadstena), att man endast genom målning å takpanelen åstadkommit fältindelningen. — En öfvergång till en senare tids plafonder bilda slutligen de stora paneltaken, behandlade såsom ett helt, med sidopartier, som symmetriskt ordnas kring ett starkt markeradt

* Se afbildningar af Svartsjö slott i Dahlbergs Suecia m. fl.

midtfält af vare sig fyr-, sex- eller åttkantig form. Dessa äro utförda i omsorgsfullt snickeriarbete med målning. (Gripsholm, Tynnelsö.)

Ornamentiken bibehåller från den föregående stilperioden, gotiken, ett antal motiv, som emellertid hufvudsakligen komma till användning inom den kyrkliga arkitekturen. Ett sådant är det i kyrkfönstren förekommande rosverket (Stockholms slott, Vadstena), på sitt sätt äfven de nedsänkta blinderingar i form af kors, cirklar, sköldar m. m., hvarmed murytor plägade dekoreras. Äfven den målade väggornering, som hufvudsakligen består af öfver hela ytan jämnt fördeladt rankverk, måste anses vara af medeltida ursprung (Gripsholm). Huru länge de gotiska formerna emellertid kvarlefde, därom vittna stuckdekorationerna i Katarina Jagellonikas grafkapell i Uppsala, hvilka jämte likartade dylika i Uppsala slott, utförda på 1580—90-talen af tyska konsthandtverkare, till hela sin karaktär erinra om gotiken. — Bland renässansornamenten utgöres en grupp af de från antiken ursprungligen hämtade bladornamenten, som visserligen å de bibehållna minnesmärkena äro fåtaligt representerade. Det är här det långstjälkiga akantusbladet, i dess inom nordvästra Tyskland öfliga form, det s. k. aldegreverornamentet, som i främsta rummet bör uppmärksammas (Vadstena), men äfven andra uppfattningar af akantusmotivet förekomma förbundna med figurframställningar och vaser (Kalmar).

Det mest omtyckta prydnadselementet är dock kartuschen i de mest växlande former, med dess uppböjda och rullade, ut- och invikna eller genomstuckna flikar, erinrande om det finare beslagssmidet. Till denna grupp sällar sig närmast den heraldiska orneringen, inskrifttaflorna, hvilka med så stor förkärlek användas och som så nära sammanhänga med den stegrade personlighetskänslan.

Ett renässansdrag är äfven användningen af i inläggning utförda perspektiviska motiv: grupper af geometriska figurer, en schematisk arkitektur (Kalmar). Härtill komma äfven »moriskerna», dessa från den orientaliska metallornamentiken hämtade orneringar, som i Tyskland blefvo kända genom Peter Flötners (eller Wyssenbachs) stick. Här i Norden användas de dels utförda i intarsiateknik, dels med stor förkärlek såsom måladt ornament, måhända på grund af den lätthet, med hvilken de kunna lämpas för upprepningsmönster medelst s. k. schablon.

Någon skarpt utpräglad nationell karaktär utmärker helt naturligt icke denna tidiga svenska renässans, då de här verksamma konstnärerna till en mycket stor del voro utlänningar. Det är endast genom valet mellan de olika möjligheterna, genom att visa sig föredraga den eller den konstnärliga detaljformen, som en nationell konstsmak och känsla får uttryck. Byggherrens personliga smak och ekonomiska omständigheter hafva säkerligen härvid varit i hög grad bestämmande. Af stort intresse äro de arbeten, som utförts af svenska arbetare (t. ex. Grips-

holm, Vadstena), såsom väggmålningar, panelverk, mindre stenskulpturer o. s. v., och hvilka hafva karaktären af naiva öfversättningar. Man rör sig här med en viss försiktighet, undviker de mest äfventyrliga formerna och sträfvar alltjämt efter förenkling. Såsom ett gemensamt drag för all ornering under detta renässansens första skede i vårt land bör framhållas sirligheten och omsorgsfullheten i utförandet, äfven där teckningen någon gång kan vara missförstådd eller ofullständig.

Bild 4. *Arabesk. Kalmar slott.*

Den yngre vasatiden, 1600—1650.

Verksamheten på det konstnärliga området blir under första hälften af 1600-talet ingalunda minskad, snarare ökad, men den antager en förändrad karaktär. Under den förra perioden lades hufvudvikten på detaljerna; sinnet för helheten, sammanhanget var föga utveckladt. Nu blir förhållandet ett motsatt. Man skönjer en afgjord sträfvan efter regelbundenhet i totalanläggningen och grundanordningen, efter symmetri och ändamålsenlighet, på samma gång som man iakttager en aftagande omsorg i detaljernas behandling. Blicken för helheten, för de stora väsentliga dragen är skärpt. Detaljerna aktas ej längre för sin egen skull utan endast såsom delar af det hela, visserligen högst önskvärda men ej längre karaktärbestämmande.

Uppfattningen af arkitekturens väsen och af det antika formförrådet ha också i de germanska länderna undergått stora förändringar. Under 1500-talets förra

del är det Vitruvius och de italienska arkitektböckerna, som äro bestämmande,* och de utöfvande konstnärerna förhålla sig väsentligen efterbildande, söka sin heder i att så troget som möjligt följa de klassiska mönstren. Nu framträda åter försöken att på ett friare men framför allt mera självständigt sätt ombilda de gamla motiven. Såsom den förnämste teoretiske grundläggaren af denna riktning får man anse *Hans Vredeman de Vries* (f. 1527, † efter 1604), som i sina samlingar af kartuscher (1555—57), i sin framställning af de fem kolonnordningarna (1563) och sin arkitekturlära enligt Vitruvius (1577) angifvit den nya stilriktningens karaktär. Sitt mest typiska uttryck och sin praktiska lösning erhåller denna riktning i Holland genom sådana arkitekter som *Henrik de Keyzer* (1567—1621), *Lieve de Key* (1560—1627) och deras samtida. Från Holland öfverföres denna arkitektur till Danmark och har där åstadkommit en räcka synnerligen tilltalande och ståtliga verk, af hvilka några ligga inom det nuvarande Sveriges landamären. Men äfven i det dåvarande Sverige upptogs den nya stilriktningen, i synnerhet tyckes Stockholm i sin äldre, numera till största delen försvunna privatarkitektur ha haft att uppvisa åtskilliga prof af denna konst. Den gamla nordeuropeiska förkärleken för höga rösten öfver gaflar och kupor framträder fortfarande och bestämmer i det hela hufvudkaraktären. Men denna utveckling på höjden uppväges af ett bestämdt markerande af horisontalindelningen. Den arkitektoniska stommen öfverdrages med ett nät af ornamentala bildningar, som utbreder sig ej blott öfver friser och pilasterfyllningar utan äfven öfver kolonnskaften samt öfver byggnadsytorna, särskildt öfver dessa från medeltiden stammande rösten och kupor, hvilka en nordisk byggnad ej gärna fick sakna. Motiven hämtas med förkärlek från det ofvannämnda beslagsornamentet eller från groteskorneringen med dess blandning af djur-, växt-, husgeråds- och vapenformer. Det helst använda byggnadsmaterialet är tegel i sin naturliga färg, med huggsten för hörninfattningar, listverk och öfriga orneringar. Ett präktigt exempel härpå gaf det ståtliga, år 1626 fulländade, numera helt och hållet omändrade slottet Vibyholm i Södermanland.**

Vid sidan af denna riktning och ej alltid skarpt skilda därifrån framträda andra, som på annat sätt och närmare leda sitt ursprung från den italienska konsten, nämligen i de former, hvari densamma uppenbarar sig mot 1500-talets slut: den klassiska senrenässansen och barockstilen. Redan i fordran på och benägenheten för en helhetskomposition, för en symmetrisk anordning af grundplanen och byggnadsstommen ligger ett italienskt renässansdrag, och lik-

* Jfr: Galland, Geschichte der Niederl. Baukunst und Bildnerei.

** Se afbildningen i Dahlbergs Suecia.

nande försök att äfven i detaljer genomföra dess fordringar, t. ex. genomgående pilastrar, saknas icke helt och hållet, t. ex. Jakobsdal (1644), palatset Makalös i Stockholm. Denna riktning når dock först under följande period sitt genombrott.

Mera tilltalas dock det naiva nordiska sinnet af barockstilen, som likväl ej genomföres såsom byggnadsstil men väl framträder i detaljer, t. ex. i den inre dekorationen samt framför allt i portaler, kaminer, inramningar och epitafier. Här framträda de brutna, klufna gaflarna, de fylliga, mot pilastrar ställda kolonnerna, de starkt framspringande förkroppningarna och listverken såsom en braskande motsats till den tidigare renässansens smärta, förnäma former.

Grundplanens anordning skiljer sig väsentligt från äldre tiders typer, i det fordringarna på bekvämlighet, på ljus och luft tillgodoses och byggnadens borgartade karaktär alltmer försvinner. Det enkla rätliniga huset förses på fasaden med ett torn, i hvilket en bred trappa förlägges. När vid större anläggningar hörntornen bibehållas, taga dessa ofta form af med hufvudbyggnaden sammanhängande flyglar, hvilkas höga tak lifva och begränsa konturerna; från de prydliga rummen i dessa flyglar hade man en vidsträckt utsikt öfver den omgifvande nejden. Vid större anläggningar skiljas flyglarna antingen från hvarandra, eller förenas de, symmetriskt grupperade omkring en fyrkantig gård, hvarvid dock den fjärde med hufvudbyggnaden parallella sidan gärna lämnas öppen eller förses med en lägre byggnadslänga. Ofta förbindes det hela med en ståtlig terrassanläggning. I det inre ordnas rummen i två jämnlöpande räckor, hvarvid plats utsparas för ett ansenligt trapphus.

En granskning af det förekommande formförrådet visar i främsta rummet de antika kolonnordningarna, men numera uppfattade på ett ganska godtyckligt sätt. Såsom bärande, konstruktiva delar användas fristående kolonner numera ej sällan i vestibuler och trapphus och då i förbindelse med hvalfkonstruktioner (Tungelska huset, Petersenska huset, Stockholm), men de förekomma någon gång äfven i öppna loggior i förening med bågar (Makalös). Sin hufvudsakliga betydelse nå de dock såsom dekorerande element, för infattning af portaler och nischer, för inramning af fält o. dyl., det senare särskildt å de talrika epitafierna. Formerna äro i regeln tunga och undersätsiga. Kolonner, halfkolonner, pilastrar ställas mot tvenne bakom dem stående pilastrar, hvarefter listverk och bjälklag erhålla motsvarande förkroppningar. Kolonnskaften äro ofta nedtill omgifna med ett ornament. Jämte kolonner förekomma ofta hermer med människohufvud. Fönstren ha ett regelbundet läge, äro upptill rakslutna med rusticerade infattningar af huggen sten, verklig eller imiterad; stundom markeras äfven aflastningsbågarna öfver fönstren genom radierande stenar (Makalös, Petersenska huset) eller med fullständiga bågar (gamla Rosersberg, gamla Vänngarn, båda sätten å Vibyholm).

Portalerna äro fortfarande föremål för mycken omsorg och utgöra ofta nog de enklare husens enda prydnad. I dess former och anordning gör sig i allmänhet ett starkt inflytande af den italienska barockstilen gällande. Jämte den äldre typen med den rundbågiga öppningen infattad af genomgående kolonner, som direkt uppbära ett entablement, märkas flera andra variationer. Stockholms äldre byggnader visa häraf många prof.

Betecknande äfven för denna tid äro de höga rösten, hvarmed gaflar och kupor utsiras. De utgöra en direkt fortsättning af under föregående tidskifte härskande bruk men äro såtillvida af en självständig karaktär, som hvarken den från medeltiden härstammande aftrappningen eller det egentliga renässansmotivet, kolonnordningarna, starkt betonas. Dock byggas äfven enkla trappgaflar eller utfyllas trappafsatserna med ornament och afslutas med små obelisker, vaser, knoppar o. dyl. Silhuetten bildas i regeln af de enkla listverksprofilerna, hålkälen, rundstafven, platten, karnisen, som förstoras till ansenligt mått, så att det hela liknar en jättelik men omvänd profil af ett listverk. I de mest typiska profven kantas dessa profiler med huggen sten, som slutar i voluter, men ofta utelämnas dessa eller angifvas endast medelst relief i putsen. Af det stora antal gaflar af dessa typer, som en gång funnits,* har den största delen för länge sedan försvunnit, äfven där husen ännu stå kvar. Utom en förändrad smakriktning torde eldfarligheten hafva varit orsaken till gaflarnas och de med dem sammanhängande höga takens borttagande.

Ur ornamentsförrådet ha de antika löfverksmotiven så godt som försvunnit, och den form, under hvilken det vegetativa ornamentet uppträder, är festonen, det af blommor och frukter i hög relief sammansatta hänget. Stundom finnes detta utbytt mot draperimotiv, på motsvarande sätt anordnade. Kartuschen är fortfarande i bruk, omgifven af beslagsornament med upprullade eller tillbakavikna kanter. Men både detta och löfverksornamentet visar en stark benägenhet att uppgå i den s. k. brosk-orneringen med dess elliptiska, ofta om kalligrafiska snirklar erinrande voluter eller andra former, som närmast påminna om människoörats bildning.

Medan under en tidigare period all ornering i regeln framträdde i låg relief, framställas de nya formerna på ett naturalistiskt sätt i full rundning och hög relief. Detta broskornament (tyska »Knorpelwerk»), som vi i Tyskland kunna spåra tillbaka till andra årtiondet af 1600-talet, med dess klumpiga, osköna former, blir i Sverige omkring århundradets midt det förhärskande och uppträder ställvis redan på 1630-talet. En särskild afart af denna ornering bilda en del ornament, där hufvudpartiet utgöres af en maskaron, som på ett naturalistiskt sätt framställes sammanvuxen med

---

* Se Dahlbergs Suecia.

tillhörande i festoner ordnad hud, ett, som man kan tycka, oskönt motiv, som dock någon gång, särskildt af den ofvan omtalade tyske stenhuggaren, mäster Henrik Wilhelm († 1652), finnes behandladt med mycken dekorativ verkan.

Bild 5. *Kartusch, Gustaf II Adolfs grafkapell, Riddarholmskyrkan, Stockholm, omkr. 1633.*

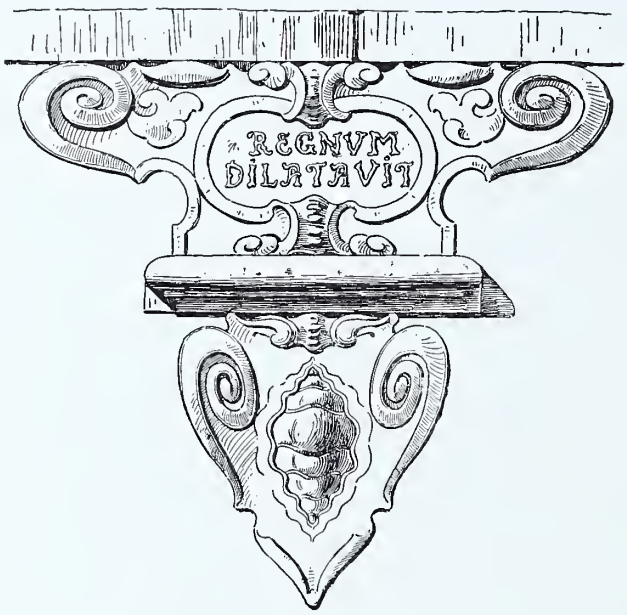

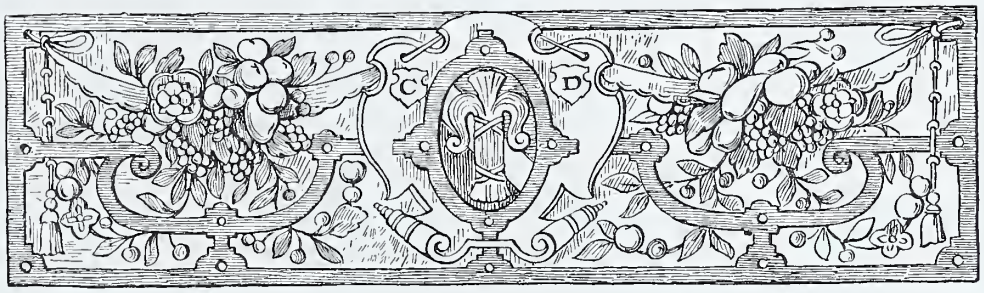

Bild 6. *Väggfris i Vasasalen, Gripsholm.*

3. Byggnadsverken.

Gripsholm.

I den fagra nejd vid Mälarens södra strand, där Gripsholm nu reser sina röda murar, fanns redan i slutet af 1300-talet ett fäste, som erhållit sitt namn efter anläggaren, den mäktige drotsen Bo Jonsson, eller rättare efter hans sköldemärke, det svarta griphufvudet. Detta fäste brändes 1434 af den tyske befälhafvaren Hartvig Flögh, då han drog sig undan för den anryckande allmogehären vid Engelbrekts stora folkresning, men torde hafva blifvit återställdt före århundradets slut, då det innehades af riksföreståndaren Sten Sture d. ä. Det öfvergick härefter till Vasasläkten, och konung Gustaf Vasa vistades här redan före det nuvarande slottets anläggning. Om denna äldre byggnads läge och förhållande till den nuvarande är ingenting med säkerhet bekant. Måhända ha vi att söka dess lämningar i det fyrkantiga hus inne på förborgen, som nu inrymmer det s. k. »kronköket». Det har tydligen en gång utgjort en fristående byggnad med väldiga yttermurar och kan ju i äldre tider hafva varit högre än nu, vare sig öfverbyggnaden varit af sten eller trä, samt motsvarar både till form och storlek andra äldre medeltidsbyggnader.

»Widh S. Laurentij tijdh (den 10 augusti) 1537 lätt konung Gustaff fundera och upbyggia Gripsholms slott på then holma der det nu står»: dessa äro de ordalag, i hvilka slottets anläggande omtalas i Tegels Gustaf Vasas historia. Det är i enlighet härmed det tidigaste af konungens självständiga byggnadsföretag — de två yngre voro Vadstena, 1545, och Uppsala, 1549. Det har bland dessa den ålderdomligaste prägeln, men det är på samma gång genom en kedja af lyckliga omständigheter det bäst bibehållna. Med sina ofördelade röda tegelmurar, med de fyra massiva hörntornen eller rundlarna och den höga takresningen är Gripsholm ännu väsentligen en medeltidsborg. Dess skönhet är af en mera pittoresk än arkitektonisk art, beror mera på det härliga läget, på en ståtlig men knappast

afsiktlig gruppering af massorna, på en lycklig samverkan af natur och människoverk än på anläggningens beräknade konstfullhet och detaljernas fulländning. Gripsholm anlades på den yttersta af tvenne små holmar, som genom broar voro förenade med hvarandra och med fastlandet. Det under århundradenas lopp uppgrundade sundet mellan de två holmarna fylldes i förra århundradet men har i våra dagar (1895) åter blifvit uppgräfdt och passeras nu liksom fordom med hjälp af en vindbrygga. Grundplanen är oregelbunden (bild 7). Mellan de tre äldsta tornen, Griptornet i nordväst, Vasatornet i nordost, Teatertornet i sydost, bilda de båda

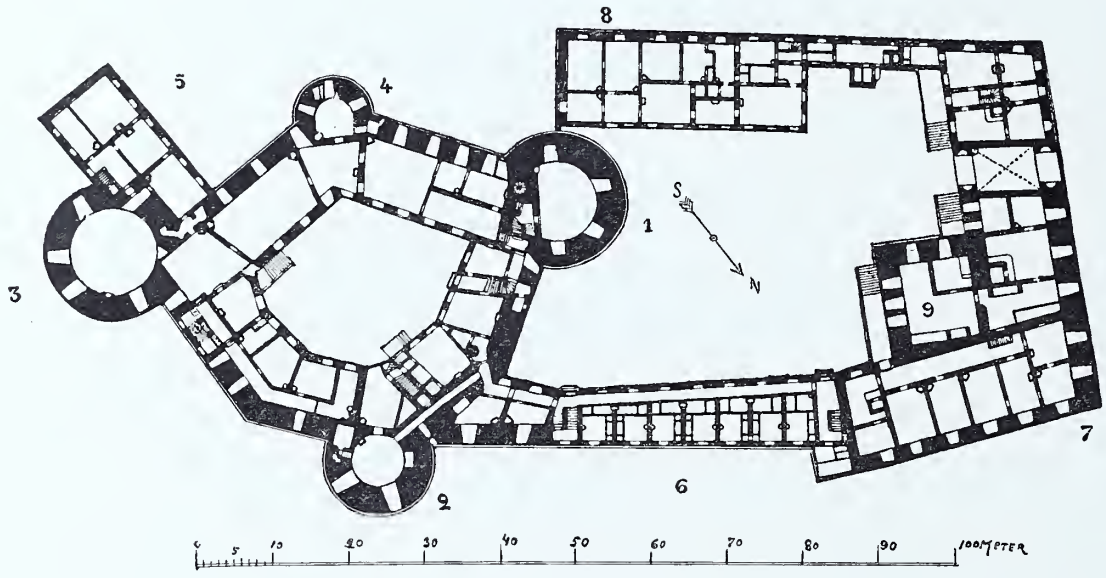

Bild 7. *Gripsholms slott. Plan.*

1. Griptornet.
2. Vasatornet.
3. Kyrk-(teater-)tornet.
4. Fängelsetornet.
5. Drottningflygeln.
6. Kavaljersflygeln.
7. Hauptmansflygeln.
8. Ståthållarflygeln.
9. »Kronköket».

byggnadslängorna trubbiga vinklar, som åt denna hälft af det egentliga slottet ger formen af en half, på bredden något utdragen åttahörning. Den motsvarande yngre delen mot sydväst utgör däremot hälften af en fyrhörning, och någon vinkel på de murlängor, som sammanbinda det sydvästra eller Fängelsetornet med de båda närmaste tornen, finnes ej. Man får ett intryck af att någon på förhand uppgjord fast byggnadsplan ej funnits, af ett byggande efter ögonmått, af förändringar i anordningen vidtagna under arbetets fortgång. Det är högst antagligt, att konungen själf uppgjort planen i dess allmännaste drag och att denna blifvit satt i verket af hans byggmästare. Bland dessa nämner en gammal uppgift *Henrik von Cöllen* som den förnämste. Han hade förut varit verksam vid befästningsarbetena på Kalmar slott (1530) och tyckes ej hafva varit man af facket utan inkommit med de värfvade tyska trupperna såsom officer. Bland murmästarne nämnes främst

under denna tidiga period *Måns Hök*, som sedermera förekommer vid Vadstena. För särskilda uppgifter användes *Petter Hollender*, som 1544 skulle göra »det andra tornet» (d. v. s. Vasatornet) färdigt, och timmermannen *Jacob*, som s. å. skulle resa ett sparrverk på det stora tornet (d. v. s. Griptornet). Möjligen är denne densamme *Jacob Richter*, som sedermera återfinnes som byggmästare å Stockholms och Kalmar slott († 1571).

Ursprungligen torde den äldre delen af slottet hafva utgjorts blott af en bottenvåning med en däröfver uppförd lägre öfvervåning med små rundbågiga fönster. Spår af en sådan anordning syntes, då den gamla kalkputsen sommaren 1895 nedtogs, men den har tidigt blifvit ändrad. Redan 1544 kunde konung Gustaf inviga sitt nya slott med en ståtlig fest, som varade i fjorton dagar. Slottet utgjordes vid denna tid af den norra hälften från och med Griptornet förbi Vasatornet och fram till Teatertornet, som då antagligen stod under byggnad. I ett af rummen i den s. k. kungsvåningen läsa vi ännu i dag årtalet 1543, och i handlingar från 1546 och 1548 namngifvas fjorton särskilda rum, som då voro rikligen försedda med inredningsföremål, hvaribland en ej obetydlig tafvelsamling. Under det närmast följande decenniet omtalas ej några större byggnadsarbeten, men efter konung Eriks tillträde till regeringen (1560) tager byggnadsverksamheten ånyo fart. Arbetet förestås nu af *Olof Andersson* (*Olof murmästare*) och gäller hufvudsakligen »nya muren» och »nya rundeln», hvarmed får förstås de båda södra raka murlängorna från Teatertornet, som förmodligen under mellantiden blifvit fullbordadt, till det tidigare anlagda Griptornet. Den nya rundeln är då det sydvästra tornet eller Fängelsetornet. Samtliga fyra tornen omtalas i alla händelser 1562, ehuru hvarken det sistnämnda eller den tillhörande »nya muren» då ännu uppnått sin fulla höjd och, såsom det synes, endast hade provisoriskt tak. Med 1563 afstannar byggnadsverksamheten för någon tid, och slottet inviges för sin nya bestämmelse att användas som statsfängelse, i det att hertig Johan först insattes här åren 1563—66 och konung Erik 1571—73. Gripsholm hade emellertid året förut, enligt gamle konung Gustafs testamente, tillträdts af den yngste af de kungliga bröderna, hertig Karl af Södermanland, som nu uppnått myndig ålder, och en ny period i dess historia vidtager, hvarunder det erhåller sin slutliga fulländning. Under de två närmaste årtiondena inskränkes verksamheten till smärre inrednings- och reparationsarbeten, hvarjämte man med långa mellanrum murar på den s. k. nya muren, 1574—1581, men sedan hertigen år 1592 förmält sig med Kristina af Holstein och lämnat henne slottet i morgongåfva, blir företagsamheten lifligare. Åren 1593—1594 uppmuras den nya salen i södra längan mellan Grip- och Fängelsetornen, d. v. s. rikssalen, och under dessa och följande år ordnas äfven förborgen, som i nordväst sluter sig till det egentliga slottet i form af en långsträckt fyrkant. På den stora ytterporten arbetas 1596, och inre borggårdens mur

Bild 8. *Vindflöjel på Griptornet, Gripsholm.*

hvitlimmas. Vid århundradets slut torde slottet hafva i allt väsentligt varit fullbordadt.

Om dess utseende vid denna tid får man en föreställning genom ett kopparstick i Dahlbergs Suecia, hvilket dock ej i alla enskildheter kan anses fullt tillförlitligt. Öfver det höga kroppåstaket höja sig de fyra runda tornen och mellan dem gafvelkrönta kupor, höga skorstenar och vindflöjlar. Tornhufvarna af växlande profiler afslutas med lanterniner och höga järnspiror med flöjlar (jfr bild 8). Under takfoten löper en räcka af små ljusöppningar, skottgluggar, angifvande sträckningen af den skyttegång, »öfversta slottsvärnen», som fanns här från hertigens tid, i alla händelser från århundradets slut (de omtalas åtminstone 1600) och ledde rundtomkring hela slottets yttre sidor. Med dem alternerar en räcka små snedt stupande skottöppningar (»måchecoulis»), hvilkas öfverkanter ligga ungefär i jämnhöjd med skyttegångens golf (ej synliga å gravyren). Mot öster framspringer från det egentliga slottet en förmodligen under hertig Karls tid tillkommen flygel, hvars mot skansen vettande gafvel prydes med ett rikt röste i renässansstil. Ett liknande utstyrdt, med en hel rad af flöjelstänger, tyckes hafva funnits mot söder invid Teatertornet men försvunnit, då den här numera befintliga Drottningflygeln tillkom på 1600-talet. Norra skansmuren, som begränsar den yttre borggården, afslutas med en mindre byggnad, den ännu kvarstående Hauptmannsflygeln, och en annan smärre byggnad reser sig å andra sidan borggården närmast Griptornet, den s. k. Ståthållarflygeln. Fönster- och portalarkitekturen företer intet märkligt, och de infattningar, som äro synliga å gravyren, äro antingen diktade eller ha de

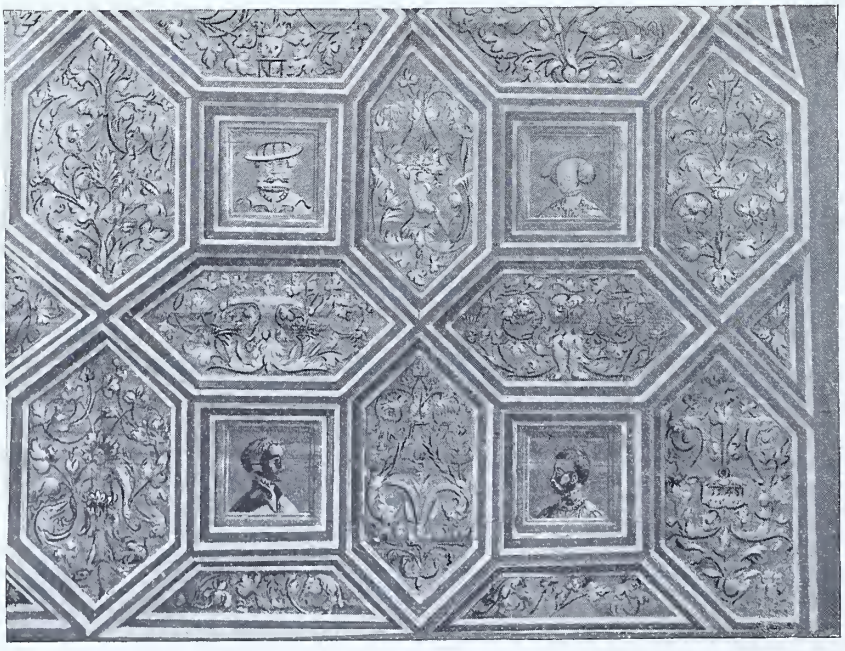

Bild 9. *Tak i drabantsalen, Gripsholm, 1543.*

varit utförda i puts och målning. En äkta renässansprydnad äro däremot de båda öfverbyggda altanerna å yttre sidan af Teatertornet, synliga å Dahlbergs teckning, ehuru där placerade en våning för högt. De nedtogos på 1600-talet, men de konsolformiga stöden springa ännu fram från muren. På inre borggården reste sig i sydöstra hörnet ett sirligt hängtorn af trä, hvilande på stolpar eller kolonner och omslutande en liten kammare med stora glasfönster; det nedtogs på Gustaf III:s tid. Under detta ledde en fritrappa upp till första våningen, en pittoresk och effektfull anordning, som vid restaurationen (1895) blifvit såvidt möjligt återställd. Borggårdens murytor visade ursprungligen teglets röda färg med fönsteröppningarna omgifna af en bred svartmålad rand samt med korsformiga eller sköldformiga nedsänkningar, blinderingar, och utkragade, om korsverkskonstruktioner erinrande lister mellan de särskilda våningarna. Senare hvitlimmades muren (1596), och förmodligen var det vid samma tillfälle, som fönstren omgåfvos med sirliga, i rödbrun färg uppdragna, ornamentala infattningar, hvaraf tydliga spår bibehållit sig till våra dagar och tjänat till ledning vid den omnämnda restaurationen. Talrikare äro de bibehållna spåren af 1500-talets konst i det inre. Främst är härvid att märka det rum i Fängelsetornets första våning, som af traditionen kallats hertig Johans fängelse men som i äldre tider omtalas såsom »konung Sigismundi kammare» — denne föddes på Gripsholm 1566 — och i hvilket vi med all säkerhet ha att se hertig Karls sängkammare. Det är en anspråkslös men verkningsfull och i högsta grad intressant interiör, där de typiska renässansmotiven, den romerska bågställningen och gafvelkrönen återfinnas, i hvad man kunde kalla lokaliserad öfversättning och där den kraftiga, väl bibehållna färgprydnaden, åstadkommen med de enklaste medel, fullständigar den anslående effekten af det hela.

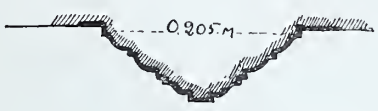

Bild 10. *Listprofil från taket i drabantsalen, Gripsholm.*

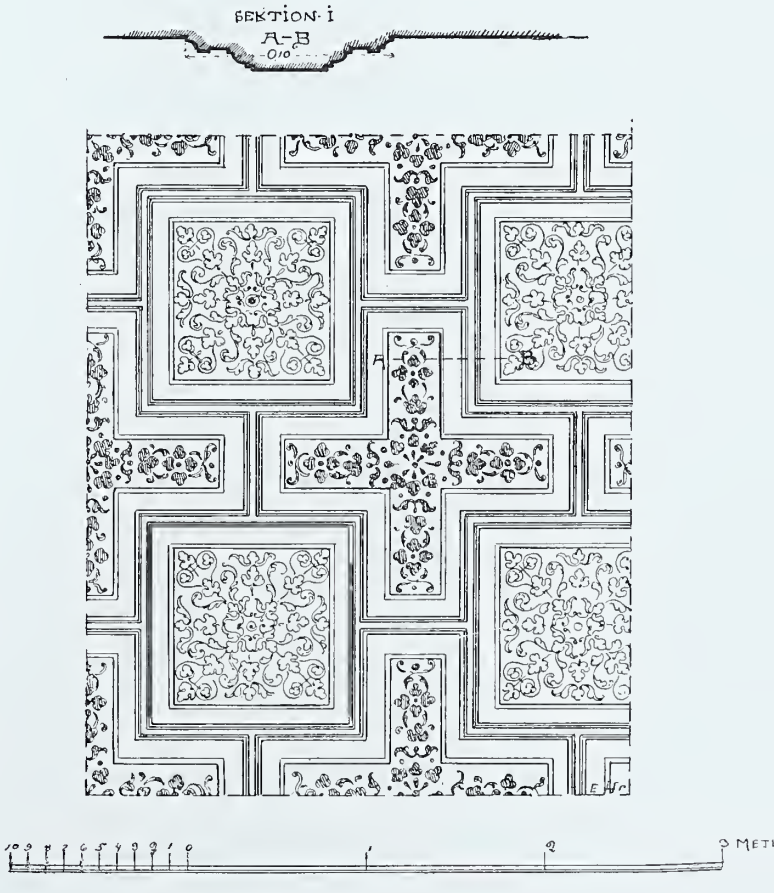

Bild 11. *Tak i astraksalen, Gripsholm.*

Af en tämligen oregelbunden grundform vidgar sig den lilla tornkammaren åt tre sidor till djupa nischer med fönster; en af dessa omsluter härjämte en alkov med sängplats. En hög träpanel i mörka färger följer väggarna, där ofvan vidtager det tämligen otympliga kupolhvalf, som utgör hufvudrummets betäckning, nischerna och alkoven ha däremot plafonder af trä. Panelens sockelparti skymmes till större delen af smala väggfasta bänkar, målade i grönt; därpå följer en dorisk pilasterställning med små bågställningar inställda i de rektangulära fälten. Pilastrar och triglyfer äro målade i ljusblått och hvitt, men för öfrigt har trävirket, vanlig furu, fått behålla sin egen, numera af ålder guldbruna ton, och på denna äro i sockelfälten anbragta sirliga moreskornament i svart, imiterande inlagdt arbete. I bågfälten utgöres orneringen af blommor och frukter, omväxlande med små figurscener och heraldiska motiv. Det är här vi återfinna den stora skölden med Vasavapnet, omgifvet af rikets, Södermanlands, Närkes och Värmlands vapen, hvilket jämte bokstäfverna C. D. (Carolus dux) och G. I. M. T. (Gott ist mein Trost) angifva, att dekorationen är utförd för hertig Karl, som då innehade de tre provinserna som hertigdöme. Målningen är sannolikt utförd 1596 af gamle mäster *Hans* (*Eriksson*), målare i Strängnäs.

Den enda dörröppning, som leder in till rummet, är efter renässansskick omgifven af en dorisk kolonnställning med en däröfver anbragt låg, tresidig gafvel. Renässanskaraktären framträder också i fönsternischernas och alkovens små plafonder, hvilka äro indelade i stjärn- och korsformiga småfält, fyllda med målade blommor och frukter. Det kalkstrukna hvalfvet öfverdrages däremot af ett i brokiga färger måladt rankverk, som föreställes utgå från vaser, ställda på panellisten och som i långsträckta spiraler och våglinier fyller ytan. I rankorna äro inflätade hjortar, hundar, fåglar samt enstaka om gallerverk erinrande ornamentmotiv, som tyckas vara hämtade från bårderna på flandriska tapeter. Anordningen liksom tekniken kommer tämligen nära gotikens kalkmålningar, sådana vi känna dem i svenska kyrkor från medeltidens slut. Utförandet vittnar ej om någon högre grad af konstnärlighet, men hållningen af det hela, de böjda liniernas spel, bladens och blommornas färgväxling gör ett lifligt och vänligt intryck. Rummet i sin helhet utgör ett intressant prof på en enklare bostadsinredning från sitt århundrade.* Öfriga lämningar af 1500-talets inredning äro mera spridda och utgöras af mer eller mindre välbehållna tak och plafonder eller af äldre väggdekorationer och dörrar. I det stora porthvalfvet, som leder in till yttre borggården, äro alla begränsnings- och indelningslinier kantade med enkla spetsornament, medan ytorna äro beströdda med stjärnor och de tre kronorna, rikets vapen, pryder hjässan. Allt detta är utfördt i rödbrunt på hvitt af samma art och förmodligen från samma

* En omsorgsfull afbildning i färger af rummet i Sv. Slöjdföreningens mönsteralbum 1887, efter teckning af F. Lilljekvist.

tid som målningen å inre borggården. För taken i slottets salar och gemak finnas i öfrigt tre olika typer. Den äldsta representeras af de enkla bjälktaken, af hvilka det prydligaste förekommer i kungliga sängkammaren i andra våningen och antagligen härrör från Gustaf Vasas tid (1540-talet). De tätt lagda bjälkarna prydas här med fritt nedhängande rosetter och med målade bladrankor. En annan typ framställa de s. k. ruttaken, de för 1500-talets byggnader i Sverige egentligen karakteristiska. Det är just detta slags plafonder, som Seb. Serlio i sitt stora verk »Regole generali di Architettura» anbefaller särskildt för smärre rum och för hvilka han i träsnitt meddelar åtskilliga mönster, af hvilka de flesta återfinnas i de svenska vasaslotten. Det gamla romerska lakunarietaket, med dess system af hvarandra korsande bjälkar, utgör det ursprungliga motivet, men fälten äro i 1500-talets plafonder af vida mera växlande form. Det hela sammansättes af olika rätliniga figurer, kvadrater, sex- och åttahörningar, korsformiga fält, åttauddiga stjärnor o. s. v., ordnade som ett mosaik- eller upprepningsmönster. I rikare byggnader, såsom ännu i Kalmar eller å det forna Stockholms slott, förmodligen äfven å Uppsala, Svartsjö och Borgholm, äro de indelande hufvudlinierna kraftigt markerade med verkliga bjälkar i »förhäfvet snickeriarbete», som det fordom hette, fälten fyllda med reliefer i guld och färger eller med omsorgsfullt utförda målningar. På Gripsholm har man nöjt sig med enklare medel och åstadkommit indelningen genom smala påspikade ribbor, målade i lifliga färger och omslutande dekorerade fält af en kontrasterande färgverkan, eller man har endast genom målning på den släta brädplafonden angifvit fältindelningen.

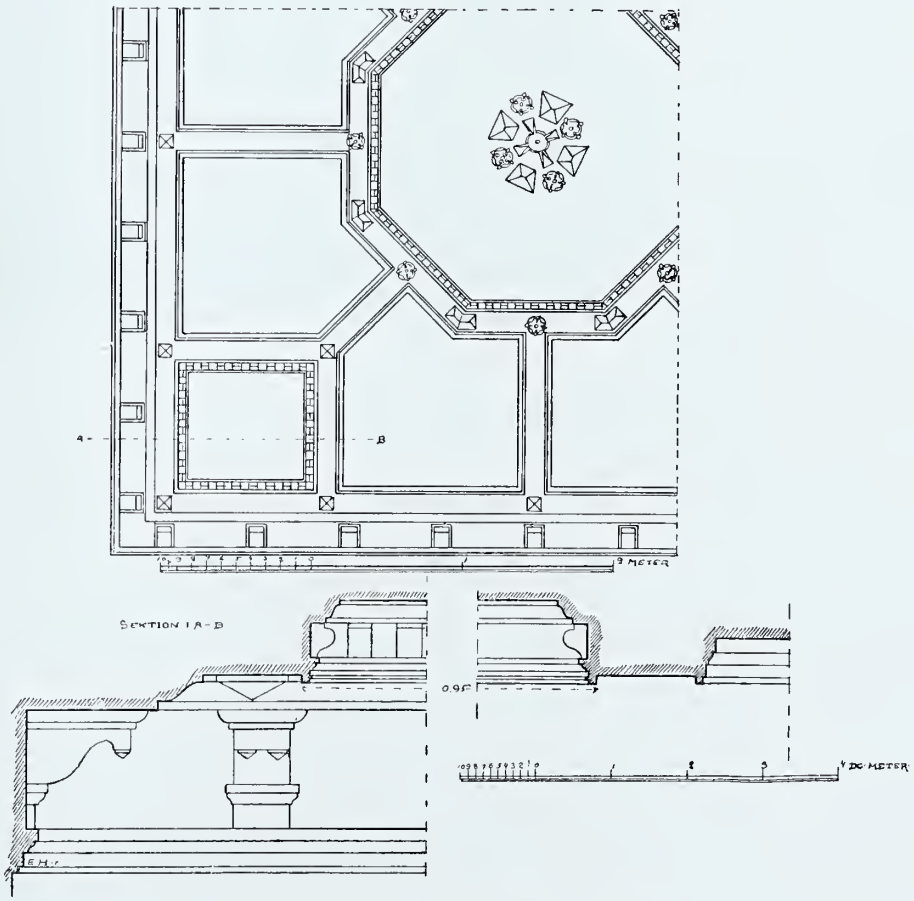

Bild 12. *Tak i hofmarskalksrummet, Gripsholm.*

Märkligast är plafonden i det lilla rum i andra våningen, som nu kallas drabantsalen (bild 9). Rutindelningen visar här det vanliga mönstret af små kvadrater, omgifna af långsträckta sexhörningar. De åtskiljande ribborna äro målade i rödt, hvitt och svart, fälten i blått och grått med löfverk i Aldegrevers stil samt omväxlande manliga och kvinnliga bröstbilder. En liten votivtafla i takets ena hörn bär årtalet 1543, ett viktigt dokument alltså i slottets historia. Tak af samma typ återfinnas flerstädes i slottet, de bäst bibehållna i andra våningen i rikssalen, mellan Grip- och Fängelsetornen, samt i första våningen i den s. k. astraksalen

Bild 13. *Tak i konseljsalen, Gripsholm.*

bild 11), mellan Fängelse- och Teatertornen. Dekorationsmotiven å de infattade ytorna utgöras dels af moreskornament, dels af löfverk. Af en helt annan karaktär är plafonden i det s. k. konseljrummet (bild 13, 14) i andra våningen innanför Vasatornet, hvilken representerar den tredje taktypen, där de olika delarna ordna sig periferiskt och symmetriskt kring ett starkt framhållet midtparti. Det är ett konstrikt snickeriarbete af strängare arkitektonisk hållning, ett praktstycke i sitt slag. Det fyrkantiga midtpartiet omgifves af en starkt profilerad ram, å yttre och inre sidorna följd af konsoler med nedhängande tappar. Liknande konsoler springa fram från taklisten och uppbära det hela, medan samtliga speglar kantas med en räcka af små konsoler. En stor nedhängande knopp bildar fästet för ljuskronan. Materialet är furu, möjligen lätt laserad, med sparsamma ornamentmålningar i svart eller ljusa färger mot en varm brun botten.

I ett närliggande rum anträffades nyligen ofvan om den moderna gipsplafonden ett liknande paneltak med åttkantigt midtparti, numera uppsatt i ett annat rum i nedre våningen. Till prydnaderna hörde här rosetter af förgylld terrakotta. En tredje plafond af samma typ med åttkantigt midtfält och radierande småfält flyttades 1893 från det närbelägna, i privat ägo befintliga, numera åt förgängelsen hemfallna Tynnelsö, som fordom tillhört Gustaf Vasa och hertig Karl, och uppsattes i ett gemak i nedre våningen intill den intressanta tornkammaren. Det är enligt befintliga räkningar utfördt 1602—04 af tyske konstsnickaren *Hans Kantenitz*, hvars verksamhet vi kunna följa tillbaka åtminstone till 1584 och som måhända äfven är upphofsman till de båda förut omnämnda taken. Af äldre vägganordningar kvarstår jämte den ofvan omnämnda panelen i torn-

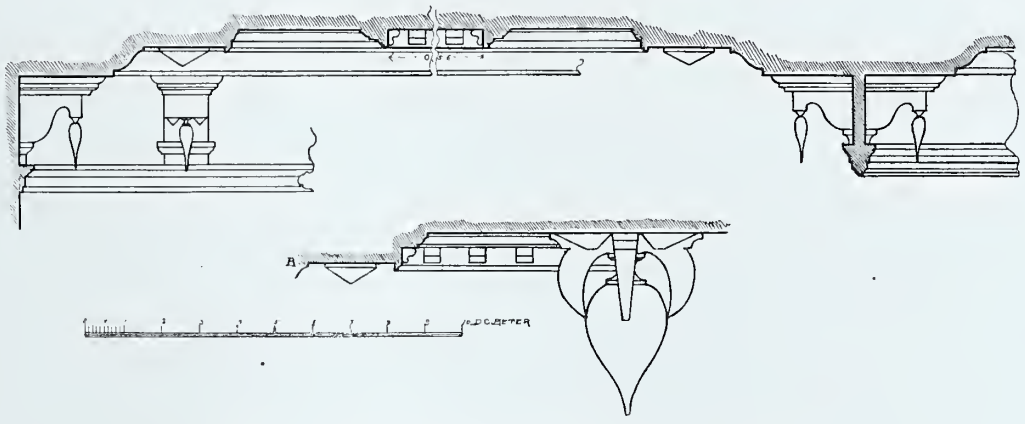

Bild 14. *Profiler af taket i konseljsalen, Gripsholm.*

kammaren äfven panelverket i rikssalen; jämväl detta är enkelt men af god hållning. Pilastrar på socklar omsluta, två och två, öfver hvarandra ställda rektangulära fyllningar och uppbära en fris med starkt framspringande listverk. Förut omålad, har den vid senaste restaurationen blifvit dekorerad med målning i motiv, som hämtats från plafonden. Likartade äldre anordningar förekomma för öfrigt flerstädes i slottet, delvis dock blott som fragment.

Åtskilliga nya ha tillkommit vid den nyss afslutade restaurationen. För astraksalen har motiv hämtats från den närbelägna tornkammaren, för förmaket utanför denna kammare från Rydboholm i närheten af Stockholm, för en liten kammare i samma våning från ett tornrum å Gripsholm, för hörnrummet intill Griptornet från Vadstena. — Väggytorna ofvan panelerna får man föreställa sig upptagna af väggbonader eller taflor, men i många rum ha dessa bonader säkerligen utgjort den egentliga väggbeklädnaden. I den kungliga sängkammaren i andra våningen upptages öfre delen af väggytorna af en fris med grofva ornamentala och figurala målningar (bild 15), blommor, hjortar, vildsvin,

genier o. s. v., sannolikt härrörande från slottets tidigaste period på 1540-talet, medan väggarna för öfrigt äro fullkomligt odekorerade och tydligen varit afsedda att beklädas med flamska tapeter eller dylikt, hvaraf ett ansenligt förråd fanns på

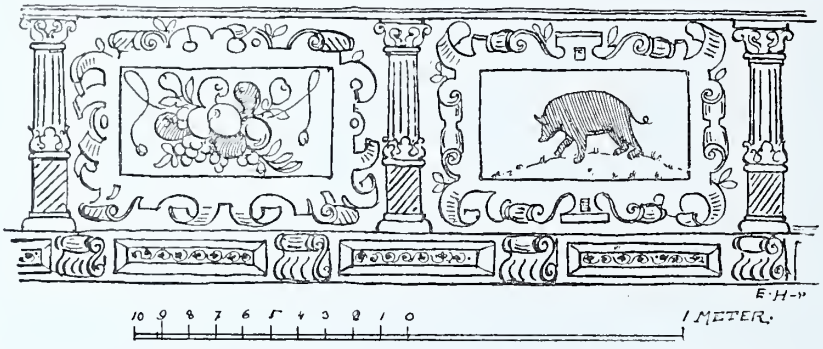

Bild 15. *Målad väggfris i kungliga sängkammaren, Gripsholm.*

slottet 1548. I åter andra rum ha de kalkputsade väggarna varit helt och hållet öfvertäckta med målning, möjligen såsom ett slags reservdekoration, som vid högtidliga tillfällen eller då rummen under vintertiden beboddes, doldes af de upphängda bonaderna. I en liten kammare öfver porthvalfvet till inre borggården utgöras dessa målningar af ett fint och sirligt bladverk, mellan hvars slingor och grenar röra sig människo- och djurgestalter, dansande jägare, fåglar o. s. v.

Bild 16. *Målad väggdekoration i danska galleriet, Gripsholm.*

I andra rum har man i målning på muren återgifvit en träpanels former: nedtill en sockel, dold af ett i festoner upphängdt draperi, däröfver en romersk bågställning med pilastrar, fris och gesims, ofvan denna ett väggparti med blomsterfestoner och kartuscher, hvari läsas bibelspråk. Vasavapnet och bokstäfverna C. D. (Carolus dux) visa, att målningen (bild 6), som återfinnes i det rum i nedre våningen,

där Tynnelsö-plafonden erhållit sin plats, blifvit utförd för hertig Karl, antagligen på 1590-talet. I det bredvid liggande rummet, närmare Griptornet, upptagas fälten mellan pilastrarna af snedrutor och partiet ofvan dem af ett stort löpande spiralmönster, med bladverk och djurhufvud af nästan medeltidsartad karaktär (bild 16). Färgerna äro lätta och bleka, rödbrunt, ljusgrönt, grått, ljusblått med detaljer i svart på hvit botten; de ha således ej någon naturalistisk hållning. Antagligen äro de utförda af samme mäster *Hans Eriksson*, som ofvan omtalades. Ända till restaurationen på 1890-talet voro de dolda af moderna väggbeklädnader.

Af dörrar från 1500-talet har ett fåtal bibehållit sig. De äro samtliga enkeldörrar med två öfver hvarandra ställda speglar, prydda med målningar eller med inlagdt arbete. En af det senare slaget har blifvit öfverflyttad från Tynnelsö. Motiven utgöras af blommor, små figurstycken och geometriska figurer.

Eldstäderna synas i allmänhet ha varit enkla af muradt tegel. De kaminer, som nu finnas i slottet, äro af yngre datum, från 1600- eller 1700-talet (bild 17). Kakelugnar ha dock funnits af mörkt gods med figurreliefer. En sådan visar bilderna af Kristi uppståndelse och af de fyra evangelisterna.

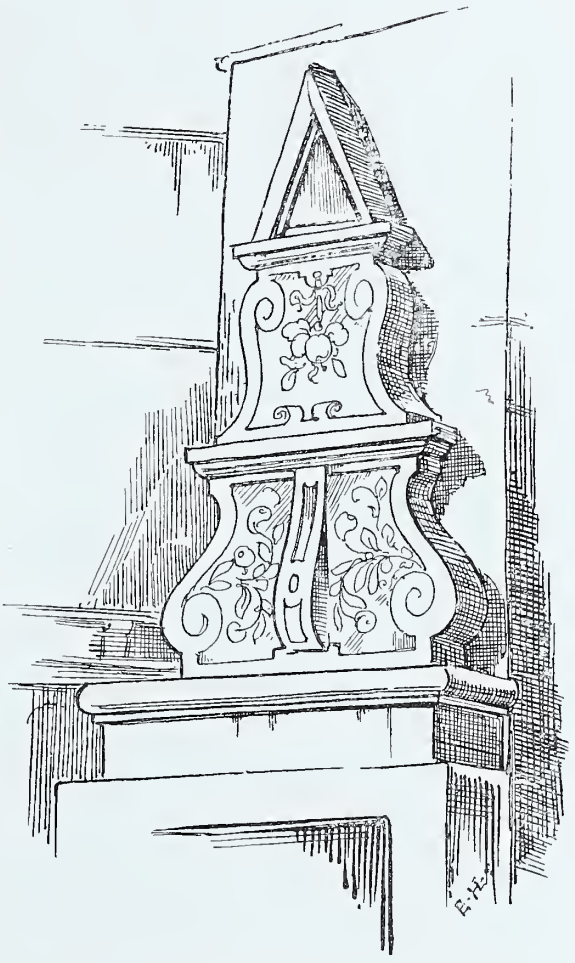

Bild 17. *Kamin från 1600-talet, Gripsholm.*

Efter vasatidens, den egentliga renässansperiodens, slut tillföll slottet såsom morgongåfva drottning Hedvig Eleonora, som innehade det under sin långa änketid (1660—1715). Byggnaden undergick både till det yttre och det inre betydande förändringar, och antagligt är, att en genomgående iståndsättning varit nödvändig. De båda altanerna å Kyrktornet nedtogos redan 1657. I vinkeln mellan samma torn och södra längan tillbyggdes en ny flygel, »Drottningflygeln», då endast tre våningar hög och sannolikt hållen i sen renässansstil, hvarvid den här befintliga praktgafveln försvann. Af den mest ingripande betydelse för slottets yttre fysionomi var dock den förändring, som slottstaket nu undergick. Den branta resningen, kuporna och de utsirade gaflarna försvunno. De yttre slottsmurarna höjdes och

försågos med ett framspringande listverk, murarna åt gårdsidan däremot sänktes, och det nya vattentak, som nu byggdes, erhöll blott ett enda fall, inåt gården. Det var den italiensk-franska palatsstilen, som här utöfvade sitt inflytande, ehuru förändringen sannolikt också framkallades af ekonomiska skäl. I stället för den forna skyttegången, »öfversta slottsvärnen», kommo nu grupper af smårum, som öppnade sig mot en inåt gårdsidan förlagd korridor. Anordningen blef således alldeles motsatt den äldre, där gången låg utåt och rummen inåt. Detta förhållande har emellertid i hufvudsak blifvit återställdt vid den senaste restaurationen, med ledning af de gamla planritningarna. Härvid har också den ursprungliga takanordningen blifvit genomförd. Af den inre utstyrseln från Hedvig Eleonoras tid återstår föga, ehuru bibehållna slottsinventarier, särskildt från 1699, ge oss en noggrann upplysning om slottets rika bohag, dess möbler, figurtapeter, gyllenläder och porträttförråd. Nedre hufvudvåningen i den nyssnämnda drottningflygeln kvarstår dock i tämligen orubbadt skick med sina låga sockelpaneler, sina enkeldörrar, sina eldstäder och fönsteranordningar, allt likvisst af enklaste slag.

Ännu mera genomgripande voro de förändringar, som ägde rum under slottets sista glansperiod, konung Gustaf III:s tid. Den nyklassiska smaken, Ludvig XVI:s stil, förde härvid ordet, och för dess nyktra, ofördragsamma uppfattning har mycket af den pittoreska oregelbundenheten fått vika. Rättvisan fordrar dock det erkännandet, att detta gamla till en stor del varit bofälligt och att restaurationskonsten i modern mening var okänd. Man har ändå säkerligen endast konung Gustaf III:s romantiska sinnesriktning att tacka för att den berömda tornkammaren blef orörd.

Den inre borggården miste nu sin egendomliga prydnad, karnapet öfver trappan, ett i »ett hörn utbygdt och förruttnadt kabinett af trä», som slottets gamle beskrifvare Ljungman kallar det. Fönstren vidgades och försågos med nya stora glas i stället för de gamla, »som hade helt små rutor af runda och mångkantiga façoner». I det gamla Kyrktornet inrättades Gustaf III:s teater, en för sin tid och sin stil högst karakteristisk, fyndigt anlagd interiör. Tornmuren genombröts mot väster och för erhållande af utrymme för scen, klädloger och verkstäder påbyggdes den här belägna Drottningflygeln till fem våningars höjd. Å yttre borggården reste sig på den gamla skansmurens plats den nya Kavaljersflygeln, en tung och ofördelad tegelmassa med fyra räckor af små, nätt och ändamålsenligt inredda rum till ett antal af tjuguåtta. I hufvudbyggnadens inre utbyttes de gamla enkeldörrarna mot »deux-battants», nya bröstpaneler uppsattes, golfven omlades, rumindelningen ändrades.

Viktigast ur konstnärlig synpunkt var dock inredningen af nya rum i tidens stil. Praktstycket är här den runda salongen i Teatertornet, dekorerad i hvitt och guld, med helfigurporträtt i rikt skulpterade originalramar af konung Gustaf III:s samtida regenter. Men äfven drottningens våning, särskildt sängkammaren, prinsessvåningen och åtskilliga smärre rum här och hvar i slottet utgöra intressanta

prof på tidens förfinade karaktär, utgöra äkta uttryck för den gustavianska tidens sinnesriktning med sina förgyllningar, sina randiga eller blommiga sidentapeter, målade väggdekorationer och brokiga kakelugnar. Vi äro dock härmed långt utom den egentliga renässansrörelsens råmärken.

»Gripsholms slott lärer vara det endaste af de gamle, som alltid varit logabelt», säger den gamle skildraren från 1700-talet, hofkamreraren Ljungman. Det har också, underbart nog, undgått dessa förhärjande eldsvådor, som ödelagt så många af de svenska slotten, och det lämnar ej blott genom sin fasta inredning utan också genom sin uppsättning af möbler, väggbeklädnader och sin stora porträttsamling, en af de största i världen, en rik och fyllig föreställning om tre århundradens kulturlif. Men ej heller från 1800-talet saknas insatser. Kejsarstilen och den moderna gotiken från 1840-talet ha efterlämnat sina spår i byggnadens inre. Från den närmaste tiden, åren 1892—96, härrör den restauration, som slottet nyligen undergått, under ledning af slottsarkitekten F. Lilljekvist, f. 1863, och med hjälp af dels offentliga, dels enskilda medel, hvarigenom man har gifvit ett uttryck åt dess historia, redogjort för de öden det som historisk byggnad genomgått, reglerat gränserna mellan de olika stilperiodernas områden, sökt borttaga stötande orimligheter och de tydliga spåren af århundradens vanvård. I sitt nuvarande skick kan Gripsholm med all säkerhet anses som en af de intressantaste och sevärdaste byggnader ej blott vårt land utan hela Norden har att uppvisa.

Bild 18. *Detalj från slottsbrunnen, Kalmar slott.*

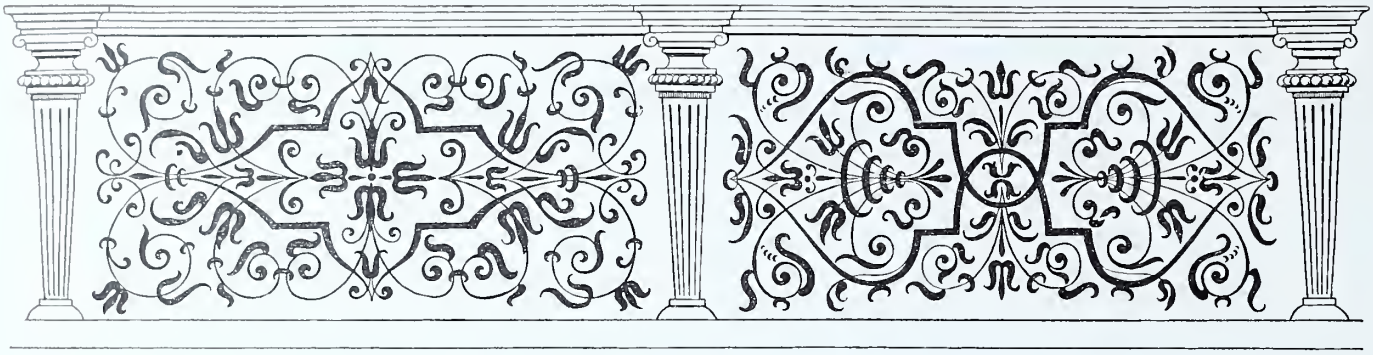

Bild 19. *Målad väggfris. Vadstena slott.*

Vadstena slott.

Sedan arbetet å Gripsholms slott år 1544 fortskridit, så att slottet då befann sig i beboeligt skick, företog konung Gustaf 1545 uppbyggandet af Vadstena slott.

Beläget i Östergötland vid Vätterns östra strand i närheten af det berömda Birgittinerklostret, var det, enligt den år 1544 uppgjorda planen, afsedt att utgöra en af de tre hufvudorterna för centralförsvaret och särskildt att tjäna som samlingsplats för de trupper, som skulle tillbakakasta ett anfall söder ifrån.

Under de första åren skred arbetet raskt framåt. Den närmaste uppsikten öfver bygget utöfvades under konungen af *Joachim* (*van*) *Bulgerin*, som i denna egenskap var verksam åren 1545—1556. Arkitekt af facket synes han ej hafva varit, ty, som redan omtalats, nämnes han ett par år förut som hufvudman för det »tyska resetyget». Men han har förmodligen ägt någon kännedom om byggnads- och särskildt befästningskonsten, och efter vadstenaperioden är han en tid verksam i Finland på ryska gränsen. Han var af pommersk adlig härkomst. Främst bland murmästarne nämnes *Måns Hök*, som förut arbetat vid Gripsholm och som vi kunna följa från 1546—1555, då han efterträdes af *Antonius Murmester*. Fästningsverken utgöra det hufvudsakliga föremålet för omsorgerna under de första åren, men man byggde därjämte på »mellersta stenhuset», hvilket redan 1550 var i beboeligt skick. Något senare arbetas på de två stenhusen å vallen samt å östra byggningen. Sannolikt var slottet denna tid blott två våningar högt oberäknadt källarvåningen. Efter midten af 1550-talet synas de egentliga byggnadsarbetena hafva afstannat, och de upptagas på allvar först omkring 1575.

Omsorgen ägnas under denna andra period, som fortgår till omkring 1590, framför allt åt själfva hufvudbyggnaden, dess arkitektoniska utstyrsel och inredning.

Den östra delen af mellersta stenhuset höjes en våning, hvarigenom den s. k. stora rikssalen samt kyrkan tillkomma. Likaså påbygges det östra stenhuset, och den nordöstra rundeln mot staden förhöjes och inredes till boningsrum. Den stora prakttrappan till östra trapptornet uppsattes 1590. Den västra delen af slottet utgjorde däremot en lägre räcka fram till den likaledes ännu ganska låga nordvästra bastionen. En »schamplun», d. v. s. en ritning till anordning af slottet, omtalas från åren 1587—88, och det är af åtskilliga skäl ej osannolikt, att denna ännu finnes i behåll i den s. k. »svensche Plantebooken» i K. Fortifikationsarkivet.

Ledare af byggnadsföretaget under denna tid och förmodligen upphofsman till den nyssnämnda ritningen var *Arendt de Roy* (*A. byggemester*), som redan 1566 hade anställning vid slottet och stannade här till sin död 1590. Han var tydligen af nederländsk härkomst och möjligen en släkting till den *Andries de Roy*, hvilken samtidigt var verksam i Holland som fästningsingeniör. Antagligen var detta äfven mäster Arendts egentliga yrke, och han hade i Sverige haft i uppdrag att ombesörja Jönköpings befästande (1567), återuppbygga det af danskarne brända

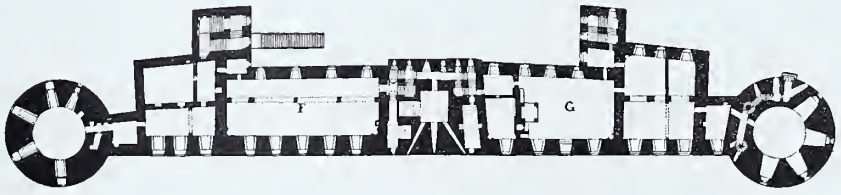

Bild 20. *Plan af Vadstena slott.*

Eksjö (1568) och att »förfordra» Linköpings hus' byggning (1576). Af beställningsbref och aflöningsbelopp synes för öfrigt, att han varit en ansedd och välbetrodd man.

Bland hans medhjälpare nämnas murmästarne *Måns Brand* och *Hans von Mülhusen* (*Mölnhausen*) samt *Melcher murmästare.*

Efter konung Johans död (1592) tog hans yngre broder, hertig Magnus, någon tid sin bostad på Vadstena slott, men han dog redan 1595, och först härefter, under hertig Karls kraftfulla regemente, vidtager det tredje och sista skedet i slottets byggnadshistoria. Man skönjer nu under en följd af år en större kraft, bättre reda och planmässighet i arbetet. En yttre anledning till slottets raskare ordnande fick man genom den eldsvåda, som år 1598 öfvergick byggnaden. Byggmästare var under denna period *Hans Fleming* (»*Långe M:r Hans*»), Arendts efterträdare och måhända äfven landsman, som förut varit verksam vid de andra östgötaslotten och senare nämnes såsom byggmästare vid Jönköping (1611) och Kalmar (1622). Befästningarna förbättras, den nordvästra rundeln uppmuras 1600

till samma höjd som de båda södra, västra längan af slottet »emellan Slotzkyrkan och vestre norre Rundelen» höjes likaledes (1602), hvaremot det nordöstra tornet, som förut var högre än de öfriga, sänktes (1604). Det västra trapptornet inåt gården tillkommer, och den yttre och inre dekorationen afslutas. Då hertig Johan af Östergötland, konung Karls brorson och måg, år 1606 tillträdde sitt hertigdöme, torde byggnaden i det närmaste hafva varit färdig, ehuru vissa afslutningsarbeten ägde rum först efter hans död (1618), och den västra gafveln mot sjön, som sist fullbordades, bär Gustaf II Adolfs namnchiffer G. A. R. S. och årtalet 1620.

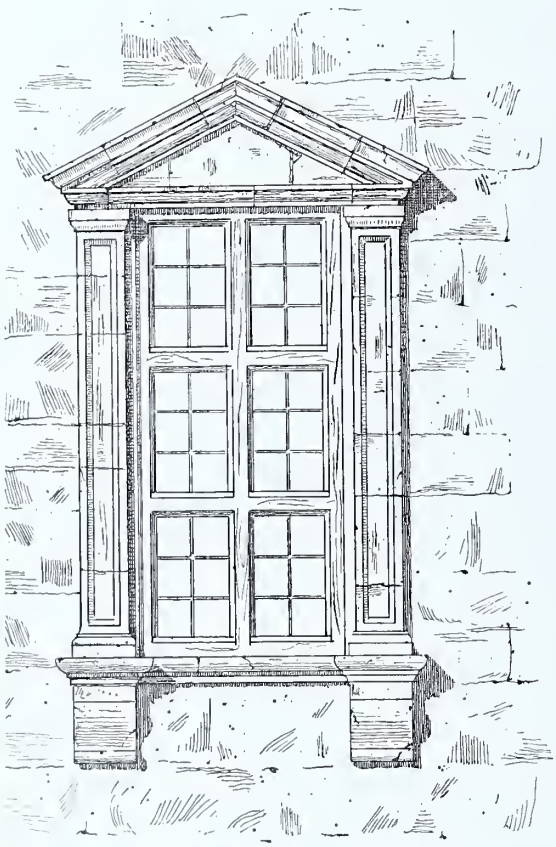

Bild 21. *Fönsteromfattning. Vadstena slott.*

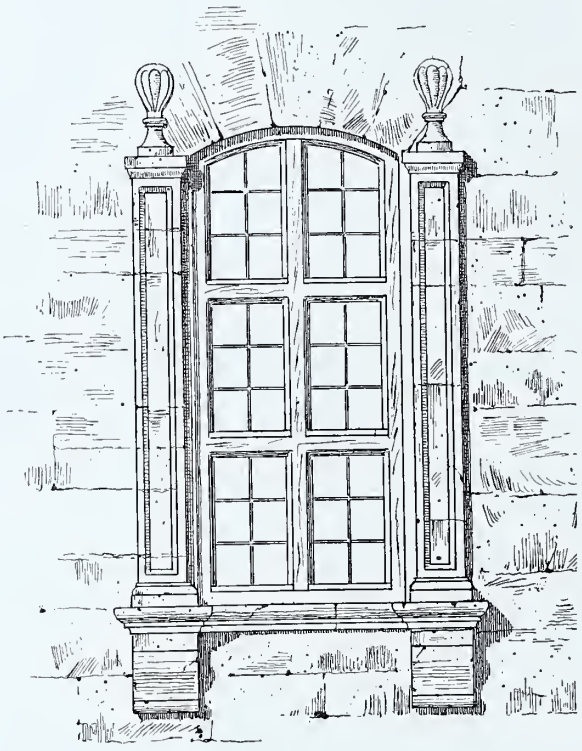

Bild 22. *Fönsteromfattning. Vadstena slott.*

Äfven i sitt nuvarande skröpliga skick måste Vadstena slott ur konstnärlig synpunkt och som helhet betraktadt anses som den förnämsta af våra få bibehållna byggnader från 1500-talet, som Sveriges egentliga renässanspalats. Dess sjuttiofemåriga byggnadshistoria visar, huru ett fortsatt närmande till renässanstypen så småningom försiggår, huru skilda partier och enheter efter hand samarbetas till ett tämligen symmetriskt helt, hvilket omsider genom de båda praktgaflarna, genom de båda trapptornen åt gårdssidan och den gemensamma takresningen erhåller sin afslutning.

Vadstena fäste hade i sitt ursprungliga skick, enligt den förmodligen af konungen själf och *Joachim Bulgerin* uppgjorda planen formen af en bred rektangel, konstruerad efter medeltida sed af sidan och diagonalen i en kvadrat. Rektangeln begränsades i öster, söder och väster af höga, numera raserade jordvallar, på den fjärde eller norra sidan af själfva slottet, som ursprungligen bestod af tre särskilda, senare under ett tak sammanförda byggnader, det mellersta, det östra och det västra stenhuset. I fyrkantens hörn resa sig liksom vid Kalmar fyra massiva undersätsiga bastioner eller rundlar (fr. rondelles), genom hvilka strykvärn kunde åstadkommas längs vallarna och muren.

I borggårdens inre sydöstra och sydvästra vinklar reste sig två höga tornlika byggnader, de s. k. »stenhusen på vallen», ett slags slutvärn, afsedda för försvarsändamål. Utanför vallen sträckte sig en vaktgång, »rundgatan», genom en låg mur skild från den omkring 75 fot breda vattengrafven, som omgaf slottet på alla sidor. Mellan sjön Vättern och slottsgrafven sträcker sig en smal landremsa, fordom inhägnad och bebyggd med åtskilliga smärre hus; dessa utgjorde den s. k. förborgen, från hvilken en brygga öfver slottsgrafven ledde öfver till slottet. På den södra sidan reste slottet direkt ur vattnet sina tunga, allvarliga massor, till tre våningars höjd, i öster och väster flankerade af de två norra rundlarna. Den väldiga byggnaden, af en längd som, inberäknad dessa hörnbastioner, uppgår till öfver 500 fot, visar sig genom fönstergrupperingen och grundplanen, ursprungligen väl också genom takanordningen, bestå af de ofvannämnda tre olika delarna, det mellersta eller äldsta, det östra och det västra eller yngsta stenhuset. De båda senare stå genom låga utbyggnader i direkt förbindelse med närmast liggande rundel.

Öfver det mellersta stenhuset höjer sig det tunga, fyrkantiga slottstornet, fordom försedt med en högre och rikare öfverbyggnad, i hvilken äfven synes hafva ingått en tornaltan, omgifven af en balustrad. Muren afslutas upptill af ett enkelt listverk, men inga pilasterställningar, inga gördelgesimser mellan de olika våningarna indela i öfrigt de grå, i kalksten utförda ytorna. Enformigheten mildras likväl genom de tre fönsterräckorna, ordnade i ej fullt symmetriska grupper, 5 på östra, 4 på västra sidan om midttornet, genom kyrksalens spetsbågs- och rosfönster samt genom dessas präktiga infattningar af finhuggen kalksten. Härtill kommo ursprungligen de höga skorstenarna i takets yttre kant samt mängden af flöjlar på järnspiror med förgyllda knoppar, som gnisslade och svängde i vinden från byggnadens tak och torn. Fasadens praktstycke är hufvudportalen, den enda ingången till slottet. Den halfrunda bågöppningen infattas af doriska kolonner på höga maskaronprydda socklar. På dessa kolonner hvilar ett bjälklag med förkroppningar, som uppbär en mindre tafla med hertig Magnus' vapensköld och devis: »AUXILIUM MEUM A DOMINO». I bågsvicklarna ses medaljonger med bröst-

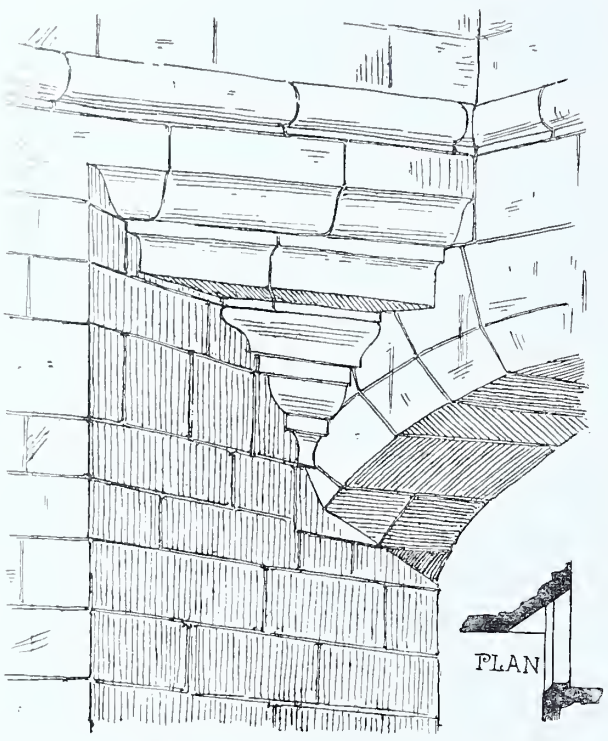

Bild 23. *Ingång till källaren under »östra stenhuset».*
Vadstena slott.

motiv, som ofta återfinnes jämväl å grafstenar i nejden.

Mot denna renässansarkitektur afsticka på ett egendomligt sätt de båda höga spetsbågsfönstren och den ornerade fönsterrosen där ofvan, hvilka ge ljus åt slottskapellet, som upptager midttornet i hela dess bredd och djup. Här liksom i de samtida Stockholms, Uppsala och Borgholms slott bibehållas midtibland renässansformerna medeltidens gotiska traditioner, då det gäller anordningar för kyrkliga ändamål. De dekorativa stenhuggeriarbetena äro utförda af *Peter de la Roche*, att döma af namnet en fransman bilder samt årtalet 1563. Å ömse sidor om portalen framspringa från muren två grofva halfrunda sträfpelare, mot hvilka vindbryggan hvilade, då den var uppdragen. Hålen för de tre kedjorna, som löpte samman i ett vindspel i rummet midtöfver porthvalfvet, äro ännu synliga. De huggna fönsterinfattningarna, helt enkla i den nedre våningen, bildas i de båda öfre af pilastrar, som utgå från breda konsoler och i öfversta våningen uppbära små lågspetsiga rösten, i mellanvåningen sluta i räfflade knoppar, ett för Vadstena egendomligt

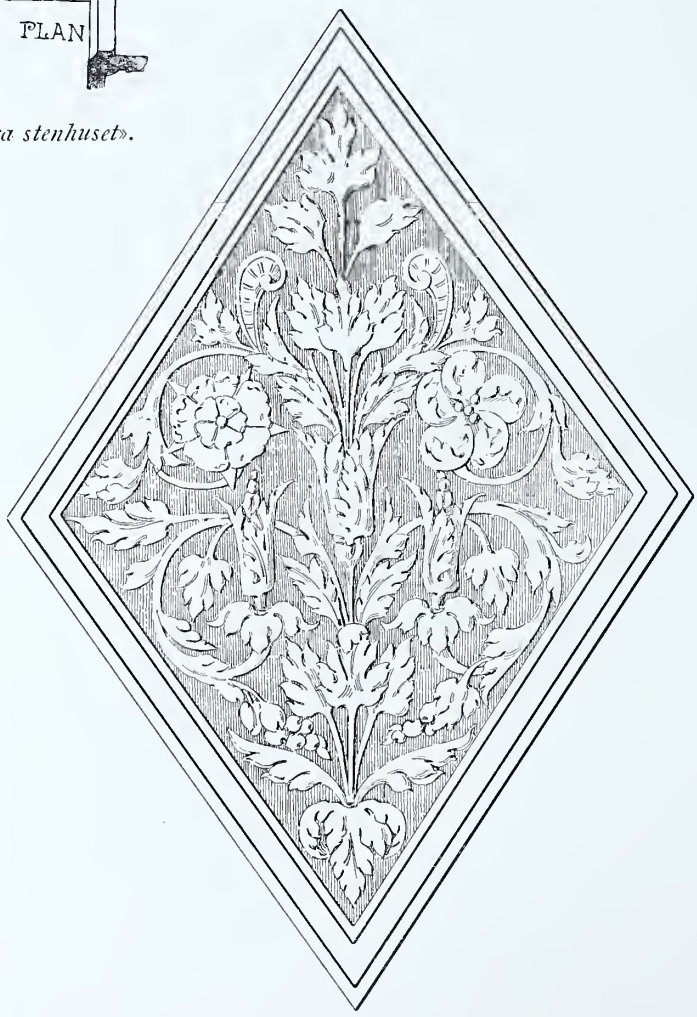

Bild 24. *Sockelfyllning från en portal. Vadstena slott.*

eller måhända flamländare, som förut omnämnes vid Uppsala men ifrån 1556 och till sin död 1599 förekommer vid Vadstena såsom förman för det stundom rätt talrika stenhuggarlaget. Bland dess medlemmar finna vi för öfrigt en *Frans*, en *Willam*, en *Lambrecht v. Brötzell*, en *Berndt van Münster*, en *Hindrich Billerbeck*, en *Hans van Mölnhausen* m. fl. med namn af både utländsk och svensk klang.

Kortsidorna erhöllo, såsom redan blifvit nämndt, först senare sina prydnader i de ståtliga gafvelröstena. År 1602 omtalar räkenskapen: »haffue *Bärnt, Joenn Påffvelsonn, Antonius Pärsson*» (en son till *Pierre de la Roche*) »och *Hanns stenhuggare* bekommit» (åtskilliga förnödenheter) »på det arbete mäster *Hanns byggiemästare* haffuer satt dem före. Hvilkit arbete de skole hugge till enn gaffuell på Vadstena slot». Detta stenarbete var väl färdigt 1605, då östra gafveln (se plansch) uppmurades, innan hertig Johan följande år tog sin bostad å slottet. Den andra, västra gafveln tillkom först senare. Kraftiga listverk uppbära en sirlig dorisk och däröfver en jonisk pilasterställning, hvilka omsluta nischer med statyer af tron, kärleken och hoppet å den östra, af hofsamheten, rättvisan och styrkan å den västra. Den öfre pilasterställningen krönes af en segmentgafvel med riksvapnet. Midtfältet i den nedre ordningen upptages åt öster af östgötahertigens vapen med inskrifter: JOH. DUX GOTH. ORIENTALIS, åt väster af ett större riksvapen med G. A. R. S. 1620. Vinklarna mellan gafvelafsatserna äro utfyllda med voluter och beslagsornament, pilastersocklarna prydas med maskaroner, och vid foten, i toppen och sidorna af hvarje gafvel afteckna sig mot luften fem fristående krigarstoder. Med sina eleganta arkitektoniska och ornamentala detaljer, vapensköldarna och de 16 fristående figurerna vittna dessa gaflar och särskildt den östra, som är mest omsorgsfullt utförd, om en ganska beaktansvärd duglighet både hos arkitekten *Hans Fleming*, som uppgjort planen för det hela, och hos den anspråkslöse stenhuggaren, främst *Bernt van Münster*, som utfört stenhuggeriarbetet.

När man passerat vindbryggan och hufvudportalen, befinner man sig i portgången, där sittnischer för portknektarne äro anbragta i sidoväggarna och små dörrar leda in till fånghus och vaktrum; öfver sig i hvalfvet har man det murade hål, genom hvilket handgranater, sjudande beck eller dylikt kunde kastas ned på en anstormande fiende. Man inträder därefter på den inre fyrkantiga borggården, fordom omgifven af höga gräsbevuxna vallar, som slopades, då den nuvarande vågbrytaren anlades på 1860-talet. I de båda yttre hörnen resa sig ännu ur slottsgrafven de två massiva, armerade rundlarna, men de två höga tornlika byggnader, som upptogo vallens inre vinklar mot gården, äro för länge sedan försvunna. De voro ursprungligen försedda med prydliga svängda renässansgaflar, koppartak, höga skorstenar och flöjlar. Anblicken af slottet är från denna sida visserligen mindre imponerande än från förborgen men lifligare och rikare på detaljer.

Konung Johan förklarar också i ett bref 1588, att man först skall göra slottet »innantill på alla sidor rede, såsom det sig böör efter schamplunen».

Midtpartiet, slottstornet, skiljer sig här genom ett ända till marken gående framsprång tydligt från sidolängorna, de båda trapptornen med sina sirliga betäckningar träda kraftigt fram i vinklarna mellan det »mellersta stenhuset» och de yngre tillbyggnaderna. Massan delas upp i tydliga grupper, men äfven en bestämdare horisontalindelning gör sig gällande genom rikt profilerade listverk vid tak-

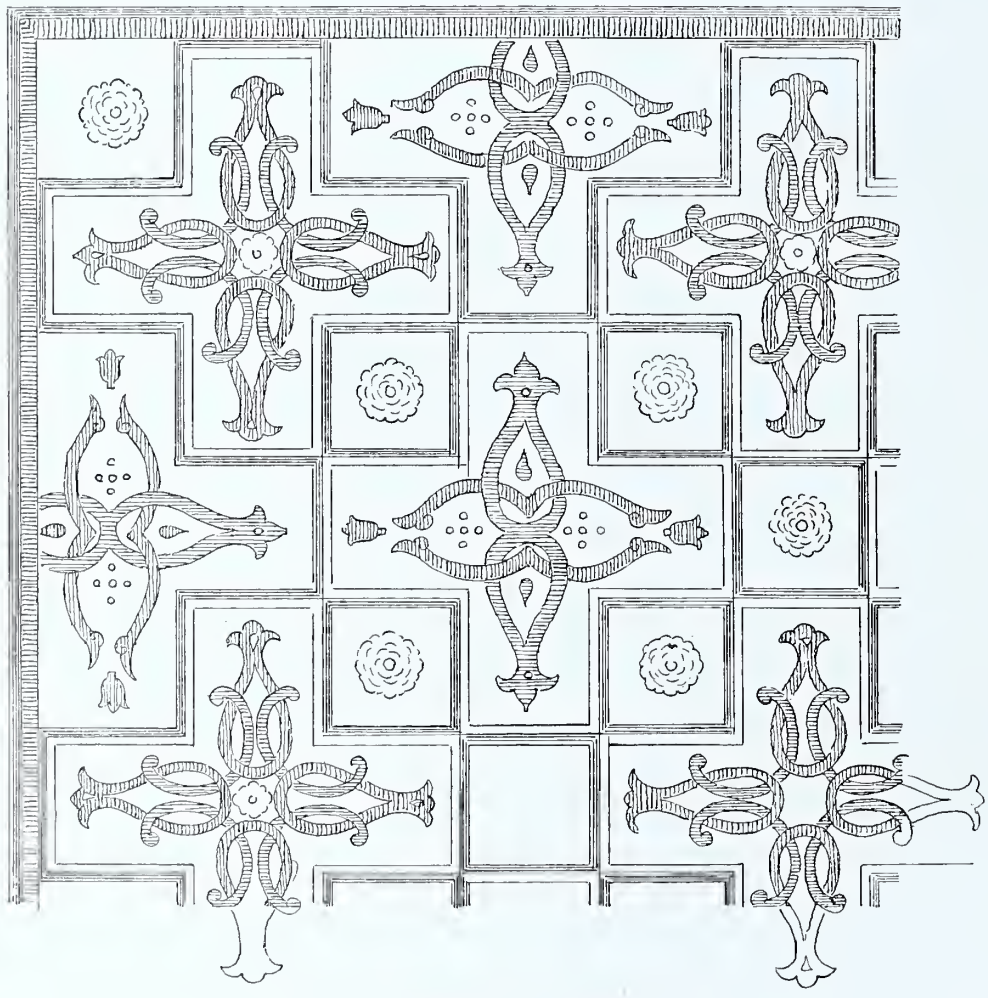

Bild 25. *Takmönster. Vadstena slott.*

foten mellan första och andra våningen samt mellan den första och källarvåningen. Murytorna äro omsorgsfullare behandlade, midtpartiet är helt och hållet, sidopartierna åtminstone till sin nedre del klädda med finhuggen sten. Fönsterarkitekturen är i hufvudsak densamma som å yttre sidan, ehuru åtskilliga smärre fönster af olika former, jämväl runda, och med synnerligen eleganta omfattningar, räfflade pilastrar, volutkrön, tillkommit för att ge ljus åt trappgångarna. De stora

praktstyckena äro äfven här portalerna: vid hufvudingången samt till de båda trapptornen. Den förstnämnda, (se plansch) säkerligen ett verk af *P. de la Roche*, är årsbarn med yttre hufvudportalen och af besläktad anordning men med smärta doriska pilastrar i stället för kolonner och den öfre uppställningen, vapentaflan, infattad af små joniska pilastrar. Årtalet 1563 läses i votivtaflor i svickelmedaljongerna.

Öfver portalen till östra (äldre) trapptornet läses konung Johan III:s devis: DEVS PROTECTOR NOSTER. Portalen, som här infattas af eleganta joniska pilastrar, hade ursprungligen sin plats högre upp på muren i jämnhöjd med vallkrönet och första våningen. En fritrappa, buren af två kraftiga rusticerade bågar och mellan dessa en rusticerad halfkolonn, ledde parallellt med hufvudbyggnaden

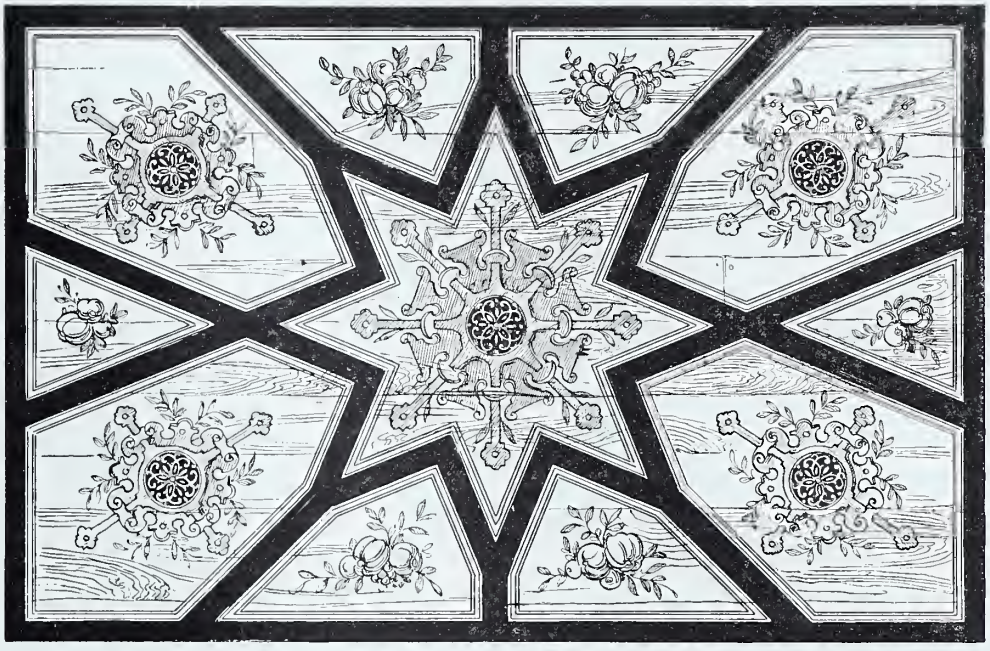

Bild 26. *Takmönster, Vadstena slott.*

hit upp från gården. Denna pittoreska och ståtliga anordning tillkom åren 1590—92. Mureriarbetet utfördes af *Melcher murmästare*, stenhuggeriet af den ofvannämnde *Bernt van Münster*, *Adam stenhuggare* och *Nils Pedersson*. Midtemot denna trappa öppnade sig i det västra trapptornet den tredje och yngsta af de tre borggårdsportalerna. I de kraftigt rusticerade kolonnerna, som erinra om liknande å Kalmar och å Örebro slott, i frisens ornament, öfver hufvud i de tyngre, massivare formerna uttalar sig en yngre tids smak, en förkänsla af den annalkande barockstilen.

Tvenne små dörröppningar å ömse sidor om hufvudportalen med utanför dem liggande fritrappor med hvilplaner, s. k. bislag, leda in till den gamla hufvud-

byggnaden. Ett par från väggen framspringande i sten huggna konsoler pryddes väl fordom med byster eller statyer. Högt upp i luften ofvan dem framsköt som en altan den på konsoler hvilande gång med »svarfvarverk», d. v. s. svarfvade balustrar, som i öfre våningen ledde förbi slottskyrkan och vid de tider denna var stängd uppehöll förbindelse mellan den östra och västra delen af öfversta våningen. Här öppnade sig sedan de stora spetsbågiga kyrkfönstren och en fönsterros liknande den på norra sidan. Ofvan taklisten höja sig ett par vindskupor med framspringande hissbjälkar och pilasterinfattningar af huggen sten.

Äfven i trappanläggningarnas symmetri och regelbundenhet visar sig byggnadens renässanskaraktär, och den är i detta afseende öfverlägsen samtida svenska byggnader. Trappläggningen vänder sig i de båda tornen helt bekvämt i korta afsatser mellan breda fyrkantiga hvilplaner kring en fyrsidig midtpelare. Sittnischer förekomma öfverallt i väggarna, och belysningen är riklig. I västra trappelaren finna vi den egendomliga anordningen af ett talrör, som leder från den öfre till bottenvåningen. Den äldsta uppgången är dock »vinnstenen ofvan stora porten», en tämligen smal dubbeltrappa, hvars båda armar taga sin början vid de nyssnämnda fritrapporna å ömse sidor om porthvalfvet och upptill förenas i en smal korridor i första våningen. Härifrån fortsätter den ånyo med dubbla armar, som efter medeltida sed mellan låga bröstningsmurar mynna ut midt på golfvet i mellanvåningens stora stenlagda sal under det senare tillkomna slottskapellet. Hur enkel och oansenlig den än kan förefalla, är den dock märklig såsom det säkerligen tidigaste försöket i Sverige att lösa dubbeltrappans problem, en uppgift som just sysselsatte renässansens byggnadskonstnärer. Det är ur denna synpunkt af intresse att jämföra den med de rätt otympliga, föga äldre trappanläggningarna å Gripsholms slott, hvilka ännu bära medeltidens prägel.

Rumindelningen är såsom i andra samtida byggnader enkel. Hvarje våning indelas genom grofva tvärväggar i ett antal större salar, hvilka sedermera genom mera provisoriska väggar af sten eller korsvirke uppdelas i smärre rum. Källarvåningen och första våningen voro afsedda för försvaret och ekonomien. I mellanvåningen och öfversta våningen funnos de kungliga gemaken, i den senare därjämte slottskapellet och den stora festsalen, rikssalen. Kapellet är ett stort, präktigt rum af nästan kvadratisk form med stengolf, täckt med ett ståtligt korshvalf af väldiga dimensioner och belyst från norr och söder genom de förut omnämnda spetsbågsfönstren och rosetterna. Mot väster tyckes väggen hafva varit genombruten af tre bågöppningar, hvilande på två starka fyrsidiga murpelare. Enkla målade linieornament hafva följt hvalfnerverna, men någon rikare utstyrsel torde rummet i öfrigt ej hafva ägt. Den omsorg och prydlighet, som nedlagts på dekorationen och utstyrseln af hufvudvåningarna i Vadstena slott, går visserligen ej upp mot hvad t. ex. Stockholm, Svartsjö, Kalmar en gång hade att uppvisa, men

den var i all sin enkelhet väl beräknad och af en anslående art. Det bör också erinras, att den solidare prakt, som säkerligen fanns äfven här under konung Johan III:s dagar, tillintetgjordes vid slottsbranden 1598 och att det ringa, som finnes i behåll, till allra största delen härrör från tiden omkring 1600—1606.

Med afseende å våningarnas höjd, det regelbundna fönsterläget, de väldiga måtten, var Vadstena däremot de andra öfverlägset. Våningarnas höjd af omkring 25 fot, ett offer åt den monumentala fönsterarkitekturen och i det hela stridande mot nordiska vanor, minskades något genom de inlagda dubbla trossbottnarna, mellan hvilka finnes mer än en meters mellanrum. Väggarna voro i

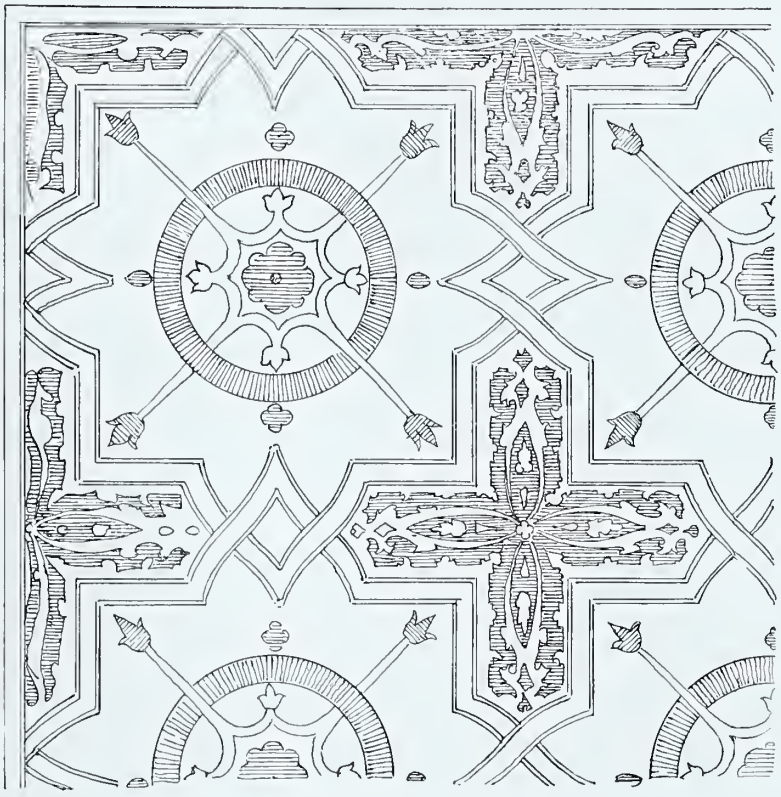

Bild 27. *Takmönster, Vadstena slott.*

regeln tredelade med ett sockelparti nederst och ett bredt frisparti öfverst. Den mellanliggande ytan var odekorerad, afsedd för väggbonader, och i flera rum kvarsitta ännu i frisens nedre kant de brädlister, vid hvilka dessa bonader voro fästade. Sockelpartierna dekorerades på olika sätt. I ett af mellanvåningens tre »kungsmak» synas spår af en arkitektonisk indelning medelst på muren målade pilastrar och i fälten mellan dem ornament och blomsterfestoner, å andra äro uppdragna draperimotiv; i några rum har säkerligen väggarnas nedre del varit inklädd med panelverk af trä. Frismålningen är ännu i behåll i den stora salen i

mellanvåningen, ett af de äldre rummen i slottet, och återger här en jonisk pilastersträllning i blågrått med sirliga i rödt uppdragna moresker i de mellanliggande fälten, allt mot kalkputsens egen hvitgula botten. Taken eller »täckena», som det hette på tidens språk, voro s. k. paneltäcken, utförda i »slätt brädeverk». Såvidt man kan döma af de kvarsittande resterna i öfre våningen, alla från tiden närmast efter 1600, saknade de profilering men efterbildade icke dess mindre genom enbar målning de ruttak med indelning genom påspikade ribbor, som vi känna från andra håll, t. ex. Gripsholm. Mönstren sammansattes på öfligt sätt af kvadrater, kors, sexkanter, stjärnor o. s. v. i växlande gruppering, ungefär efter de anvisningar, som lämnas af Serlio i hans bekanta arkitekturbok, men genom den strängare geometriska indelningen drog stundom ett mera fantastiskt element af en friare ornamental eller naturalistisk hållning. Längs takfoten löpte i regeln ett listverk och under detta en räcka af små konsoler i växlande, med takorneringen i öfrigt stämmande färger. Här finnas röda och gröna listverk, hvita och gröna, röda och svarta konsoler.

Bild 28. *Takmönster, Vadstena slott.*

I fönsterfördjupningarna finna vi murade sittplatser, afsedda att beläggas med hyenden; väggar och betäckning voro äfven här dekorerade. I öfre våningen äro de i rikssalen och ett par angränsande rum prydda med tämligen grofva missteckнade figurmålningar, framställande krigare i romersk dräkt, utförda grått i grått. Betäckningarna äro fyllda med ett imiteradt beslagsmönster, detta för den nordiska renässansen så betecknande ornament. På andra håll finna vi målade kasetter. Antagligen äro dessa målningar utförda af den *Håkan Vedbiörnson*, som efter 1596 arbetade å slottet.

Under en tidigare period finna vi här mera konstnärliga krafter. *Lodwich Klockedon van Nürenberg*, som 1552 anställdes i konung Gustafs tjänst som målare, uppehöll sig å Vadstena just samma år och kan i räkenskapen följas till 1561. Senare (1586) finna vi här *Arendt Lambrechts*, som tidigare samma år anställdes vid Kalmar, där han bland annat målade den grå salen och sedermera var verksam både i Stockholm, Borgholm och i Uppsala. Han lefde ännu 1611.

Dörröppningarna mellan rummen äro jämförelsevis låga men breda och i följd af murarnas tjocklek stundom ganska djupa, panelade och afsedda för enkeldörrar. På förnämligare platser ha de erhållit en prydlig omgifning af i trä snidade

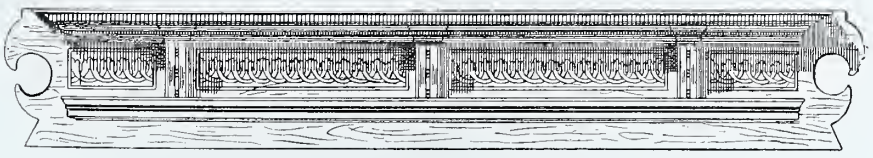

Bild 29. *Dörrkrön, Vadstena slott.*

doriska eller joniska pilastrar på höga socklar, uppbärande rakt eller tresidigt krön med kraftiga listverk. Dörrarna visa öfverallt två ungefär kvadratiska fyllningar inom breda ramar. Dekorationen åstadkoms medelst målning men också med intarsia.

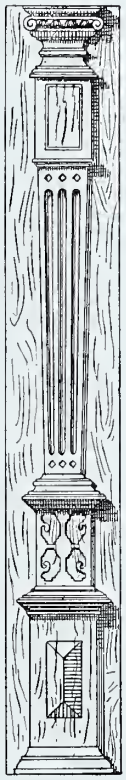

Bild 30. *Dörrpilaster, Vadstena slott.*

Eldstäderna synas i allmänhet ha varit ganska enkla och utgjordes af stora, öppna, murade spisar med framspringande kupa eller rökfång, hvilket någon gång hvilar på enkla profilerade kragstenar. I de gamla kungsmaken i östra delen af mellanvåningen kvarstå ännu ett par i sten huggna kaminer, »skorstenar», som de då kallades, af hvilka den ena, med enkla doriska pilastrar och tresidigt gafvelkrön med vasavapnet, förmodligen är densamma, som *Adam stenhuggare* och *Nils Pedersson* (*de la Roche*) utförde 1590. Den andra med joniska pilastrar bär visserligen drottning Hedvig Eleonoras namnchiffer och årtalet 1674 men torde till sin väsentliga del härröra från äldre tid. Jämte de öppna eldstäderna omtalas i handlingarna äfven kakelugnar.

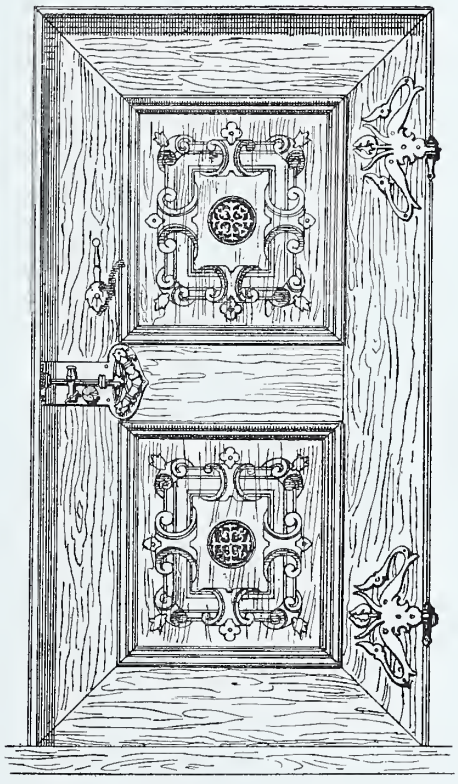

Bild 31. *Dörr, Vadstena slott.*

Efter hertig Johans död (1618) beboddes slottet endast tillfälligtvis af kungliga personer och från 1700-talets början hemföll det åt vanvården men användes tidtals för industriella ändamål, såsom förrådshus för östgötaregementena och såsom spannmålsmagasin. Under tiden förföll inredningen, paneler och plafonder ned-

brötos, dörrar och fönster borttogos, spåren af den forna prydligheten utplånades efter hand. Vallarna slopades, såsom redan är nämndt, kring midten af 1800-talet. Nu har byggnaden dock åter kommit till heders och underhålles åtminstone nödtorftigt till väggar och tak.

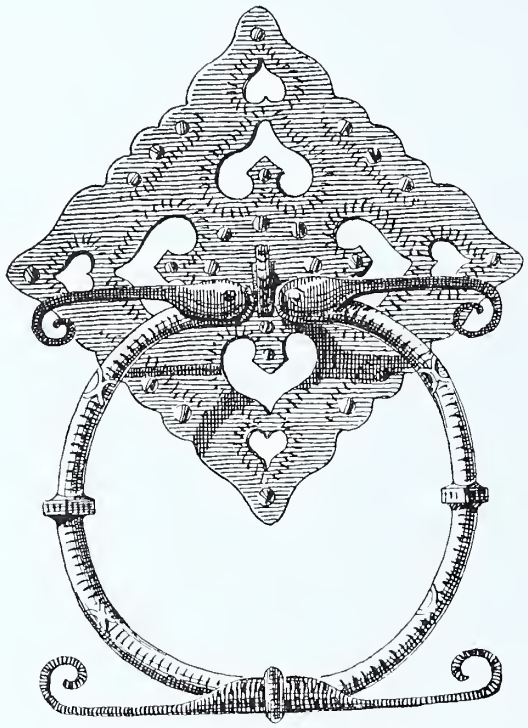

Bild 32. *Dörrhandtag, Vadstena slott.*

Kalmar slott.

Ett företag af betydande omfattning, som åtminstone i sina hufvuddrag bevarats åt eftervärlden, var byggandet af Kalmar slott. Här liksom i Stockholm och å det i närheten af Kalmar belägna Borgholm är det en medeltida anläggning, som under vasakonungarne omdanas till ett modernt fäste enligt den nyaste krigskonstens fordringar men på samma gång till en praktfull fursteboning.

1. Vattentornet.
2. Kon. Eriks torn.
3. Rödkulla tornet.
4. Stegerhustornet.
5. Fatburstornet.
6. Svennetornet.
7. Södra tornet.
8. Kuretornet.
9. Slottsbrunnen.
10. Gyllene salen.
11. Grå salen.
12. Kon. Eriks gemak.
13. Rutsalen.
14. Slottskapellet.

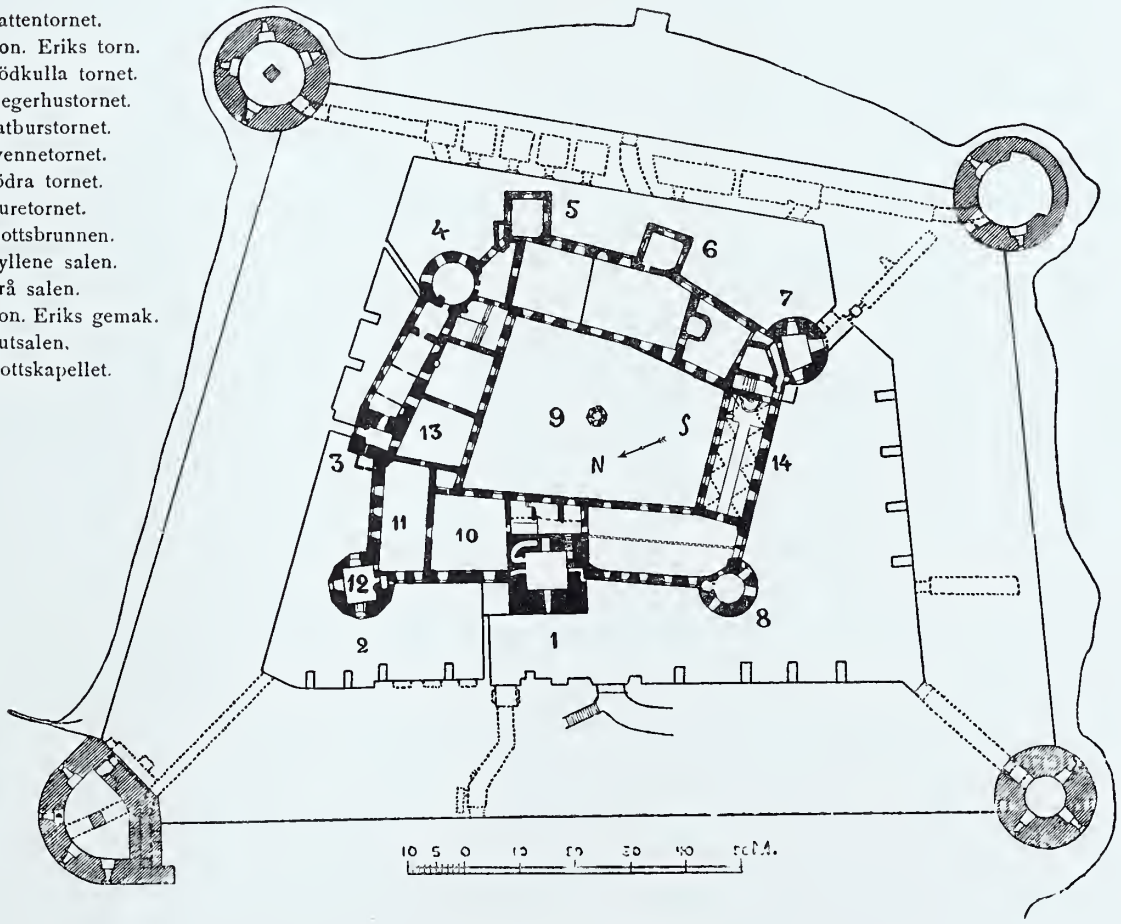

Bild 33. *Plan af Kalmar slott.*

Beläget på en liten holme utanför den forna staden Kalmar — den nuvarande är belägen ett stycke längre mot norr — bildade det åldriga fästet liksom knäppet i den kedja af befästningar, som omgaf den urgamla handelsplatsen vid Östersjön. Den ursprungliga borgen, hvars anor gå upp till slutet af 1100-talet, utgjordes af ett starkt fyrkantigt torn i väster (det ännu kvarstående Vattentornet), och till detta slöto sig i en något oregelbunden fyrkant murlängor med runda torn i de fyra hörnen: Kon. Eriks torn i norr, Stegerhustornet i öster, Södra tornet och Kuretornet i sydväst samt midt å nordöstra längan det fyrkantiga Rödkullatornet. Senare tillkommo å sydöstra längan Fatburstornet och Svennetornet, hvarjämte en ny ringmur uppfördes utomkring den gamla på nordöstra, nordvästra och södra sidorna; detta skedde i sammanhang med de arbeten, som år 1337 och följande företogos af konung Magnus Eriksson. Utrymmet å borggården upptogs förmodligen af smärre byggnader eller stugor för besättningen, förråden o. s. v., hvilka stödde sig mot ringmuren.

Detta ståtliga fäste, »Sveriges nyckel», som det kallades, med sina åtta torn och sina dubbla ringmurar motsvarade emellertid ej längre sin tids fordringar som gränsfäste mot söder, och konung Gustaf Vasa beslöt därför att omdana det till en vapenplats af första ordningen. Den yttre ringmuren refs, och i stället planlades ett nytt befästningssystem af låga men starka jordvallar med kasematter och skyttegallerier mellan fyra grofva, runda hörnbastioner, s. k. postejer. Detta system kom emellertid endast delvis till utförande under konungens lifstid. Fullständigt afslutadt var det ej förrän år 1604. Men samtidigt pågingo inrednings- och ombyggnadsarbeten i norra och västra längorna, där en rad af salar och gemak ordnades för konungens och hofvets behof. Bland annat uppfördes nu en räcka af smårum mellan Rödkullatornet och Stegerhustornet på norra längan utanför den gamla ringmuren. Någon utpräglad konstnärlig karaktär synas arbetena ej hafva ägt under denna tidiga period (1536—1555), och de här vidtagna anordningarna fingo snart gifva vika för andra präktigare och mera moderna. Bland byggmästare nämnes 1540 den mäster *Fredrik* (*Mussdorfer*), som vid denna tid (1539—41) äfven anlitades för arbete på Stockholms slott, men för öfrigt synas de verkställda arbetena ha utförts efter konungens egen anvisning under hans slottsfogdars, förnämligast Germund Svensson Somes, tillsyn af vanliga handtverkare. Upphofsmännen till de senare vidtagna anordningarna, genom hvilka renässansens former höllo sitt intåg på slottet, voro Erik XIV och Johan III. Den förre erhöll under faderns lifstid slottet med tillhörande område i förläning och höll här som kronprins under några år ett lysande hof till tronskiftet 1560. Efter hans afsättning (1568) är det konung Johan, som blir byggherre och med ifver och intresse verkar för slottets fullbordande och vistas här tid efter annan. Byggmästare är till en början *Jakob Richter* från Freiburg, som redan 1540 nämnes bland snickarne på Stock-

holms slott och sedermera någon tid förestod byggnadsarbetena därstädes men 1553 »förskickades» till Kalmar, där han intog en ansedd ställning och var verksam till sin död år 1571. Under hans ledning uppfördes den ännu kvarstående stora trappan, (bild 36) »vindelstenen», å inre sidan af Vattentornet, hvarigenom en rymlig och efter tidens förhållanden praktfull uppgång åstadkoms till västra längan och medelbart äfven till den norra och södra. Härjämte ombyggdes östra och södra längorna, portaler uppfördes, och åtskilliga förändringar, till en del ytterst dyrbara, vidtogos i anordningen af det inre, särskildt »kungsmaket» i norra hörntornet.

Bild 34. *Yttre gårdsportalen, Kalmar slott.*

Bild 35. *Gårdsportal, norra flygeln, Kalmar slott.*

Efter en kort mellantid, under hvilken byggmästarbefattningen innehades af den för öfrigt obekante *Jakob Breier* och snickarmästaren *Marcus Wolfram*, båda tyskar, samt efter dem af den från Mecklenburg inkomne *Johann Baptista Pahr*, erhöll den sistnämndes broder, *Dominicus Pahr*, den 28 februari 1575 konung Johans fullmakt att vara byggmästare å Kalmar och Borgholms slott. Han kvarstod i denna egenskap till sin död (1602 eller 1603). Under och genom honom erhöll slottet sin fulländning och sitt egentliga renässansskick, men äfven befästningarna fullbordades, och det hela erhöll enhet och reda. Vattentaken ombyggdes, södra

flygeln påbyggdes, och en slottskyrka inreddes, nya praktportaler, lusthus på vallen, en präktig slottsbrunn tillkommo, och i det inre pågingo dyrbara inredningsarbeten.

Utåt och som helhet betraktadt bibehöll slottet fortfarande sin medeltidskaraktär. Öfver de gröna vallarna med de fyra ute i vattenkanten liggande hörnbastionerna höjde sig slottets släta, gråa murar, afbrutna af de uppstigande tornen med sina olikartade betäckningar och de framspringande karnapen. De förra visade emellertid den för 1500-talet egendomliga, svängda karnisprofilen med däröfver uppstigande lanterniner och spetsar. Kuretornet mot väster pryddes liksom den samtida kärnan å Stockholms slott af en hög spira med riksvapnets tre kronor, glänsande i rik förgyllning. Karnapen mot öster liksom det östra hörntornet slutade med trappgaflar med insänkta blinderingar. De nybyggda vattentaken, som numera hade branta takfall åt båda sidor i stället för de tidigare stuptaken med fall endast inåt borggården, voro täckta med tegel, tornen med bly eller koppar. Fönsterarkitekturen företedde intet märkligt. Öfver hufvudvåningens höga rakslutna fönster öppnade sig en rad af smärre, väsentligen för försvaret afsedda gluggar. Bottenvåningens mot vallens insida vettande fönster voro likaledes enkla, rakslutna, samtliga med karmar af trä. Indelande listverk saknades då liksom nu. Åt gårdssidan hade man dock gjort försök till en mera renässansmässig ytbehandling. Väggarna ha här med undantag för den sydöstra längan, som är klädd med planhuggen sten, samt möjligen den nordvästra, som har tjock puts, varit dekorerade med målning, som nedtill återgifvit en rusticerad kvaderstensmur samt däröfver listverk och fönsteromfattningar med gafvelkrön. En analog behandling af murytorna kan uppvisas från Gripsholms slott och troligen från det gamla slottet i Stockholm.

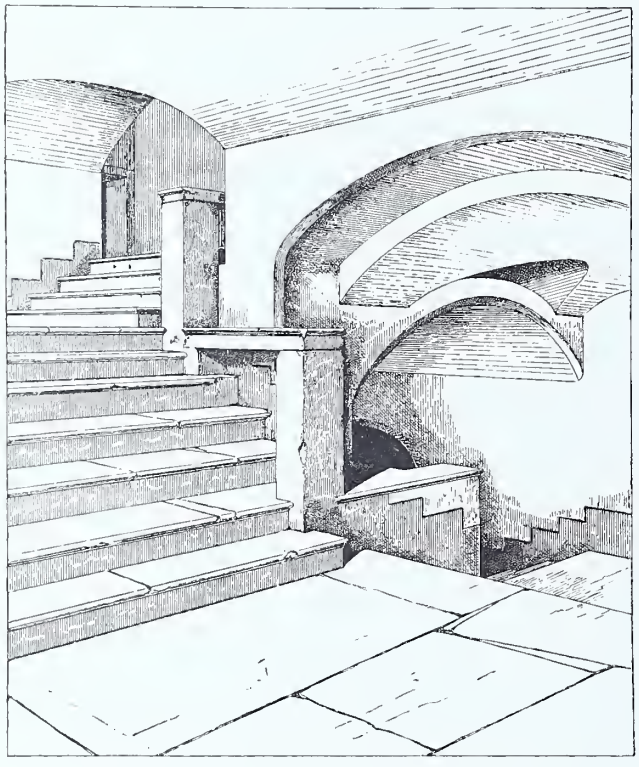

Bild 36. *Stora trappan, Kalmar slott.*

Den förnämsta prydnaden för det yttre utgjorde dock, jämte tornhufvarna med deras spetsar och flöjlar, de sköna portalerna af en i allmänhet förnäm klassisk hållning. Ej mindre än åtta ha i mer eller mindre välbehållet skick bevarats

till våra dagar och utgöra jämte de fyra vadstenaportalerna och portalen å Borgholm de dyrbaraste minnesmärkena af den äldre vasaperiodens sirliga renässanskonst. De utvisa tydligen bekantskap med de italienska konstteoretikernas arbeten, särskildt med Serlio eller med någon af hans bearbetare, men äro för öfrigt sinsemellan af växlande art. Den första ingångsportalen genom yttre vallen prydes endast af en öfver hvalfvet uppsatt tafla med riksvapnet under kunglig krona, hållet af två stående, krönta lejon. Upptill afslutas taflan med en liten triglyffris, hvars metoper äro omväxlande fyllda med lejonmasker och oxkranier. Men för öfrigt framträder i alla den romerska bågställningen med rundbågigt porthvalf på pelare infattadt af en kolonnställning på höga socklar. Kolonnerna äro i allmänhet räfflade, baser, kapitäl, gesimser, triglyferna med deras droppar utförda rent, skarpt och elegant. Enkla doriska kolonner omgifva yttre ingångsporten (bild 34) till det egentliga slottet å västra längan i vinkeln mot Vattentornet, liksom den sydvästra gårdsportalen (1569). Å den förra upptagas metoperna af omväxlande oxkranier och runda sköldar, »piatti», å den senare af omväxlande manliga och kvinnliga masker. En liten portal i norra längans gårdsfasad, måhända något senare tillkommen (1580-talet), har rusticerade doriska kolonner, (bild 35) till hvilka motstycken ännu förekomma å Vadstena slotts västra trapptorn och å Örebro slott med årtalet 1584, de senare likväl gröfre arbetade. De båda praktstyckena äro dock den inre ingångsportalen i västra längan samt sydöstra gårdsportalen med uppgång till slottskyrkan i södra flygeln. I båda är porthvalfvet infattadt af parställda kolonner med entablement samt däröfver en attika; den sydöstra, som är den äldre, har doriska kolonner samt i attikan tvenne pilastrar med joniska kapitäl. Midtfältet upptages af en enkel kartusch med bokstäfverna I. III. D. G. R. S. (Johannes III Dei Gratia Rex Sveciæ) samt årtalet 1568. Öfver attikan är uppsatt en liten segmentformig tafla med riksvapnet. Den

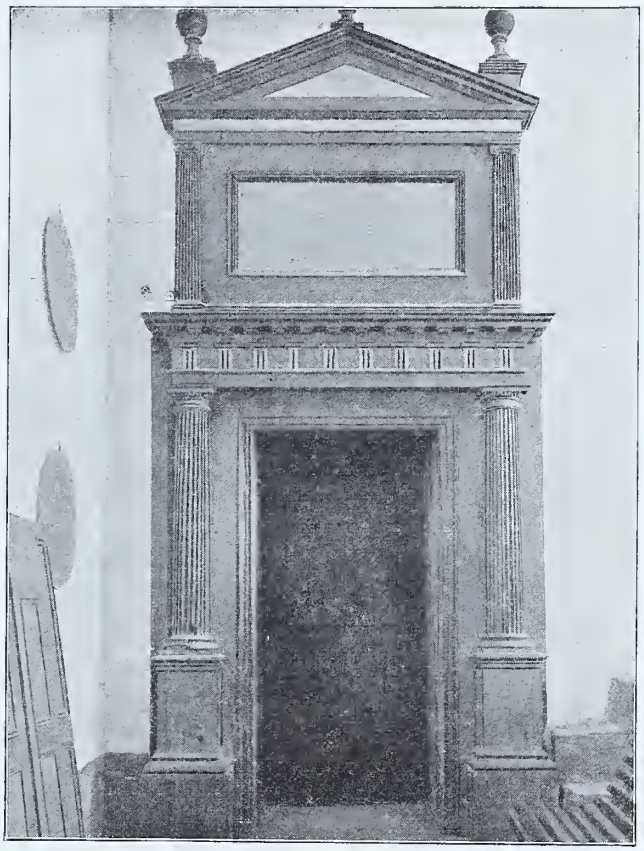

Bild 37. *Dörr, Kalmar slott.*

andra portalen (se plansch), som utfördes 1576—77, har joniska kolonner, parställda på gemensam sockel i nedre afdelningen, korintiska i den öfre. Arkitraverna äro tredelade. Den nedre ordningens gesims hvilar på små utspringande konsoler. Riksvapnet med initialerna I. R. är här placeradt i attikan å en af hermer infattad tafla. Detaljbehandlingen är i båda ungefär densamma, lika eleganta och omsorgsfulla, men i den yngre är uppställningen mera energisk och spänstig, därigenom att kolonnerna stå hvarandra närmare och attikan är resligare. Arbetet å denna liksom de öfriga portalerna, möjligen med undantag af den rusticerade, utfördes af *Roland Mockle* (*R. stenhuggare*), som 1557 förekommer å Uppsala slott och 1559 anställdes vid Kalmar, för hvilket han var verksam till sin död 1581, dels direkt å slottet, dels i kalkstensbrotten å Öland. Hans medhjälpare och efterträdare var *Håkan stenhuggare*.

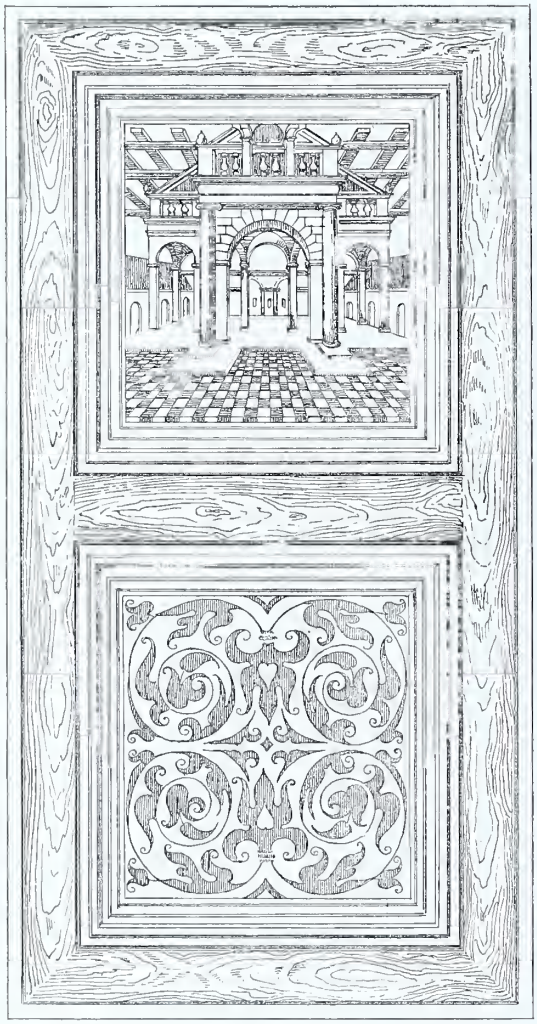

Bild 38. *Dörr, kon. Eriks gemak, Kalmar slott.*

Ett gemensamt arbete af dessa båda är den sirliga slottsbrunnen, (se plansch) som 1579—81 uppsattes å inre borggården, hvars förnämsta prydnad den är ännu i dag. Det är en liten sexkantig byggnad, omgifven af sex släta doriska kolonner, som resa sig å höga socklar och uppbära ofvan bjälklaget en krans af små låga gafvelrösten; mellan dessa reser sig i två afsatser den lanterninlika öfverbyggnaden, buren af hermer med joniska kapitäl. Det kupolformiga taket kröntes fordom af ett sittande lejon. Detaljbehandlingen t. ex. af hermerna, af människohufvudena i röstenas midtfält, maskaronerna å socklarna (bild 18) m. m., erinrar starkt om likartade partier å portalerna. Af samma karaktär torde de lusthus å vallen varit, som uppsattes af konung Johan och af hvilka åtminstone ett, att döma af räkenskapernas uppgift, tyckes hafva haft formen af ett litet antikt tempel med öppen kolonnad. Påfallande är i de bibehållna lämningarna den enkla, förnäma, från all öfverlastning fria hållningen.

Ej mindre omsorg var nedlagd på anordningen och utstyrseln af det inre, där en skara konsthandtverkare af olika slag voro verksamma under de båda

öfverbyggmästarnes, *Jakob Richters* och *Dominicus Pahrs*, tillsyn och ledning. Den stora trappan, (bild 36) den fyrkantiga »vinnstenen» utanför Vattentornet med sina höga steg, sina afsatser, sittnischer och de öppna stenbänkarna, tunga men pittoreska och imponerande, tillkom redan under gamle konungens tid (1555—57). Den hit ledande portalen finnes ej mera kvar i sitt gamla skick men tyckes hafva varit infattad af halfkolonner i balusterform, lagda framför de bärande stenpelarne. Från den öfre förstugan med sina tre höga spetsbågfönster, kom man mot norr och söder in i kungsgemaken och slottskyrkan. Ingången till den gamla kungsvåningen i norra flygeln betecknas genom en prydlig portalinfattning (bild 37) af snidadt trä med doriska kolonner och öfver dem en uppsats med gafvelkrön, infattad af joniska pilastrar, allt i samma enkla, sirliga, ornamentsfattiga stil som ytterportalerna (påverkad af Serlio). Samma karaktär återfinnes i en yttre dörrinfattning i nordöstra trappuppgången, här med parställda doriska kolonner utan uppsats.

Bild 39. *Fönsterhvalf, kon. Eriks gemak, Kalmar slott 1562.*

Den äldsta af de bibehållna rumsinredningarna återfinnes i »kungsmaket» i nordvästra tornet, hvilket under konung Eriks tid (1558—62) omdanades till ett praktgemak af första ordningen, hvartill hela den nordeuropeiska renässansen ej har att uppvisa många motstycken, på det rikaste dekoreradt med snideri och intarsia, stuckatur och målning. Ett högt panelverk följer väggarna, indeladt med korintiska kolonner på höga socklar och afslutadt uppåt med ett kraftigt och rikt profileradt entablement, allt af bonadt trä. Fälten mellan kolonnerna upptagas af rik intarsia i olika färger med moresker, beslagsornament och löfverk. Egendomliga och af stort intresse äro de små arkitekturframställningar med motiv hämtade från slottet och den forna staden, som fylla de större fältens midt. Väggarnas öfre del upptages af en serie stuckreliefer i färger framställande jaktscener af ungefär samma art som Virgil Solis' kompositioner eller de s. k. jaktkrusens, en erinran enligt traditionen om de kungliga jakter, hvilka esomoftast ägde rum på det närbelägna

Öland, som ända in i förra århundradet var berömdt för sina präktiga hjortar och vildsvin. Fönsternischernas hvälfningar (bild 39) pryddes med rikt utvecklade beslagsornament, omfattande medaljonger med målningar. Plafonden är indelad i stora fyrkantiga fält, omgifna af smärre rektanglar och kvadrater. De större dekoreras med intarsiamönster af samma art som å panelverket, de smärre däremot med starkt upphöjdt arbete, hufvudsakligen af beslagsornament omslutande medaljonger med vapensköldar, trofégrupper, figurer och dylikt. Mönstren erinra närmast om samtidens rikt emaljerade guldsmedsarbeten och tyckas åtminstone till en del vara förstorade efterbildningar af sådana. Bjälkarnas snideri mellan fälten bära moreskornament. Detta tak är dateradt 1562, panelen 1564 och båda utförda af de tyska konstsnickarmästarne *Urban Schultz* och *Marcus Wolfram* (*Wulfram*), målningen sannolikt af *Dominicus ver Wilt* från Antwerpen, som 1556 inkom till Sverige och under de följande åren länge uppehöll sig i Kalmar. En tradition, som går tillbaka åtminstone till början af 1600-talet, vill veta, att konung Erik själf medverkat, särskildt vid arbetet på dörren, som är prydd med inlagdt arbete, framställande å ena sidan riksvapnet, å den andra ett prydligt arkitekturperspektiv. Rummet restaurerades 1855—62 af O. Pettersson efter ritningar af prof. Scholander.

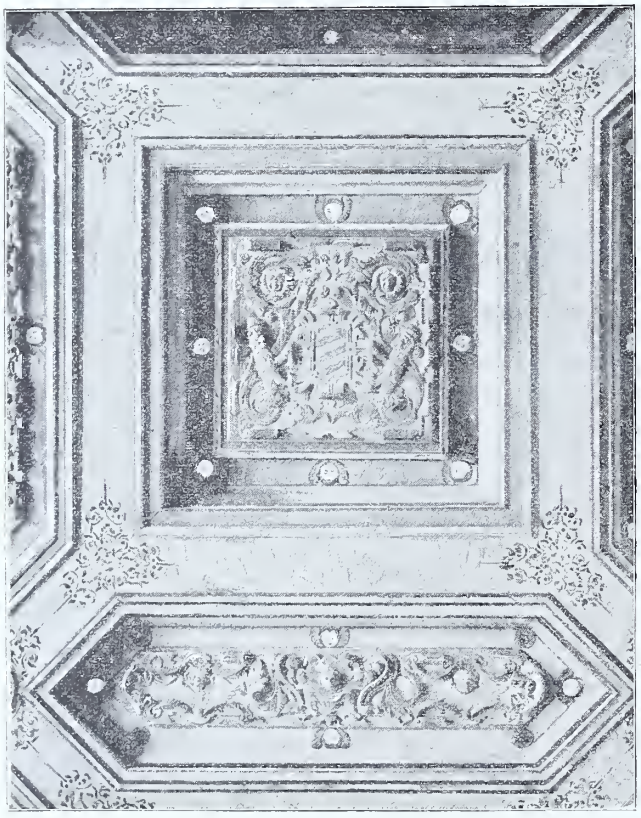

Bild 40. *Tak, gyllene salen, Kalmar slott 1576.*

De öfriga kungliga rummen i norra och västra flygeln, ordnades och inreddes under konung Johans regering, och åtskilliga intressanta lämningar af den forna prakten ha bibehållit sig till våra dagar. I den s. k. »grå salen» utanför det nyssnämnda kungsgemaket, inredd 1575, återstår det ståtliga i kvadratiska fält indelade taket samt rester af de målningar, hvarmed *Arendt Lambrechts* 1585 prydde väggarna. De äro utförda i grisaille och framställa dels perspektiviska arkitekturmotiv, dels scener ur Simsons historia. Innanför detta rum ligger den efter sitt rutade golf s. k. »rutsalen», ordnad efter 1571, där väggarna omgifvas af en hög panel, indelad med kraftiga doriska kolonner, medan de mellanliggande fälten här som i kungsgemaket prydas med inlagdt arbete.

Detta framställer här dels blomstervaser och moresker i Holbeins eller P. Flötners stil, dels och hufvudsakligen perspektivarkitektur, tärningar, piedestaler och liknande af tiden så omtyckta motiv. *Marcus Wolfram* var fortfarande verksam vid slottet, nu såsom underbyggmästare, och hade under sig en *Olof Andersson*, en *Tideman snickare* m. fl. Den senare har särskildt utfört kapitäler i panelverket. Den bäst bibehållna af dessa yngre inredningar finna vi dock i »gyllne salen», det genomgångsrum i västra längan, som förmedlade passagen från stora trappan till de kungliga gemaken. Väggarna äro nakna men kläddes fordom med bonader af gyllenduk och sammet och afslutas upptill med en målad fris, som framställer en ranka i Aldegrevers stil med de tjocka, delade bladen. Å yttre sidan af rummet öppnar sig en kamin med konsolstöd efter Serlios mönster. Praktstycket, som gifvit salen dess namn, utgör dock plafonden (bild 40, 41). Det är äfven här ett af de för vasatiden karakteristiska ruttaken, sammansatt af kvadrater, omgifna af långsträckta sexhörningar utmed breda mellanliggande, rikt profilerade balkar. Fälten upptagas af sniderier i hög relief, framställande dels beslagsornament, dels akantuslöfverk med inblandade talrika figurmotiv af styfva men mycket omväxlande former eller vapensköldar: riks- och vasavapnen, det hela en gång glänsande i guld, silfver och rik färgprakt. I ett af fälten ses årtalet 1576. Midt från taket nedhänger en rikt skulpterad päron- eller vasformig knopp (bild 2) af ansenliga dimensioner för uppbärande af ljuskronan. Arbetet är, enligt hvad urkunder

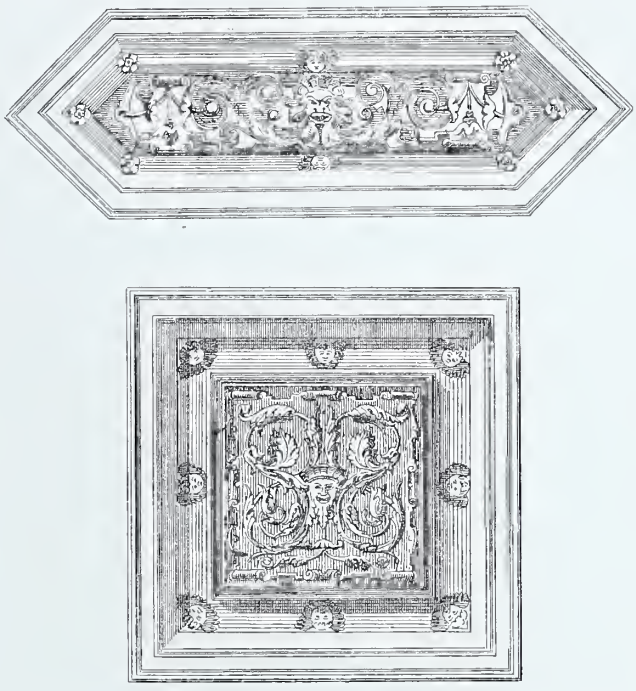

Bild 41. *Takkasetter, gyllene salen, Kalmar slott 1576.*

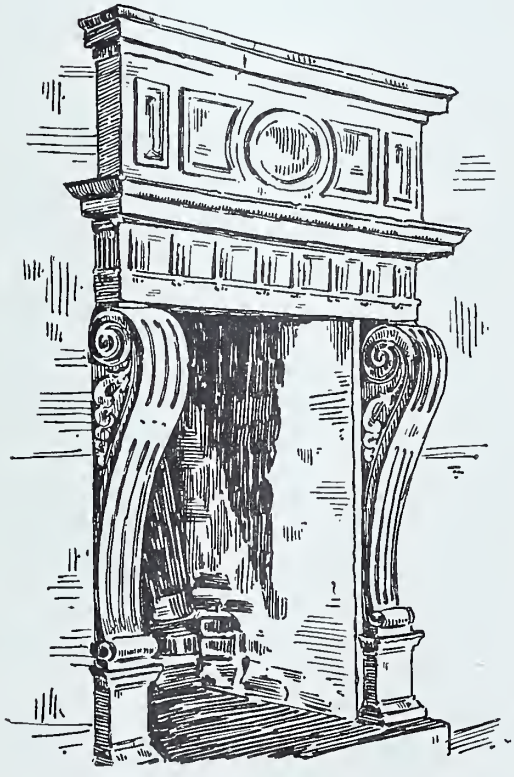

Bild 42. *Kamin, drottningsalen, Kalmar slott.*

gifva vid handen, utfördt af löfsnidaren *Michael van Berini* (*Bern*? *Bergen*?). Södra flygeln upptages af den åren 1589—92 tillkomna slottskyrkan, ett enkelt rektangulärt rum, täckt af ett tunnhvalf med inskärande kupor och i öfrigt utan arkitektoniska detaljer. — Den målade dekorationen är modern. Af ett visst intresse är bänkinredningen, som är rikt dekorerad med målade moreskornament och förmodligen härrör från något panelverk eller -tak i en annan del af slottet. De båda bönstolarna längst fram i koret ha en enkel och föga konstnärlig hållning men äro prydda med den store Gustaf Adolfs och hans gemåls, Maria Eleonoras namnchiffer: G. A. R. S. — M. E. R. S., och uppsatta först 1619.

Bild 43. *Intarsia, Rutsalen, Kalmar slott.*

Öfriga rum i slottet ha att uppvisa jämförelsevis få spår af den forna inredningen, väsentligen i form af dekorativa målningar i tak och fönsternischer, så i »predikosalen» i norra längan under rutsalen, så i »gröna salen» och det närbelägna torngemaket mellan stora trappan och kyrkan. Rummen i östra flygeln ha aldrig haft någon rikare utstyrsel. Man har t. ex. nöjt sig med att framställa dörromgifningar medelst en målad skenarkitektur. Prakten var här lika litet som i andra byggnader från denna tid likformigt genomförd. Man spårar här samma blandning af vårdslöshet och omsorg, som är så utmärkande för tiden och berodde dels på brist på medel och arbetskraft, dels på oförmåga att utarbeta och genomföra en fullständig arbetsplan. Slottet led också under Kalmarkriget (1611) en betydlig förstöring både till det yttre och det inre, hvarvid bland annat lusthusen på vallen refvos såsom hinderliga. Sedan Sverige genom Karl X Gustafs krig erhållit en naturlig gräns mot söder, förlorade Kalmar sin strategiska betydelse. År 1676 tjänade det för sista gången som kunglig boning. Under det följande århundradet hemföll det alltmer åt vanvården och förfallet. Det användes visserligen någon tid som landshöfdingeresidens, och kyrkan har fortfarande fyllt sin bestämmelse, men det tjänstgjorde tidvis som fängelse och sedan 1780 som kronobränneri. En maltkvarn anlades uppe i det ärevördiga Vattentornet. Sedan midten af 1800-talet har Kalmar slott gått bättre tider till mötes: det praktfulla kungsgemaket restaurerades 1855—62, och i slutet af 1880-talet försågos tornen med nya betäckningar i stället för de bristfälliga gamla, som ej heller voro de ursprungliga. Det bevaras nu som historiskt monument, och länets fornminnesförening har fått de förnämligaste rummen upplåtna för sina samlingar, med hvilka på senare tider förenats ett ej ringa antal historiska porträtt.

Herresäten från 1500-talet.

Den svenska adeln nöjde sig under medeltiden och ännu långt in i följande århundraden i allmänhet med ganska enkla bostäder. Vi få ej föreställa oss dem såsom några pittoreska borgar med tinnar och torn, med vallar och grafvar; liksom en senare tids bondgårdar hafva de säkerligen i regeln utgjorts af en samling smärre träbyggnader för olika ändamål, mer eller mindre regelbundet grupperade kring en eller flera gårdar. Det hela omgafs med ett slutet plank, ett genombrutet staket eller annan inhägnad, genom hvilken åtminstone något senare en öfverbyggd port ledde. Exempel på sådana anläggningar, ehuru något idealiserade och moderniserade, se vi i Dahlbergs Suecia i framställningarna af det gamla Finsta och Aspanäs i Uppland, af Espelunda och Ekeberg i Närke. *

Men därjämte förekommo här och hvar äfven s. k. fasta hus af sten, vanligen helt enkelt benämnda hus eller stenhus och säkerligen i allmänhet omgifna af träbyggnader af samma slag, som nyss omnämnts. Till större delen härstamma de från 1400-talet, och särskildt synas många hafva tillkommit under dess senare hälft; några gå dock tillbaka ända till 1300-talet. Det är i allmänhet jämförelsevis små byggnader af blygsamma mått och oansenligt yttre, af rektangulär, ofta nästan kvadratisk grundplan. De rikare hafva i de fyra hörnen haft framspringande hängtorn, såsom Vik i Uppland, och, att döma af Dahlberg, Bergkvara i Småland, eller ock varit försedda med två diagonalt ställda, fasta hörntorn, såsom Penningby i Uppland. Den enklare typen saknar hörntornen; ett vackert och jämförelsevis väl bibehållet prof på en sådan byggnad är Utö i Uppland, en rektangulär trevåningsbyggnad med ännu bibehållna trappgaflar. Å andra hafva trappgaflarna blifvit rifna, eller ha de måhända aldrig funnits, och taket är här ett s. k. valmtak med fall åt alla fyra sidorna. Det estetiska elementet företrädde i dessa

* Jfr för öfrigt det gamla Årsta i Södertörn, där likväl äfven ett mindre stenhus torde hafva ingått i gruppen; enstaka fatbursliknande träbyggnader synas bland annat å bilderna af Penningby i Uppland, Rönö i Östergötland, Nynäs i Södermanland m. fl. Konung Erik XIV:s förmaning i fråga om byggnadsarbetena på Svartsjö, att man ej skall bygga »så många onyttige trähus, som härtill hafver varit sed», visar jämte många andra uttalanden, att bruket då ännu var allmänt.

enkla, konstlösa byggnader egentligen af den höga takresningen med dess gaflar och takkupor samt af de å taknocken uppsatta vindflöjlarna af genomskuren kopparplåt på höga järnstänger med förgyllda stjärnor eller kulor i toppen.

Den privata byggnadsverksamheten under 1500-talet synes väsentligen hafva bestått i ombyggnad och utvidgning af dylika äldre hus. De förlängas, förhöjas eller förses med flyglar och trapptorn, och ej sällan byggas de in i de nya anläggningarna. I detta skick eller degraderade till magasin, stall och dylikt hafva

Bild 44. *Torpa slott, Västergötland; fasad åt öster.*

åtskilliga bibehållit sig till våra dagar. Bland dessa torde Torpa i Västergötland, Rydboholm i Uppland och Tynnelsö i Södermanland vara de märkligaste, särskildt på grund af att vi här ännu hafva i behåll icke så få rester af från 1500-talet härstammande rumsinredningar. Jämte Vasaslotten: Gripsholm, Kalmar och Vadstena och i någon mån Uppsala innehålla de det viktigaste af hvad som från denna tidiga renässansperiod bevarats till våra dagar.

Torpa, beläget i sydöstra delen af Västergötland i Länghems socken af Kinds härad, existerade redan under medeltiden som sätesgård. Trakten låg in-

till den forna riksgränsen och var mer än en gång utsatt för fientliga öfverfall. I Ätradalen funnos redan på 1300-talet tvenne fästen, Kinnaholm (1306) och Opensten (1362—1366); härtill kom såsom ett tredje Torpa, anlagdt vid slutet af 1400-talet af dåvarande ägaren, riksrådet Arvid Knutsson.

Byggnaden erhöll sin plats på en liten konstgjord holme af regelbunden rektangulär form invid stranden af sjön Åsunden och omgafs sålunda från början af vatten på alla sidor samt förenades förmodligen genom en vindbrygga med land. Huset var ursprungligen helt litet, blott omkring 18 meter långt, och innehöll jämte källarvåningen blott en mellan- och en öfvervåning. Hufvudingången torde hafva varit belägen åt sjösidan. Denna äldre byggning hade sin plats midt på den terrasslika holmen.

Kring midten af 1500-talet undergår det gamla stenhuset en ombyggnad. Det förlänges till ungefär sin dubbla längd, och en fjärde våning tillkommer, hvarjämte åt landsidan uppföres ett massivt fasadtorn, i hvilket en ny bredare och efter tidens uppfattning bekvämare trappa förlägges. Dessa arbeten äro klumpiga och konstlösa; materialet är gråsten i oregelbundna block samt tegel, alltsammans öfverdraget med grof kalkputs. En ännu bevarad stentafla, som sannolikt haft sin plats öfver hufvudingången, visar familjerna Stenbocks och Leijonhufvuds vapen samt däröfver följande inskrift och årtal:

GUSTAF OLSON FRW BIRGITTA
RIDDER TIL TORPA ERIKS DOTTER
1550.

Man torde ej misstaga sig, om man antager, att detta årtal betecknar tidpunkten för medeltidshusets utvidgning, liksom att namnen tyda på byggherren och hans fru. Herr Gustaf Olsson var en ansedd man, sonson till den förste byggherren, och hans hustru var syster till Margareta Leijonhufvud. Torpaparets dotter var den unga och täcka Katarina Stenbock, som 1552 blef Gustaf Vasas tredje gemål. Det var alltså ett högförnämt sällskap, som kring 1500-talets midt rörde sig i de skumma salarna på Torpa eller lustvandrade i dess sköna omgifningar vid Åsundens löfskogsprydda stränder.

Sjuttio år senare ägde åter byggnadsarbeten rum, både i det yttre och det inre. Den stora hufvudportalen till trapptornet (se plansch) bär nämligen årtalet 1620 med familjerna Stenbocks och Brahes vapen och de dåvarande ägarnes initialer: H(err)G(ustaf) S(tenbock) F(ru) B(eata) M(aria) B(rahe). Portalen är ett tungt och klumpigt arbete, utfördt i kalksten, troligen af någon bygdekonstnär. Dörröppningen med den där ofvan befintliga uppsatstaflan med vapensköldarna, infattas af ett slags stora voluter, och det hela liknar därför närmast de samtida trappgaflarna. Kan man lita på Dahlbergs teckning i Sueciaverket, så har byggnaden

ännu mot 1600-talets slut haft trappgaflar, något som i och för sig ej är omöjligt, samt mot sjösidan ett smärt rundt torn. Intetdera finnes i behåll. Däremot tyda några på norra gafvelns mur ännu synliga kragstenar på något slags utbyggnad, balkong eller karnap. Byggnaden synes emellertid redan vid denna tid hafva upphört att bebos, enär en ljusare, luftigare och bekvämare byggnad finnes uppförd i närheten, på samma plats som det nuvarande boningshuset. År 1699 anordnades af dåvarande ägarinnan, grefvinnan De la Gardie i det gamla slottet det ännu bibehållna gårdskapellet i bottenvåningen, och i denna egenskap samt för öfrigt som magasin har den ärevördiga byggnaden nödtorftigt bibehållits till våra dagar.

Slottets yttre har säkerligen alltid burit en tung och allvarsam prägel, där trapptornet med hufvudportalen och den höga takresningen utgjort de enda estetiska elementen. En rikare och ur stilistisk och konsthistorisk synpunkt intressantare anblick erbjöd säkerligen en gång det inre (se plansch). Med de gemytliga sittplatserna i de djupa fönsternischerna, med de ståtliga kaminerna, de utsirade bjälk- och paneltaken, de rikt skulpterade dörrinfattningarna med tillhörande panelverk och de färgglada bonaderna bildade det säkerligen en angenäm motsats till byggnadens stränga yttre. Hufvudtrappan med höga steg och breda hvilplaner samt med sittbänkar i väggar och fönsternischer visar samma enkla anordning som de ungefär samtida trappanläggningarna i Kalmar och på Tynnelsö. Man kommer från denna in i ett smalt förrum, från hvilket jämförelsevis små dörröppningar med höga trösklar leda in åt hvar sin sida af byggningen (bild 45). Den stora salen till vänster har genom tunna väggar varit delad i fyra små rum. Här finnas ännu lämningar af den gamla takdekorationen af den under vasatiden vanliga typen, med ytan genom påspikade ribbor eller målning uppdelad i smärre fält, rektangulära, sexkantiga eller runda, fyllda med olika slags ornamentik, arabesker och fint löfverk m. m. i rödt, svart eller grågrönt. I ett rum företer taket en afvikande och mera sällsynt typ; dekorationen utgöres här af ett symmetriskt grotteskmönster med spår af figurmålning. Lämningarna äro oansenliga, men anordningen är af intresse såsom det tidigaste kända exempel i Sverige på detta af renässansen så omtyckta dekorationssätt.

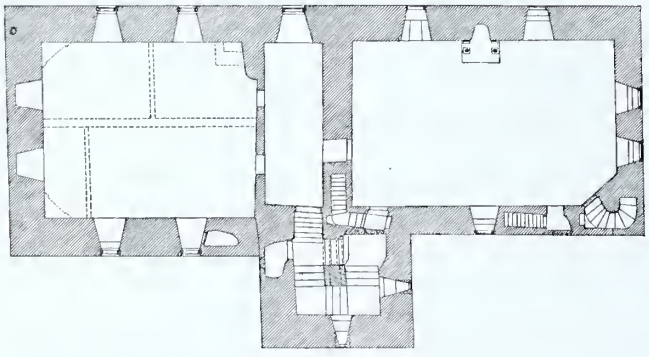

Bild 45. *Plan af mellanvåningen, Torpa.*

Midtemot dessa rum ligger en stor sal upptagande hela husets bredd, den ursprungliga riddarsalen i husets medeltida del. Här utmynnade i tvenne nischer

de båda från källarvåningen genom muren ledande trapporna. Från salens nordöstra hörn ledde en trappa upp till öfre våningen. Taket, som härstammar från en något senare tid (början af 1600-talet), består af tätt lagda bjälkar, rikt prydda med målningar, framställande figurer i tidens dräkt, bröstbilder, putti, fåglar, blommor och blad i täta, tämligen groft målade mönster. Den ena långsidans midt intages af en stor öppen kamin med kransen buren af toskanska kolonner på låga socklar med diamantkvadrer. Väggbeklädnaden finnes ej heller här i behåll, men däremot återstå tämligen väl bibehållna lämningar af en synnerligen praktfull dörromfattning med korintiska kolonner på höga socklar, uppbärande bjälklag med uppsatstafla, gafvelkrön och voluter efter nederländskt mönster. En mindre dörr i samma våning är omgifven af en enkel dorisk kolonnställning. Målningen å dessa dörrar synes hafva varit röd med svart mot gult (guld?).

Öfre våningen är i sitt nuvarande skick delad i endast två stora rum, af hvilka det ena dock förut liksom salen i mellanvåningen varit fördeladt i fyra smärre. Rummen synas här hafva varit försedda med dubbla trossbottnar öfver taket med omkring 1 meters mellanrum, vare sig denna anordning vidtagits för att lättare kunna hålla rummen varma eller för att använda det sålunda bildade mellanrummet som gömställe. Liknande anordningar funnos på Tynnelsö, på Vadstena samt å Djursholm. Den andra och något större delen af våningen upptages af en enda stor sal, den s. k. »kungssalen», i hvilken trapptornets hörn skär in. Af den forna prakten återstår här en ståtlig dörrinfattning af samma typ som i stora salen i våningen inunder. Å bortre långväggen finnas rester af en kamin med vackra konsolformiga stöd. Taket utgöres af en slät brädpanel, på hvilken i målning och lefvande färger utförts bilder af olympens gudar och gudinnor, framställda med sina vederbörliga attribut, omgifna af frukt- och löfverksfestoner med lekande genier och kerubhufvuden. Detta arbete torde likväl härröra från 1600-talets midt och således vara yngre än de hittills beskrifna typerna.

Rydboholm. Några timmars väg nordost från Stockholm vid en vik af Östersjön är det gamla herresätet Rydboholm beläget i en vacker trakt, där odlade fält och ekbackar omväxla med barrskog och täcka utsikter öfver de omgifvande vattnen. Här bodde vid slutet af 1400-talet riddaren och riksrådet Johan Kristiernsson (Vase) och efter honom hans son Erik Johansson († 1520), Gustaf Vasas fader. Denne sistnämnde har också här tillbragt en del af sin barndom och ungdom.

Kopparsticket i Dahlbergs Suecia från midten af 1600-talet framställer Rydboholm som en mycket praktfull anläggning. Från en hufvudbyggnad framspringa åt söder tvenne flyglar, af hvilka den västliga är längre än den östra. Dessa flyglar omsluta en fyrsidig gård, i hvars sydöstra hörn befinner sig en fristående,

tornliknande byggnad. Ett ännu högre fyrsidigt torn höjde sig från det diagonalt motsatta inre hörnet af borggården, och det höga, branta taket var rikt prydt med fönsterkupor, småtorn och vindflöjlar.

De olika delarna af slottet hade uppförts under olika tider. Den äldsta delen torde härstamma från medeltidens senare del, nämligen det ofvannämnda, lilla fristående tornet, hvilket vi då hafva att tänka oss efter dåtidens sed omgifvet af ett antal träbyggnader. Dess traditionella namn är »Vasatornet» (se plansch).

Vid midten af 1500-talet, sedan slottet öfvergått i konungens systersons, Per Brahes d. ä., ägo, synes en utvidgning hafva ägt rum. En ännu bevarad stentafla med inskriften: »HER . PER . BRA . TIL . RYDBOHOLM | ÅREN EFTER CHRISTI BYRD 1548» och bärande brahevapnets två svarta örnvingar torde berättiga oss till detta antagande. Med största sannolikhet har man att söka denna nybyggnad i hufvudbyggnadens västra flygel, hvarest vi ännu i dag i bottenvåningen finna hvälfda rum med tjocka murar och sittbänkar i fönsternischerna. På föranstaltande af Per Brahes son, grefve Abraham Brahe d. ä., erhöll slottet omkring 1595—1600 under ledning af byggmästaren *Bertil Linck*, den gestalt, som återfinnes på Dahlbergs stick. Bertil Linck var sedan 1592, efter Willam Boys död, ledare af byggnadsarbetena på Stockholms slott.

Rydboholm har alltintill våra dagar förblifvit i Braheättens ägo. Under tidernas lopp har det likväl undergått många förändringar: de höga tornen och det branta taket äro för länge sedan borttagna. Byggnaden har på detta sätt förlorat mycket af sitt förra förnämt måleriska utseende och bär nu prägeln af en modern, föga sägande enkelhet. I bottenvåningen finnas rester af en från slutet af 1600-talet härstammande dekoration, under det att i öfre våningen empirestilen är den förhärskande. Endast i Vasatornet (se plansch) hafva lämningar af en vasatidsinredning bibehållit sig.

Detta torn har en nästan kvadratisk grundplan med blott 12—14 meters sida och motsvarar den ofvan beskrifna medeltida typen af ett mindre s. k. fast hus. Murarna af gråsten blandad med tegel äro öfverdragna med kalkputs, och den öfre våningen skjuter ut något öfver den nedre, hvilket möjligtvis utgör en erinring af den samtida träbyggnadskonsten, särskildt af det i de flesta fall i hufvudbyggnadens omedelbara närhet befintliga förrådshuset, den s. k. fatburen. Åt borggården till bär byggnaden ett obetydligt framspringande litet hängtorn. Den källarliknande jordvåningen är täckt af hvalf, som hvila på en midtpelare, och synes ursprungligen hafva varit delad i tre rum. Under det lilla hängtornet förde en nu omändrad liten spiraltrappa direkt från jordvåningen till våningen en trappa upp, hvilken utgöres af ett enda stort rum med panelverk och ett tak, som vid slutet af 1600-talet målades i ett rikt löfverksmönster i tidens stil.

Från första våningen leder en med muren parallell rak trappa upp till andra våningen, hvilken äfven den består af ett stort rymligt rum, till hvilket det lilla hängtornsrummet sluter sig. Rydboholms konstnärliga hufvudintresse knyter sig framför allt till denna gemytliga och karakteristiska interiör (se plansch). Det stora rummet vidgar sig åt tre sidor med djupa fönsternischer; åt den fjärde sidan ser man, om dörren är öppen, in i den lilla tornkammaren, helt och hållet inklädd med trä i grönt med röda lister och upplyst medelst tre små fönster, vettande åt borggården. Väggarna i det stora rummet äro klädda med en hög träpanel indelad af pilastrar, hvilka uppbära en attikaliknande fris (se plansch). Panelens stora fält utfylles af rutor med målningar: bröstbilder af familjemedlemmarne, bland hvilka Gustaf Vasas syster, Margareta, en cranachtyp i rik dräkt med bredskyggig, plymbesatt hufvudbonad, och hennes gemål, Joakim Brahe, halshuggen i Stockholms blodbad 1520, m. fl. I de andra fälten äro framställda byster af romerska hjältar och damer samt mellan fönstren målade hermer; i ett fält synes en liten satyr med bockfötter, hvilken såsom kapellmästare, blåsande klarinett, leder en konsert exekverad af fåglar o. s. v. Dessa i lifliga färger utförda framställningar äro omgifna af en rik ornamentik, liknande ramverk af smidesjärn, sirligt och säkert måladt i grått och grönt. Frisen prydes af blomsterfestoner, upphängda mellan masker, hållna i samma färgskala som det öfriga. Den smala väggytan ofvanför panelen, mellan denna och taket, utfylles af ett rikt löfverksmönster i grisaille, närmast påminnande om de s. k. aldegrewerornamenten. Af det ursprungliga taket finnas numera blott en obetydlig del i behåll, som dock är tillräcklig för att låta oss äfven här konstatera ett af de för den äldre vasatiden så karakteristiska paneltaken. Fälten hafva bildats af påspikade lister, och färgerna synas hafva varit hufvudsakligen rödt och grått.

Det är en anspråkslös konst vi här möta, utan stora namn men harmonisk och tilltalande. De båda små rummen, hvilka enligt traditionen bebotts af Gustaf Vasa — den lilla tornkammaren kallas till och med för hans »studerkammare» —, utgöra tillsammans en gemytlig tillflyktsort, afskild från den yttre världen men tillika med en härlig utsikt öfver sjön och trädgården. De bilda en förträfflig illustration till de verser af Horatius:

Beatus ille qui procul negotiis
Paterna rura bobus exercet suis,

hvilka ännu läsas öfver den enkla öppna spiseln. De vittna äfven om den smak för ett tillbakadraget, fridfullt lefnadssätt, som, enligt hvad vi veta af andra källor, var utmärkande för slottsherrarne af den gamla Bragesläkten.

Tynnelsö. På en liten ö i Mälaren i närheten af Strängnäs höjer Tynnelsö sina röda murar högt öfver trädtopparna. Anlagdt redan under den tidigare

medeltiden som strängnäsbiskoparnes fasta borg, är slottet numera tyvärr en ruin. När kyrkogodsen indrogos, kom Tynnelsö i Gustaf Vasas besittning; denne konung bodde här ofta och gärna, och här dog hans högt älskade andra gemål, Margareta Leijonhufvud. Efter konungens död tillföll Tynnelsö den då blott tioårige hertig Karl såsom län; det låg ju inom hans hertigdöme Södermanland. Under hans tid blef det något senare betydligt utvidgadt och försågs med en åtminstone delvis mycket präktig inredning i renässansstil.

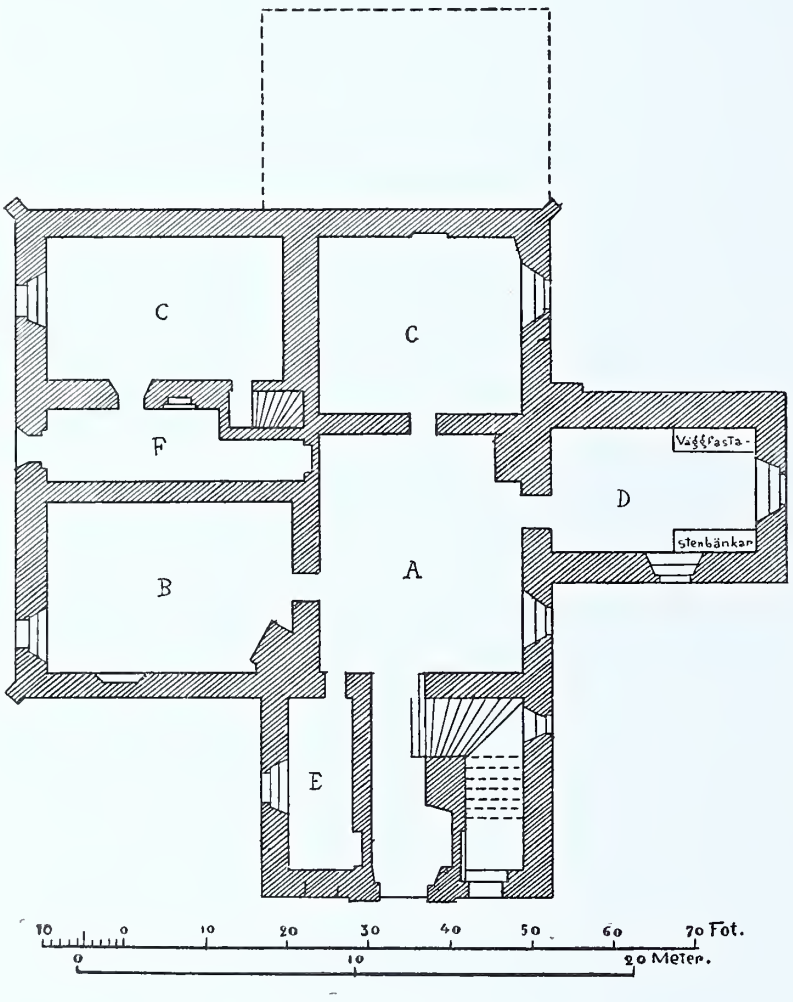

Bild 46. *Plan af bottenvåningen, Tynnelsö.*
(Kvadraten från medeltiden, de tre flyglarna från 1500-talet.)

Det medeltida Tynnelsö hade en nästan kvadratisk grundplan och var uppfördt i blott två våningar. Genom hertig Karls ombyggnadsarbeten, hvilka togo sin början 1584, försågs denna kvadrat på tre sidor med flyglar eller tornliknande tillbyggnader samt påbyggdes med en våning (bild 46). Därtill kom ett högt vattentak, renässansgaflar öfver flyglarna samt höga skorstenar och vindflöjlar. Såsom byggmästare under de första åren (1584—1588) nämnes *Matthias dher* (*ter?*) *Horst*, af namnet att döma af tysk eller holländsk härkomst. Orter med namnet Horst finnas både i Pommern, Holstein och Limburg. Han tyckes hafva varit en vanlig murarmästare, och de under hans tid utförda arbetena torde icke hafva haft någon konstnärlig prägel. En dylik karaktär hade i det yttre endast de af *Anders Nilsson* och *Bo Karstensson* under åren 1593—1600 uppförda volutprydda gaflarna samt den af rusticerade doriska pilastrar infattade portalen (bild 47) med triglyffris och gafvelfält.

Af stort konstnärligt intresse äro framför allt snickeriarbetena i det inre, dörrar, tak och dylikt, hvilka alla äro utförda med största noggrannhet och i

detta hänseende till och med kunna täfla med de i Kalmar slott befintliga. Dörrarna hafva här alltid två fyllningar öfver hvarandra, prydda dels med inläggningar, dels med ornament i snidadt upphöjdt arbete (se plansch). Intarsian visar vanligen blomstermönster eller geometrisk dekoration, relieferna ofta arkitekturmotiv omgifna af meanderbårder.

Endast ett af de många präktiga taken tillhör den äldre från Gripsholm, Kalmar, Vadstena m. fl. ställen bekanta typen, här med ett mönster, bestående af kvadrater, omgifna af korsformiga fält. De öfriga tillhöra den typ, som blir den vanliga under den följande perioden: de olika ornamentsmotiven äro här radialt eller koncentriskt ordnade omkring en medelpunkt. Midten intages då vanligen af en åttahörning eller en romboid, de omgifvande fälten äro rektangulära eller trapetsformiga (se plansch). Taken i sin helhet omgifvas af en starkt nedspringande, rikt profilerad ram eller list, och öfvergången från denna till takytan förmedlas genom rader af små tandsnitt. Vid väggarna bäras taken af större konsoler, i hvilka triglyfmotivet ofta går igen, afsättande sig mot den öfversta väggfrisen. Den, som gjort dessa tak, är mäster *Hans Kantenitz*, nämnd såsom snickare å Gripsholm och verksam vid Tynnelsö 1602—1607. Det präktigaste och rikaste af dessa tak är nu uppsatt i den s. k. Vasasalen å Gripsholm, skänkt till detta slott af den nuvarande ägaren till det till undergång dömda Tynnelsö. Af dörrarna finnas en på Gripsholm, några, som finnas på andra håll, får man hoppas så småningom må komma dit.

Bild 47. *Hufvudportalen, Tynnelsö.*

Vid Karl IX:s död synes Tynnelsö hafva nått höjdpunkten af sin utveckling. Med sina röda murar, sina gaflar och vindflöjlar och sin sirliga portal erbjöd det en ståtlig anblick, omgifvet, som det var, på sin lilla ö af vatten, skogar och fält. En bred trappa med nischer och hvilobänkar i väggarna men med

mycket höga steg ledde genom ett af de nya tornen upp till de olika våningarna. I salar och gemak funnos, utom de redan omtalade dörrarna och taken, väggfasta bänkar och praktsängar med himlar, burna af svarfvade kolonner. Fönstren voro försedda med små, i bly fattade rutor. De nakna väggarna täcktes till sin nedre del af mångfärgade väfda tapeter; upptill löpte enkla, direkt på murytan målade friser med blomstermönster, af hvilka spår ännu synas. Ännu vid midten af 1600-talet, då Elisabet Gyldenhielm, en kusin till drottning Kristina, var slottets herskarinna, hade Tynnelsö i behåll sin gamla renässansprägel. Från denna tid härstamma med all sannolikhet tvenne ännu kvarstående präktiga öppna spislar med trofégrupper och blomsterfestoner i sina af doriska kolonner eller af konsoler burna friser.

Under 1700-talet (1734) öfverläts Tynnelsö på grund af en penningfordran till en polsk grefvinna Woinarowska, hvilken skall hafva varit den sista, som verkligen bebodde slottet. Från denna tid (efter 1740) inträder dess förfall. Godset har sedan dess flera gånger gått i köp, och slottet, som redan delvis är förstördt, skall inom kort vara en sammanstörtad ruin.

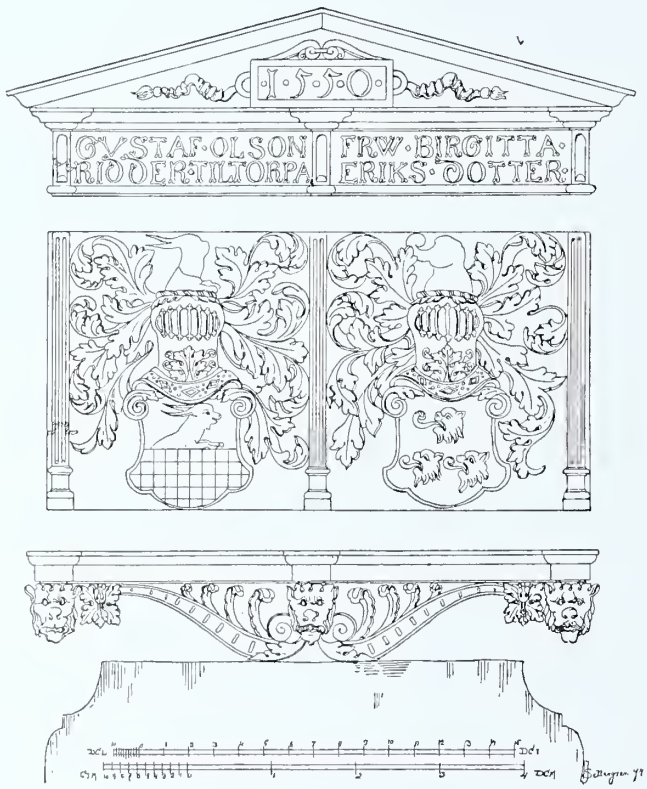

Bild 48. *Tafla med Stenbocks och Leijonhufvuds vapen, 1550, Torpa.*

Tidö.

Såsom ofvan antyddes, tager den svenska adelns byggnadsverksamhet någon starkare fart först under den senare vasatiden, noga taget först efter 1620. Det är framför allt de höga riksämbetsmännen, som under detta och det följande årtiondet gå i spetsen. Redan 1610 hade Johan Skytte, som erhållit sin bildning i utlandet och därifrån medfört erfarenheter och intryck säkerligen också på det konstnärliga området, börjat anläggningen af sitt ståtliga slott Grönsöö vid norra Mälarstranden, en regelbunden rektangulär byggning, ursprungligen med fyra hörntorn, med präktig dubbeltrappa i det inre och rik terrassanläggning. Skyttes föredöme följdes under de närmaste årtiondena af rikets stormän, som hädanefter täfla med hvarandra i att uppföra präktiga herresäten på landet och palats i städerna, kyrkor och grafkapell. För att endast tala om de fem höga herrar, som ingingo i drottning Kristinas förmyndarregering, så grundade riksfältherren Jakob de la Gardie år 1647 i Stockholm det berömda palatset »Makalös», sedermera arsenal och slutligen teater, samt 1644 i hufvudstadens närhet slottet Jakobsdal, sedermera Ulriksdal; riksamiralen Karl Karlsson Gyldenhielm byggde ett palats i Stockholm (1627) och det äldre slottet Karlberg; hans rikt utstyrda grafkapell befinner sig i domkyrkan i Strängnäs. Af de tre Oxenstiernorna var Gabriel Bengtsson, riksskattmästaren, ägare af det redan under 1500-talet anlagda ståtliga Mörby i Uppland, men han byggde därjämte Rosersbergs slott i Uppland och ett palats i Stockholm (nuv. Riksgäldskontoret). Hans kusin riksdrotsen Gabriel Gustafsson ombyggde Tyresö slott i Södertörn och uppförde den bredvid liggande kyrkan, medan dennes äldre broder, den store rikskansleren, lät uppföra herresäten vid Tidö i Västmanland, Fiholm i Södermanland, ett palats i Stockholm (nuv. Statistiska centralbyrån) samt ombygga Jäders kyrka i Södermanland. Sålunda uppförde endast dessa fem herrar sex stora slott på landet, fyra stadspalats, två kyrkor och ett grafkapell förutom en mängd andra större och mindre byggnader. Det af dem gifna exemplet följdes efter förmåga af deras samtida.

När nybyggnaden vid Tidö sattes i gång, kan nu icke med bestämdhet afgöras, men sannolikt var det redan under de första åren af 1620-talet. Årtalet 1626 läses på en af dörrarna i det inre. Af ett memorial, som rikskansleren

lämnade sin son Johan vid dennes hemresa från Tyskland 1635—36, synes framgå, att hufvudbyggnaden då var färdig åtminstone till murarna, ehuru prydnadsgaflar ännu saknades. Dessa borde man beställa hos en stenhuggare i Stockholm, men kring gården skulle man tills vidare uppföra blott envåningslängor. Hvem det var, som ledde dessa arbeten, framgår ej af de hittills kända urkunderna, måhända en vanlig murmästare. Någon riktig fart synes arbetet i hvarje fall icke hafva haft.

Raskare går det, sedan rikskansleren vändt hem och själf fattat tyglarna. År 1638 eller 1639 träffades aftal om vissa dekorationsarbeten med den i Stockholm bosatte tyske stenhuggaren *Heinrich Blume*, ty i ett bref af den 21 januari 1640 anmäler denne, att han gjort färdig »dass grosse Hausportall mit seinen Wapen». — »Die Wapen auf dass grosse Portal auswendich für den Burggarten mit ihren Löwen und allen zubehör ist auch fertig.» — »Wass anbelanget die grossen Haussgiebell, so ist der eine fertigh und der andere ist nun unter Händen. Von den steinern gallerij Pilern sejnt auch 50 stüche fertigh und 100 Elen von den Galerij Listen.» Man ser af brefvet, att den driftige byggherren tagit en liflig del i arbetet, ty den gode mäster Heinrich klagar, att han måst företaga åtskilliga ändringar efter hans excellens' begäran och enligt ritningen, hvilket visserligen vållat honom stor skada, »aber», slutar han med resignation, »wass hilfts mir, ich muss es fürsmertzen».

En ny och drifvande kraft hade under just dessa år trädt i tjänst hos byggherren vid Tidö. Det var den då unge *Nikodemus Tessin*, den äldre bäraren af detta i vår konsts historia så betydande namn. Född i Stralsund 1615, hade han nu vid tjugufyra års ålder, 1639, invandrat till Sverige, måhända på uppmaning eller anbefallning af Axel Oxenstierna själf. Den förutseende och på alla områden insiktsfulle rikskansleren vore sålunda att anse som »upptäckaren» af jämväl denna förmåga. Redan i april 1640 skickas »ingenieuren» Tessin, som han först kallas, till rikskanslerens gods Fiholm i Södermanland, där han uppehåller sig under de följande åren. Här ledde han uppförandet af de båda ännu kvarstående långa flyglarna samt till- och ombyggnaden af kyrkan i Jäder, rikskanslerens grafkyrka. Härifrån öfvervakade han äfven fullbordandet af byggnadsarbetena vid det ett par mil härifrån i Västmanland belägna Tidö. Från Fiholm skrifver Tessin 1640—42 flitigt ännu bevarade rapporter* öfver byggnadsarbetenas fortgång. Af dessa framgår, att hufvudbyggnaden var färdig på sommaren 1641 och att man nu arbetade hufvudsakligen på flyglarna, som omslöto den stora gårdens tre öfriga sidor. Enligt rikskanslerens plan skulle dessa flyglar vara envåningshus och förses med altanliknande tak och s. k. altankammare i hörnen, antagligen något slags

* Axel Oxenstiernas brefväxling i riksarkivet.

hörnpaviljonger eller torn, hvilka skulle höja sig ofvan flyglarnas tak. Denna plan öfvergaf man emellertid senare, och flyglarna uppfördes som vanliga tvåvåningsbyggnader med branta tak.

Med den ansenliga hufvudbyggnaden, den rymliga, af lägre längor på de tre öfriga sidorna omslutna gården, de ståtliga portalerna, de branta taken och den höga kolonnprydda fasadgafveln är Tidö en för den yngre vasatiden typisk anläggning, hvars hufvuddrag vi återfinna i många af de samtida herresätena.* Det vittnar visserligen ej om något mera utveckladt sinne för glad njutning af lifvet eller om något finare formsinne, men det bär prägeln af ett förnämt och värdigt patriarkaliskt väsen, af rikedom, ordning och reda, något som godt stämmer öfverens med föreställningen om byggherren själf, »Sveriges störste medborgare». Öfverallt symmetrisk regelbundenhet, rymlighet och sträfvan efter enhet, ett underordnande af enskildheterna under det hela, allt i afgjord motsats till 1500-talsbyggnadernas tillfälliga anordning och mera pittoreska hållning. I denna blick för helhetens betydelse uppenbarar sig redan här en förkänsla af den annalkande klassiska senrenässansen, som först under Karlarnes tid kommer till genombrott. Däremot är frändskapen med den samtida, ornamentrika holländska högrenässansen, hvars förnämsta verk i Sverige, Vibyholms slott,* just var färdigbyggdt, mindre tydligt framträdande i det yttre; en dylik frändskap visar sig mera i det inre.

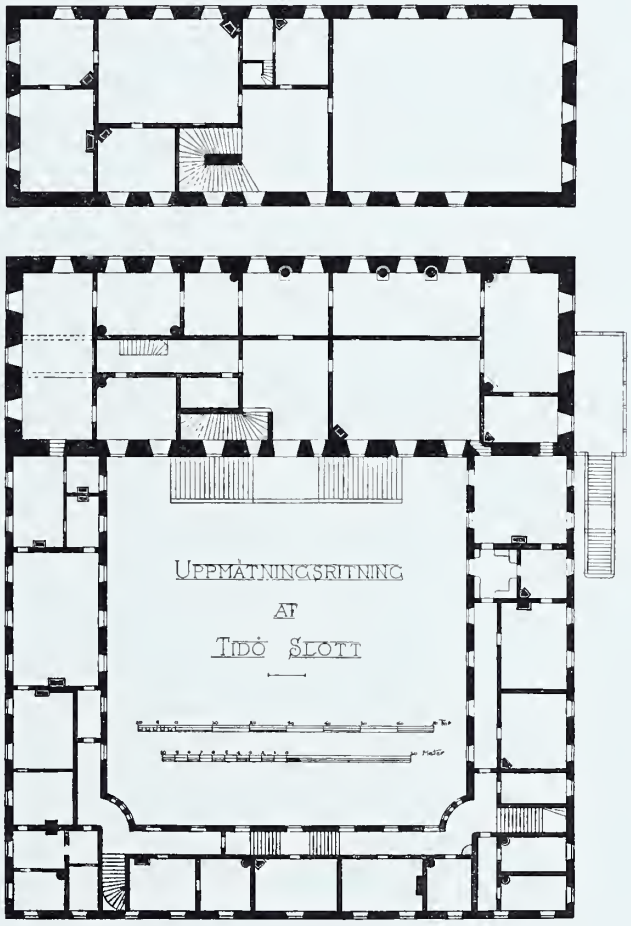

Bild 49. *Planer af första och andra våningarna, Tidö.*

Fasaderna äro enkla, i kalkputs, utan pilastrar och gördelgesimser men med rusticerade fönsterinfattningar af huggen sten. En ytindelning af muren medelst målning i olja, afsedd att gifva byggnaden utseende af en kvaderstensbyggnad var påtänkt, enligt bref från Tessin till rikskansleren, 22 juli 1641, samt åtminstone

* Jfr Dahlbergs Suecia.

delvis utförd enligt hvad sueciabilden synes visa. Fönsterläget är regelbundet och strängt symmetriskt. Att märka är dock, att fasadfönstren utgöra jämnt tal, hvadan hufvudportalen, som naturligtvis måste hafva sin plats midt å fasaden, ej korresponderar med någon fönsteraxel utan är inskjuten mellan två halfverade fönster. Anordningen förekommer icke sällan å samtida byggnader och har antagligen haft sin grund i försöket att gifva tillräcklig belysning åt förhallen utan att göra denna så bred, att den behöfde sträcka sig öfver tre fönsteraxlar. Den kan ännu ofta iakttagas på smärre byggnader af trä på landet. Af fönstren bibehålla några ännu den gamla indelningen i sex fack med tjugufem små blyinfattade rutor i hvarje. Tidigare pryddes de liksom förmodligen de öfriga med målade glas, i hvilka framställdes familjerna Oxenstiernas och Bååts m. fl. vapen.

Hufvudbyggnadens höga tak visar nu dubbla fall, åt alla fyra sidorna skilda genom en lodrät afsats: det i Sverige omtyckta s. k. säteritaket. Att döma af Dahlbergs teckning synes det tidigare hafva varit odeladt med takfall åt alla sidor, ett s. k. valmtak med höga skorstenar och två smärre fasadkupor å ömse sidor om det stora midtröstet samt en liknande å hvardera kortsidan. Takrännor af koppar med mynningar i form af drakhufvud springa fram öfver takgesimsen. Å de båda långsidornas midt uppskjuta de af mäster Heinrich utförda praktgaflarna med en jonisk kolonnställning, buren af konsoler och flankerad af voluter. Uppåt afslutas de med en fronton i segmentform.

Imponerande äro de båda portalerna, fullbordade 1640, af den ofvannämnde *Heinrich Blume*. Den yttre (se plansch), som från omgifningen leder in till borggården, infattas af bandade toskanska halfkolonner, hvilka uppbära ett regelbundet bjälklag med en däröfver anbragt i karnisprofiler svängd gafvel. Gafvelfältet fylles af släkterna Oxenstiernas och Bååts vapen under friherrlig krona, och å gafvelsidorna hvila tvenne lejon.

Till den inre hufvudportalen leder en dubbel fritappa (se plansch) med balustrader och öfver trappräckets pelare pyramider. Doriska kolonner bära här ett regelrätt bjälklag med triglyffris och däröfver en klufven segmentgafvel, i hvars midt de båda familjevapnen återkomma. Det är att märka, huru man äfven här iakttagit den häfdvunna rangföljden mellan kolonnordningarna: å den yttre portalen den enkla toskanska, å den inre den doriska, i takgafveln ofvan denna den joniska. I det utfyllande ornamentet framträder redan den s. k. broskorneringen med sina om det mänskliga örats bildning erinrande former, ehuru ej i sina äfventyrligaste drag.

Från fritrappan träder man in i den rymliga förhallen, hvarifrån en enkel trappa med breda hvilplaner leder upp till öfre våningen. Rummet saknar arkitektonisk indelning genom pilastrar eller panelverk, men det täckes af ett sirligt bjälktak med tätt lagda bjälkar. Praktfulla dörrar (se plansch) med rika omfattningar och höga krön leda in till rummen, som här, och i motsats till den vanliga

anordningen under 1500-talet, äro förlagda i tvenne parallella räckor. Dessa rum stå i direkt förbindelse med flyglarna (bild 49). Den öfre våningen var väl hufvudsakligen afsedd för festligheter och för ett ej fullbordadt slottskapell.

Af den äldre rumsinredningen återstå numera egentligen blott dörrarna och taken. På de första är den största omsorg och kostnad nedlagd, och de äro också verkliga praktstycken i sin art. Dörröppningen infattas i regeln af nedåt afsmalnande pilastrar på höga socklar, hvilka uppbära ett rikt profileradt bjälklag med nedspringande bygelformade konsoler, och öfver detta höja sig en, stundom tvenne uppsatstaflor, uppåt afslutade med en liten gafvel. Vinklarna mellan taflan och dörren utfyllas med volutartade ornament, hörnutsprången prydas med små pyramider eller med i trä snidade figurer, romerska krigare, allegoriska kvinnogestalter o. d. Stundom flankeras dörrkamrarna af särskilda vinglika utsprång, liknande dem som pläga förekomma å samtida tafvelramar. Alla ytor äro prydda med rika inläggningar, som i olika träslag framställa arkitekturmotiv, liniemönster, växtornament men äfven figurkompositioner och vapen. Här återfinner man också de ofvannämnda årtalen 1626—40. Dörrarna, samtliga enkeldörrar, hafva i regeln två fyllningar öfver hvarandra, prydda med reliefer eller inlagdt arbete. Härtill komma de rika låsen och dörrbeslagen med gravyrer och etsningar.*

Den för Tidö karakteristiska innantakformen är det medeltida bjälktaket, här med i lifliga färger på ljus eller mörk botten målade blomstermönster eller grotesker, djur, människor m. m. De tätt lagda bjälkarna äro nedåt lätt affasade. En yngre, den följande karolinska tiden egentligen tillhörande typ representera däremot de stora, på spänd duk målade plafonderna, hvilka tydligen afse att imitera de samtidigt äfven i Sverige förekommande stucktaken. Af denna i Sverige ofta använda art är taket i den s. k. stensalen å Tidö (se plansch). Utan tvifvel är taket vida yngre än den i samma sal befintliga kaminen, som bär årtalet 1652.

På den gamle rikskanslerens tid och öfver hufvud under 1600-talet var Tidö ett af Sveriges rikast utstyrda herresäten. Ögat varsnade öfverallt ett solidt och dyrbart husgeråd; väggarna kläddes af väfda tapeter eller gyllenläder och en samling taflor, väl hufvudsakligen porträtt, af hvilka många ännu finnas kvar på slottet, prydde salarna. — Silfverkammaren, klädkammaren och rustkammaren voro alla väl försedda.

Efter att i omkring 400 år hafva gått i arf från den ena släkten till den andra kom Tidö först 1840 genom köp i främmande ägo. Af den nuvarande ägaren, herr C. D. v. Schinkel, har byggnaden, såvidt detta varit möjligt, blifvit återställd med stor omsorg, och den befinner sig numera både till det yttre och det inre i ett välordnadt skick samt är att betrakta som Sveriges bäst bibehållna herresäte från den yngre vasatiden.

* En dörr från Tidö är afbildad i färgtryck i Sv. slöjdföreningens mönsteralbum 1886.

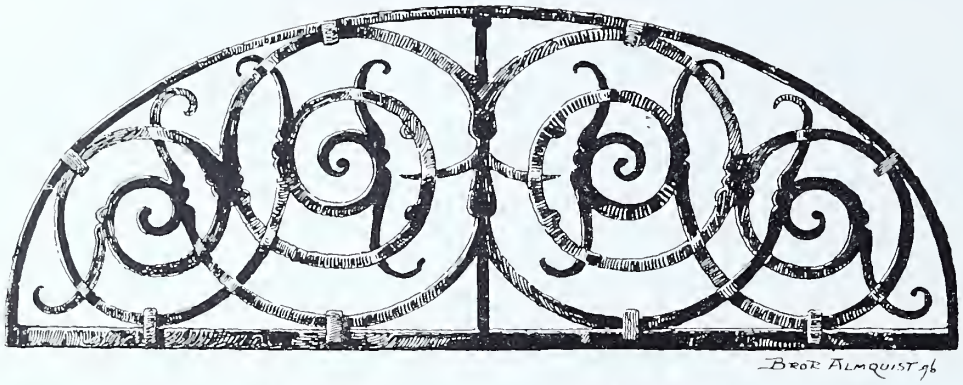

Bild 50. *Järngaller ofvan en port. Västerlånggatan, Stockholm.*

Privatbyggnader i Stockholm.

Stockholms arkitektoniska karaktär har under århundradenas lopp undergått högst betydliga förändringar. Ehuru staden räknar sin tillvaro från midten af 1200-talet och således är ungefär jämnårig med flera andra östersjöstäder, såsom Lybeck, Rostock, Riga, Reval m. fl., har den dock en vida modernare hållning än dessa. Lämningarna af äldre tiders byggnadsskick äro ytterst sparsamma. Af privatbyggnader från medeltiden torde knappast någon återstå i igenkännligt skick, och ej heller från 1500-talet hafva vi i behåll några byggnader, som bevarat sin ursprungliga karaktär. Det s. k. »Kronobageriet» i hörnet af Sibylle- och Riddargatorna är en tung, konstlös magasinsbyggnad, som bär årtalet 1580 jämte det kungliga vasavapnet och en vacker väderflöjel (bild 51). På några hus kan man ännu se inskrifts- eller relieftaflor, som härstamma från detta århundrade; en liten portal med balusterpelare (bild 52) är sannolikt också från denna tid. Dessa få kvarlefvor kunna dock på intet vis gifva oss en föreställning om stadens utseende under vasatiden.

Byggnadsverksamheten har under vissa perioder varit synnerligen liflig, och det trånga utrymmet på den egentliga stadsholmen gjorde, att hvarje nybyggnad under de senare tre århundradena i regeln föregåtts af en äldre byggnads tillintetgörande. Vördnaden för det gamla har på detta område aldrig varit stor. Den ifrige byggherren konung Johan III kunde i ett bref (1 januari 1581) förmana Stockholms borgerskap »att the thär till ähre förthänckte, att all Träbygning må där blifwa vnderrifwin, och Steenhus i Staden igen oprättade».

»Gärna haden som iagh har sport
Stocholm till Rom och Fenedig giort»

berättar om honom 1629 Johan Messenius i sin bok »En lustigh och trowärdig Chrönika om Stocholm».

Ett betydligare uppsving i byggnadsverksamheten äger dock först rum på 1600-talet. Adeln, som nu tager en liflig andel i den alltmer centraliserade riksstyrelsen, vistades under längre, bestämda tider i hufvudstaden och behöfde härtill bostäder, beräknade för en ståtlig hushållning och för ett stort antal tjänare. Äfven förbindelsen med utlandet blef lifligare. Estland med Reval, från 1561, Livland med Riga, från 1621, tillhörde »Kronan Sverige». 1632 grundlades i Dorpat ett universitet »Academia Gustaviana». — Pommern med Stralsund kom samtidigt i ett nära förhållande till Sverige; därifrån liksom från andra östersjöstäder, äfvensom från Holland och Belgien öfverflyttade ett stort antal köpmän och handtverkare till Sverige, naturaliserades och tillförde de olika förvärfsgrenarna nya krafter och nytt lif.

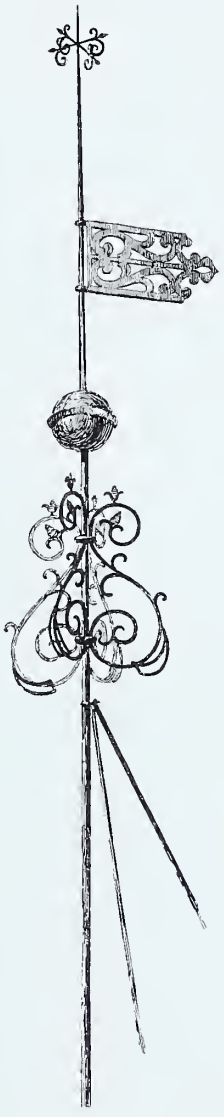

Bild 51. *Väderflöjel. Kronobageriet, Stockholm.*

En granskning af det stora kopparstick, som framställer konung Karl X Gustafs begrafningsprocession år 1660, liksom af en del planscher i Dahlbergs Suecia, visar en mängd hus af renässanskaraktär med höga utsirade gaflar och tre, högst fyra fönster i bredd. Mellan dessa framträda här och där större adels- eller borgarpalats med bredare fasader, men äfven dessa ha höga tak och smyckas ofta med en eller flera praktgaflar. Af dessa hus finnes väl ett och annat ännu i behåll, men de flesta ha förlorat sin ursprungliga karaktär, i det att gaflarna stympats, de höga taken försvunnit och fönstren blifvit förändrade. Endast på några ställen i »staden» på Väster- och Österlånggatorna, hvilka följa riktningen af den gamla stadsmuren, samt i de gränder, som gå mellan dessa båda gator och upp till Stortorget, kan man ännu se byggnader med bibehållen ålderdomlig prägel. Här möta oss dessa måleriska gatuperspektiv, som äro så betecknande för de gamla hansestäderna, här höja sig ännu de gamla gafvelhusen mellan moderna byggnader, här och där öppnar sig en egendomlig portal i barockstil, med pilastrar och allegoriska figurer, prydd med en adlig vapensköld eller ett borgerligt bomärke. Minnestaflor med inskrifter och årtal pryda yttermurarna, hvilkas enformighet endast afbrytes af fönstren och af de mer eller mindre rikt utsirade ankarjärnen (bild 53). Dessa enkla bostäder från en förgången tid bära en viss tungsint, otymplig prägel, men det ligger ofta öfver dem något tilldragande, ett drag af gammaldags gemytlighet och förnöjdhet. — Alltför ofta hotas dessa Stockholms äldsta stadsdelar af moderna omdaningsförslag och »reglerings»-planer. — Under det att i de nyare stadsdelarna på »malmarna» trähusen voro öfvervägande, funnos i »staden mellan

broarna» under hela vasatiden och långt in i den karolinska tiden ett stort antal byggnader af denna ofvan omtalade, från medeltiden härstammande typ.

Från gatan trädde man genom den lilla portalen in i en förstuga (bild 54, 56), ibland kvadratisk, oftare aflång, hvilken i bortre ändan täckes af två smärre, af en enda kolonn burna hvalf. Under det ena af dessa kommer man ut till den trånga gården och källaren, i det andra leder trappan upp till de öfre våningarna. Förstugan täckes af ett spegelhvalf eller ofta med en räcka af sirliga, rikt indelade elliptiska hvalf, hvilkas skarpa ribbor ofta utgå från sköldformiga väggkonsoler (bild 55). Trappans kolonner äro vanligen af den doriska ordningen men hafva också ibland balusterform (bild 57). Dessa nätta förstugor och trapphus äro synnerligen betecknande för 1600-talets Stockholm och erinra egendomligt nog om liknande anordningar i Genua, ehuru man ej kan påvisa något direkt inflytande därifrån.

Bild 52. *Portal, Bollhusgränd 6, åt gården, Stockholm.*

Husets bottenvåning intages, utom af förstugan, af affärslokaler och handelsbodar. Om inredningen känna vi ännu mindre än om den yttre arkitekturen. Af sparsamt bibehållna rester kan man dock sluta sig till att målade bjälktak ofta förekommo, att dörrarna i de rikare husen voro prydda med inläggningar och sniderier samt inramades af kolonn- eller pilasterställningar. För uppvärmningen af bostaden användes svart- eller grönglaserade kakelugnar.

De större stadspalatsen visa i hufvudsak samma anordning som de samtida slotten på landet (t. ex. det ofvan beskrifna Tidö). Det förut omnämnda De la Gardieska palatset »Makalös», ett verk af strassburgaren Hans Jacob Kristler, bildade en massiv fyrkant med hörntorn; mellan dessa gingo öppna loggior, och det hela pryddes af en ståtlig takanläggning med statyer och reliefer. — Ryningska palatset, nu »Bergstrahlska huset», St. Nygatan 2, utgjordes af en hufvudbyggnad med två framspringande flyglar, med höga gaflar, rika portaler

och en med målade figurframställningar utsmyckad gårdsfasad. Oftast var dock portalen det enda dekorativa elementet. Så å det ännu bibehållna Lewenhaupt-Kruusska palatset (Svartmangatan 6) med årtalet 1620, hvars portal likväl är yngre, samt på Banér-Flemingska huset (Bollhusgränd 1) från år 1635. En rikare utbildning af samma grundform framträder i det von der Lindeska och det Leuhusenska, nuv. Petersenska huset.

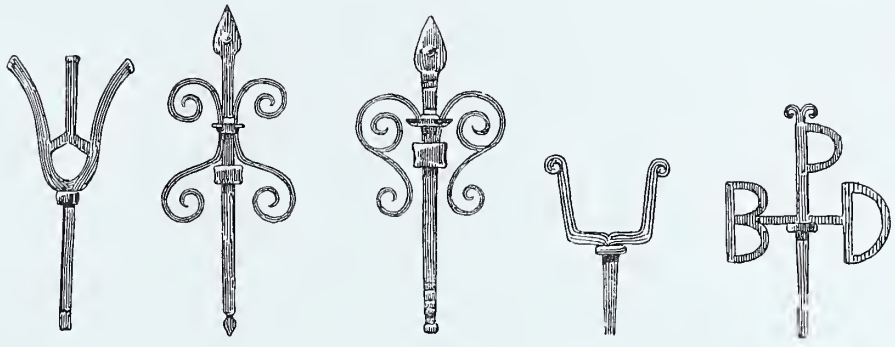

Bild 53. *Ankarjärn, Stockholm.*

Portaler (se plansch). Af portaler förekomma flera olika typer. Närmast den tidigare renässansen står den typ, där den rundbågiga dörröppningen infattas af genomgående kolonner, som direkt uppbära ett entablement, med eller utan gafvel, alltså den regelrätta romerska bågställningen med barocktillsatser. Ståtliga exempel härpå erbjuda de två portalerna i det forna Torstenssonska palatset, nu inbyggdt i arfprinsens palats. Här är gafvelkrönet kombineradt med ett fönster, hvarigenom det hela får en betydande höjd; fönstret är krönt med familjerna Torstenssons och De la Gardies alliansvapen, frisen smyckas med troféer i relief, och på gafvelns yttre sidor hvila allegoriska gestalter (gårdsportalen, se plansch) eller lejon (gatuportalen). Lik denna är portalen å Lewenhaupt-Kruusska palatset. Den nära öfverensstämmelsen mellan de ofvan beskrifna tidöportalerna och dessa låter oss med stor sannolikhet antaga, att också dessa äro utförda af stenhuggaren *Heinrich Blume.* —

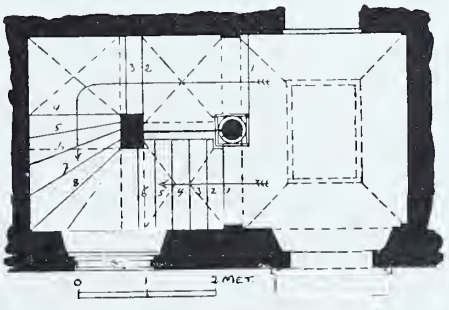

Bild 54. *Plan af förstuga, Prästgatan 78, Stockholm.*

Inom en annan grupp af portaler äro framför de murpelare, som uppbära porthvalfvet, ställda ett par vanligen rusticerade pilastrar, hvilka nå upp till hvalfbågens anfang. Ofvanför detta resa sig såsom ett slags attika ett par mindre pilastrar, hvilka bära ett bjälklag, tangerande hvalfvets hjässpunkt och krönt på vanligt sätt med en klufven gafvel, vapensköldar eller kartuscher.

Stundom hvilar bjälklaget utan några pilastrar på det murverk, som omgifver rundbågen.

En ytterligare förenkling af dessa typer uppkommer, då det horisontala listverket eller bjälklaget alldeles utelämnas och de öfre små pilastrarna få karaktär af postament, uppbärande små statyer, obelisker, vaser, knoppar eller andra afslutande prydnader. Ett präktigt exempel på en dylik anordning erbjuder portalen åt Nygatan å det ofvan omtalade Ryningska huset (se plansch). Sidopilastrarna uppbära här tvenne statyer, och mellan dessa höjer sig en omedelbart ofvanför hvalfbågen hvilande vimpergliknande uppsats i rikaste stenornamentik. — Slutligen utelämnas äfven de öfre pilastrarna och dem tillhörande prydnader, hvarvid dock bågens hvälfning framhålles genom ett densamma åtföljande listverk samt genom en dekorerad slutsten; den härvid använda ornamentiken har vanligen barockstilsformer. — Portalöppningens öfre, halfcirkelformiga del utfylles ofta af ett sirligt gallerverk af smidesjärn (bild 50).

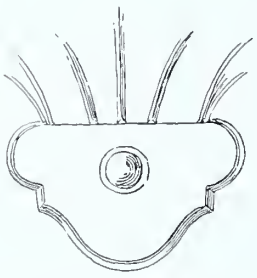

Bild 55. *Väggkonsol, Stockholm.*

Von der Lindeska husen. En intressant grupp af fyra byggnader kvarstår ännu i staden mellan broarna i södra delen af det kvarter, som i öster begränsas af Västerlånggatan och i väster af Kornhamnstorg. Samtliga dessa hus torde dock i det inre och antagligen äfven delvis hvad fönsterarkitekturen beträffar vara ombyggda. Det äldsta, n:r 70 Västerlånggatan, ett rektangulärt gafvelhus med långsidan mot Funckens gränd, bär årtalet 1627 samt initialerna L. L. D. L. markerade genom ankarjärn och hänvisande på någon medlem af familjen v. der Linde. Byggherren är den store handelsmannen Erich Larsson von der Linde. Född i Holland, död i Stockholm 1636, blef han 1631 upphöjd i svenskt adligt stånd. Hans söner blefvo friherrar, och den äldste, den lefnadslustige Lorenz, om hvilken fadern brukade säga: »Niemand soll wissen, was mir mein Haus und mein Sohn Lasse gekostet», var Karl X Gustafs dryckesbroder och slutade sina dagar som riksråd och fältmarskalk.

De båda gaflarna mot öster (bild 58) och väster hafva den under 1600-talets början vanliga formen af ett jättestort omvändt listverk: rundstaf, karnis, platt, karnis. Profilerna, hvilkas olika afdelningar utlöpa i volutliknande ornament, äro utförda i huggen sten. Gafvelns yta indelas genom horisontala gesimser, mellan hvilka förstren äro inkomponerade, och från den egentliga väggytan skiljes gafveln af en fris, hvars ändar hvila på kraftiga hörnkonsoler. Från dessa liksom från gafvelvoluternas ändar nedhänga tappliknande ornament. Dylika tappar återfinnas på många byggnader från denna tid, t. ex. Jakobs kyrka, Gustavianska grafkapellet m. fl. samt därjämte på arbeten af det finare snicke-

riet, t. ex. å de stora skåpen. De tillhöra det af den ofvannämnda Vredeman de Vries använda formförrådet och torde här vara att betrakta som holländska inflytelser.

I samma byggnadskomplex ingår vidare det prydliga huset n:r 68 Västerlånggatan, utan gafvelrösten och med långsidan emot gatan, i hela sin hållning något erinrande om en följande tids byggnadsskick. Det är ett fyra våningars hus med fem fönsteraxlar, hörninfattningar af huggen sten och ytan uppdelad genom kraftiga gördellister af samma material samt i öfrigt hållen i kalkputs. Fönstren ha rusticerade aflastningsbågar med maskaroner i slutstenarna; med dessa omväxla å ytorna mellan fönstren kartuscher med broskornament. Under de senare funnos fordom nischer — numera igenmurade —, i hvilka statyer eller byster varit uppställda. Fasadens egentliga praktstycke är dock hufvudportalen, infattad af kraftiga hermpilastrar med manshufvud: Neptunus och Merkurius – handelns skyddspatroner. Pilastrarna omviras med rika fruktfestoner; det gafvelliknande, af broskornament djärft sammansatta krönet prydes af familjens vapensköld: de två gröna lindarna. Å ömse sidor om porten synas två kartuscher med inskrifter på tyska — »An Gottes Segen ist alles gelegen» (bild 60) och »Auf Gott allein setz' die Hofnung dein».

Bild 56. *Förstuga, Prästgatan 78, Stockholm.*

Det tredje huset i den v. d. Lindeska komplexen, beläget åt Kornhamnstorg (n:r 51) och egentligen ett trädgårdshus till det föregående, har fasaden åt väster och en härlig utsikt öfver Mälaren och de midtemot liggande södra

bergen. Det är förmodligen uppfördt samtidigt med det sistnämnda. Äfven här skönjer man ett närmande till den senklassiska, förnäma typen, ehuru med borgerliga, gammaldags tillsatser, ett litet patriciskt palats med affärslokaler i bottenvåningen, en analogi till det förnämligare borgerskapets egen sociala ställning. Mycken omsorg är ägnad åt ytfördelningen. Huset (se plansch) har fyra våningar och sju axlar, inåt tomten fem. Det rusticerade sockelpartiet omfattar en bottenvåning med affärslokaler och en entresol med rum för biträden. Härpå följer ofvan en kraftigt markerad gördellist hufvudvåningen och en något lägre öfvervåning. Uppåt afslutas fasaden med en lågspetsig frontispis mellan två kupor, synbarligen en senare tids anordning. Fönstren omgifves af ramar af huggen sten, och ofvan dem markeras aflastningsbågarnas midt genom maskaroner. Men från denna halft klassiska byggnad framspringer å fasadens norra hälft ett sirligt, gammalmodigt karnap, hvilande på fyra atlanter och smyckadt med konsoler, kartuscher och en dorisk pilasterställning. Portalen är af samma typ som å hufvudbyggnaden åt Västerlånggatan, med fruktbehängda pilastrar och tredeladt bjälklag med förkroppningar men utan krön.

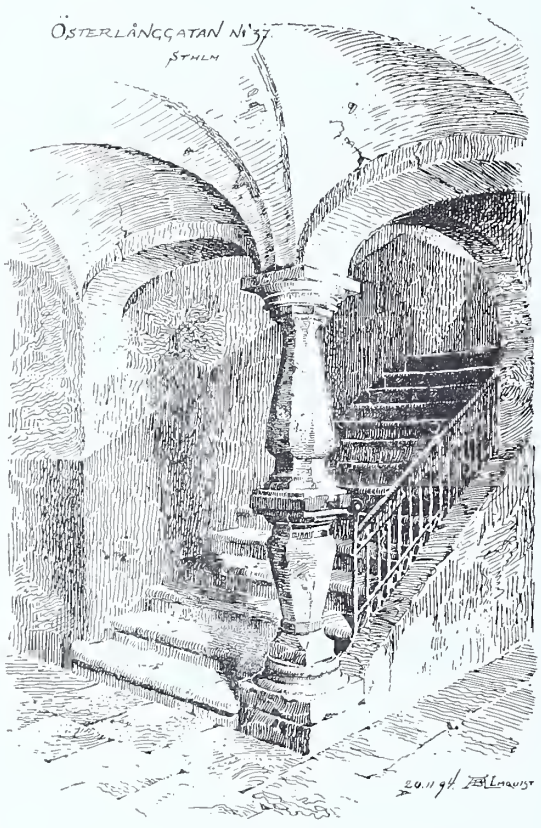

Bild 57. *Trappa, Österlånggatan 37, Stockholm.*

Intill detta och såsom n:r 53 vid Kornhamnstorg men med långsidan mot gränden, »Funckens gränd», reser sig ett annat ståtligt gafvelhus (se plansch) till fyra våningars höjd, byggdt för den rike bruksspatronen och järnhandlaren Tomas Funck (1580—1645). Prydnaden utgöres äfven här af tre praktrösten, hvaraf ett å hvardera kortsidan, ett å långsidan. Murytorna äro i öfrigt släta, utan annan prydnad än de regelbundet fördelade fönstren och de kraftigt markerade ankarjärnen. Å gafveln åt Kornhamn är indelningen i trappafsatser fullt märkbar; hvarje afsats begränsas vid sidorna af rusticerade pilastrar, och vinklarna äro utfyllda med långsträckta voluter af huggen sten, i hvilka ingår det för århundradets andra fjärdedel så karakteristiska broskornamentet. Från gafvelns topp liksom vid dess fot och ytterst å hvarje afsats höja sig sirliga vaser och obelisker. De i två rader öfver hvarandra ordnade gafvelfönstren krönas och afslutas nedåt af broskornament och omgifvas af en ram,

markerad af trenne stenplattor å hvardera sidan samt en på liknande sätt framställd aflastningsbåge.

De konstnärliga upphofsmännen till dessa för sin tid mycket karakteristiska och ingalunda obetydliga arbeten äro tills vidare icke med säkerhet kända. Med tämligen stor sannolikhet torde man dock kunna antaga, att stenhuggeriarbetena och på grund häraf väl också planen till gaflarnas och fasadernas anordning härröra från medlemmar af familjen *Blume* (*Blom*, *Blum*). Tre af dessa, alla bild- eller stenhuggare, äro kända, nämligen *Christian*, *Gerth* och *Heinrich*. Af dem arbetade den förstnämnde jämte en viss *Jost Henne* omkring 1632—33 på Gustaf Adolfs grafkapell, den sistnämnde omkring 1640 på Tidö. Likheten mellan de å dessa byggnader förekommande stenhuggeriarbetena och de ofvan beskrifna är omisskännlig.

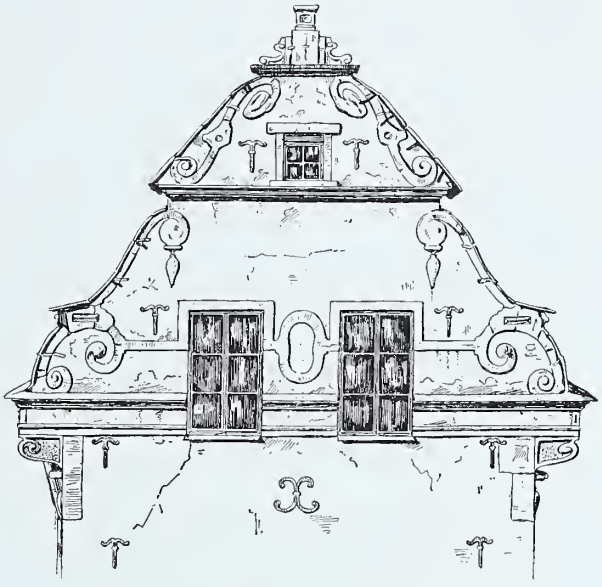

Bild 58. *Gafvel, Västerlånggatan 70, Stockholm.*

Stortorget, medelpunkten i det gamla Stockholm, beläget på stadsholmens högsta punkt och ej långt ifrån stadskyrkan, S:t Nicolai, har nu för tiden ett tämligen modernt utseende. Vid torgets båda kortsidor kvarstå dock ännu några gamla gafvelhus. I sydöstra hörnet reser sig det Grillska huset (bild 59) med sin höga rappade gafvel, och en af dessa för Stockholm så betecknande »förstugor» med trappanläggning. Snedt emot detta ligger ett annat, ovanligt smalt hus med pilasterarkitektur i puts och en fasad med blott två fönsteraxlar. Bredvid detta höjer sig ett vackert fyra våningars hus med fasad i puts och en rikt prydd gafvel (se plansch). Äfven här är den höga och smala kortsidan med sina tre fönsteraxlar förlagd mot

Bild 59. *Grillska huset, Stortorget, Stockholm.*

den öppna platsen, långsidan mot gränden. Någon indelning af ytorna förekommer ej, men väggarna prydas af ankarjärn, och fönsteromfattningarna och aflastningsbågarna ofvan fönstren äro markerade genom glest satta stenar. Hufvudprydnaden är gafvelröstet, som med sina två fönsterrader tager sin början ofvan ett kraftigt listverk. De tre tydligt framhållna trappafsatserna äro fyllda med rika broskornament, ytterst med små spiror och knoppar; uppåt afslutas det hela med en liten klufvel gafvel, ur hvilken uppstiger en obelisk. Den motsvarande bakre gafveln är enklare. Portalen åt torget är prydlig, infattad af rusticerade pilastrar med bjälklag, uppbärande en klufven gafvel med två liggande krigarfigurer och mellan dessa en liten tafla med en inskrift samt byggherrens och hans makas initialer I. E. S. — M. S. och årtalet 1650. — Äfven i det inre, som, hvad rumsfördelningen angår, torde vara tämligen oförändradt, finnas ännu rester kvar af den gamla präktiga utstyrseln: särskildt en vacker dörromfattning med kolonner och bjälklag af svart och brunt trä.

Petersenska huset. I hörnet af Lilla Nygatan och Munkbron, i västra delen af den gamla staden, kvarstår ännu ett palatslikt borgarhus från här ifrågavarande tid, det numera tillbyggda s. k. Petersenska huset. Det byggdes på midten af 1600-talet af den rike köpmannen Reinhold Leuhusen, senare underståthållare i Stockholm, inlöstes af drottning Kristina och skänktes af henne till pfalzgrefven Adolf Johan vid dennes giftermål med riksdrotsen Per Brahes dotter, Elsa Beata Brahe. Härefter gick det genom flera händer, tillhörde en tid den bekanta Aurora Königsmark — kom senare till grefve Karl Piper, efter hvilken det finnes uppkalladt i Dahlbergs Suecia, samt blef slutligen i midten af 1700-talet fideikomiss i familjen af Petersens. — Till anläggningen erinrar det närmast om de samtida herrgårdarna på landet, med en hufvudlänga och två därifrån i rät vinkel framspringande flyglar, förbundna genom en lägre byggnadsräcka. Det är dessa lägre flyglar, som blifvit i senare tider påbyggda till samma höjd som den ursprungliga hufvudbyggnaden. Men i öfrigt har huset i det yttre rätt väl bibehållit sin gamla karaktär. Hufvudfasaden mot den smala gatan har sju fönster i hvar och en af de fyra våningarna, af hvilka den öfversta är en halfvåning. De släta tegelröda murytorna äro infattade af rustika i hörnen och prydas för öfrigt af sirliga ankarjärn, fönstrens kraftigt betecknade aflastningsbågar och reliefer med maskaroner, små trofégrupper och dylikt, allt i huggen sten. I midten öppnar sig en prydlig portal, och öfver taklisten höjer sig ett högt, rikt profileradt gafvelröste. — Den rikaste dekorationen är dock samlad på hufvudbyggnadens mot den öppna platsen vid Munkbron vända på långt håll synliga gafvelsida (se plansch). Den afslutas uppåt af en utomordentligt rik gafvel med pilastrar och konsoler med broskornament i de äfventyrligaste former samt högst upp med obelisker och knoppar. Nedtill öppna sig bredvid hvarandra tvenne höga och smala portaler,

infattade af hermartade, rusticerade pilastrar. Öfver dessa synas små statyer framställande de fyra elementen, hvilka bära bjälklaget med små däröfver ställda klufna segmentgaflar och inskriftstaflor. Den originella portalgruppen, som bildar ett slags motsvarighet till gafvelröstet, afslutas uppåt af en stor nisch upptagande en ståtlig minervabild och byggherrens, v. Leuhusens, vapen. Fönsterarkitekturen är å gafveln af samma karaktär som å fasaden åt Nygatan.

Ornamentiken å det Petersenska huset är af en något yngre karaktär än å de ofvan omtalade husen vid Kornhamn. Det bär en afgjord barockstilsprägel och påminner närmast om samtida byggnader i nordvästra Tyskland, t. ex. det s. k. Krämer-Amtshaus i Bremen och Mariakyrkan i Wolfenbüttel. — Af den inre anordningen är egentligen blott den ståtliga, kolonnprydda förstugan bibehållen; den har dock — tyvärr — efter flyglarnas ombyggande blifvit anordnad till försäljningslokal.

Bild 60. *Kartusch, Västerlånggatan 68, Stockholm.*

Skånska herrgårdar.

I det dåvarande Sverige trädde adeln under 1500-talet, af särskilda skäl, fullständigt i skuggan för den unga, starka och självmedvetna konungamakten. I Danmark är förhållandet annorlunda. För den danska adeln är 1500-talet en blomstringstid, och ensamt för Skåne — det kom ju först 1658 genom freden i Roskilde under Sverige — kunna vi under renässansperioden uppräkna inemot ett femtiotal mer eller mindre ståtliga ny- och ombyggnader, hvaraf omkring två tredjedelar komma på 1500-talet.

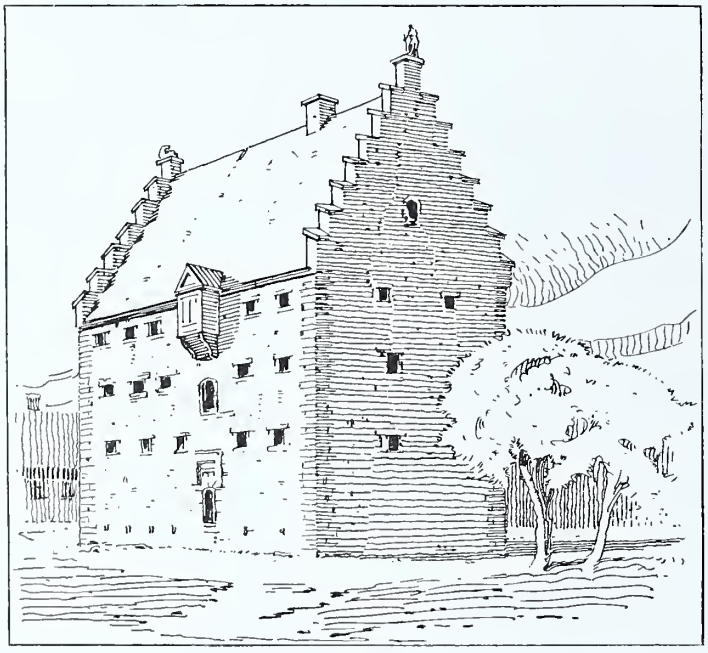

Bild 61. *Glimmingehus.*

En typ för en skånsk adelsgård under medeltiden visar oss det ärevördiga Glimmingehus i landskapets sydöstra del. Byggnaden bär ofvan porten en tafla med Jens Holgersson Ulfstands vapen och årtalet 1499, hvilket förmodligen afser någon då verkställd reparation. Det är en enkel rektangulär byggnad af en allvarlig hållning med massiva grånstensmurar och ansenliga mått, prydd med höga trappgaflar (bild 61). Till hufvudbyggnaden slöto sig fordom låga uthuslängor, bildande med den förra en på fyra sidor omsluten gårdsplats. Det hela omgafs af en vattenfylld graf, öfver hvilken ledde en vindbrygga, och vid dennas yttre ända bildade den af stallar och förrådshus omgifna ladugården ytterligare ett slags utanverk. Af väsentligen samma karaktär som Glimmingehus voro andra adelsgårdar i provinsen, om också användningen af tegel som material medgaf en större rikedom i detaljer, hufvud-

sakligen i form af bågfriser under taklisten samt i gaflarna af blindnischer, nedsänkta cirklar eller sköldformer.

Man följer vid valet af byggnadsplats och dess anordning ännu äldre tiders sed. Den bekanta medeltidsboken »Um Styrilsi Kununga ok Höfdinga» anbefaller, att borgar skola byggas »a hardhum bærghum ok hælla klintum, i forsum ælla flotmosum, a utnæsium widh haf ælla sioastrand, thær ængin ma undi grundwal grava ok thær ængin ma thy husi watn mena». På slättlandet anläggas också gårdarna fortfarande i närheten af kärr och åar, hvilkas lopp regleras så, att byggnaden kommer att ligga på en af vatten omfluten holme. Däraf de många namnen med ändelsen -holm. Af de femtio skånska gårdar, som aftecknades och beskrefvos af Burman omkring 1680 och utgåfvos af Fischer år 1756 i hans arbete »Prospekter af åtskilliga märkvärdiga byggnader, säterier och herregårdar uti Skåne», äro ej mindre än trettio anlagda på holmar. Någon högstammig skog torde man knappast hafva tålt i borgens omedelbara närhet, då en sådan lätt kunde lämna skydd åt en annalkande fiende. Borgen höjde sig därför stum och allvarlig i en flack och kal omgifning, en påfallande motsats till de lummiga parker, som nu kransa de forna slottsgrafvarnas stränder och förläna ett så intagande behag åt de flesta af nutidens skånska herresäten, där de resa sina tegelröda massor mellan saftigt löfverk och smidig murgröna.

Man söker att ge hela anläggningen en regelmässig rektangulär gestalt, närmande sig kvadraten, och det typiska är, att gården på alla fyra sidorna omgifves af med hvarandra till ett slutet helt sammanbyggda längor. I ett eller ännu hellre två af de yttre hörnen resa sig starkt framspringande massiva hörntorn, runda, åttkantiga och fyrkantiga, såsom ett slags bastioner, från hvilka s. k. strykvärn kunde beredas utefter de tvenne närliggande murräckorna. Jämte eller i stället för hörntornen förekomma här och hvar midt i murräckorna fyrkantiga utsprång, afsedda för samma ändamål. Inne å borggården reser sig gärna ett trapptorn med spiraltrappa, hvilken utgör hufvudkommunikationen mellan de olika våningarna. Dessa trapptorn äro för de skånska gårdarna synnerligen karakteristiska. Smalare trappor, antingen raka eller i spiral, äro därjämte stundom anlagda inuti múrarna. Rumindelningen är föga konstrik; den öfversta våningen har hufvudsakligen varit afsedd för försvaret. I jämnhöjd med dess golf se vi en rad små gluggar med starkt utåtstupande bröstning, genom hvilka stenar kunde vältas ned och skott aflossas i nästan lodrät riktning. Med denna räcka alternerar en annan högre belägen, afsedd för mera långtgående skott.

Det yttre är enkelt. Materialet utgöres af det vackra röda teglet, dock förekommer för sidobyggnader äfven korsvirke. Uppåt afslutas byggnaden af det höga vattentaket mellan aftrappade gafvelrösten. Dessa prydas enligt medeltidsskick med blindnischer af en mer eller mindre rik anordning. Från taket fram-

springer en eller annan kupa; öfver dessa och takåsen höja sig tornen med hufvar, som vid renässanstidens början voro ganska enkla, koniska eller pyramidala men sedermera antogo rikare profilerade former. Från gafvelkammar, kupor och tornhufvar resa sig i höjden smäckra järnspiror med kulor och knoppar, som förgyllda glänsa i solskenet, samt flöjlar, som svänga för vinden.

Det är borgar af väsentligen samma slag, som vi se på de gamla tyska kopparstickens och träsnittens bakgrunder, i Hans Boels eller Vingboons tidiga nederländska landskap, ja ännu så sent som i Rubens' kompositioner. Deras skönhet är ej af det rent arkitektoniska slaget, den beror ej på någon fint beräknad fördelning af massorna, på ädelhet i proportioner eller rikedom på detaljer, men

Bild 62. *Vidtsköfle, 1553.*

dessa åldriga byggnader verka dock på nutiden i hög grad stämningsfullt genom den tillfälliga, pittoreska grupperingen, imponerande genom sin tyngd och massa, eller idylliskt genom sitt läge mellan vatten och löfmassor.

Vidtsköfle. En jämförelsevis väl bibehållen byggnad från denna period är Vidtsköfle slott, enligt inskrift uppfördt 1553 af Jens Brahe och hans husfru Anna Bille (bild 62). Borgen bildar en sluten fyrkant (bild 63), på alla sidor omgifven af vattengrafvar. I nordvästra och sydöstra hörnen höja sig runda, framspringande torn; ett fyrkantigt trapptorn i nordöstra hörnet af borggården utgör den ursprungliga uppgången till våningarna. Gaflarna åt norr och åt söder ha visserligen blifvit beröfvade sina ursprungliga aftrappade kammar, men den medeltidsartade indelningen med blinderingar kvarstår ännu. De snedstupande skottgluggarna äro ännu synliga i öfre våningen, medan de med dem alternerande

något högre belägna kanongluggarna ha blifvit utvidgade till fönster. De bibehållna renässansdetaljerna äro ej många. Öfver den för öfrigt oprydda hufvudingången finnes en relieftafla med Brahe- och Bille-vapnen, med inskrift och en framställning af Treenigheten i Albrecht Dürers stil. Anmärkningsvärd är äfven det sydöstra tornets betäckning, som bibehållit sin gamla form med en karnisprofilerad kupol, där ofvan en kula samt ofvan denna en öppen lanternin med kupol och spira. Det nordvästra tornet har däremot blifvit på ett mindre lyckligt sätt moderniseradt. Öfver den nuvarande hufvudingången åt gårdsidan är uppsatt en stentafla med vapen, inskrift och årtalet 1577, omgifna af det för den nordiska renässansen så karakteristiska beslagsornamentet.

Torup. Af ett något mildare tycke är det intagande, af härliga valnötslundar omgifna Torup (se plansch) i provinsens sydvästliga del, anlagdt troligen något årtionde senare än Vidtsköfle, af den kraftfulla fru Görvel Fadersdotter Sparre från Hjulsta i Uppland — sista och tredje gången änka 1567 — som efterlämnat spår af sin verksamhet jämväl i Mälarlandskapen. Slottet blef på 1600-talet repareradt af Sigvard Grubbe och tillhörde några år konung Kristian IV:s gemål fru Kristina Munck. Äfven Torup har formen af en sluten fyrkant med diagonaltorn, det ena rundt, det andra flerhörnigt, båda med låga, enkla hufvar. Ej heller här är försvarssynpunkten lämnad ur sikte. Borgen låg ursprungligen på en holme i en genom uppdämning bildad, nu torrlagd sjö. På en annan holme lågo ladorna och ladugården, bildande ett slags utanverk. Vindbryggor förmedlade förbindelsen mellan de båda holmarna och det omgifvande landet. Slottets yttre bär väsentligen medeltidens karaktär, de röda murarna äro helt och hållet ofördelade — det målade rutmönstret är modernt —, på sina ställen följer en bågfris takfoten. Under denna löper en rad af små skottgluggar. Här och hvar på väggarna synas kragstenar utvisande, hvar de för medeltida byggnader så karakteristiska små karnapen haft sin plats. Fönstren äro delvis moderniserade och förstorade, synas ursprungligen ha varit rundbågiga och ej regelmässigt fördelade öfver väggytan. Liksom portalen sakna också fönstren infattningar. — Den arkitektoniska prydnaden utgöres af de vackra trappgaflarna, af hvilka två äro halfverade och

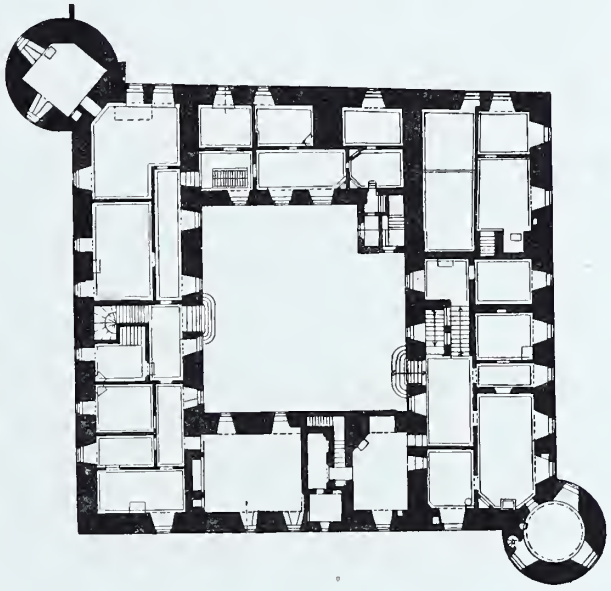

Bild 63. *Plan af Vidtsköfle.*

nära ansluta sig till tornen, under det att de två andra, fullständiga, bilda en motvikt till dessa och förläna byggnaden lif och rörlighet. På medeltida sätt äro gaflarna prydda med rappade blinderingar, i hvilka prydliga kolonner af mörk, huggen sten äro inställda. Inne på borggården finna vi utefter en af sidorna en öppen arkadgång. Formerna såsom sådana hänvisa på medeltiden, men deras rikedom och elegans förråda en påverkan af renässansens hela tankegång. Antagligen har denna kraftigare gjort sig gällande i fråga om inredningen. En sandstenskamin i ett af rummen med Ulfstand- och Grubbe-vapnen, med joniska kolonner, konsoler prydda med maskaroner och en kartusch i frisen härrör från början af 1600-talet. Att fru Görvel ej varit obekant med renässansens former visar bland annat det synnerligen intressanta epitafium af måladt trä, som hon låtit uppsätta i Sorunda kyrka i Södertörn öfver sin förste, år 1534 drunknade man, Peder Nilsson Grip till Follnäs och Fituna.

Af i det hela samma gruppering som de nämnda gårdarna voro många andra numera ombyggda och moderniserade adelsslott i provinsen, och ännu så sent som 1644—48 möter oss samma byggnadstyp i det då uppförda Marsvinsholm.

Det öfvergångsskede mellan medeltids- och renässanskonst, som här skildrats och hvilket utgör en motsvarighet till ungrenässansen i de öfriga germanska länderna, var i Skåne af lång varaktighet. Det är på det hela en namnlös konst, rik på byggnadsföretag men fattig på konstformer, hvilka vi egentligen få tänka oss inom de numera förstörda ruminredningarna eller i arbeten af småarkitekturen, såsom i de ännu bibehållna grafvårdarna. — Mot århundradets slut börjar emellertid en rikare konstriktning att vinna inträde i det dåvarande danska gränslandet. En liflig byggnadsverksamhet utvecklar sig i Danmark under de konstälskande konungarne Fredrik II (1559—1588) samt i synnerhet under hans son Kristian IV (1588—1648). De ledande konstnärliga krafterna inkallades hufvudsakligen från Nederländerna. Så *Antonis van Opbergen* från Mecheln, senare verksam i Danzig; den äldre *Hans Steenwinkel* († 1601) från Antwerpen, samtida med den berömde Hendrik de Keyzer, den holländska högrenässansens förnämste man, och liksom han starkt påverkad af den ofvan omtalade Vredeman de Vries, en af denna stilriktnings teoretiska grundläggare. Hans son *Hans Steenwinkel d. y.* född i Köpenhamn 1587, var faderns lärjunge och blef i sin ordning kungl. byggmästare 1619, i hvilken egenskap han kvarstod till sin död 1639. Härjämte må nämnas *David Nyborg* († 1619), *Jörgen Friberg* m. fl. Slotten Kronborg, Frederiksborg, Rosenborg, gamla börsen i Köpenhamn, äro de skönaste ännu bibehållna profven på denna danska högrenässans.

Det är denna riktning, som mot slutet af 1500-talet framträder i den skånska herrgårdsarkitekturen. Den är fullständigt analog med den samtida förut omtalade

senare vasaperioden i öfre Sverige, ehuru denna konstnärligt öfverlägsen, renare, enhetligare, följdriktigare. Beslagsornamentet och kartuschen äro de mest använda dekorationsmotiven, under det att broskornamentet användes ytterst sparsamt. Byggnadsplatsens anordning är fortfarande i det hela densamma som förut. De allra flesta under den senare perioden anlagda gårdar äro jämväl omgifna af konstgjorda vattengrafvar och vallar, hörntornen användas fortfarande, och hufvudtrappan förlägges oftast i ett särskildt torn. Men för öfrigt synes behofvet af ljus och luft hafva ökats. Man nöjer sig ej längre med utsikten endast öfver den trånga fyrkantiga borggården. Denna öppnas gärna åt en sida, och den fjärde längan ersättes här med en låg mur eller ett plank. Borgen kommer i följd häraf att bestå af en hufvudbyggnad med tvenne i vinkel framspringande flyglar, tillsammans omslutande en »cour d'honneur»; de på andra sidan slottsgrafven belägna ekonomihusen bilda en »basse cour», ladugård. Det yttre gestaltar sig rikare och lifligare. Fönstren bli högre, sitta tätare och mer regelmässigt. Murytorna lifvas genom listverk, ankarjärn, stundom i form af slottsherrens initialer, hörninfattningar, fönsterinfattningar och portalkrön; men framför allt ägnar man äfven här sin omsorg åt gafvelröstena.

Bild 64. *Skarhult, 1562.*

Skarhult. Ett tidigt prof på en byggnad i denna riktning lämnar den östra delen af Skarhult (bild 64), ett af de ståtligaste profven på gammal skånsk byggnadskonst, som provinsen har att uppvisa, försåvidt denna del såsom inskriften öfver porten angifver, verkligen är uppförd af Sten Skarholdt Rosensparre år 1562. Ovisst är, hvilken del af slottet som härmed betecknas, då vissa partier utan all fråga äro af medeltida ursprung och vissa ornamentala delar synas vara af senare datum än det ofvan angifna. Den östra flygeln har ej mindre än tre gafvelrösten, ett åt söder, ett åt norr samt ett å det framspringande portpartiet mot öster. Tvenne af gaflarna infattas af särskilda små hängtorn. Ofvan dessa höja sig röstena, som visa sig sammansatta af karniser och dubbelställda hålkälar

med mellanliggande prydliga listverk. Dessa horisontala partier ha på östra eller hufvudsidan (bild 65) formen af verkliga antika entablement, som uppbäras af små pilastrar, af den doriska, joniska och korintiska ordningens former i den vedertagna följden med den rikaste, korintiska formen öfverst. Äfven andra anmärkningsvärda antika detaljer förekomma. Hängtornen bäras af konsoler med lejonmasker, inskrifttaflan öfver portalen visar den äfven på Vidtsköfle förekommande framställningen af Treenigheten samt krönes af en utskjutande tresidig gafvel och infattas af stående voluter. Under takfoten löper en konsollist med antik pro-

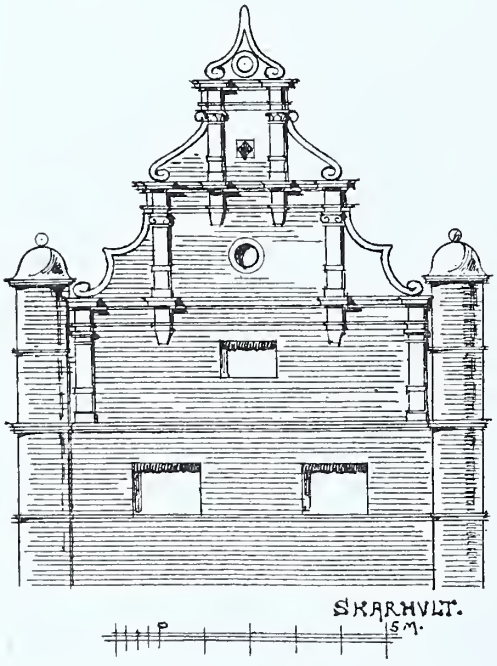

Bild 65. *Östra gafveln, Skarhult.*

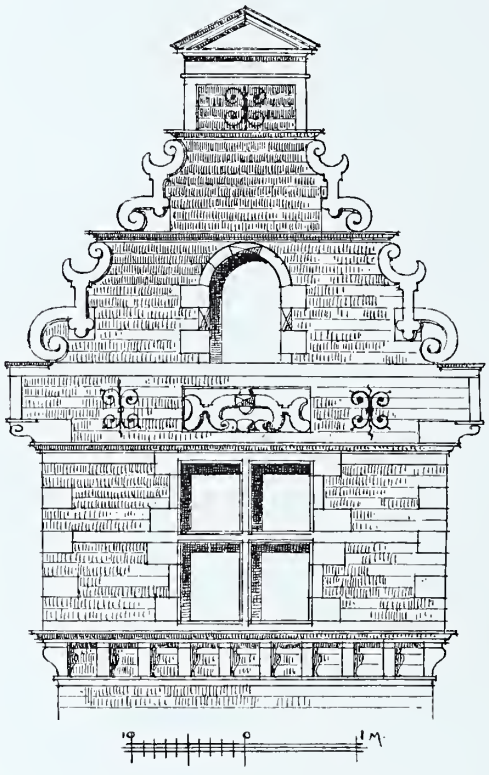

Bild 66. *Gafvel, Svenstorp.*

filering. Den i tegel och huggen sten utförda byggnaden är försedd med trapptorn och ett hörntorn samt består af tre längor; gårdens södra sida är lämnad öppen.

Svenstorp. Det egentliga praktstycket för sin tids profanarkitektur inom provinsen är det i närheten af Lund belägna slottet Svenstorp (se plansch). Enligt inskrift uppfördes det år 1596 af fru Beata Hvitfeld, änka efter den år 1586 aflidne Knut Ebbeson Ulfeld och syster till den berömde historieskrifvaren Arild Hvitfeld. Hon var hofmästarinna hos konung Kristian IV:s gemål, Anna Katarina, och åtnjöt i hög grad konungaparets förtroende. Man kan på grund häraf antaga, att hon i sina byggnadsföretag vid Svenstorp och vid det ståtliga, under

svenska kriget förstörda Mölleröd hade att påräkna den byggnadskunnige konungens hjälp och råd. Svenstorp visar också en i ögon fallande likhet med de af konungen senare anlagda slotten. Fästningskaraktären är försvunnen. Byggnaden är belägen på en höjd, omgifven af trädgårdsanläggningar, och utgöres af en enda länga i två våningar med högt tak och en portgång midt igenom. På östra sidan reser sig ett prydligt åttkantigt trapptorn, fordom försedt med en rikt profilerad tornspira. Å motsatta sidan framspringer ett fyrkantigt karnap, ett slags erinran om de tidigare befästningstornen. Materialet är rödt tegel utan puts. Öfver denna arkitektoniska stomme utbreder sig en rikedom af prydnadsdelar af finhuggen sandsten. Alla murhörn infattas af kvadrer, väggytorna delas genom midtelbandslister, utefter takfoten löper en konsollist, och fönstren, höga, alla af samma storlek och bröstningshöjd, äro försedda med huggna infattningar. Härtill komma de prydliga ankarjärnen. Dekorationens praktstycken äro dock jämte portalen de sju gafvelröstena, af hvilka två å byggnadens kortsidor, ett öfver det tornliknande karnapet, fyra å takkuporna. Sinsemellan olika visa deras profiler en förvånande rikedom jämte säkerhet och elegans i formgifningen, på samma gång som en omisskännlig likhet med förstorade upp och nedvända gesimser (bild 66). Utsprången, där två former mötas, äro anmärkningsvärdt skarpa. För öfrigt indelas gaflarna genom horisontala lister, fönster och beslagsornament. Portalen (bild 67) mot väster utmärker sig genom ovanlig rikedom. Det breda porthvalfvet infattas af tvenne ornerade joniska kolonner på höga socklar prydda med lejonhufvud; kolonnerna uppbära ett entablement, hvars fris upptages af en inskrift, mellan två förkroppningar. Öfver bjälklaget reser sig mellan tvenne små obelisker en låg praktgafvel med kartuschornering, vapensköldar och inskrift, uppåt afslutad med ett litet tresidigt krön och en obelisk. Bågsvicklarna äro prydda med segergudinnor. Allt visar, att konstnärliga krafter här varit verksamma; man kan gissa på *Hans Steenwinkel d. ä.* som den onämnde mästaren. Sten-

Bild 67. *Portal, Svenstorp, 1596.*

huggeriarbetet är utfördt af en viss mäster *Daniel* från Malmö. Det prydliga och väl bibehållna skick, i hvilket den vackra byggnaden befinner sig, gör den till ett af de dyrbaraste, mest sevärda byggnadsminnen, som Sverige rymmer inom sina landamären. Jämte kyrkan i Kristianstad torde det vara det skönaste verket af den nederländsk-danska stilriktningen.

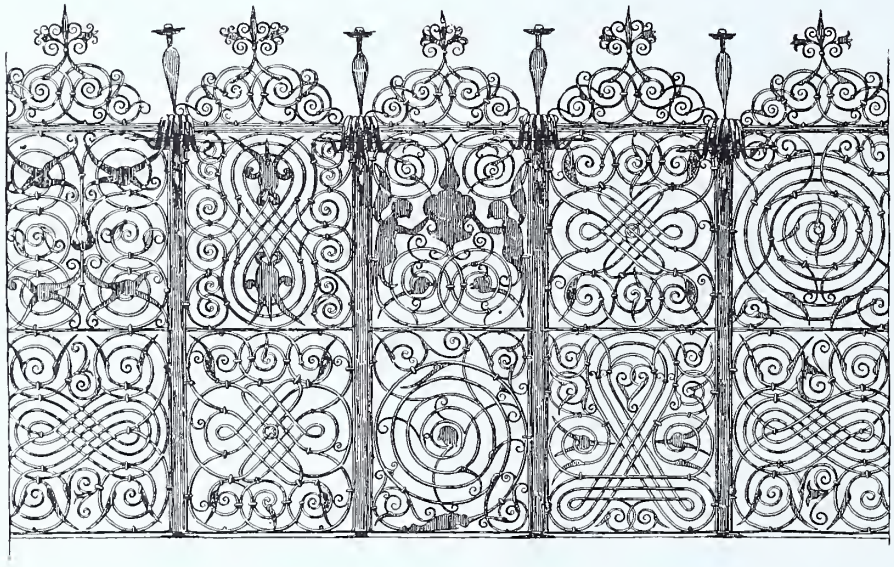

Bild 68. *Järngaller i Jäders kyrka, Södermanland.*

Kyrkobyggnader i Stockholm.

Den kyrkliga konsten intager af naturliga skäl ej samma betydande ställning som under medeltiden. Hela den reformatoriska rörelsen förhåller sig öfver hufvud likgiltig, att icke säga fientlig, gentemot det konstnärliga. Sitt råaste populära uttryck fick denna fientlighet i vederdöparnes bildstormande uppträdande redan på 1520-talet i Stockholm. Men äfven det hårdhändta sätt, hvarpå konungen förfor med kyrkans egendom, var ej ägnadt att ingifva något större intresse för kyrkans prydande. Härvid inverkade måhända mindre den omständigheten, att kronan slog under sig kyrkans fasta egendom och därvid gjorde adeln till sin bundsförvant. Af mera direkt inverkan var indragningen af kyrkornas klenoder och klockor. Häraf drabbades ej blott de stora, rika domkyrkorna. Från Västerås flyttades t. ex. till silfverkammaren i Stockholm och därifrån förmodligen till Myntet ett stort antal dyrbara silfverföremål. Räkenskaperna omtala, huru dyrbara helgedomakar af silfver och bergkristall sönderbrötos för att komma åt den dyrbara metallen. Mässkläderna sönderskuros och omsyddes till dynor och hyenden på de kungliga slotten och gårdarna. Men äfven de små landskyrkorna måste för det allmänna bästa släppa till så godt som allt sitt öfverflöd, och till och med de gillen, som funnos här och hvar i orterna, upplöstes såsom obehöfliga och beröfvades sina tillhörigheter. Från gillena i Möckleby, Viby, Västerlösa och Normlösa öfverflyttades sålunda till fatburen i Vadstena år 1545 kistor, tennstop, mässingskittlar, dryckeshorn, rökelsekar af koppar men äfven borddukar, målade bonader och bänkekläden; från Skeninge kyrka togos bland annat två kronor, »när byen lades nid och borgerne flytte till Vadstena». Dessa kronor uthyrdes sedan 27 gånger till brudar och inbragte i hyra 18 mark. Det var ett tillvägagående fritt från all hänsyn och sentimentalitet och som äfven till en början väckte den största förbittring och gaf upphof till allvarsamma oroligheter men också hos den uppväxande generationen säkerligen grundlade en stor likgiltighet för allt hvad som angick kyrkan i yttre mening och dess prydande. Det är också anmärkningsvärdt, huru få kyrkliga inredningsföremål omtalas från 1500-

talet och huru litet i den vägen bibehållits till våra dagar, i jämförelse med hvad landet ännu har att uppvisa från slutet af medeltiden eller från 1600-talet, då adeln och efter dess föredöme äfven de ofrälse ståndеn i så hög grad intressera sig för kyrkan. Det bör å andra sidan framhållas, att landets behof af kyrkor redan under medeltiden var i det närmaste fylldt.

Från Gustaf Vasas och Erik XIV:s tid ha vi knappast att omtala något kyrkligt byggnadsföretag af större betydenhet. Åtskilliga klosterbyggnader nedrefvos såsom obehöfliga, men äfven flera kyrkor delade samma öde. Sålunda jämnades med jorden Klara och Jakobs kapell i Stockholm, såsom farliga vid en möjlig belägring; på samma sätt gick det med Svartbrödraklostrets kyrka inuti staden. Stadskyrkan eller S:t Nikolai hotades af samma öde, emedan den ansågs farlig vid en belägring af slottet, såsom lämnande skydd åt en annalkande fiende. Men det stannade dock därvid, att det framspringande koret refs, hvaremot sidoskepp tillbyggdes både på södra och norra sidan, så att den ursprungliga, treskeppiga hallkyrkan förvandlades till en femskeppig. Tillbyggnaderna ha i det hela medeltidens karaktär, hvalfven stödjas af yttre sträfpelare, som fordom krönтes af små spiror. De pelare, som ersatte de forna yttermurarna, äro alla släta, fyrsidiga, å södra sidan försedda med en kapitällist af enklaste slag, egentligen det enda renässanselementet i tillbyggnaden. Bland nybyggnader nämnes 1555 en stenkyrka vid Danviken utanför Stockholm.

Under århundradets sista fjärdedel, Johan III:s och hans sons och broders tid, blir verksamheten lifligare, intresset varmare, lifaktigheten på det kyrkliga området blir också större under inflytande af den katolska motreformationen och den härmed sammanhängande liturgiska rörelsen. Det är först genom Uppsala möte 1593, som reformationen blir ett fullbordadt faktum och de kyrkliga förhållandena ordnade under ledning af myndiga prelater, i maktbegär och inflytelse täflande med de katolska, och å andra sidan folktribuner, som föra de ofrälse ståndens talan gentemot högadeln. Ej så få nya kyrkobyggnader tillkomma under denna tid. Både såsom byggnadsvän och af religiöst nit vill konung Johan pryda sin hufvudstad med nya kyrkobyggnader; kyrkor behöfvas äfven i de många nyanlagda städerna, och under den följande perioden börjar äfven adeln att här och hvar uppföra nya sockenkyrkor, när de gamla ansågos alltför skröpliga eller alltför aflägsna i de glest befolkade orterna med dåliga vägar och svår samfärdsel. De första tillbyggda grafkoren börja att framträda. För öfrigt förekomma mer eller mindre betydande om- och tillbyggnader af äldre kyrkor, särskildt de gamla domkyrkorna, af hvilka flera synas hafva befunnit sig i ett ytterst förfallet skick. Skara domkyrka stod en längre tid täckt med halm, Linköpingsdomen hade likaledes blifvit taklös och försågs under konung Johans tid med nya hvalf, hvarom en inskrift i koret ännu bär vittne. Uppsala och Växjö försågos med nya tak.

Men äfven till andra kyrkor sträckte sig omsorgen, och särskildt torde åtskilliga tornspiror förskrifva sig från denna tid. Konung Johan sträckte sin omtanke jämväl till återupprättande af flera af de gamla klostren, ehuru hans planer här som i så många andra fall blefvo ofullbordade af brist på medel och på ihärdighet.

På alla de kungliga slotten, i Stockholm och på Svartsjö, i Uppsala, Vadstena, Kalmar och Borgholm, inreddes eller nybyggdes ståtliga slottskapell. Flera af dessa kapell voro stora, rymliga salar af nästan kvadratisk grundplan, med höga hvalf, väldiga båg- eller rosfönster; på Svartsjö hade det formen af en rundkyrka. Öfver hufvud taget framträder på detta område renässanstidens förkärlek för centralbyggnader. I Stockholm undergick den gamla från slutet af 1200-talet härstammande Franciskanerkyrkan, sedermera vanligen kallad »klostret» och längre fram Riddarholmskyrkan, en så genomgripande restauration (1568—75), att den nästan kan kallas en nybyggnad. Men äfven flera verkliga nybyggnader tillkommo, såsom Klara kyrka, hvars torn täcktes 1589, Maria Magdalena och Jakobs kyrkor därsammastädes, samtliga såsom ersättning för äldre nedrifna eller förfallna byggnader. — Äfven i landsorten byggdes flera nya kyrkor; bland de viktigaste äro Mariakyrkan i den nyanlagda staden Mariestad, grundad 1593 af hertig Karl, och Kristinakyrkan i Falun, grundad först 1642. Den förra erinrar om Klarakyrkan i Stockholm, den senare om Jakobs kyrka därstädes.

I dessa liksom i andra nybyggnader följde man, hvad planen beträffar, medeltida förebilder. Det en- eller treskeppiga långhuset afslutas i öster med ett tresidigt kor. Ett tvärskepp i egentlig mening saknas, men man söker i stället närma sig renässansens älsklingsform, centralkyrkan, genom att utefter långhusets södra och norra sidor tillbygga ett slags flyglar, hvarigenom kyrkan i sin helhet erhåller korsform. Äfven i konstruktionen spåra vi medeltidens inverkan, i det att kyrkorna täckas med rikt indelade nät- och stjärnhvalf, som hvila på pelare eller väggkonsoler, i det yttre motsvarade af sträfpelare. Härtill kommer slutligen en fullkomligt medeltida fönsteranordning med höga smala öppningar och enkelt rosverk af huggen sten. Ett inflytande från renässansen spåras blott i vissa detaljformer, i portaler, kapitäl, gaflar m. m.

Jakobs kyrka. Den första befallningen om återuppbyggande af Jakobs kyrka ger Johan III, i bref den 11 januari 1580, till fogden på Stockholms slott Erik Björnsson, som ålägges att låta köra fram så mycket timmer och virke, som behöfves till en korsverkskyrka »efter samma sätt som vi haffua låtit bygga vid Torfvesund» (senare Drottningholm). Denna kyrka skulle uppsättas på »Sancte Jacob», hvars ruiner eller grundmurar således antagligen stodo kvar; den borde bli 80 alnar lång, 30 alnar bred och 18 alnar hög med två gaflar. Fönstren borde för besparings skull göras så vida som möjligt.

Planen synes emellertid ej hafva omedelbart blifvit satt i verket. I ett bref den 17 april 1588 har konungen ändrat tankar, och han befaller nu, att kyrkan skall göras 60 alnar lång och 40 alnar bred med blott fyra pelare, och på dessa borde tornet hvila. Vid västra gafveln borde byggas ett vapenhus, dock ej högre än under »fensterrosen». Brefvet är märkligt, därför att det visar, hurusom renässansens kyrkoideal, centralkyrkan, föresväfvat konungen. I ett senare bref den 5 juli samma år omtalar han, att han genom Nils Hansson bekommit de »efterliknelser», d. v. s. ritningar, »som därhos följde» af S:t Jakobs kyrka. De ha behagat konungen, som underskrifvit »grunden», d. v. s. gillat grundplanen, och nu manar Nils Hansson att påskynda arbetet. Säkerligen voro dessa ritningar utförda af flamländaren *Willam Boy*, byggmästare på Stockholms och Svartsjö slott. Byggnadsarbetet har nu blifvit satt i gång. År 1590 högg *Dionysius de Wale* på Öland 18 fönsterramar af sten till S:t Jakobs kyrka på »Norrmalm», och under detta och de båda följande åren uppbär borgmästaren i Stockholm Olof Gregersson omkring 4,300 daler till kyrkobyggnaderna (S:t Klaras och S:t Jakobs).

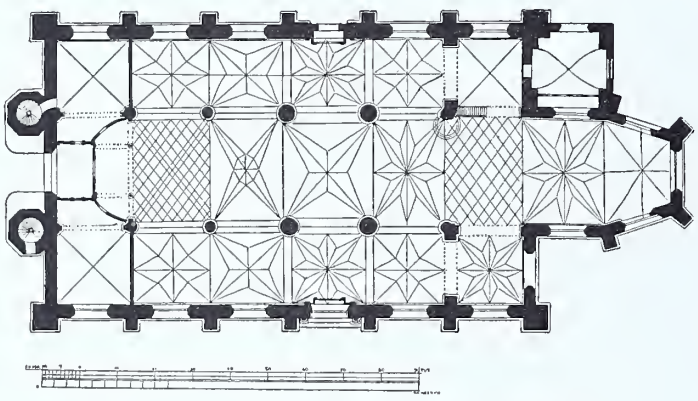

Bild 69. *Plan af Jakobs kyrka, Stockholm.*

Med konungens död (1592) torde byggnadsarbetet hafva afstannat. Sannolikt voro vid denna tidpunkt yttermurarna med sina 18 fönster samt i det inre pelarraderna uppförda; däremot saknades hvalf och inredning, och man får antaga, att den halffärdiga stommen täcktes med något provisoriskt tak af bräder eller halm. Planen hade ännu en gång blifvit ändrad. Kyrkan hade fått rektangulär form med två rader pelare, fem i hvarje, och ett i öster framskjutande högkor af midtskeppets bredd med tresidigt korslut (bild 69). Af den tillämnade centralbyggnaden återstodo endast de fyra grofva pelarna, det andra och tredje paret i räckan från koret räknadt, hvilka skulle uppbära tornet och äfven kommo att göra det och som därför äro af vida gröfre mått än de andra. Kyrkans längd är 80 alnar, bredden 35 alnar. Materialet var tegel samt för bärande och dekorativa delar röd ölandssten.

I detta ofullbordade skick stod byggnaden ett halft århundrade. Först år 1634 upptogs arbetet ånyo på initiativ och under tillsyn af Stockholms kraftfulle öfverståthållare Klas Fleming, och det skred nu raskt framåt. De behöfliga stenhuggeriarbetena utfördes af den jämväl vid Tidö slott verksamme *Heinrich Blume*. Arbetet i sin helhet stod under ledning af slottsbyggmästaren *Louys Gilles* med

Hans Ferster som underbyggmästare; den senare byggde några år därefter Tyresö kyrka för riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstierna och utförde några år senare Kristine kyrka i Falun. De sirliga hvalfven inslogos 1642, och följande år kunde helgedomen invigas, sedan vattentaket samma år blifvit belagdt med koppar. De två följande åren restes tornet, som erhöll sin plats midt å kyrkan Om kyrkans yttre vid denna tid få vi en föreställning genom afbildningar i Dahlbergs Suecia. Midtskeppets tak höjer sig något öfver sidoskeppen, utan att dock sträckmuren öfver arkaderna genombrytes af några fönsteröppningar. Midt å taket reser sig ett åttasidigt torn med hög spira, och å ömse sidor om detta framspringa såsom ett slags tvärskepp mot norr och söder stora takkupor, sirade med prydliga renässansrösten och rosfönster. Denna anordning erinrar om kapellet på det forna Stockholms slott (jfr Dahlbergs Suecia), ett verk af *Willam Boy*, hvarför man torde kunna antaga, att den ursprungliga planen till Jakobs kyrka äfven uppgjorts af samme man. Yttre sträfpelare motsvara hvalfindelningen i det inre. Två smärre åttkantiga trapptorn med smärta spiror flankera hufvudingången på västra gafveln, fönstren äro spetsbågiga. Det yttre liksom hela plananläggningen visar således starka medeltidshågkomster, och renässanskonstens insatser kommo i det yttre till synes egentligen i gafvelröstena och i portalerna, af hvilka den södra tillkom 1644, den västra 1669.

Sin nuvarande yttre gestalt erhöll Jakobs kyrka efter en eldsvåda 1723; tornhufvarna ombyggdes då, och midttornet försågs med en kupolliknande betäckning och lanternin efter ritning af arkitekten *Göran Adelcrantz d. ä.* (1668—1739). Renässansgaflarna ändrades till senklassiska frontoner, det yttre såväl som det inre förenklades.

Sydportalen, tillkommen på bekostnad af Henrik Fleming och hans maka Sigrid Kurtzel, år 1644, är ett af de mest representativa arbetena för sin tids smak, utförd i sandsten i rikaste barockstil. Hvalfbågen infattas af en kolonnställning af korintisk ordning med förkroppningar, i det lilla attika-partiet med sina »putti» äro insatta inskriftstaflor med donatorparets namn och årtal. Däröfver höjer sig pyramidformigt en relief framställande Treenigheten. På ömse sidor om portalen stå de kolossala bilderna af Moses och S. Jakob, visserligen något inklämda mot sträfpelarna. Någon finare, mera personlig karaktär kan arbetet väl ej anses äga, men det vittnar om goda handtverkstraditioner och är af en synnerligen dekorativ verkan. Upphofsmannen är okänd. Det s. k. broskornamentet förekommer ej, och portalen representerar härigenom en något äldre typ än de många andra i Stockholm befintliga.

Den västra portalen, från 1669, med utbildad broskornamentik, är af vida ringare konstnärligt och tekniskt intresse.

Kyrkans inre var ursprungligen mycket ståtligt, ehuru något tungt, samt försedt med en rik inredning. En snidad predikstol uppsattes invigningsåret (1643)

på bekostnad af Henrik Fleming och hans maka, desamma som donerat den stora södra portalen. Ett altarverk med målningar och sniderier i tre afsatser öfver hvarandra, en skänk af drottning Kristina 1647, prydde koret, som genom ett rikt arbetadt mässingsskrank, en gåfva af fru Anna Bure 1667—69, skildes från långhuset. En praktfull dopfunt med omgifning donerades 1665 af riksdrotsen Magnus Gabriel De la Gardie. Härtill kommo efter hand en mängd vapensköldar och prydliga epitafier, af hvilka dock det mesta gått förloradt vid senare omdaningar.

Bättre ha de rent arkitektoniska partierna bibehållit sig. Midtskeppets spetsbågiga arkader resa sig öfver fem par kraftiga kolonner med åttasidiga listverkskapitäl. Öfver de två gröfsta kolonnparen i midten öppna sig högst uppe under hvalfven de ofvannämnda takkuporna såsom läktare infattade af ett slags rusticerade pilastrar. Hvalfven i midtskeppet äro något högre och bredare än i sidoskeppen — sålunda den i Norden redan under medeltiden så ofta förekommande hallkyrkotypen —; de äro lågspetsiga och utmärkta genom sin rika och varierande nervförgrening (bild 69). De utgå här från ett slags konsoler i form af nedhängande tappar, medan de i sidoskeppens ytterväggar hvila på ett annat slags konsoler i form af listverk med nedanför anbragta kartusch- eller sköldformer, samtliga af huggen sten.

Kyrkans nuvarande inredning förskrifver sig från en på senare år gjord restaurering (1893—94) under ledning af arkitekterna *Carl Möller* och *A. Lindegren*.

Tyska kyrkan. Midt inne i den gamla staden, mellan trånga gator och gränder, i en af de få delar af hufvudstaden, som ännu bibehåller något af ålderdomlig stämning, höjer sig den tyska församlingens kyrka, S:t Gertrud. Visserligen erbjuder den ej några mäktiga eller rikare arkitektoniska former, men den höga, vidt omkring synliga tornspiran, det gamla gallerstaketet af smidesjärn med sina sammanslingrade initialer och sina minnestaflor, de gröna lindarna på den lilla trånga kyrkogården och portalens stenskulpturer fängsla öga och sinne och ge ett intryck af anspråkslös förnämhet och gammaldags patricisk soliditet.

Såsom kyrkan nu ter sig, är den väsentligen ett verk af det sjuttonde århundradet och vår egen tid — men dess minnen gå långt tillbaka. Här stod under medeltiden den heliga Gertrudis gillestuga, en i Stockholms häfder märklig byggnad. Här församlades de svenska och tyska borgarne till gemensamma öfverläggningar, här blef 1448 Karl Knutsson vald till Sveriges konung, här har säkerligen den förste vasakonungens stämma ljudit. Efter växlande öden öfverlämnades gillestugan 1607 till den tyska församlingen såsom gudstjänstlokal. Den gamla gillestugan, för hvilken nu åter en tid af uppblomstring inträder, ut-

gjordes vid denna tid af en enkel fyrsidig hall. Först af allt uppfördes ett torn vid västra sidan. Ett sådant hade ingått redan i konung Johans byggnadsplaner men utfördes först 1613—18 af *Hubert Gillisson de Besche*. Öfver den egentliga fyrkantiga tornkroppen höjde sig en åttkantig byggnad i två afsatser och öfver denna en hög åttkantig spira. Ett torngalleri blef uppsatt, 1632, af timmermästaren *Anton Springer*, och 1702 omgafs den öfversta tornspetsen af fyra pyramider med Karl XII:s namnchiffer. Den gamla byggnadens hvalf lagades 1619, och *Jost Herman* (*Henne?*) arbetade 1629 på den dåvarande hufvudportalen.

Kyrksalen blef emellertid snart för trång för den växande tyska församlingen, och en utvidgning var nödvändig. Man tänkte först (1636) uppföra en alldeles ny treskeppig kyrka, men två år senare (1638) framställdes af den ofvannämnde strassburgerbyggmästaren *Hans Jakob Kristler* en annan plan, nämligen att längs södra långväggen uppföra en tillbyggnad lika stor som den gamla, rifva mellanväggen och ersätta denna med två pelare. Man tvekade och hyste allahanda betänkligheter mot konstruktionens fasthet; slutligen beslöt kyrkorådet att högtidligen tillfråga mästaren: »ob er als ein verstendiger Bawmeister mit Gottes Hülfe ein bestendig Werck uff zwei Pfeiler zu verfertigen vermeinte, solcher Gestalt dass die sämtlichen Deutschen und in Sonderheit die Eltesten, Beysitzer und Vorsteher Ehr und keine Schande haben sollten». — »Daruff antwortete der Bawmeister ja», heter det i den gamla församlingsboken.

Man grep sig nu an, och på fyra år var byggnaden i hufvudsak färdig. Stenhuggaren *Basilius Goldschmidt* på Öland lämnade 6 juli 1641 räkning på 8 pelare och delar till en portal. Medel anvisades af församlingen och skänktes af enskilda. Sålunda hade redan 1636 Nicodemus Richter och Carsten Schenck högtidligen lofvat att skänka en pelare, hvad den än månde kosta. Den andra pelaren är enligt inskrift skänkt 1641 af Johann Brusenhagen: »Got zu Ehren, der Kirchen zum Besten und Zihrat», och följande år bekostade Henrik Fleming det mellersta af de tre nya hvalfven, hvilket ännu bär hans namn och vapen. Kyrkan hade härmed i hufvudsak erhållit sin nuvarande form af en bred tvåskeppig sal, täckt af sex rikt fördelade hvalf, hvilande på två i midtlinien stående pelare och på sex mot dem svarande halfkolonner på lång- och kortsidorna. Hvalfven, hvilka lifligt påminna om Jakobs kyrkas, utmärka sig för sin ovanligt rika fördelning och bära i hufvudsak medeltida karaktär. Vi befinna oss långt fram i senrenässansens tidehvarf, men ännu lefva de gotiska kyrkobyggnadstraditionerna hos den borgerlige byggmästaren. De två stora pelarna bestå visserligen af fyra kraftiga halfkolonner med ett slags toskanska kapitäl men erinra starkt om gotikens knippepelare. Äfven i fönsterarkitekturen härska gotiska former.

Efter hand kommo detaljerna. Den sydliga hufvudportalen (se plansch) fullbordades 1643 — den reparerades och förmodligen äfven framflyttades 1768.

Arbetet är tungt, i enskildheterna ej alltid omsorgsfullt men liksom den samtida Jakobsportalen af stor dekorativ verkan och synnerligen utmärkande för tiden.

Samtidigt fortgick utstyrseln af det inre. Redan före ombyggningen hade kyrkan fått mottaga många prydnadsföremål. En relieftafla af sten, ett 1500-tals arbete framställande Kristi uppståndelse, bär namnet »Cordt tor Helle Burger tho Lübeck». Två stora målningar, Kristus i Getsemane och Ecce Homo, insatta i de äfventyrligaste ramar, pryda den norra väggen och äro skänkta 1629 af krigskommissarien Kasper König Lilliecrona. Det kolossala altarverket med målningar, statyer och ornament i vildaste barockstil uppfördes 1641 och är en gåfva af kyrkoföreståndaren Johan Bremer och hans maka, hvilkas bilder vi se å uppsatsens fotstycke. De på 1640-talet uppförda läktarna smyckades 1659—60 med en talrik serie små bibliska målningar af *Karl tor Högh* och *Johan Georg Philip*. Predikstolen af svart trä med rika ornament och statyetter af alabaster skänktes år 1660 af Peter Hansen och Anna Steker »till Guds och templets ära». En präktig ljuskrona, öfverst prydd med Gustaf II Adolfs ryttarbild, är en gåfva af Baltzar och Maria Weissman 1651. Den 18 juli 1666 ljöd för första gången det berömda och populära klockspelet, ett verk af hamburgaren *Frantz Hemony*. En kungsstol, förfärdigad år 1650—51 af snickaren mäster *Christofer*, utbyttes senare, 1672, mot den nuvarande prydliga lilla läktaren (se plansch) i nordöstra hörnet. Med sin regelrätta doriska kolonnordning, sina eleganta senklassiska ornament i guld mot klarblå botten visar den en vida finare och så att säga lärdare hållning än kyrkans öfriga äldre inredning. Man märker här liksom en fläkt af drottningholmskonsten under Tessin, öfvergången till en ny af Frankrike påverkad stilriktning.

Det af *Hubert de Besche* byggda tornet förstördes natten mellan den 6—7 oktober 1878 af en vådeld. Det nya tornet, som blef färdigt 1886, är ett verk af den tyske arkitekten *Raschdorff* och har bibehållit det äldres allmänna karaktär, med en spetsig åttasidig spira, vid basen omgifven af fyra smärre spiror, motsvarande de tidigare pyramiderna. De gamla af *Kristler* byggda hvalfven hade visserligen motstått hettan vid branden, men en inre restauration blef dock nödvändig och utfördes med största pietet och skicklighet under ledning af arkitekten *Magnus Isæus*. Kyrkan invigdes ånyo Gustaf-Adolfsdagen 1887 och har i allt väsentligt bibehållit sin ursprungliga karaktär men framstår nu i ett föryngradt och förskönadt skick. Ögat möter öfverallt en rikedom af färger, en växling i former. De många pietetsfullt bibehållna personminnena från äldre tider och ända fram till vår egen tid — äfven de nya glasfönstren äro donerade af enskilda personer — ge åt det hela en karaktär af äkthet, af historisk sanning, som verkar välgörande. Tack vare den moderliga kärlek, hvarmed kyrkan bevarat alla dessa minnen, hvilka fromheten skänkt »till Guds ära och templets prydnad»,

har den gamla byggnaden äfven kunnat erhålla den konstnärliga betydelse den äger, nämligen att vara ett samladt uttryck för arten af den konst, som rörde sig och uppskattades i de borgerliga kretsarna i Sverige kring 1600-talets midt, innan den med Tessin och Ehrenstrahl trädde i hofvets och aristokratiens tjänst.

* * *

Gustaf II Adolfs grafkapell. Konung Johan III lät, som ofvan ärnämndt, åren 1568—75 ombygga den gamla på 1200-talet uppförda Franciskanerkyrkan. Denna erhöll då formen af en treskeppig gotisk hallkyrka med ett långt mot öster framspringande tresidigt kor, alltså väsentligen samma typ som de andra kyrkorna från 1500-talet. Det i väster uppstigande fyrkantiga tornet försågs några år senare med en hög spira. Denna förstördes genom åskeld 1835 och ersattes af en spira af gjutet järn efter bildhuggaren *Göthes* ritning.

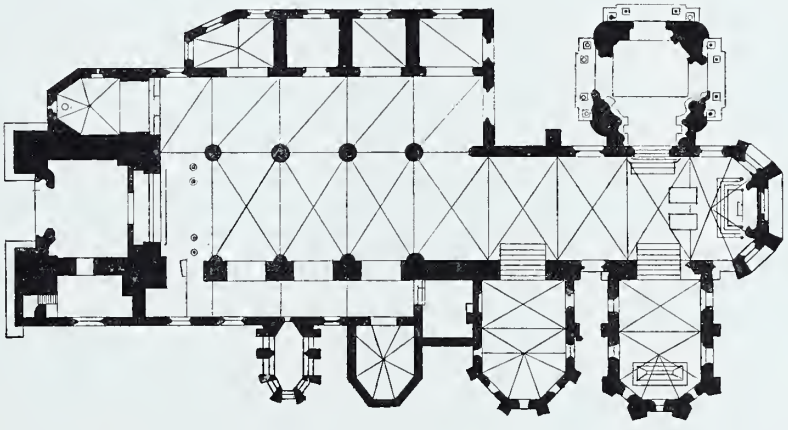

Bild 70. *Plan af Riddarholmskyrkan, Stockholm.*

Den folkkäre konung Magnus Ladulås († 1290), kyrkans grundläggare, samt senare Karl VIII Knutsson († 1470) hade båda sina grafvar vid högaltaret i den gamla Franciskanerkyrkan. Öfver dem båda hade Johan III låtit uppresa ståtliga grafmonument, utförda af stenhuggaren *Lucas van der Weert.* Såväl konung Gustaf I som Johan III hvila i Uppsala domkyrka, den egentliga nationalhelgedomen, där relikerna af Erik den helige, rikets skyddspatron, förvaras. Den store Gustaf II Adolf hade däremot redan 1629 utsett sin grafplats invid den gamla gråbrödrakyrkan, där ett grafkor borde uppföras på den plats, där förut ett åt den heliga jungfrun helgadt kapell hade stått. Huruvida denna plan redan under hans lifstid sattes i verket, är ovisst. Konungens hjältedöd vid Lützen den 6 november 1632 gjorde fullbordandet af grafkapellet till en brådskande nödvändighet. Byggnadshistorien är dock ej klar i alla punkter.

Christian Blume, sannolikt en äldre släkting till den förut nämnde *Heinrich Blume*, erhöll den 22 juli 1633 trettio riksdaler »för en schamplun till Kongl. Majestäts graf», och samma år blefvo icke obetydliga summor utdelade till bildhuggaren *Jost Henne* för de många stenhuggeriarbetena, gesimser, pilastrar och kartuscher på konungens grafkapell. Mäster *Hans Weiler* erhöll slutligen 1634 90 daler för att därmed förgylla »tuppen på klosterkyrkan». Samma år blef ändtligen det kungliga liket högtidligen bisatt och kyrkan därmed invigd till sin nuvarande bestämmelse såsom grafkyrka för Sveriges konungar.

Det af konungahuset gifna exemplet följdes snart af rikets stormän, och i tidernas längd blef sålunda Riddarholmskyrkan, som den sedermera kallades, på alla sidor omgifven af grafkapell (bild 70).

Med sina stolta minnen, med sina från hvalf och pelare nedhängande troféer och segerfanor, med serafimerriddarnes vapensköldar, som i hundratal pryda väggarna, har den blifvit ett Sveriges panteon framför många andra kyrkor och användes endast vid högtidligare tillfällen, minnesfester, kungliga begrafningar o. d. till gudstjänst.

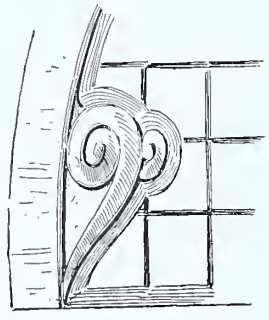

Bild 71. *Fönsterkonsol, Gustaf II Adolfs grafkapell, Riddarholmskyrkan, Stockholm.*

Äfven i det gustavianska grafkoret finna vi ett starkt inflytande af medeltidens byggnadsskick. Det är en liten aflång, mot söder, från kyrkans hufvudkor framspringande byggnad med tresidig korafslutning, yttre sträfpelare och mellan dessa höga, rundbågiga fönster. Materialet är tegel med huggen sten för indelande och prydande partier. Fönstren inramas af smala, rusticerade pilastrar, hvilka sträcka sig från sockeln upp till frisen och erinra om liknande anordningar å franska byggnader från högrenässansen (t. ex. Palais Luxembourg). Lika tydligt betonas horisontalindelningen. Utom af sockel, fris och en kraftig kransgesims framhålles denna af gördelgesimser, hvilka äro dragna äfven öfver sträfpelarna, den nedre vid fönsterbröstningens höjd, den öfre något under fönsterbågarnas anfang. De sistnämnda framhäfvas ytterligare genom ett slags voluter, insatta i själfva fönsterytan och erinrande om »näsorna» i den gotiska arkitekturen (bild 71). Frisen prydes af riksvapnet och en rad af kartuscher med beslagsornament. Här läser man bland annat konungens valspråk: Gloria Altissimo Suorum Refugio, tillika en anspelning på hans namn och titel: *G*(ustavus) *A*(dolphus) *S*(uecorum) *R*(ex). — Dessa kartuscher motsvaras under fönstren af trekantiga konsoler med kartuscher, omgifna af broskornament, å hvilka läses: In angustiis intravit — Pietatem amavit — Hostes prostravit — Regnum dilatavit — Suecos exaltavit — Oppressos liberavit — Moriens triumphavit (bild 5).

Äfven genom takanordningen är kapellet betecknadt såsom en självständig byggnad. Öfver korslutet höjer sig en liten kupol med lanterninartad, tämligen

hög tambur och krönt af en järnstång med en gyllene pelikan, som gjuter sitt blod för sina ungar. Det inre är mycket enkelt, släta hvitrappade väggar bära två hvalf med djupa kappor. Mot kyrkan öppnar sig kapellet under en stor båge afstängd genom ett järngaller. Afsikten var ursprungligen att här inne uppställa konungens byst; måhända just den bronsbyst, som nu finnes i Nationalmuseum och som bär inskriften *Georg Petel ad viv. sculp. 1632. Christof Neidhart in Augsburg gos mich 1643.* Såsom självständig byggnad, oafhängig från kyrkans arkitektur i öfrigt, är Gustaf Adolfs-kapellet ett af de första dylika i Sverige och i detta hänseende af betydelse såsom förebild för en mängd senare likartade anläggningar.

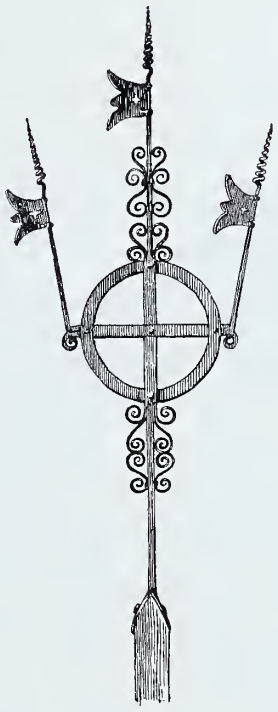

Bild 72. *Grafkors af smidesjärn, Nordiska museet, Stockholm.*

Landskyrkor.

Tyresö. Den lilla vackra helgedomen med detta namn är belägen 20 km. söder om Stockholm i Södertörn, i en naturskön nejd och på en grund, som från urminnes tid och ända till midten af 1800-talet gått i arf inom de gamla historiska släkterna. På 1500-talet ägdes godset af familjen Bielke, öfvergick så genom gifte till släkten Oxenstierna och innehades vid början af 1600-talet af Gabriel Gustafsson Oxenstierna, rikskanslerens yngre broder och såsom riksdrots medlem af drottning Kristinas förmyndarregering. Tyresö hörde vid denna tid i kyrkligt afseende till Österhanninge socken, till hvars kyrka afståndet utgör omkring 20 km. När riksdrotsen, liksom de andra samtida stormännen, här åt sig uppförde det nuvarande, visserligen sedan dess mycket förändrade slottet, utbröts Tyresö från moderförsamlingen och förvandlades 1633 till ett eget pastorat. Sex år senare, 1639, grundlades den nuvarande kyrkan och fullbordades följande år. Invigningen ägde rum den 9 mars 1641 i närvaro af den unga drottningen. Vid samma tillfälle bisattes därstädes med stor ståt den år 1640 aflidne byggherren.

Bild 73. *Tyresö kyrka, Södertörn.*

Ledare af byggnadsarbetet var enligt en ännu i kyrkan förvarad inskriftstafla tysken *Hans Ferster* (*Hans murmästare*), hvilken vi några år tidigare finna verksam vid Jakobs kyrka i Stockholm och som år 1652 fullbordade Kristinakyrkan i Falun. Huruvida han äfven själf uppgjort ritningen till Tyresö kyrka är oafgjordt. Man kan i detta afseende tänka på strassburgaren* mäster *Hans*

* Namnet på den ort i Tyskland, hvarifrån Kristler inflyttat till Sverige, uppgifves olika. I det tyska manuskriptet och i den af författaren själf korrekturlästa delen af »Architektur der Renaissance in Schweden» angifves sid. 7 *Strassburg*. I den 1889 för tidningen »Jul» skrifna uppsatsen »Tyska kyrkan i Stockholm» samt i Teknisk Tidskrift 1893 häft. 4 samt efter dessa uppsatsers manuskript i »Valda skrifter» står *Nürnberg*. I Tyska kyrkans bok står Strassburg, hvilket väl torde vara det rätta. (Utg. anm.)

Jakob Kristler, hvilken just vid denna tid verkställde Tyska kyrkans ombyggnad samt var verksam i riksdrotsens svågers, Jakob De la Gardies tjänst.

Tyresö kyrka kan utan all tvekan räknas till våra mest anmärkningsvärda kyrkliga byggnader, både genom sin plan och genom sina omsorgsfulla och rika detaljer. Den är en af de bäst bibehållna i sitt slag från vasaperioden och synnerligen typisk därigenom, att den blifvit färdigbyggd på en gång, utan afbrott och på kort tid. Jämte de förut omtalade stockholmskyrkorna samt kyrkorna i Mariestad och Falun är den ett betecknande exempel på den seghet, med hvilken de medeltida traditionerna bibehöllos inom den kyrkliga arkitekturen. Ehuru den tillkommit under de stora protestantiska krigens tidsålder, är den dock att anse såsom en utlöpare af den katolska medeltidens byggnadskonst.

Kyrkans grundplan visar ett enskeppigt, rektangulärt långhus med ett tresidigt kor i öster. På nordsidan kommer härtill en sakristia, i väster ett fyrkantigt torn. Materialet är rödt tegel med huggen sten för de ornamentala delarna. — I det inre äro hvalfven liksom i de samtida stockholmskyrkorna rikt och växlande fördelade med starkt framspringande hvalfribbor, utgående från sirliga trekvartskolonner. I de korintiska kapitälens rika löfverk äro Oxenstierna- och De la Gardie-vapnen inkomponerade. De höga och breda fönstren sluta i spetsbågar samt äro genom poster af huggen sten delade i tre fack, som upptill förenas i ett enkelt rosverk.

I det yttre (bild 73) motsvaras hvalfindelningen och väggkolonnerna af kraftiga sträfpelare; öfver dessa löper rundt byggnaden en fris, hvilken måhända fordom har varit dekorerad med målning. I vinkeln emellan torn och långhus reser sig å södra sidan ett litet utspringande trapptorn, hvilket inrymmer den vällagda »vindsten», som från undre tornvåningen för upp till tornets öfre afdelningar. Hufvudtornet liksom taket har undergått åtskilliga förändringar och förenklingar efter den åskeld, som den 27 juni 1740 förstörde de öfre delarna af kyrkan. Att döma efter bilden i Dahlbergs Suecia var det gamla taket högre och brantare med två rader gluggar samt prydt med en liten spira med flög öfver koret. Öfver tornets nedre tvådelade ljudgluggar tyckas ett slags prydnadsrösten, vimperger, ha höjt sig, och ofvan dem öppnade sig smärre sirliga ljudgluggar på de nuvarande urtaflornas plats. En reslig tornspira med omväxlande lanterniner och karnisprofilerade takfall ersatte den nuvarande låga och oansenliga tornhufven.

De egentliga dekorativa praktstyckena äro portalerna, den södra och den västra, motstycken till så många andra samtida portaler både i Stockholm och i landsorten, i hvilka tidens egen mera bullersamma stilriktning uppenbarar sig i all sin yppighet och pomp. De äro utförda af huggen sten, förmodligen från Gottland, och något yngre än själfva kyrkan. Den ena är uppförd 1646 på bekostnad af riksdrotsens son och sonhustru, Gustaf Gabrielsson Oxenstierna och

Maria Sofia De la Gardie. Konstnärens namn är ännu okändt, men med stor sannolikhet kan man äfven här nämna den ofvan ofta omtalade *Heinrich Blume*, hvilken samtidigt af riksdrotsens broder, rikskansleren Axel Oxenstierna, användes för utförande af de vidlyftiga stenhuggeriarbetena vid Tidö. Båda portalerna ha rundbågiga öppningar och infattas af bandade toskanska pilastrar. Öfver den mindre portalen, den södra, höjer sig en fyrkantig tafla med Oxenstierna- och De la Gardie-vapnen under friherrlig krona. Taflan krönes af en segmentgafvel och flankeras af volutornament samt utanför dessa två små genier, den ena med en glob, den andra med ett lamm, båda tämligen groft utförda. Å den större, västra portalen uppbär bjälklaget en afbruten segmentgafvel och två vapentaflor med de båda nyssnämnda vapnen. Häröfver öppnar sig mellan två pilastrar ett stort i segmentbåge infattadt fönster. Både portalen och fönstret flankeras af rikt profilerade volutornament. Det hela är ej fantasirikt eller känsligt i samma mening som den tidigare renässansens skapelser men pompöst och ståtligt samt ur teknisk synpunkt förträffligt.

Äfven det inre är beaktansvärdt genom de många bibehållna prydnadsdetaljerna: den samtida altartaflan, det ståtliga epitafiet med riksdrotsens målade porträtt, hvilket en af sönerna år 1641 lät resa öfver sin fader, samt framför allt det praktfulla grafmonumentet i grå, svart och hvit marmor, ett verk af bildhuggaren *Henrik Wilhelm*, med allegoriska sidofigurer och med de båda liggande gestalterna af riksdrotsen och hans första gemål fru Märta Bielke.

I sin helhet erbjuder kyrkan och dess prydnader mycket af intresse, och den ger äfven i sitt nuvarande skick en rik och typisk bild af en högadlig patronatskyrka från Sveriges stormaktstid.

Jäders kyrka. Under det att Gabriel Oxenstierna var sysselsatt med fullbordandet af slottet och kyrkan vid Tyresö, öfvervakade hans äldre broder, rikskansleren uppförandet af sitt slott Tidö i Västmanland samt uppgjorde planen till Fiholm i Södermanland. I mars 1641 hade han varit närvarande vid sin broders högtidliga begrafning, och två månader därefter talar han i ett bref af den 17 maj om sin egen graf i Jäder, den gamla kyrkan i närheten af Fiholm. Redan 1640 hade här vissa arbeten blifvit utförda, men i mars 1642 befaller han sin arkitekt *Nikodemus Tessin* »att afsticka vid kyrkan, hvad där skall tillökas», och från det följande året finnes en beräkning på hvad som är behöfligt för det nya korets fullbordande.

En inskrifttafla öfver kyrkans sydportal förtäljer, att rikskanslern låtit kyrkan »dels fornia, dels af grunden upbyggia och bepryda och på sydstone allt fullbordat anno Christi 1651». I tio år från 1641—51 har således arbetet varat. Några delar af kyrkan äro likväl ännu yngre. I gaflarna på sakristian och vapenhuset läses årtalet 1652, öfver det södra grafkapellet 1659. En ännu bibehållen

planritning öfver kyrkan bär årtalet 1644 jämte namnet *Jean de la Vallée*, periodens andre mera betydande arkitekt, hvilken således äfven här på något sätt medverkat.

Den byggnad, hvilken nu med den äldre *Tessin* såsom byggmästare och rikskansleren såsom byggherre omgestaltades till en af Sveriges ståtligaste landskyrkor, var ursprungligen en medeltidskyrka af den vanliga typen, en enkel rektangel af gråsten och tegel, måhända med en mot norr framspringande sakristia och ett vapenhus mot söder. Sannolikt hade den ursprungliga takkonstruktionen redan mot medeltidens slut ersatts af tre kvadratiska hvalf af den vanliga sengotiska typen, hvilande på uppefter innanväggarna uppdragna flersprångiga pilastrar. Denna äldre byggnad förlängdes nu mot öster med en ny kvadrat, något upphöjd öfver det öfriga, och till denna flyttades altaret. * Under koret anordnades familjegrafven. Åt söder utbyggdes ett vapenhus, måhända en utvidgning af ett förut befintligt; mot norr en rymlig sakristia och midtemot denna på södra sidan ännu ett grafkapell. I väster ombyggdes tornets öfre partier (bild 74). De nybyggda delarna, hufvudkoret och det södra grafkapellet, täcktes med prydliga stjärnhvalf, hvarvid i slutstenen på det förra hvalfvet anbragtes Oxenstierna-vapnet, på det senare Brahe-vapnet, detta senare med afseende på Margareta Brahe, änka efter Johan Oxenstierna († 1657). För att ge det inre ett mera modernt tycke inkläddes — och detta torde vara en tessinsk tanke — de medeltida hvalfstöden med murverk och förvandlades därigenom till toskanska pilastrar, som upptill försågos med ett rikt profileradt listverkskapitäl (bild 75). I det södra koret uppdrogos i hörnen såsom hvalfstöd liknande pilastrar men med kapitäl af dorisk ordning med bladprydd ekinus under täckplattorna. Å hufvudkorets östra vägg anordnades två stora rundbågsfönster och öfver dem ett rundfönster; äfven de öfriga fönstren utvidgades. Innanväggar och hvalf erhöllo en enkel hvit anstrykning.

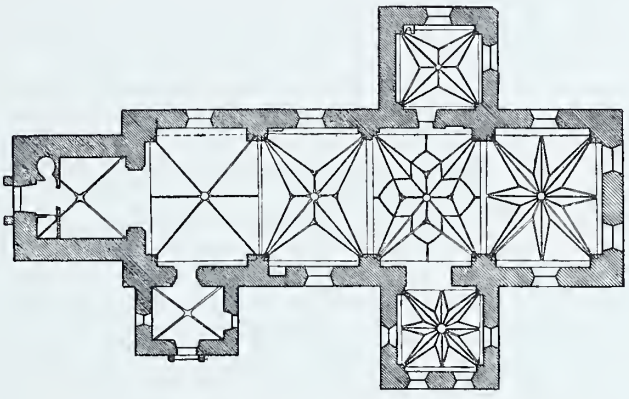

Bild 74. *Plan af Jäders kyrka, Södermanland.*

Ståtligare och mera originellt ter sig kyrkans yttre. Enligt rikskanslerens uttalade mening fick detta behålla teglets egen röda färg; mot denna afsätta sig på ett effektfullt sätt de i huggen sten utförda fönster- och hörninfattningarna, de prydliga, något tunga portalerna och den rika orneringen. Tornöfverbyggnaden

* Jfr Dahlbergs Suecia, där högkoret är återgifvet.

är af modernt ursprung. Portalerna, en på västra tornfasaden, en mot söder på vapenhuset, infattas af toskanska kolonner (den västra) eller pilastrar (den södra), som uppbära hvar sin bit förkroppning och däröfver en halfverad gafvel; mellan gafvelhalfvorna äro instuckna taflor med inskrifter. Den förnämsta yttre prydnaden utgöra dock de fyra gafvelröstena. I hufvudanordningen återklingar här ännu den medeltida trappgafveln, men trappafsatserna äro utfyllda med långsträckta voluter i huggen sten, ytterst på hörnen höja sig små pyramider, knoppar eller vaser, och öfversta afsatsen afslutas med ett litet lågspetsigt gafvelkrön. Ytan uppdelas genom listverk i horisontala fält, och dessa skäras å de tre yngre röstena (1652—1659) i sin ordning af vertikala pilastrar, allt af huggen sten. De sålunda uppkomna fälten upptagas af rundfönster, af löfverksgirlander samt af sirliga vapensköldar: Axel Oxenstiernas och hans gemåls, fru Anna Bååt, å högkoret, vapenhuset och sakristian; sonen Johan Oxenstiernas (2 gånger) och hans båda gemålers, Anna Sture och Margareta Brahe, å det södra grafkoret. Här märkes äfven en allegorisk figur »Fromheten» i en särskild nisch. I dekorationen framträder för öfrigt liksom i andra samtida arbeten det i och för sig rätt osköna s. k. broskornamentet med dess naturalistiska, i nyckfulla, om människoörats höjningar och sänkningar erinrande kontur- och reliefbehandling. Likheten med Tidö- och Fiholmsgaflarna är omisskännlig, och man torde häraf utan alltför stor tvekan kunna draga den slutsatsen, att de äro utförda af samme stenhuggare som dessa, mäster *Heinrich Blume*, som under dessa årtionden var verksam i Stockholm.

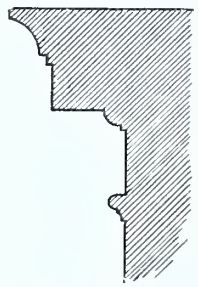

Bild 75. *Profil af pilasterkapitäl, Jäders kyrka, Södermanland.*

Det inre erbjuder för öfrigt mycket af intresse, både af medeltida ursprung och af yngre. Där är t. ex. ett präktigt järngaller vid ingången till det sydliga kapellet (bild 68). Men hvad som här i Axel Oxenstiernas grafkyrka främst tilldrager sig uppmärksamheten äro de fyra epitafier, som den vördnadsvärde åldringen på sin lefnads afton lät upprätta åt sig själf och sin hustru, åt sina föräldrar, åt sina i unga år hädangångna barn samt åt tvenne likaledes i unga år aflidna syskon. De äro utförda i svart marmor med ornerande delar i ljusådrig marmor och alabaster och ha formen af stora taflor med öfverstycken, infattade af kolonner och flankerade af allegoriska småfigurer. Deras konstnärliga betydelse får ej sättas alltför högt, men de äro karakteristiska prof på sin tids allmänna smakriktning, af en kraftig dekorativ verkan, dyrbara som material och af ett godt tekniskt utförande. Äfven i dem göra vi bekantskap med en af tidens mest värderade konstnärliga talanger, den från Tyskland inkomne mäster *Henrik Wilhelm*, hvars flit och trohet högeligen berömmas af rikskansleren.

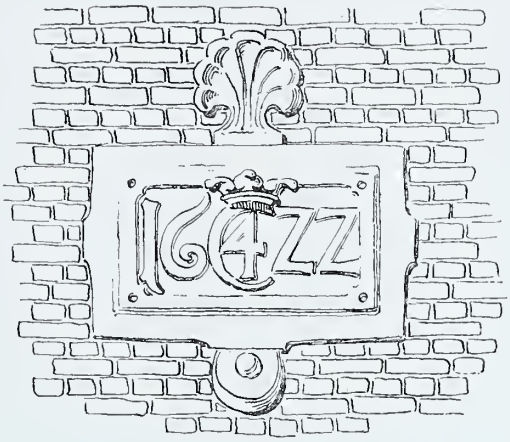

Bild 76. *Kristian IV:s namnchiffer, Trefaldighetskyrkan i Kristianstad.*

Trefaldighetskyrkan i Kristianstad.

Kyrkan i Kristianstad, denna under den danska tiden i nordöstra Skåne nyanlagda stad, intar genom sin storlek, sin grundplan, sin djärfva konstruktion och sin omsorgsfullt utförda ornamentik, den förnämsta platsen bland de egentliga renässanskyrkorna i den skandinaviska Norden, ja måhända i hela den protestantiska världen. Utan tvifvel öfverträffar hon i originalitet och elegans de samtida byggnaderna i Amsterdam (Westerkerk) och i Wolfenbüttel (Marienkirche).

Den 13 december 1617 uppdrog konung Kristian IV åt byggmästaren *David Nyborg* att bygga en kyrka i »vår fästning Christianstad» enligt de två ritningar, som därtill blifvit gjorda. Fästningen hade på kunglig befallning af den 22 mars 1614 anlagts såsom gränsfästning mot Sverige, sedan den närbelägna lilla staden Vä två år förut blifvit afbränd af svenskarne. Den erhöll sitt läge på ön Allö i Helgaån, tre mil väster inåt landet från åns utlopp i Östersjön. Fästningen tyckes ha varit färdig 1617; stadsprivilegier erhöll Kristianstad först i mars 1622.

Enligt instruktionen för *David Nyborg* skulle den nya kyrkan vara 100 alnar lång, 68 alnar bred, 25 alnar hög. Beträffande detaljerna hänvisas till ritningarna. Hvem som utfört dessa är icke bekant. Man kan tänka på konungen själf, som var synnerligen intresserad för byggnadsföretag, och en bland de ifrigaste byggherrar, som burit en krona. Måhända är planen uppgjord af mäster *Hans Steenwinkel, d. y.*, född 1587 i Köpenhamn, från 1619 och till sin död 1639 konungens generalarkitekt och byggmästare, som under de följande åren ofta besökte Kristianstad i sin herres ärenden. Slutligen kan man äfven gissa på *David Nyborg* själf, hvilken icke allenast var byggmästare utan äfven stenhuggare

och som förut hade utfört åtskilliga arbeten åt konungen, sålunda åren 1610—12 det lilla slottet Ibstrup (senare Jägersborg) och som just vid denna tid var verksam vid nybyggnader i Kristianstad.

År 1618 sattes kyrkobyggnaden i gång, men redan i april 1619 dog *David Nyborg*. Kyrkan tyckes då hafva varit färdig till en tredjedel; äfven en del stenhuggeriarbeten voro färdiga. Öfver den västra hufvudportalen läser man ännu årtalet 1618. Ledningen anförtroddes nu, 1620, åt *Oluf Madsen*, hvilken förut varit verksam i Kristianopel i Blekinge, och arbetet bedrefs med fart. Redan 1626 kunde gudstjänst hållas i kyrkan — detta årtal ser man också öfver såväl den norra som den södra portalen. Den 8 juni 1628 invigdes det nya templet

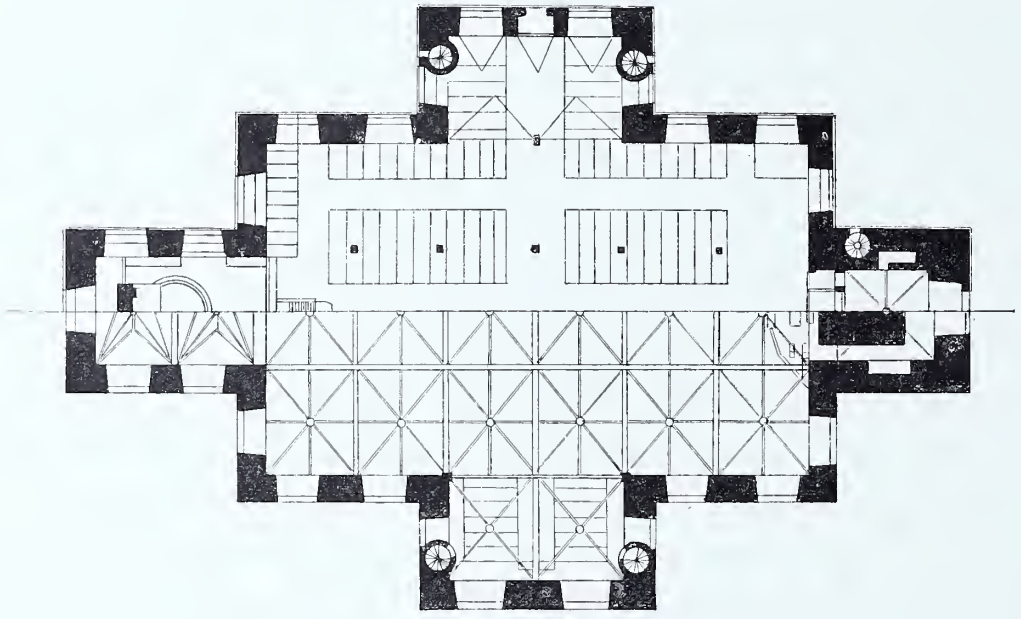

Bild 77. *Plan af Trefaldighetskyrkan i Kristianstad.*

högtidligen af biskopen i Lund, doktor Mads Jensen Middelfart. Tornet var dock ej färdigt. Konungen hade under tiden invecklats i det trettioåriga kriget, och penningar felades. — Det västra tornets nuvarande betäckning byggdes år 1866.

Liksom flera andra kyrkor från denna tid visar äfven denna medeltida traditioner, förenade med modern formgifning. Den originella grundplanen (bild 77) närmar sig centralanläggningen, ehuru kyrkan i själfva verket är en kolonnbasilika. Från det rektangulära, tämligen breda, treskeppiga långhuset framspringa emot öster ett kor, mot väster ett torn, båda af samma bredd som midtskeppet. Mot norr och söder vidgar sig långhuset med mot kyrkan öppna, tvärskeppliknande tillbyggnader. Hufvudrummets bredd blir härigenom högst betydande, och centralformen framträder tydligt. I det inre uppbäras hvalfven af tio stycken osedvanligt smala, höga åttkantiga granitkolonner i två rader med fem i hvarje rad. Härtill

kommer mellan sidoskeppet och tvärhuset på hvarje sida en lägre kolonn. Dessa kolonner voro uppställda 1624. Ehuru af medeltida typ bära de dock ett slags doriska gesimskapitäl, med hals, ekinus och stor, starkt framspringande abakus. De påminna genom sin smalhet (26′ : 3′) nästan om moderna järnkonstruktioner. På dessa kolonner och på små konsoler på sidoväggarna hvila krysshvalfven, med sina på medeltida sätt profilerade ribbor och gördelbågar, hvilka solfjädersformigt utbreda sig från kapitälen, äfven detta erinrande om sengotiken. Ljuset infaller rikligt genom de höga och breda rundbågsfönstren, hvars öfre delar utfyllas med ett slags rosverk.

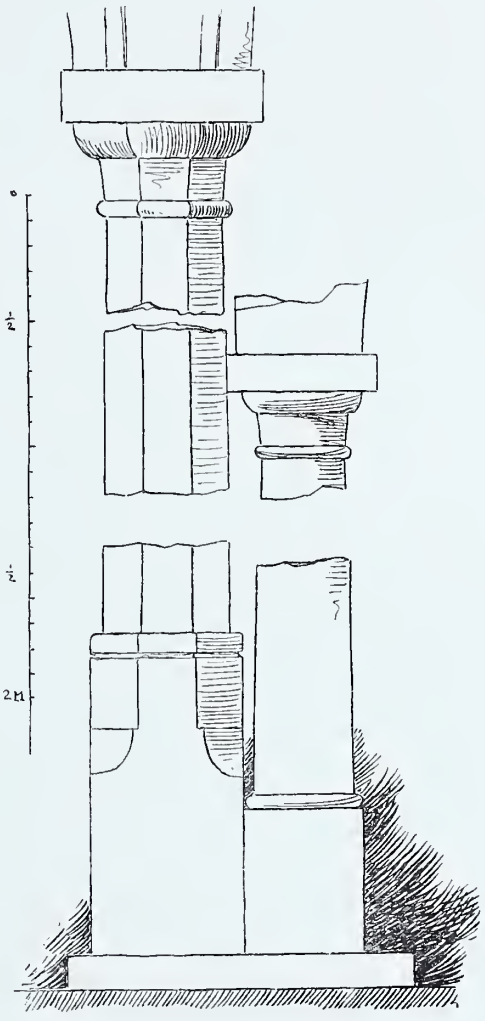

Bild 78. *Kolonner, Trefaldighetskyrkan i Kristianstad.*

Det yttre (se plansch) är af rödt tegel med huggen naturlig sten för de ornamentala delarna. Med sina höga, rikt prydda gaflar, sina statyer, rusticerade hörn och tvärband, bär den i det hela den danska renässansens karaktär, dock märkas äfven här sengotiska inflytelser. Väggarna med sina sirliga ankarjärn afslutas uppåt af en fris, begränsad af gesimser och indelad med ett slags, långt ifrån hvarandra ställda triglyfer. Omedelbart öfver den höga sandstenssockeln öppna sig fönstren, hvilkas infattningar äro prydda nedtill med små voluter och upptill af ett slags små vimperger. I motsats till fönstren äro portalerna påfallande små men rika och omsorgsfullt utarbetade samt mycket originella i kompositionen. De rundbågiga öppningarna infattas af två pilastrar med sköldformiga kapitäl och nedhängande bladsnören. Öfver portalen höjer sig en prydnadsgafvel, buren af kannelerade pilastrar, flankerade af voluter; på gafvelsidorna hvila tvenne apostlafigurer, och uppåt afslutas det hela med en oval sköld under kunglig krona med konung Kristian IV:s namnchiffer. I det egentliga gafvelfältet läses å den norra portalen årtalet 1626. Oaktadt sina renässansdetaljer påminna dessa portalkrön om medeltida vimperger.

Hvad som emellertid framför allt förlänar kyrkan dess säregna prägel äro de ståtliga gaflarna, till antalet ej mindre än sju. — Af tre olika typer visa de alla denna mjuka, smidiga profilering, som återfinnes på de danska slotten, t. ex.

Rosenborg. Murytorna å gaflarna uppdelas genom tvärband och fönster, samt lifvas af nischer och ankarjärn. De tre största gaflarna smyckas hvar och en af tre statyer framställande Kristus mellan Petrus och Paulus, representerande de världsliga och de teologiska dygderna. Dessa statyer hade redan 1618 blifvit af konungen beställda hos *David Nyborg*. De utmärka sig genom god stil och hållning och bära vittne om samma omsorgsfulla detaljbehandling som byggnadens dekoration i öfrigt.

Bild 79. *Konsol, Trefaldighetskyrkan i Kristianstad.*

Ornamentiken är af egendomligt slag. Renässansens beslagsornament är visserligen förhärskande, men man står liksom på tröskeln till den senare mer naturalistiska riktningen: de antika votivtaflorna äro försedda med befjädrade vingar; spiraler och voluter taga form af kalligrafiska slängar; bladen blifva tjockare med rader af knoppartade förhöjningar. Det s. k. broskornamentet (tyska »Knorpelwerk») står i begrepp att utvecklas ur renässansornamentiken men har ännu ej vunnit herraväldet.

Den inre utstyrseln är samtidig med kyrkan, utförd på konungens befallning och efter hans smak samt öfverensstämmer helt och hållet med den yttre arkitekturen. Altaruppsatsen i två afdelningar af svart och hvit marmor med bilder af Kristus och de fyra evangelisterna är ett verk af *Lorenz Peitersen Sweiss* från Amsterdam, som äfven arbetade för konungens räkning på det s. k. marmorgalleriet på Fredriksborgs slott samt utförde åtskilliga andra arbeten. Redan 1620 fanns altaret färdigt i Kristianstad, ehuru det först 1630 uppsattes på sin plats. Vid samma tid fullbordades äfven predikstolen af samma material och sannolikt af samme mästare som altaret. Den erhöll, egendomligt nog, på konungens uttryckliga befallning sin plats i midtskeppet framför altaret, hvarifrån den först i våra dagar blifvit flyttad. Öfver densamma hängde i en kedja det fritt sväfvande predikstolstaket. I såväl altarverk som predikstol framträder en stil, som närmar sig den senklassiska riktningen. — Orgelverket, ett praktfullt exempel på »Kristian IV:s stil», är rikt smyckadt med figurer och ornament i praktfulla färger och förgyllning. Det beställdes likaledes år 1619 hos orgelbyggaren *Johan Lorenz*, som två år förut inkallades från Holstein, och var färdigt 1630. Snickeriarbetet i dörrar, bänkar och dylikt är väl bibehållet och

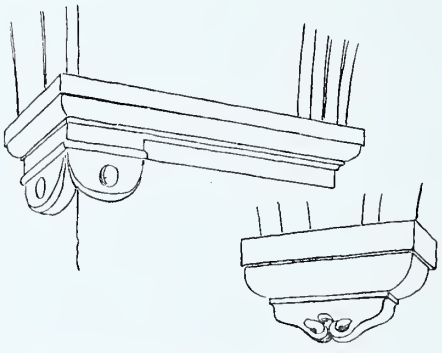

Bild 80. *Konsoler, Trefaldighetskyrkan i Kristianstad.*

erbjuder med sina rika sniderier och växlande ornament ett stort förråd af motiv. Beställning på dessa arbeten hade gjorts 1620 hos snickarmästaren *Hans Kock*.

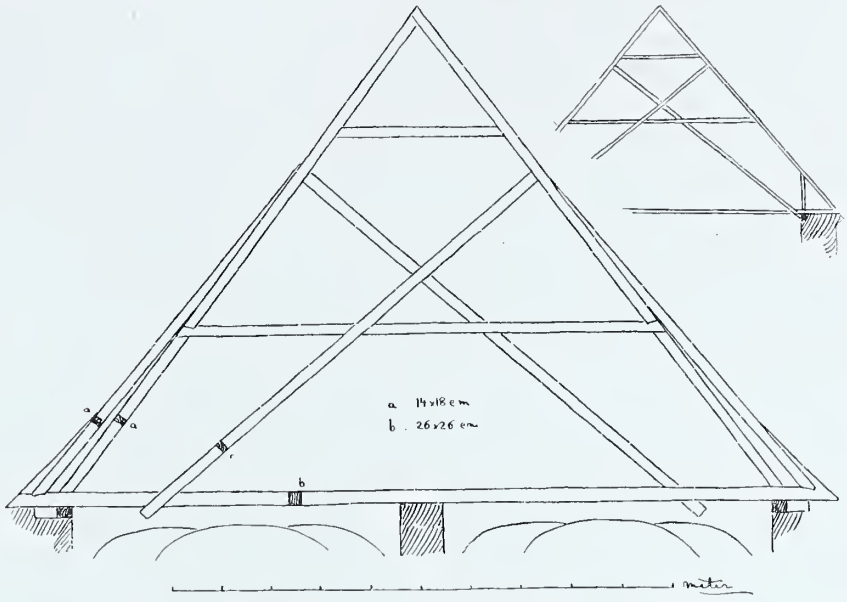

Bild 81. *Takstolar, Trefaldighetskyrkan i Kristianstad.*

Den kyrkliga konsten från denna tid i den dåvarande danska provinsen erbjuder för öfrigt ur ren arkitektonisk synpunkt föga af intresse, om man undantager de talrika grafmonumenten och annan kyrklig innerdekoration, såsom predikstolar och dylikt. Ett tidigt exempel utgör familjen Sehesteds grafkapell på norra sidan af Gårdstånga kyrka i sydliga Skåne (bild 82). Det är en liten fyrkantig byggnad med hörnrustika, spetsbågsfönster och tre prydnadsrösten med beslagsornament och voluter i huggen sten, uppfördt af fru Ane Brahe († 1635) öfver hennes redan 1611 aflidne gemål Sten Maltesön Sehested.

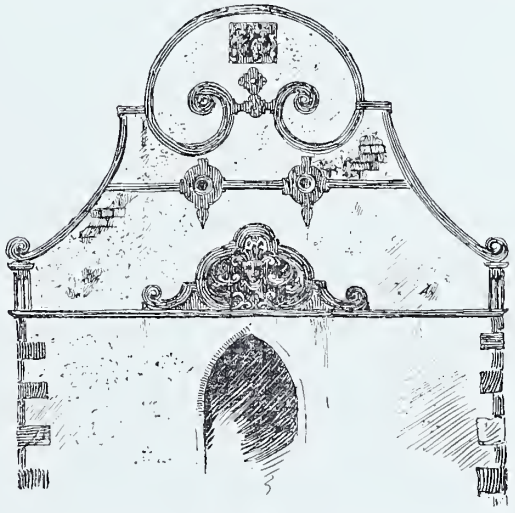

Bild 82. *Sehestedska grafkapellet, Gårdstånga kyrka, Skåne.*

Kyrkliga inredningsföremål.

Under det att i Sverige kyrkliga minnen i form af målningar, bildverk, altarskåp, altarkärl och parament ingalunda äro sällsynta från medeltiden, är femtonhundratalet synnerligen fattigt på kyrkliga föremål af nämnda slag. Tiden var ej heller frikostig på det kyrkliga området. Visserligen tala urkunderna om ståtliga inredningar i slottskapellen på Stockholm, Svartsjö, Borgholm m. fl. ställen, om under denna tid utförda altaren och orgelverk, bänkar och predikstolar, men häraf återstår föga eller intet. — Det är först under den följande perioden, inemot midten af 1600-talet, under de kraftiga protestantiska biskoparnes hägn, som intresset för kyrkornas utsmyckning åter blir lifligt och omfattadt af alla folkklasser. Men detta nyvaknade intresse blir ödesdigert för de äldre utrustningsföremålen. Dessa motsvara ej längre en ny tids mod och smakriktning utan undanflyttas, förstöras eller vanvårdas. På grund häraf ha de flesta domkyrkor och mera betydande stadskyrkor förlorat sina gamla predikstolar, sina orglar och bänkar, ja till och med sina altaren. Ett undantag härifrån göra på sätt och vis Sveriges sydliga, med det dåvarande Danmark förenade provinser. Här infördes å ena sidan den kyrkliga reformationen ej så omildt som i det egentliga Sverige, å andra sidan var 1600-talet för dessa landskap en kampens och orons tid — frestelsen att utbyta gammalt mot nytt på grund häraf mindre.

* * *

Predikstolen i Lunds domkyrka. En af de rikaste och mest betydande i sitt slag är predikstolen i Lunds domkyrka (se plansch). Inskriften »Johannes Ganssog Francofurtensis ad Oderam me fecit» jämte årtalet 1592 berättar om dess härkomst. Om *Johannes Ganssog* veta vi, att han 1588 kom i tjänst hos danske kungen Fredrik II, som dog samma år. Han arbetade då såsom bildsnidare vid slottet Kronborg. Möjligtvis är han samme yngling (puer) Johann Georg Gansauge

som 1569 inskrefs vid universitetet i Frankfurt an der Oder och som var son till en målare Johann Gansauge. År 1590 erhöll han konungens tillstånd att bryta sten i stenbrotten vid Fogelsång nära Lund, och 1592 var predikstolen färdig. De tio namn på skånska herrar jämte deras vapensköldar, som äro anbragta dels på predikstolens bröstning dels på en närgränsande pelare, beteckna sannolikt donatorerna.

Konstruktionen är den sedvanliga: en sexsidig korg, hvars bröstning indelas af en romersk bågställning med små korintiska kolonner, öfver korgen ett något vidare ljudtak med paviljongliknande öfverbyggnad. Korgen stödes af en rikt skulpterad bärsten. Materialet är hufvudsakligen ljusgrå sandsten med svart och hvit marmor eller alabaster för bärande och prydande delar, ljudtaket är till större delen af trä. Härtill kommer en sparsamt använd dekoration i färger och förgyllning. Hela konstverket, där sirlighet och omsorgsfull detaljbehandling förenas med en utpräglad blick för helhetsverkan, bär vittne om ett mer än vanligt utbildadt konstnärligt förstånd. Om en direkt efterbildning af italienska renässansformer kan här ej talas, men ett inflytande häraf — fjärran ifrån — gör sig dock gällande i synnerhet i figurframställningarna och i växtornamentiken. På nordiskt sätt följa här i brokig omväxling smidesornament, maskaroner, heraldiska motiv, fruktfestoner, allt sammanarbetadt till ett verkningsfullt helt och utfördt med stor skicklighet.

Dopkapellet i Västerås domkyrka. Såsom exempel på en borgerlig votivgåfva från 1600-talets början och sålunda också på smakriktningen inom borgerliga kretsar vid denna tid omnämnes här det egendomliga dopkapellet i Västerås domkyrka (se plansch). Det utgöres af en ståtlig dopfunt, omgifven af ett högt skrank, skänkt enligt testamente af den i Västerås år 1620 aflidne borgaren Simon Döpken till domkyrkan, där det i forna tider hade sin plats i kyrkans främre del — för närvarande är det uppställdt bakom högaltaret. Enligt en gammal uppgift, som synes mycket antaglig, härstammar arbetet från Lybeck och hör således till den stora grupp af olikartade, rikt snidade snickeriarbeten, kistor, skåp, bord o. dyl., som ofta förekomma i nordiska samlingar. Dessa lybeckerarbeten utmärka sig mera för teknisk fulländning och dekorativ helhetsverkan än för skönhet och känslighet i enskildheterna. — Det hela har äfven stor likhet med en samtida anordning i Mariakyrkan i Lybeck och kan sålunda möjligen hänföras till samma upphofsman.

Västeråskyrkans dopfunt har i enlighet med medeltida förebilder formen af en hög bägare på lejontassar och smyckas rundtomkring med figurer i upphöjdt arbete. Det höga locket, som upplyftes medelst ett i taket fästadt tåg, bildar ett litet af änglar omgifvet och af en Kristusbild krönt rundtempel. Den omgifves af ett rikt snidadt skrank, indeladt med joniska pilastrar, och med nedre delen prydd med

allegoriska figurer framställande de olika dygderna. Skrankets öfre del är genombruten och prydes med hermpilastrar af samma karaktär som de, hvilka ofta förekomma på kistor och skåp från samma tid.

* * *

Från 1600-talets förra hälft hafva jämte de nyssnämnda ett stort antal kyrkliga inredningsföremål bibehållit sig till våra dagar. Flera af dessa hafva redan omtalats i sammanhang med de kyrkor där de finnas; så t. ex. altaret, predikstolen och orgelverket i Trefaldighetskyrkan i Kristianstad, den präktiga predikstolen i Tyska kyrkan i Stockholm m. fl.

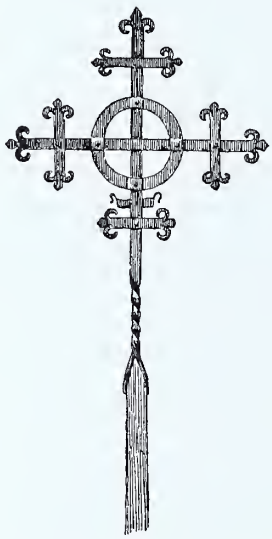

Bild 83. *Grafkors af smidesjärn, Nordiska museet.*

Grafmonument.

De grafmonument från 1500-talet, som ej sällan förekomma i våra kyrkor, bestå vanligen af en enkel stenhäll, hvarå de aflidnas bilder äro framställda med fördjupade konturer. Med sammanknäppta händer och med en kudde under hufvudet hvila de där som på en paradbädd, den stränge riddaren i full rustning och den ärbara husfrun i en lång, veckrik klädnad. Nedanför eller omkring bilderna äro inskrifter och familjevapen anbragta. I stort sedt möta vi här samma anordning som å de medeltida grafhällarna. Den nya tiden visar sig blott i detaljerna: skrifttecknen äro annorlunda, dräkterna följa med modernas förändringar, och i sköldformer och inskrifttaflor framträda renässansens former, särskildt beslagsornamentet. Ibland omgifvas dessa bilder med bågställningar, hvilkas pilastrar prydas med löfverk. En liten grupp af sirliga grafhällar från denna tid finnes i Östergötland, framför allt i den gamla klosterkyrkan i Vadstena och i domkyrkan i Linköping. Äfven dessa äro utförda på ofvannämnda sätt, med fördjupade konturer, men bära för öfrigt fullständigt renässansens prägel. På en sockel med inskriften stå två små kannelerade eller med löfverk prydda pilastrar, hvilka bära ett bjälklag och öfver detta en liten gafvel med krön, akroterier (bild 84). Mellan pilastrarna anbringas den dödes adliga vapen eller borgerliga bomärke. Figurala framställningar saknas. Dessa hällar härröra från 1500-talets senare hälft eller från början af 1600-talet och utfördes antagligen af de stenhuggare, som under *Peter de la Roche* eller *Bernt van Münster* arbetade vid slottsbygget i Vadstena. Likheten med fönsterarkitekturen därstädes är omisskännlig.

Mot århundradets slut utbytes kontureringen ofta mot en låg relief. Typerna undergå till att börja med ej någon väsentlig förändring; figurer förekomma dock knappast längre än till 1600-talets midt, åtminstone ej å grafhällar öfver personer ur de högre klasserna. Vapensköldar, bomärken och emblem hålla sig längre och äro omtyckta äfven i de bredare folklagren.

Jämte grafstenarna förekomma epitafierna, hvilka anbragtes öfver grafven eller i dennas närhet på väggen inuti kyrkan. Den vanliga typen, som under

följande period blir den förhärskande, är den med arkitektoniskt ramverk omgifna inskrifttaflan, i Sverige ofta utförd af trä. Den försågs med biografiska data, ofta ett versifieradt lofkväde öfver den döde, eller med en målad framställning af korsfästelsen, uppståndelsen, himmelsfärden, ibland med den bortgångnes bild. Det konstnärliga värdet i dessa epitafier är sällan högt, men i kulturhistoriskt afseende äro dessa enkla minnesvårdar från en förgången tid genom sina inskrifter och sin allmänna anordning ej sällan af stort värde och intresse.

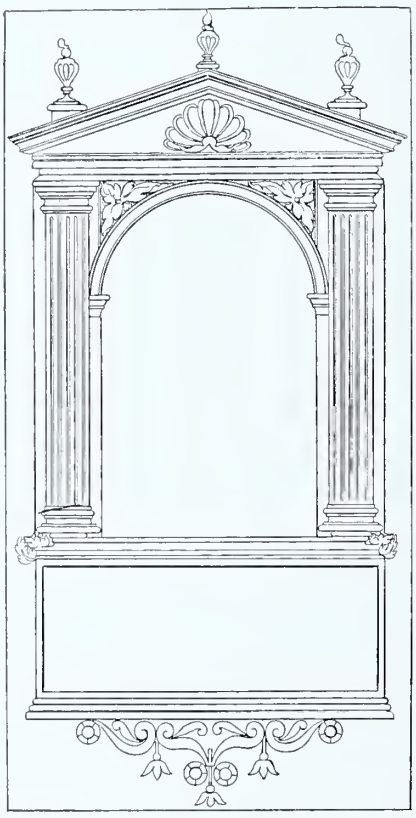

Bild 84. *Grafsten från 1500-talet, Vadstena.*

För ståtligare grafmonument användes emellertid äfven i Sverige den från medeltiden härstammande sarkofagen (tumba). Ett prydligt ehuru aldrig fullbordadt exempel på denna typ finnes i det monument, som Gustaf Vasa lät beställa öfver sin första, redan 1535 aflidna gemål Katarina af Saxen-Lauenburg.

Det är hvad anordning och ornament beträffar ett sannskyldigt renässansarbete (bild 85). Sockeln visar å hörnen sirliga korintiska pilastrar, som bära ett bjälklag, hvarpå den täckande plattan hvilar. Den bild af den döda drottningen, som varit afsedd att hvila på detta underlag blef aldrig utförd. Såväl fris som pilastrar äro smyckade med synnerligen fint utförda löfverksornament. Den stora inskrifttaflan på främre långsidan hålles af bevingade gråtande putti, motsvarande medeltidens »pleureurs». På gafvelsidorna hållas de aldrig utfyllda vapensköldarna af putti och vildmän, hvilka dock liksom de figurala partierna i allmänhet äro betydligt sämre utförda än de rent dekorativa.

Bibehållna fragment af ett liknande monument öfver Gustafs andra gemål Margareta Leijonhufvud († 1551) göra det sannolikt, att båda äro beställda på en gång och mellan åren 1551 och 1560.

Hvem som utfört dem vet man ej, och det kan till och med ifrågasättas, om de äro gjorda i Sverige. Stenarten skall vara fransk och hela formgifningen påminner äfven om Frankrike: man har till och med velat hänföra dem till Giustiernas* skola. Å andra sidan bör ihågkommas, att just dessa år funnos flera skickliga stenhuggare anställda vid Uppsala slott, såsom *Peter de la Roche*, hvilken vi 1556 återfinna i Vadstena, *Lucas van der Weert*, hvilken sedermera på

* C. R. Nyblom i en uppsats i tidningen »Jul» 1897.

beställning af Johan III utförde de två kenotaferna i Riddarholmskyrkan. — Monumentet öfver Katarina af Saxen-Lauenburg uppställdes vid den senaste, år 1893 fullbordade restaurationen af Uppsala domkyrka i ett af koromgångens kapell.

Gustaf Vasas grafvård i Uppsala domkyrka. Innan de ofvan omtalade monumenten öfver drottningarna hunnit blifva färdiga, dog emellertid den gamle konungen (maj 1560). Hans son och efterträdare Erik XIV beslöt då att uppresa ett stort gemensamt minnesmärke öfver sina föräldrar och sin styfmoder (se plansch). Arbetet anförtroddes åt »konterfejaren» *Willam Boy*. I februari 1562

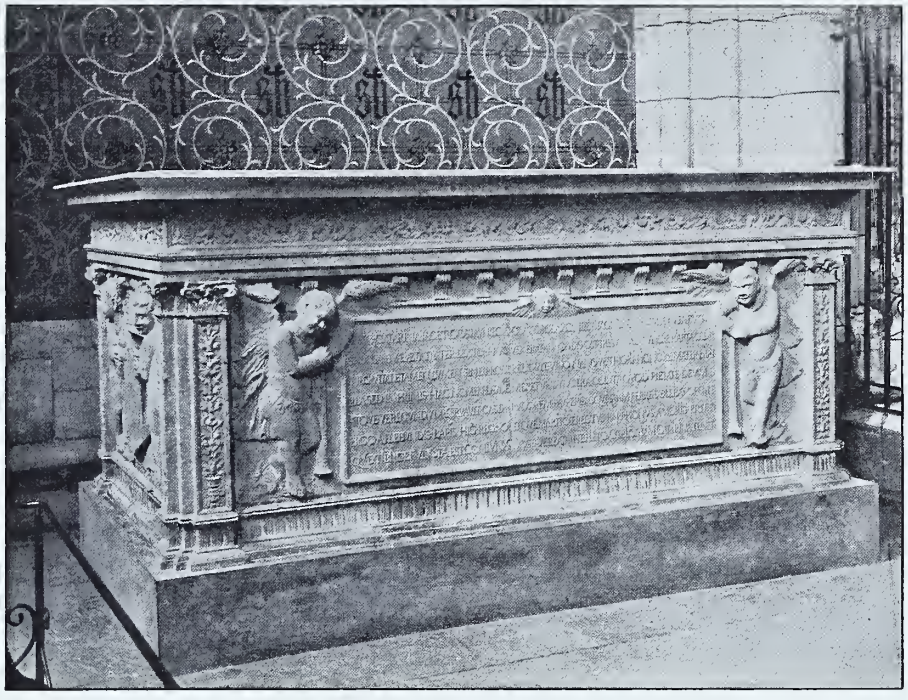

Bild 85. *Katarinas af Saxen-Lauenburg grafvård i Uppsala domkyrka.*

reste denne till Antwerpen för att i sitt fädernesland Belgien utföra beställningen. Men det gick långsamt, och mäster Willam hade att strida mot svårigheter af alla slag. Två gånger återkallades han till Stockholm för att där omhändertaga andra arbeten. Omkring 1571 tyckes arbetet med monumentet varit så långt kommet, att det skulle afsändas till Sverige från Antwerpen. Det blef emellertid nu taget i beslag för en penningfordran af en af den afsatte konungens fordringsägare. En vidlyftig process utspann sig härom med brefväxling mellan konung Johan och hertigen af Alba, till dess att ändtligen beslaget upphäfdes och monumentet afskickades. När det framkom till Sverige är ej bekant; sannolikt skedde det 1575 eller 1576, då *Willam Boy* äfven återvände. År 1583 stod det i alla

händelser på sin plats i Uppsala domkyrka; 1591 prisas det såsom kyrkans skönaste prydnad.

Förebilden har äfven här varit den medeltida sarkofagen, som försetts med renässansdetaljer. Den stora underbyggnaden i rödådrig ljus marmor är försedd med pilastrar vid hörnen och en kraftigt profilerad kransgesims samt sockel. På de fyra hörnen höja sig obelisker, måhända en stiliserad hågkomst af »himmelsängen». Sidorna smyckas med inskrifter och vapensköldar, delvis utförda i brons. På denna paradbädd hvila bilderna af de döda, konungen, en ärevördig gestalt med långt helskägg, på sidorna om honom de båda drottningarna, alla med kronor på hufvudet, spiror och riksäpplen i händerna och iklädda långa veckrika mantlar i rika mönster. Vid deras fötter hålla sörjande genier vakt.

Ett verk af en flamsk konstnär — *Willam Boy* var från Mecheln — är detta grafmonument på sitt område att jämföra med de nederländska romanisternas målningar; det visar denna sammansmältning af ålderdomliga element med modernare — här antikiserande —, som är så karakteristisk för tiden. I sin helhet och på den plats, där det står, är det af den ståtligaste, mest stämningsfulla verkan; gammaldags är den omsorg, med hvilken enskildheterna, t. ex. bladen å gesimsen, mönstren å dräkternas stoffer, äro utarbetade. Materialet är rödaktig marmor för de arkitektoniska delarna, hvit för de figurala. Vapensköldarna äro polykromt behandlade, och på många andra ställen synas jämväl spår af färg och förgyllning.

Katarina Jagellonicas grafvård i Uppsala domkyrka. Johan III:s namn är fästadt vid många konstnärliga företag från hans tid. Det var väsentligen genom hans personliga bemödanden, som det lyckades att få Gustaf Vasas grafvård fullbordad och uppsatt på sin plats. Som ofvan omtalats, lät han år 1574 i Riddarholmskyrkan resa de två monumenten öfver Magnus Ladulås och Karl Knutsson; i Strängnäs domkyrka lät han genom *Willam Boy* uppföra ett sirligt monument öfver sin lilla vid blott två års ålder aflidna dotter Isabella († 1566). — Den 16 november 1583 dog hans första gemål, Katarina Jagellonica, en dotter till konung Sigismund I af Polen och Bona Sforza från Milano. Hennes högtidliga begrafning ägde rum den 15 februari 1584 i Uppsala domkyrka, och det tyckes, som om grafvården öfver henne redan då varit åtminstone till största delen fullbordad.

Det var äfven nu mäster *Willam Boy*, som förverkligade den kunglige makens planer. Konstnären har här försökt att förena medeltidens »tumba» med ett på renässansvis ordnadt väggmonument, ett problem som han dock knappast kan sägas hafva löst, åtminstone icke på ett fullt organiskt sätt (se plansch). Sarkofagen springer fram i rät vinkel från den grunda väggnischen, som flankeras af två kraftiga doriska kolonner, bärande en rundbåge. Ofvanpå sarkofagen

hvilar bilden af den döda drottningen, liggande med sammanknäppta händer och krona på hufvudet. Materialet är marmor i flera färger, hvit för figuren och vissa delar af underbyggnaden, svart för gesimser o. dyl. och rosafärgad för kolonnerna. Härtill kommer en riklig användning af brons, en sammanställning som synnerligen väl synes hafva behagat konungen; detta framgår också af hans bref. Af brons äro de sirliga korintiska hörnkolonnerna på underbyggnaden, liksom de plattor, som bekläda sidorna, och de kransar i drifvet arbete, som upptill omgifva de stora nischkolonnerna. En vapensköld af brons fyller bågfältet, och slutligen upptages bakgrunden i nischen af en stor bronsplatta, som innehåller inskriptionen.

Hela anordningen af kapellet i öfrigt är synnerligen tilltalande. Det prydes, samtidigt med att monumentet uppsattes, med rika i stuck utförda ornament, hvilka jämte andra alster af »kalksnidarnes» konst, som finnas bevarade i det närbelägna Uppsala slott, äro synnerligen karakteristiska för tiden. Ett rikt dekorativt arkitektoniskt mönster med beslagsornament, kartuscher och heraldiska motiv betäcker hvalf och väggar, och i nischer äro inställda änglar ersättande medeltidens »pleureurs».

Johan III:s grafvård i Uppsala domkyrka. Konung Johan dog i Stockholm den 17 november 1592, men först den 1 februari 1594 blef hans lik med all konungslig ståt bisatt i Uppsala domkyrka; man hade måst invänta hans sons, konung Sigismunds, ankomst. Innan denne på sensommaren samma år återvände till Polen, hade han i Danzig för sin hädangångne fader beställt ett ståtligt monument. Af ett den 16 februari 1596 i Krakau skrifvet bref synes framgå, att monumentet redan vid denna tid var färdigt och i ordning att afsändas. Emellertid utbröt striden mellan det nationella och det kungliga partiet, hvilken förde till Sigismunds afsättning 1599. All förbindelse med Polen afbröts för långa tider, monumentet råkade i glömska och erhöll en tillfällig plats i tyghuset i Danzig. — Först 1782 förvärfvades det åter för Sverige genom konung Gustaf III och öfverfördes till Uppsala, men ej förrän 1817—18 blef det uppställdt på sin plats i Katarina Jagellonicas grafkapell, på östra sidan och midtemot drottningens ofvan beskrifna monument.

Strängt taget tillhör konung Johans monument väl icke den svenska konsthistorien men må dock här omnämnas på grund af sin konstnärliga betydelse. Det är ett verkligt renässansmonument af synnerligen ståtlig anordning med präktiga detaljer, ehuru måhända något tungt som helhet betraktadt. Bilden af den döde hvilar på en altarliknande underbyggnad under en rikt prydd baldakin, som bäres af fyra korintiska kolonner. Figuren är liksom på italienska renässansgrafvar fullt naturalistisk; den döde är framställd sofvande och vänder ansiktet med det långa, välvårdade helskägget mot åskådaren, den högra handen stöder hufvudet, den vänstra håller spiran; benen äro korslagda. Uttrycket är fullt af

höghet och allvar. Fyra sörjande genier hålla hans vapen. Materialet är marmor af olika färger.

Enligt en utsago, som dock ej går längre tillbaka än till 1777, skall arbetet vara af italienskt ursprung. Så berättar nämligen i sin dagbok den lärde astronomen J. Bernouilli, som då besökte Danzig och först ledde uppmärksamheten på det förglömda konstverket. Mot riktigheten af detta antagande talar såväl materialet som dess behandling äfvensom den korta tiden (febr. 1594 — febr. 1596) från beställningens utfärdande och till konstverkets fullbordande. Det ligger utan tvifvel närmare att anse det såsom ett i Danzig utfördt arbete.

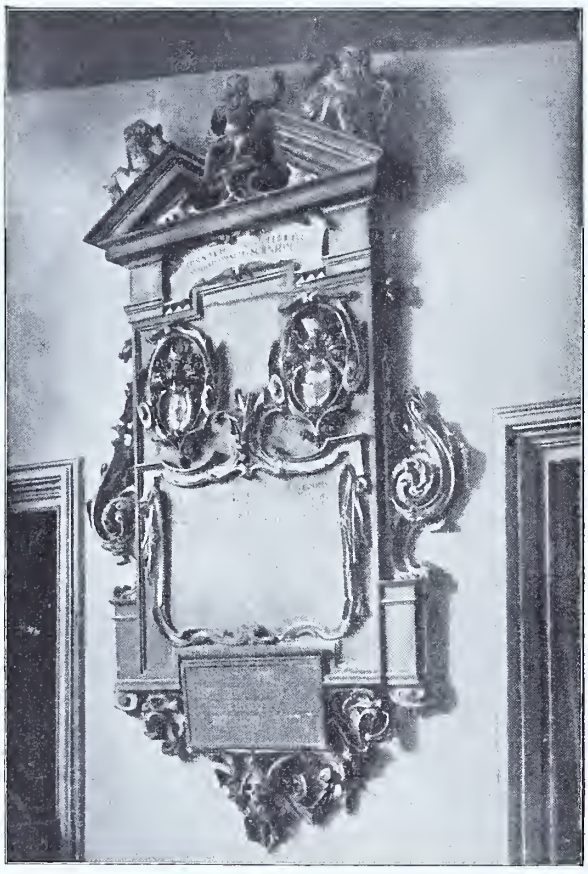

Bild 86. *Epitafium, Storkyrkan, Stockholm.*

Gustaf Banérs grafvård i Uppsala domkyrka. (Se plansch.) Under den senare vasaperioden blefvo, i sammanhang med adelns stigande betydelse, monumental-grafvarna talrikare. De enkla grafstenarna voro ej längre tillräckligt praktfulla. Bilder af de aflidna framställdes fortfarande gärna å monumenten, i hvilka vi för öfrigt möta den samtida arkitekturens ofta öfverdrifna former och yppiga, icke alltid behagfulla ornamentik. Alstren af denna ur konsthistorisk synpunkt så intressanta småarkitektur återfinnas i domkyrkorna och de större stadskyrkorna samt i patronatskyrkorna på landet.

Ett af de ansenligaste minnesmärkena af detta slag, jämförligt med de ofvan omtalade konungagrafvarna från den äldre vasatiden, är grafvården i Uppsala domkyrka öfver den år 1600 i Linköping afrättade Gustaf Banér och hans änka Kristina Sture, som afled 1628. Inskriften »Aris Claess. Haerlemensis i[n]ventor et fecit A:o 1629» ger oss upplysning om konstnären, hans härstamning och tiden när arbetet utförts. *Aris Claesson* var under några år verksam i Sverige, 1628 hade han utfört en »afritning på (d. v. s. en plan till) Riddarhuset», och 1630 utförde han bilder till en vattenkonst för amiralen Karl Karlsson Gyllenhielm.

I Banérgrafvens hela anordning har konstnären varit trogen de från medeltiden härstammande traditionerna. De döda makarne hvila sofvande på en parad-

bädd under en baldakin, och på underbyggnadens långsidor knäböja sörjande söner och döttrar framställda i relief. Hörnpilastrarna på denna underbyggnad utgöras af långsträckta konsolliknande voluter, och baldakinen bäres i stället för af kolonner af en rad kvinnliga hermkaryatider förenade genom rundbågar. Ofvanpå taket höja sig fyra allegoriska gestalter framställande dygderna och öfverst mellan dessa ett af kerubhufvud bildadt akroterion. Gesimserna äro kraftiga och långt framspringande. — Hufvudfigurerna, i synnerhet den kvinnliga, göra intryck af lefvande porträttlikhet. Hos karyatiderna, hvilkas ställningar för öfrigt äro tämligen likartade, är ett drag af sorg och smärta väl återgifvet.

Antalet ståtliga grafmonument är, som ofvan sagdt, från denna tid högst betydande och deras grundform högst växlande. Några bibehålla den gamla typen; så Jesper Matsson Kruus' graf i Storkyrkan i Stockholm, daterad 1628, där en fristående »tumba» omgifves af en fullständig kolonnställning. I andra finner man sträfvandet att sammansmälta de gammaldags sarkofag- eller kenotafformerna med renässansens väggmonument. Prof på denna senare art hafva vi i Bielkegrafven i Linköpings domkyrka, eller Brahegrafven i Västerås (efter 1633), Oxenstiernagrafven i Tyresö m. fl.; de döda framställas här hvilande på en paradbädd, som står nedanför ett väggepitafium prydt med vapen, allegoriska figurer o. dyl. På riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielms († 1650) praktfulla grafvård i domkyrkan i Strängnäs knäböja de båda makarne under en baldakin.

Erik Soops grafvård i Skara domkyrka. Ett af periodens konstrikaste minnesmärken är fältherren Erik Soops († 1632) och hans gemåls graf i domkyrkan i Skara (se plansch). De döda hvila här under en tempelliknande, af fyra doriska kolonner buren baldakin, rikt smyckad med anvapen, segergudinnor, sörjande genier och allegoriska gestalter, framställande de kristliga dygderna. Monumentet, som uppsattes 1637 af den aflidnes änka, Anna Posse, skall vara ett verk af byggmästaren och bildhuggaren *Pieter de Keijzer* i Amsterdam (född 1596) och bär äfven i hållning och anordning stor likhet med andra arbeten af denne konstnär.

Konstformerna i dessa och liknande minnesmärken äro ej alltid så fint kända, och spåren af en mera personlig konstuppfattning äro ofta svaga och osäkra. Men om också en viss tyngd hvilar öfver det hela, så uteblifver dock sällan ett intryck af värdighet och vördnadsbjudande allvar. Härtill bidraga i väsentlig mån en ofta imponerande omgifning med sorgfanor, troféer och vapensköldar, som gifva en fläkt af gångna tiders storhet och glans.

Mot periodens slut blifver epitafiet den mest använda formen. Det bibehåller sig ännu under 1600-talets senare del och användes ej endast öfver medlemmar af adliga släkter men äfven i prästerliga och borgerliga kretsar, ofta i de mest äfventyrliga och klumpiga former. Det utgöres vanligen af en tafla med

målning eller inskription, infattad af kolonner eller pilastrar, som bära en liten gafvelkrönt uppställning. Härtill komma vingartade prydnader vid sidorna, liknande dem, som stundom finnas å samtida dörromfattningar (t. ex. å Tidö), samt ett konsol- eller predellaliknande understycke. Materialet är växlande, marmor, sand- eller kalksten, för enklare arbeten snidadt och måladt trä.

Johan Adler Salvius' grafvård i Storkyrkan i Stockholm. Ett af de ståtligaste exemplen på dessa väggepitafier är den om venetianska förebilder erinrande vården öfver diplomaten Johan Adler Salvius († 1652) och hans maka i Storkyrkan i Stockholm (se plansch). De hädangångna knäböja här inför Frälsaren inom en ställning af fyra korintiska kolonner, som hvila på kraftiga konsoler; ofvan ett bjälklag med förkroppningar höjer sig en mindre uppsats med två kolonner, omgifven af allegoriska figurer, vapensköldar och obelisker. — Ett rikt järngaller omgifver den nedanför epitafiet belägna grafplatsen.

Äfven de förut nämnda epitafierna öfver medlemmar af familjen Oxenstierna i Jäders kyrka äro exempel på detta slags minnesmärken. Ett motstycke härtill bildar en minnestafla, hvilken rikskansleren omkring år 1645 lät uppsätta i Stockholms Storkyrka öfver sina vid unga år döda barn. Utom den klufna gafveln och de sörjande putti finna vi här den egendomliga, af maskaroner och hudflikar bildade draperiliknande ornamentik, hvilken en kort tid synes hafva varit så modern och som torde härstamma från den förut nämnde hamburgermästaren *Henrik Wilhelm*.

Af typen att döma torde vi till 1600-talets midt böra hänföra de små grafkors af smidesjärn, hvilka återfinnas å kyrkogårdar, ofta i närheten af järnbruk (bild 72, 83). De nu bibehållna exemplaren äro dock i allmänhet yngre.

Bild 87. *Riksvapnet, 1600-talets midt; från en majolika-tallrik i Nationalmuseum.*

Bild 88. *Sveriges och Holstein-Gottorps alliansvapen.*

II. KAROLINSKA TIDEN.

KLASSISK SENRENÄSSANS, 1650—1720. ROKOKO, 1720—1760.

1. Tiden och personligheterna.

Genom fredsslutet i Osnabrück och Münster 1648 hade Sverige vunnit en ansedd och inflytelserik ställning i Europa. De svenska krigarne hade, för att tala med skalden, vattnat sina hästar i Nevans bad, de hade summit öfver Weichsel, de buro öfver Rhen det hämnande stål, de drucko i Donau kejsarens skål. Under kronan Sverige lydde provinser både söder och öster om Östersjön, och tio år senare hade landet genom fredslutet i Roskilde erhållit sin nuvarande naturliga gräns mot söder.

Men Sverige var ej endast en krigarstat, dess ledande män hade öppen blick äfven för den fredliga odlingens kraf. Undervisningsväsendet tillgodosågs på det kraftigaste. Fyra universitet voro verksamma inom den nya nordiska stormaktens område: Uppsala för det egentliga Sverige, dit Gustaf II Adolf redan 1624 skänkte sina arfvegods; Dorpat, grundadt af samme konung 1632; Åbo för Finland, upprättadt af drottning Kristinas förmyndarregering 1640, samt Lund för de förra danska provinserna, grundadt af konung Karl XI:s förmyndarregering 1666. Härtill kom under följande århundrade och under visserligen andra förhållanden Greifswald. För den lägre undervisningen sörjdes genom upprättande af gymnasier och skolor i de mera betydande städerna, och öfverallt meddelades kostnadsfri undervisning, en vacker tradition som bibehållits till våra dagar och som tillfört det offentliga lifvet nya, friska krafter. Förvaltningsväsendet ordnades på ett i många afseenden mönstergillt sätt och har i sina hufvuddrag bibehållits till våra dagar samt tjänat äfven främmande stater till förebild. Den svenska kyrkan erhöll genom en räcka kraftiga, till större delen ur de djupa samhällslagren framgångna biskopar en fast ordning af utbildad hierarkisk karaktär, fri från tvifvel visserligen men också från fördragsamhet, i alla händelser manlig och fosterlandsälskande. Handelns och näringarnas intressen tillgodosågos genom upprättande af kompanier och utdelande af monopol och privilegier. Att här och flotta voro föremål för lifligt intresse faller af sig själft. Häreu erhöll genom indelningsverket sin för Sverige egendomliga, ännu delvis fortlefvande organisation; flottan nyskapades.

Hela denna rörelse uppbäres af en stark fosterländsk strömning. Redan för 1500-talets historieskrifvare, en Johannes Magnus och hans efterföljare, bland dem konung Gustaf Adolf, framstod Sverige som det ärorika, urgamla ideallandet, hvarifrån de folk utgått, som störtat den antika världen. Gustaf Adolf talar om »Sveriges rättmätiga försteg och præeminenz framför alla andra konungariken»; »dess lagar, dess statuter och seder äro rättvisa och goda». Denna uppfattning, okritisk men hänförd och entusiastisk, fortlefver i ständig stegring. Man öfverskattar måhända sin förmåga, men man är icke likgiltig och dådlös. Sveriges historia, dess språk, dess minnen och fornlämningar äro föremål för ett stigande intresse. Redan 1630 hade vårt land erhållit två antikvarier å stat, ett antikvitetskollegium upprättas 1667, hvars samlingar utgöra kärnan till vårt nuvarande historiska museum. Skalderna sjunga de svenska minnenas lof, och sitt mest fantastiska uttryck erhåller riktningen i den lärde uppsalaprofessorn Olof Rudbecks *Atlantica*, »detta glödande uttryck af en sanslös fosterlandskärlek», i hvilket den lärde författaren med en stor apparat söker bevisa, att Sverige var forntidssagans berömda idealland, Platons af Oceanens vågor famnade Atlantis. Af ett mera varaktigt och obestridt värde var ett annat storverk, som planlades under denna tid och

något senare såg dagen, det af fältmarskalken grefve Erik Dahlberg grundlagda och till en stor del egenhändigt ritade praktverket *Suecia Antiqua et Hodierna*, med sin samling utsikter af svenska städer, slott, kyrkor och herresäten, med omsorg stuckna i koppar af franska och inkallade nederländska gravörer.

Med den lifliga verksamheten hemma och i krig, med framgångarna och vanan att finna utvägar följde en själfkänsla, som stundom stegrades till öfvermod, för hvilken intet syntes omöjligt, en viss fatalistisk förtröstan på en lycklig utgång, hvilken å ena sidan yttrar sig som gudsfruktan och pliktkänsla, å den andra som öfverdåd och lättsinne och som efterlämnat djupa spår i nationalkaraktären. Beröringen med det öfriga Europa hade ej heller varit utan sina följder. En ström af nya idéer men också af nya människor, af nytt kapital brusade in öfver det gamla sagolandet i norden. Rikedomar förvärfvades lätt, och de svenska stormännen ägde furstliga inkomster. Härmed följde stegrade anspråk på lifvet och dyrbara lefnadsvanor. En fransk ambassadör i början af 1600-talet berömmer svenskarne för deras enkelhet i seder: »en svensk storman lefver som en fransk småborgare.» — Kring århundradets midt ha förhållandena ändrats: »knappast finner man annorstädes i Europa större lyx än i Sverige.»

Dessa förhållanden blefvo fruktbärande för konstodlingen. Visserligen var denna ej af någon finare karaktär; konstkännare och samlare i ordets egentliga mening funnos ej — det är i detta afseende utan tvifvel en stor skillnad mellan en Mazarin och en Axel Oxenstierna, en Colbert och en M. G. de la Gardie —, men man älskade att bo präktigt och rymligt, de stora salarna och gemaken utstyrdes med ett dyrbart bohag, på väggarna upphängdes färgrika brysseltapeter men också gyllenläder och framför allt familjekonterfejen. Det är emellertid betecknande för uppfattningen, att dessa senare räknades till »ringare sirat». Byggnadskonsten, konstslöjden och måleriet drogo fördel af denna smak, och det är först nu man kan tala om en svensk konstriktning, det är först nu som konsten blir naturaliserad i Sverige. — En ytterst liflig verksamhet råder några årtionden framåt. Ensamt Dahlbergs Suecia upptager omkring 100 nybyggnader, mer eller mindre monumentala och omgifna af trädgårdar, djurgårdar eller s. k. sjögårdar. Nya kyrkor byggdes eller gamla utvidgades, ståtliga grafkor restes, och det inre pryddes med predikstolar, altaren, orgelverk, epitafier, vapensköldar och andra föremål. Biskoparne uppmanade prästerskapet att påverka sina församlingsbor och särskildt kyrkornas patroni att verka för dessas prydande. Och deras uppmaningar buro riklig frukt. Ett otroligt antal kyrkliga prydnadsföremål tillkommo under denna tid, som i offervillighet för religiösa ändamål täflar med den senare medeltiden.

Väsentligen är det högadeln, som uppbär denna rörelse. Det kungliga husets fåtaliga medlemmar taga visserligen del i densamma, men de intaga ej samma

dominerande plats som under en tidigare period. Regenterna af pfalziska huset äga ej samma mångsidighet i begåfning, samma breda anläggning som sina företrädare, Vasarne. De äro mera specialister med utpräglade anlag i en viss riktning, krigarens eller statshushållarens.

Under Karl X Gustafs korta och oroliga regering (1654—60) medhunnos inga större byggnadsföretag. Han grundlade dock som prins det yngre slottet Borgholm på Öland samt domkyrkan i Kalmar, och han lät uppgöra en plan för ombyggnad af Stockholms slott. Från Karl XI:s tid (1660—97) härstamma åtskilliga kyrkobyggnader i Stockholm, Kalmar, Karlskrona, hvarjämte det största af alla svenska byggnadsföretag, nybyggnaden af Stockholms slott, sattes i verket under hans regering. Karl XII (1697—1718) följde, så länge omständigheterna det medgåfvo, med intresse slottsbyggnadsarbetets fortgång och aflät ännu från Bender skrifvelser i detta ämne.

Den centrala personligheten är dock den myndiga änkedrottningen Hedvig Eleonora, »riksänkedrottningen», som hon kallades, Karl X Gustafs gemål. Född prinsessa af Holstein-Gottorp och dotter till hertig Fredrik III, hade hon från hemmet medfört håg och intresse för konsten och dess utöfvare, och under en lång lifstid — hon var född 1636, förmäldes 1654, blef änka 1660 och dog 1715 — hann hon planlägga och genomföra mycket. Någon rikare begåfvad eller älskvärd personlighet tyckes hon knappast hafva varit, men hon var en praktiskt duglig, viljefast, ordningsfull, myndig gammal dam. Hennes plats i den svenska konstodlingens historia är vida mera betydelsefull än den, som intogs af hennes lysande företrädarinna, drottning Kristina. Kring Hedvig Eleonora och i hennes tjänst uppväxa generationer af konstnärer, den äldre och yngre *Tessin*, skulptörerna *Millich*, *Carove*, *Precht*, målarne *Ehrenstrahl*, *Sylvius*, *v. Krafft* m. fl. Hon nybyggde Drottningholm och Strömsholm, hon lät om- och tillbygga Gripsholm, Jakobsdal (senare Ulriksdal) och Vadstena. Slotten försågos med en solid och delvis dyrbar inredning, och på Gripsholm bildades en porträttsamling, hufvudsakligen omfattande riksänkedrottningens talrika släktingar af Holstein-Gottorpska huset och med detta befryndade tyska furstliga familjer. Denna samling bildar kärnan i svenska statens ännu på Gripsholm förvarade porträttsamling, en af de största i världen.

En motsvarande och lika liflig verksamhet utöfvades af den svenska högadelns medlemmar. Under de långvariga förmyndarregeringarna, Kristinas (1632—44) och Karl XI:s (1660—72), hade adeln vuxit i anseende och betydenhet; den hade satt sig i besittning af en stor del af rikets ämbeten, civila och militära, samt af dess jord, och många af dess ledamöter ägde verkligt furstliga inkomster.

Bland de mest betydande byggherrarne märkas riksamiralen Karl Gustaf Wrangel, grundläggaren af Skokloster, och rikskansleren Magnus Gabriel De la Gar-

die, hvars byggnadsifver erinrar om konung Johan III:s, från hvilken han härstammade genom sin farmor. Han uppförde eller ombyggde bland annat Karlberg och Venngarn i Uppland, Kägleholm i Närke, Höjentorp och Läckö i Västergötland, förutom en mängd större och smärre gårdar och kyrkor. Gustaf Soop lät uppbygga Mälsåker i Södermanland och Askersunds kyrka i Närke. De tre bröderna Gyllenstierna, Konrad, Kristoffer och Karl, läto uppföra Nynäs och Eriksberg i Södermanland samt Steninge i Uppland. Äfven i städerna rådde en liflig verksamhet, särskildt i Stockholm, där en mängd nya palats nu tillkommo.

Denna blomstringsperiod blef dock ej långvarig. Mot adelsväldet uppkom en reaktion från de ofrälse ståndens sida. Redan under Karl X Gustafs tid tog denna sitt uttryck i ett vid riksdagen 1655 fattadt principiellt beslut om en indragning af kronans till högadeln förlänta gods. Under sonens och efterträdarens, Karl XI:s, regering upptages frågan ånyo vid flera tillfällen, reduktionsbesluten genomdrifvas ändtligen vid 1680 och 1682 års riksdagar, i sammanhang hvarmed konungen förklaras enväldig. Reduktionen genomföres med stor hårdhändthet under de följande årtiondena, och härigenom brytes i grund högadelns politiska och ekonomiska öfvervikt. Detta inverkar i sin mån på den hittills lifliga konstverksamheten. De stort anlagda byggena afstanna och lämnas till en del ofullbordade.

Ännu befinna sig dock statens finanser i godt skick, men efter Karl XII:s tillträde till regeringen invecklas Sverige i dessa ödesdigra krig, som väckte världens häpnad men efter hand utarmade landet. Med 1707 afstannar för en längre tid den karolinska tidens sista och förnämsta byggnadsföretag, uppförandet af Stockholms slott — byggnadsbidragen inflyta ej längre. Två år senare följer Poltavaslaget, där, såsom det heter i ett gammalt kväde, »lyckan böd god natt och sig från Sverige vände». År 1718 slöt Karl XII sin äfventyrliga och underbara bana. Sverige måste uppgifva en stor del af sina Östersjöländer och hade, utarmadt på folk och penningar, förlorat sin ställning som en af Europas stormakter.

* * *

Landet återvann likväl snart nog krafter under ett förändradt, nu nästan republikanskt statsskick, frihetstiden, och en förståndig regering, hvars ledande personlighet i nära tjugu år var den kloke statsmannen Arvid Bernhard Horn. Under en långvarig fred uppblomstrade ånyo näringslifvet, fabriker grundlades, och stor omsorg ägnades å alla håll åt den inre odlingens förkofran. Redan år 1728 kunde slottsbygget åter upptagas. Ur kretsen af de män, som där voro sysselsatta — till en del inkallade utlänningar, särskildt fransmän —, framgick 1735 den svenska konstakademien, som till en början afsåg att utbilda för slottsbygg-

nadsföretaget nödiga konstnärliga och konstindustriella krafter. En svensk vitterhet utbildas, och vetenskapen firar genom män som Linné m. fl. stora triumfer.

Den konstriktning, som nu tager ledningen, är i Sverige liksom annorstädes den franska. Frihetstiden i Sverige motsvarar Louis XV-perioden i Frankrike, och rokokon är den härskande stilriktningen.

Hos konung Karl XII:s närmaste efterträdare, hans syster drottning Ulrika Eleonora († 1741) och hennes gemål, konung Fredrik I, landtgrefve af Hessen († 1751), finna vi ej några konstnärliga intressen. Lyckligare är det i detta afseende under den följande tiden. Drottning Lovisa Ulrika, en syster till Fredrik den store af Preussen, var en liflig och begåfvad dam i 1700-talets stil, bland hvars många intressen, vittra, vetenskapliga, äfven de konstnärliga intogo en bred plats. De gingo i arf på hennes son, den snillrike Gustaf III, upplysningsperiodens och den nyklassiska konstens representant på den svenska tronen. Af de fredliga värfvens män omhuldades äfven konsten, hvarvid slottsbyggnadsföretaget spelar en viktig roll. Genom konungaparets inköp af de betydande tessinska samlingarna — till en del härstammande från 1600-talet — af taflor, handteckningar, gravyrer m. m. lägges grunden till det svenska museiväsendet. Konstsamlingar börja bildas af enskilda, och konstsinnet sprider sig äfven i bredare och djupare samhällslager. Det är ej längre de stora palatsens tid, men det är perioden för de små hemtrefliga, prydligt inrättade och möblerade privathusen i städerna och de bekväma herrgårdarna på landet. Det är de täcka rumsinredningarnas tid. Den borgerliga byggnadskonsten är betydande, och porträtteringens konst är allmänt uppburen. Men framför allt är det konstslöjdens gyllene tid. Möbelsnickeriet, guldsmedskonsten, fajanstillverkningen blomstra och frambringa en mängd behagliga föremål. Utan några skarpa afbrott glider denna period, rokokostilens skede, öfver i den följande nyklassicismen med dess hänförelse för antiken och för naturen. »Suivre la nature selon les principes des anciens» blef, såsom den store Sergel formulerade satsen, hädanefter den ledande tanken. Fullbordandet af Stockholms slott, 1754, betecknar i stort sedt afslutningen af den äldre, från renässansen utgående konstriktningen.

KONSTNÄRERNA. Man hade under den äldre tiden vid offentliga och enskilda byggnadsarbeten, såsom framgår af redogörelsen för förhållandena under Vasatiden, begagnat sig af tillfälliga biträden, af inkallade främlingar, som aflöste hvarandra utan samband sinsemellan och som följaktligen ej utbildade någon tradition. I den mån de administrativa förhållandena ordnades och centraliserades under Gustaf II Adolf och Kristinas förmyndarregering, insågs behofvet af reda och sammanhang äfven på detta område, och från och med slutet af 1630-talet tillsattes hvad man kunde kalla en riksarkitekt. Äfven nu är det en främling, som antages, fransmannen *Simon de la Vallée* († 1642), och en främling som ej efterlämnat

många spår af sin verksamhet, men grunden till en organisation af äfven denna sida af statstjänsten är lagd och en möjlighet gifven för vidare utveckling.

I Sverige omnämnes han första gången 1637, dessförinnan tyckes han hafva företagit vidsträckta resor; han hade i Frankrike tjänat hos konung Ludvig XIII, senare i Holland hos prinsen af Oranien, arfståthållaren Fredrik Vilhelm. I Sverige hade han till en början anställning hos Lennart Torstensson, och i mars 1639 utnämndes han till »Kongl. Majestäts Architecteur». Enligt instruktionen voro hans åligganden såsom sådan både omfattande och olikartade, men någon lifligare verksamhet kom han ej att utöfva. Hans mest betydande arbete var uppgörandet af ritningar och planer till Riddarhuset i Stockholm. Ritningarna finnas ännu i behåll i Riddarhusets arkiv, men byggnaden blef ej utförd efter dem. Redan 1642 blef han i ett nattligt slagsmål nedstucken på Stockholms Stortorg.

Simon de la Vallée efterlämnade en son och lärjunge, *Jean de la Vallée* (1620—1696), som vid faderns frånfälle var tjugutvå år gammal. Född år 1620, hade han förmodligen samtidigt med fadern, d. v. s. såsom en sexton- eller sjuttonårig yngling, inkommit till Sverige, med hvars språk och öfriga förhållanden han varit fullt förtrogen. Sin första konstnärliga daning har han säkerligen erhållit genom fadern. Han anställdes tidigt vid byggnadsarbeten och fick 1646 ett resestipendium på 300 daler i tre år för att i utlandet studera »architectonica». Efter hemkomsten utnämndes han till riksarkitekt, 1651, och öfverhopades med uppdrag af regeringen och af enskilda. Hans verksamhet sammanfaller med perioden för den lifligaste byggnadsifvern. För konungen utförde han planer till ombyggnad och utvidgning af Stockholms gamla slott, han arbetade för stadens myndigheter, Katarina kyrka och Hedvig Eleonora kyrka i Stockholm — båda centralkyrkor — äro hans verk, och han fullbordade det af fadern påbörjade Riddarhuset. Han biträdde rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie i dennes mångfaldiga byggnadsföretag vid Karlberg, Venngarn och annorstädes samt arbetade för flera andra af tidens stormän, Karl Gustaf Wrangel, Gustaf Bonde m fl. Till sin konstnärliga karaktär är han en målsman för den nu i Sverige framträdande klassiska senrenässansen i Palladios anda, starkt påverkad af de holländska förebilderna. Hans byggnader utmärka sig genom de rikt utbildade vattentaken, genom förkärleken för genomgående kolonner och pilastrar och en omväxlande fönsterarkitektur, men de lida i allmänhet af en viss tyngd och undersätsighet i proportionerna, med låga våningar och fönstren ända upp i takkanten. *Jean de la Vallée* var en bildad man, och han efterlämnade ett bibliotek af värderik art — arbeten af Alberti, Serlio och Vignola funnos där —, men han synes hafva varit af ett underligt och oroligt sinnelag, som lätt stötte sig med folk, en mångfrestande natur, som jämte sin arkitektoniska verksamhet äfven är värdshusägare och fabrikant af kastorhattar. Man tycker sig nästan höra en nervös

och öfveransträngd nutidsmänniska klaga, när den jäktade konstnären ursäktar sig med att man måste hafva tid och sinnesro för att kunna utföra ett godt arbete — detta med afseende på ritningarna till Riddarhuset, hvilka först efter förnyade och skarpa påminnelser blefvo färdiga. År 1671 utnämndes han till ekonomiborgmästare i Stockholm samt till preses i Ämbets- och byggnadskollegiet. Han dog i fattigdom 1696 vid sjuttiosex års ålder.

Hans lyckligare medtäflare och öfverman är *Nikodemus Tessin* (1615—1681), den äldre bäraren af detta i Sveriges odlingshistoria så betydelsefulla namn. Född i Stralsund 1615, inkom han till Sverige 1639 och uppträder här först i rikskansleren Axel Oxenstiernas tjänst. Han synes vid denna tid ännu hafva omfattat den äldre riktningen inom byggnadskonsten, den nordgermanska renässansen med dess blandning af tegel och huggen sten som material, dess rikt utsirade gaflar och höga vattentak. År 1646 erhöll han kunglig fullmakt såsom »Architecteur och byggmästare», 1651 företog han en studieresa genom Tyskland till Italien och sannolikt på återresan genom Frankrike och Holland. Redan 1653 befann han sig åter i Sverige, och här börjar nu en period af den mest storartade verksamhet. För Karl X Gustaf utarbetade han planer till Borgholms slott och Kalmar domkyrka. Efter hans ritningar och under hans medverkan utfördes ett stort antal slott och herresäten på landet samt palats i Stockholm; så Skokloster och Wrangelska palatset i hufvudstaden för K. G. Wrangel, Mälsåker för Gustaf Soop, Eriksberg för Kr. Gyllenstierna jämte många andra. Hans förnämsta gynnarinna var dock riksänkedrottningen Hedvig Eleonora, för hvilken han utförde sitt mest betydande verk, Drottningholms slott, samt dessutom Strömsholm och till en del äfven Jakobsdal (Ulriksdal). I alla dessa efter hans hemkomst från Italien utförda byggnader sluter sig Tessin till den palladianska senrenässansen. Med en rik och omväxlande uppfinningsförmåga förenar han ett utprägladt sinne för proportioner, hvarigenom han åt sina arkitektoniska skapelser förlänar ett drag af anslående förnämhet. Grundplaner och fasadbehandling bära prägeln af rikedom och öfverskådlighet. Risaliter med genomgående pilastrar på höga socklar, sirliga konsolgesimser och takfriser samt rikt profilerade tak använder han gärna. Framför allt är Tessin en mästare i anordnandet af ståtliga trapphus och förhallar. I många afseenden kan han sammanställas med sin samtida i Frankrike, den äldre Mansart. Hans smak, hans flit och duglighet erkändes från alla håll, och han stod högt i sin drottnings gunst. Af henne utnämndes han till kammarherre, af konungen hugnades han med adelskap. Han dog 1681.

Hans verksamhet fortsattes på ett glänsande sätt af hans son, *Nikodemus Tessin d. y.* (1654—1728). Född i Nyköping 1654, erhöll han en omsorgsfull uppfostran både i konstnärligt och humanistiskt afseende. Efter studier vid universitetet i Uppsala anträdde han redan 1673, vid nitton års ålder, sin första färd till utlandet,

hvarunder han besökte Tyskland, Italien, Frankrike och England. En mängd ritningar och anteckningar från denna hans åttaåriga studietid i utlandet äro ännu i behåll och vittna om det intresse, den flit och det omdöme, hvarmed han sökte sätta sig in i alla sidor af sitt ämne. Som hufvudsak gäller, att han för ytterarkitekturen företrädesvis hämtat sina mönster från den italienska konsten, särskildt den romerska högrenässansen i alla dess skiftningar från Bramante fram till Bernini samt dennes och Tessins egna samtida. För den inre dekorationen har han däremot i regeln hållit sig till den franska konsten, sådan den framträder i Versailles och andra samtida byggnader. En andra studieresa företog han 1687—88. Efter faderns död utnämndes Tessin till dennes efterträdare och erhöll af konung Karl XI det ärofulla uppdraget att utföra planerna till Stockholms nya slott, där han var verksam från 1688 och ända till sin död, utan att dock få se det stora verket fullbordadt. På grund af missgynnande yttre omständigheter blef det ej den yngre Tessin förunnadt att utöfva en så rik arkitektonisk verksamhet som fadern. Såsom konstnär var han en lärdare, mera eklektisk natur än denne. Hans eget hus, sedermera öfverståthållarhuset i Stockholm, det för Karl Gyllenstierna uppförda Steninge äro jämte kyrkorna i Kungsör och Karlskrona hans mest betydande arbeten. Sedan han 1697 blifvit utnämnd till »öfverintendent öfver H. K. M:ts hus, slott, trädgårdar, möbler m. m.» och 1699 upphöjd i friherrligt stånd, drogs han efter hand mer och mer in på det administrativa och politiska området. Han blef hofmarskalk, riksråd, grefve, universitetskansler och intog slutligen den höga rangplatsen af riksmarskalk. I rådskammaren var han en af sin olycklige konungs, Karl XII:s, trognaste anhängare. Hans verksamhet som konstnär blef i följd af allt detta och af de svåra tiderna hämmad. Dock hade han den glädjen att på sin höga ålderdom se slottsbyggnadsarbetet återupptaget (1728). Den yngre Tessin var en fullkomlig »grand seigneur», en allvarlig, grundligt bildad man, skicklig jämväl att föra pennan, högt ansedd och uppmärksammad af sin egen samtid såväl i Sverige som i utlandet. Bland hans konstnärliga kvarlåtenskap finnas ritningar till Kristiansborgs slott i Köpenhamn, beställda af konung Kristian V i Danmark, till en anordning af gården i Louvre-palatset samt af en Pavillon d'Apollon vid Versailles, till en kyrka i Petersburg samt till en utvidgning af slottet Lützelburg (Charlottenburg) vid Berlin m. m. Intet af dessa förslag kom dock till utförande, ehuru gillade af vederbörande. Tessin dog 1728.

Till hans närmaste samtida hörde *Abraham Svansköld*, hans äldre styfbroder, son af hans moder i första giftet. Svansköld biträdde vid åtskilliga af styffaderns byggnadsföretag, bland annat Kalmar domkyrka. En annan med både Tessinerna och de la Vallée samarbetande konstnär var *Mattias Spihler*, stadsarkitekt i Stockholm († 1691), gift med de la Vallées dotter Margareta. Hans namn är förenadt med byggandet af Katarina kyrka, af Sjö och Salsta. Samtida med

dessa är slutligen *Erik Dahlberg* († 1703), den snillrike härföraren, ledaren af det berömda tåget öfver Bälten. Hufvudsakligen har han gjort sig känd som fästningsbyggare, men äfven andra byggnadsarbeten, t. ex. hans eget grafkor vid Turinge kyrka i Södermanland, äro utförda efter hans planer och ritningar. Framför allt är dock hans namn förbundet med det ofvan omnämnda, allmänt kända praktverket Suecia antiqua et hodierna, en hufvudkälla för kännedomen om svensk byggnadskonst under det karolinska tidehvarfvet. Erik Dahlberg dog som grefve, fältmarskalk och generalguvernör i Riga år 1703. Samtidigt med dessa verkade som trädgårdsarkitekt *Johan Horleman*, utbildad i Holland och Frankrike samt under påverkan af Tessin d. y. och dennes förebild Lenôtre.

* * *

Under Karl XII:s olycksår inträder en period af stillastående. Såsom slotts- och stadsarkitekt arbetade under dessa år Tessins lärjunge *Göran Josua Törnqvist*, adlad *Adelcrantz* (1668—1739). Han fullbordade eller ombyggde Katarina, Hedvig Eleonora och Jakobs kyrkor, alla i Stockholm. Ledare för det år 1728 återupptagna slottsbygget i Stockholm blef grefve *Karl Gustaf Tessin* (1695—1771), hvars verksamhet på det utöfvande konstnärliga området dock inskränker sig till den bildade dilettantens, medan han som samlare och konstförståndig mecenat utöfvade en högst betydelsefull verksamhet. Såsom fadern, Nikodemus Tessin d. y., drogs han snart in på det politiska området och var till och med regeringens chef såsom kanslipresident under perioden 1747—1752. — Den egentlige fortsättaren af Nikodemus Tessins verksamhet blef *Karl Hårleman* (1700—1753), en son af den ofvannämnde trädgårdsarkitekten och lärjunge af Göran Josua Adelcrantz. Under hans ledning närmade sig slottsbygget alltmer sin fullbordan, men äfven en stor mängd andra byggnader förskrifva sig från honom. I dessa framstår han, hvad ytterarkitekturen beträffar, såsom anhängare af en tämligen nykter fransk palladiansk riktning. I fråga om den inre dekorationen sluter han sig däremot till den franska rokokostilen, hvars främste representant han är i Sverige. Hans verksamhet i detta afseende var högst betydelsefull för utbildningen af dekorationskonsten och konstslöjden. Han biträddes i detta afseende af hofintendenten *Johan Erik Rehn* (1717—1793), en inflytelserik personlighet på den svenska konstens och konstslöjdens område, en bredt anlagd natur, verksam såsom arkitekt, tecknare, ornamentist och kopparstickare. Hårlemans efterföljare och medarbetare vid Stockholms slottsbyggnad var grefve *Karl Johan Cronstedt* (1709—1779), en mer vetenskapligt och praktiskt än egentligen konstnärligt anlagd man. Under hans tid (1754) blef slottet färdigt i beboeligt skick; själf öfvergick han 1767 till den högre administrationen. Dessförinnan hade han som öfverinten-

dent och chef för Sveriges byggnadsväsen efterträdts af *Karl Fredrik Adelcrantz* (1716—1796) son till Göran Josua Adelcrantz, en rikt begåfvad, fint bildad, verksam och ädel personlighet, under hvilken den nyklassiska riktningen, Gustaf III:s stil, höll sitt intåg i Sveriges konsthistoria med sådana verk som Adolf Fredriks kyrka (1768—74) och det äldre kungliga operahuset i Stockholm (1774—1782).

Af öfriga under perioden verksamma konstnärer kunna nämnas bröderna *Carlberg*, *Johan Eberhard* (1683—1773) och *Bengt Vilhelm* (1696—1778), båda fortifikationsofficerare, båda stadsarkitekter, den förre i Stockholm (1727 efter G. J. Adelcrantz), den senare i Göteborg. En betydelsefull verksamhet, både praktisk och teoretisk, utöfvades af fortifikationsofficeren *Karl Wijnbladh* (1705—1768), som utgifvit (från 1755) flera samlingar ritningar till boningshus, stuckna i koppar och försedda med förklarande text. Han har direkt och indirekt utöfvat ett kraftigt inflytande på privatbyggnadskonsten, särskildt i landsorten och de smärre städerna. Hufvudvikten är lagd på inredning och gruppering af rummen, medan fasadbildningen är enformig med oftast rusticerade bottenvåningar, frontispiser och mansardtak efter franska mönster.

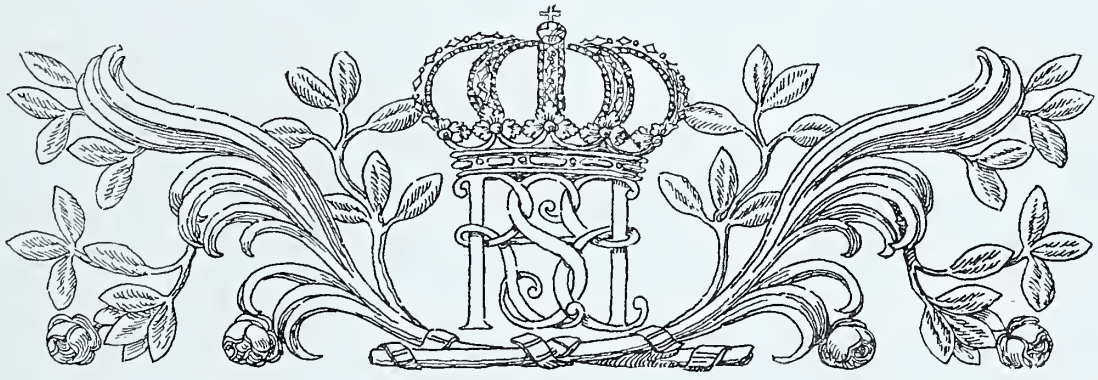

Bild 89. *Hedvig Eleonoras monogram.*

2. Konstens allmänna skaplynne.

Under den närmast föregående tiden, 1600-talets förra hälft, hade de arkitektoniska förebilderna, liksom de utöfvande krafterna hämtats hufvudsakligen från Nederländerna, till någon del också från Tyskland. Den ofvannämnde *Simon de la Vallée* var visserligen född fransman, men till Sverige kom han närmast från Holland. Hans efterträdare vid riddarhusbygget, mäster *Henrik Wilhelm*, var af tysk härkomst och egentligen bildhuggare; denne följdes af holländaren *Joest Vingboons*, som lämnade Sverige 1656. Efter hand bildas emellertid en stam af inhemska konstutöfvare. Genombrottet af en ny smakriktning står säkerligen närmast i sammanhang med de studieresor, som med understöd af allmänna medel företogos af *Jean de la Vallée* (1646—49) och *Nikodemus Tessin d. ä.* (1651—53), hvarunder direkt bekantskap gjordes med den italienska byggnadskonsten.

Det är den klassiska senrenässansen, som härmed håller sitt inträde i den svenska konsten. Till en början skönjas ännu inflytelser från Holland, särskildt i *Jean de la Vallées* arbeten. Riddarhuset erinrar således starkt om den holländska renässansen, sådan denna framträder i Trippenhuijs i Amsterdam och i Moritzhuijs i Haag men äfven i de nederländska arkitekturböckerna, som ju i sin ordning voro grundade på italienska förebilder, särskildt Scamozzi och Palladio; men man gjorde också direkt bekantskap med italienarne. I *de la Vallées* boksamling funnos arbeten af Alberti, Serlio och Vignola. Den yngre *Tessin* visar en stor kännedom om den arkitektoniska litteraturen, hvartill han säkert lagt grunden i fädernehemmet. I »ingeniören» *Henrik Anundssons* bref (6 febr. 1657) till fältmarskalken K. G. Wrangel angående skoklosterbygget talas om den »französiska architecturboken». (Du Cerceau? Lemuet?) Man stod således i ständig beröring med den stora konsten i utlandet. Under den egentliga karolinska tiden blir den italienska konsten den mönstergifvande för gestaltningen af byggnadernas yttre, för det inre söker man sina förebilder i Frankrike.

Den italienske diplomaten grefve Lorenzo Magalotti säger visserligen i sin resebeskrifning 1674, att de nyuppförda byggnaderna (i Stockholm) »icke röja den goda italienska smaken», och anger skälen härtill. »Men med allt detta», fortsätter

han, »skall den, som kommer till Stockholm, där finna byggnader, som icke allenast sakna motstycken i Tyskland utan äfven i Frankrike och, jag tillåter mig att säga det, i hvarje annat land i Europa med undantag af Italien. Icke med afseende på antalet, icke heller till omfånget, men i arkitekturens regelbundenhet, i hvilket afseende de mera än annorstädes närma sig det italienska byggnadssättet och i följd däraf antiken.» — Detta uttalande af den fint bildade främlingen, som under de närmast föregående åren besökt nästan alla Europas länder, låter nästan som ett loftal öfver *Nikodemus Tessin d. ä:s* och *Jean de la Vallées* konst, och i hvarje fall gifver det en tydlig bekräftelse på det italienska inflytande, som här gjort sig gällande. — Den italienska såväl som den franska klassicitetens hufvudfordran var symmetri och regelbundenhet. »Architectura civilis är en af de artigaste sciencer i världen», heter det i *Nikodemus Tessin d. y:s* friherrebref; den är en »science», icke en fri konst. Allt grundar sig på fasta regler, goda förebilder och erkända auktoriteter. Betecknande är därjämte förkärleken för det värdiga och ståtliga, för pompös rymlighet och styf prakt.

Den förnämsta uppgiften för byggnadskonstnären blir herresätet på landet och adelspalatset i staden, därjämte uppföras äfven praktbyggnader, såsom slotten vid Drottningholm och i Stockholm. En liflig verksamhet råder under perioden, och Dahlbergs Suecia upptager, som ofvan nämnts, bortåt ett hundratal nybyggen från denna tid. I Stockholms förstäder, på Norrmalm, Södermalm och Riddarholmen, reste sig de nya adelspalatsen, som gåfvo staden dess prägel. Framför allt var det kring Mälarens eller de mindre insjöarnas leende stränder, i Uppland och Södermanland, som dessa ståtliga herresäten växte upp, omgifna af sina trädgårdar, med den mörka skogsranden längst bort vid horisonten, med de hvita murarna och de höga svarta taken höjande sig öfver sädesfälten och parkernas gröna kronor.

En stor omsorg ägnas åt själfva grundplanens gestaltning. Regelbundenhet och symmetri äro de oeftergifliga fordringarna. Den gamla pittoreska medeltidsborgen med de tillfälliga anordningarna och de sirliga renässansdetaljerna anses nu barbarisk; den unge Tessins yttrande om slottet i Heidelberg är i detta afseende betecknande: »Je länger man es ansieht, desto schlechter kommt es Einem vor.» Delarna grupperas nu i stället symmetriskt å ömse sidor om en midtaxel, de gamla tornen förvandlas till midt- och hörnpaviljonger eller framsprång (risaliter). De enkla höga taken med de därpå framspringande takkuporna och flöjlarna ersättas af rikt utsirade vattentak af olika former, prydda med enkom utarbetade skorstenar eller med vaser och pyramider. Det svenska herresätet utbildas under samma förutsättningar som det franska — t. ex. slottet Vaux-le-Vicomte af Levau eller Maisons-sur-Seine af François Mansart, båda samtida med den äldre Tessin — men ej som imitation af detta utan som en jämnårig samtida. Ur denna

synpunkt är det af intresse att jämföra den under 1500- och 1600-talen utvidgade medeltidsborgen Läckö med en typisk 1600-talsanläggning som t. ex. Salsta (se afbildningen i Dahlbergs Suecia).

Men det är ej blott vid anordningen af själfva hufvudbyggnaden man lägger vikt. Omsorgen utsträckes äfven till omgifningarna. I förening med hufvudbyggnaden stå ofta omfattande terrassanläggningar. Kring dessa grupperas sidobyggnader och uthus för olika ändamål, allt i sträng symmetri. Sammanställningen af dessa figurer synes hafva beredt konstnärer och byggherrar ett särskildt nöje. Det hela omslutes af en ståtlig parkanläggning med alléer och bosquéer och öppna

Bild 90. *Läckö slott, Västergötland.*

utsiktsplatser. Närmast byggningarna anordnas blomsterparterrer, en s. k. »ritning» med buxbomshäckar och blomsterbroderier. Trädgård och park prydas med lusthus, terrasser, balustrader och statyer. Till trädgården slöt sig, när omständigheterna så medgåfvo, en präktig »sjögård» med bryggor och båthus, där de ståtliga båtarna och lustjakterna lågo förtöjda. Härpå finnas talrika exempel i Dahlbergs Suecia, Karlberg, Steninge, Lindholm m. fl.

Byggnadens yttre uppdelas i horisontalriktning genom sockel och takgesims, hvartill ej sällan kommer en konsolkrans, särskildt i de från *Tessin d. ä.* härstammande anläggningarna. Den vertikala indelningen åstadkommes genom kolonner eller pilastrar, som efter palladianskt mönster gå igenom två eller tre våningar. I yngre hus ersättas de medelst lisener. I de härigenom uppkomna vertikala fälten

äro fönstren insatta. Två ordningar öfver hvarandra förekomma däremot i regeln icke, följaktligen ej heller gördelgesimser. Dessa ersättas med horisontalt satta festoner, senare genom upphöjda fyrkantiga fyllningar under fönstren. Uppåt afslutas väggytan genom en lågspetsig frontispis eller en attikaliknande uppsats, motsvarande den äldre tidens prydnadsgaflar.

Karakteristiska för tidehvarfvet äro de rikt profilerade vattentaken, på hvilkas utarbetande stor omsorg nedlägges. Närmast den äldre tidens branta, enkla taktyper komma de något lägre valmtaken med fall åt fyra sidor. En annan variation bilda de s. k. mansardtaken med sina två i trubbig vinkel sammanstötande takfall. De för tiden mest betecknande äro dock de s. k. italienska (?) taken, äfven efter orten för deras förekomst kallade »säteritak», där de två takfallen äro skilda genom en liten lodrät vägg, ofta med insatta småfönster, genom

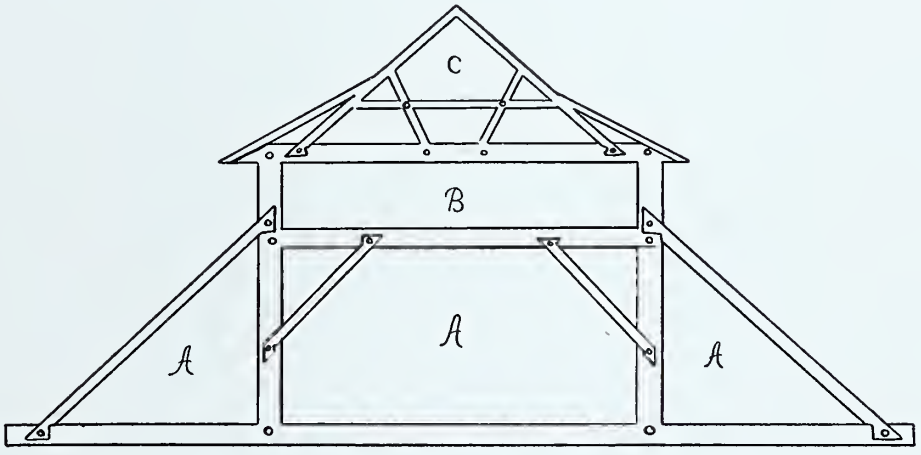

Bild 91. *Takkonstruktion. »Säteritak» efter en teckning från 1600-talet.*

hvilka ljus tillföres den rymliga, för allahanda ändamål använda vinden. Då härtill kommer, att själfva takfallen kunna ha en olika lutning eller profilering, än med räta, än med konkava, än med karnislinier, samt att å andra sidan de olika byggnadspartierna — hufvudbyggnad, flyglar, framsprång — äfven genom takanordningen betecknas såsom självständiga delar, uppkommer en stor rörlighet och liffullhet i linier och uttryck hos denna del af byggnaden. Såsom afslutningar förekomma skorstenar, stundom rikt utsirade, numera i regeln förlagda i takåsen, ej vid takfoten, men äfven vasformer, s. k. »pots-à-feu» och dylikt. Öfver takfoten höja sig slutligen i stället för de forna gafvelkuporna, den lågspetsiga frontespisen med eller utan attikavåning, dekorerad i förra fallet med pilastrar och fönsterarkitektur, i det senare med ett rundt eller ovalt midtfönster, med trofégrupper, vapensköldar eller urtafla.

De antika kolonnordningarna få en vidsträckt användning både som kolonner och pilastrar. I det yttre användas de, särskildt den doriska pilastern, för väggytors indelning och dekoration men äfven för omfattning af portaler och fönster. I det inre brukas de på motsvarande sätt men också såsom verkligen bärande delar, särskildt i de präktiga trapphusen. Här förekomma alla tre ordningarna, den doriska med bas under kolonnerna och triglyffris — däremot ej räfflad — det joniska kapitälet ofta prydt med girlander mellan voluterna och med från dessas ögon nedhängande bladsnören. Den yngre *Tessin* har vid flera tillfällen användt denna kapitälform med omkastade voluter. Det korintiska kapitälet och kompositakapitälet förekomma i omväxlande men dock i allmänhet ganska regelbundna former. Någon gång finner man, i stället för kolonner, hermer; så på västfasaden af Stockholms slott.

En stor vikt lägges vid fönsterarkitekturen. De hvälfda fönstren förekomma i den profana arkitekturen mycket sällan, och då i bottenvåningarna. Däremot äro de inom den kyrkliga arkitekturen en regel och bevisa med hvilken seghet traditionen här bibehåller sig, en analogi till förhållandet på det språkliga området eller i fråga om de kyrkliga paramenta. Den vanliga fönsterformen är fortfarande den rektangulära, ehuru för mellanvåningar, mezzaniner och entresoler den kvadratiska eller runda formen förekommer, undantagsvis äfven den liggande ovalen. Stundom, särskildt i Tessinernas byggnader, äro dessa »œils de bœuf» efter italienskt mönster direkt förbundna med de stora fönstren. Såsom fönsterinfattning förekomma i särskilda fall och å dyrbart utstyrda byggnader pilasterställningar med eller utan krön, tresidiga lågspetsiga eller små segmentgaflar, stundom också med dekorerade understycken, hvilket dock måste anses som ett från föregående period bibehållet drag. Vanligen omgifvas dock fönstren af en profilerad ram med eller utan gesimsöfverstycke, som i förra fallet hvilar på konsoler; ofta är ramen försedd med rätvinkliga utsprång i hörnen, ett slags hörnförstärkningar, af olika profilering, som afsätta sig mot väggytan. Men fönstren sakna också, och ej sällan, hvarje infattning.

En ståtlig, ofta dubbelarmad fritrappa förenad med en terrassanläggning (Mälsåker, Salsta) leder ofta upp till portalen. Denna antager i den tessinska skolan vanligen en enklare, regelbunden form, infattad af kolonner och pilastrar, som uppbära ett regelbundet entablement med kraftig gesims och däröfver stundom ett tresidigt eller segmentformigt gafvelkrön, upptaget af en eller två vapensköldar. Härjämte fortlefva dock, i synnerhet för enklare och smärre hus, de från den förra perioden härstammande barockportalerna med sin yfviga ornamentik och sina klufna eller brutna gaflar.

Från den stora fritrappan med sina trappräcken af smidesjärn eller sin prydliga balustrad af sten eller trä träda vi in i den rymliga förhallen, från

hvilken dörrar leda in till nedre våningens rum, medan en trappa, monumental, stundom dubbelarmad, för upp till de öfre våningarna. Rummen äro i regeln anordnade i tvenne parallella räckor, afbrutna af en större sal med fönster åt två sidor eller ett galleri i midten. Vid dess ändar ligga kabinett och innanför dessa i byggnadens yttersta hörn alkover eller sängkamrar, ofta mycket präktigt inredda. Dörrarna äro under periodens första del vanligen enkla med två rader af små fyllningar bredvid hvarandra. Mot århundradets slut komma dock

Bild 92. *Trapphus, Årsta, Södertörn.*

dubbeldörrar »à deux battants» i allmännare bruk. I stället för af kolonner eller pilastrar omgifvas de vanligen — och under periodens slut nästan som regel — af ett rikt profileradt ramverk, som jämväl omfattar ett å väggfältet ofvan dörren anbragt dörrstycke, »dessus-de-porte».

Prydliga kaminer med arkitektonisk anordning, i regeln af huggen sten, stundom prydda med rikt bildverk, resa sig på gemakens sidoväggar. Så småningom öfvergifves dock den strängt arkitektoniska hållningen; den rymliga eldstadsöppningen omgifves af ramverk (jfr bild 100) liknande det, som förekommer

å dörrarna. Ofvan detta vidtager ett öfre parti med ornamental omgifning af löfverk o. dyl., hvars midtfält upptages af en målning, en byst eller en relief, en vapensköld, monogram eller annan ornamental framställning. Eldstadsöppningen tillslutes med en eldskärm af metall eller oftast af trä, målad i samma mönster som motsvarande panel.

Låga, målade fotpaneler ersätta nu en äldre tids höga panelverk, och där ej väggarna erhållit en arkitektonisk indelning genom kolonner eller pilastrar, klädas de med hautelisseväfnader, vanligen af flamskt ursprung, s. k. skogstapeter, »verdurer», eller med gyllenläder i kraftiga mönster, något hvarpå stormaktstidens Sverige varit synnerligen rikt. I handlingar från tiden omtalas för öfrigt flera olika slags väggbeklädnader.

I förstugor och i de stora salarna användes liksom under föregående tid ofta stengolf af marmor i olika färger, inlagda i rutor eller i meanderlika mönster; »stensalen» är ett rum, som därför ofta omtalas. För öfrigt förekomma äfven s. k. parkettgolf af trä jämte de enkla, af vanliga plankor lagda golfven.

En stor omsorg och mycken kostnad nedlades på innantaken. Det från äldre tider härstammande bjälktaket med synliga bjälkar förekommer visserligen stundom men vanligen i oansenligare rum eller i gammaldags inredda byggnader. Det för tiden karakteristiska är gips- eller stucktaket, där ett midtfält af oval, åttkantig, rund form omgifves af radierande sidofält. Fälten fyllas med målningar eller emblem och omgifvas af eklöfs- eller lagerkransar, allt i tjock, fyllig relief. En kraftig kälning och nedanför denna en konsolgesims förmedlar ej sällan öfvergången från väggar till tak. Dessa gipstak äro de för tiden egentligen typiska, de efter hvilka utvecklingen sträfvar. I verkligheten ersättas de emellertid ofta med surrogat, i det att samma mönster framställes i grisaillemålning på röd, gul, grön botten, på duk eller brädpanel. Sådana tak förekomma ännu i stort antal ej blott på slott och herresäten utan äfven i kyrkor, hvilkas hvalf erhållit en motsvarande dekoration.

Ornamentiken utmärker sig genom samma förståndsmässighet och beräkning som arkitekturen i sin helhet. Äfven här råda regelmässighet, lagenlighet, underordnande under helheten, pomp och ståt, yfviga former. Men härtill kommer också fordran på ett så att säga andligt innehåll. Ornamentet är ej längre en glad lek, en sirat hvarmed omsorgen och det goda lynnet omgifvit de allvarligare konstruktiva delarna. Det skall ha något att säga, att lära. Det blir sålunda af en stark symbolisk och emblematisk hållning, och ehuru ornamentsförrådet delvis är gemensamt med den föregående tidens, så användes det dock i en annan mening och efter ett strängare urval. Eklöfvet, lagern, palmen förekomma med tydliga hänsyftningar på förtjänstfull verksamhet, på seger och segerns lön. Vapenformer och monogram med inbundna bokstäfver syfta på byggherrens personlighet, krigsrust-

ningar och troféer tala om vapenbragder. I medaljonger anbringas sinnebilder med förklarande inskrifter. I de stora takfälten om möjligt allegoriska undervisande målningar. Af intresse är att höra *David Klöcker-Ehrenstrahls* (1629—1698), den store porträtt- och allegorimålarens utläggning: »Wann iemand eine kunstreiche schöne Schilderey einem klugen und wohlersonnenem Rätzel vergliche, derselbe würde gar nicht irren. Ein ieglicher der ein Rätzel höret oder lieset, mercket zwar alsobald die nachdenckliche Reden, und desselben scharffsinnige Erfindung, alleine solches alsofort zu errathen, stehet nicht bey einem iedweden, vielweniger, dass man so gleich alles, was unter dem selben verborgen lieget entdecken solte. Wer mit Verstand eine schöne Schilderey anschauet, der mercket eben auch zur Stunde eine scharfsinnige Erfindung, ein spiriteuses Wesen, allerley fremde Gedancken, und siehet wohl, dass die todte und geschilderte Figuren etwas lebendiges gar starck und eigendlich vorstellen, alleine er weiss nicht alsofort alles zu erklären noch allemahl zu sagen, was dieselbe seyn soll, vielweniger kan er alles, was der sinnreiche Erfinder in derselben zugleich vorstellen wollen, beobachten.»

De enskilda elementen i denna ornamentik äro i hufvudsak hämtade från antiken men ombildade i tidens stil och af en yfvigare och tyngre hållning. Här hafva italienare, såsom *Pietro da Cortona*, men i synnerhet fransmän, såsom *Lebrun*, *Lepautre* och senare *Bérain*, inverkat. Såsom af följande framgår, hafva italienare, bröderna *Carove*, *Bernardo Marchi* m. fl., varit verksamma vid utsmyckningen af byggnader från periodens tidigare skede, fransmän vid den senare tidens dekorationsarbeten, t. ex. vid Stockholms slott.

Den svenska byggnads- och dekorationskonsten under den karolinska tiden är beroende af de allmäneuropeiska stilriktningarna, men saknar dock icke nationella särdrag. Dessa framträda å ena sidan negativt genom frånvaron af vissa element och i förenkling af motiv och arbetsmetoder. Så t. ex. spelar den rent plastiska dekorationen icke någon betydande roll, och alla mera komplicerade arkitektoniska motiv saknas, stenhuggeri- och träsnideriarbeten ersättas i många fall af puts, stuck eller till och med målning. Å andra sidan märkes en bestämd förkärlek för vissa motiv. Ståtliga trapphus och rikt utbildade takanordningar äro vanliga. Inom ornamentiken återkomma vissa former ofta och förläna det hela en egenartad prägel. Så det symboliska löfverket, ek, palm och lager, de svenska heraldiska formerna, kungliga och enskilda personers monogram o. dyl.

Att verksamheten på den kyrkliga konstens område ej var obetydlig, är redan nämndt. Hvarken under någon tidigare eller senare period har mera blifvit gjordt för kyrkornas inre utstyrsel med predikstolar, altarprydnader, bänkar, ljuskronor, paramenter, målningar o. s. v. Biskoparne uppmanade i herdabref sina underlydande präster att öfvertala välbärgade församlingsmedlemmar »att förära sådant som kan lända kyrkan och gudstjänsten till prydnad.» »Skönljudande orgel-

verk och välklingande klockor äro en stor prydnad, som förlänar mycken ära åt den som sådant anskaffar.» — Talrika äldre kyrkor tillbyggdes, rätt många och ganska betydande nybyggnader verkställdes äfven, såsom domkyrkan i Kalmar, icke mindre än tre kyrkor i Stockholm, kyrkorna i Karlskrona, Söderhamn och Kungsör m. fl. Alla äro centralanläggningar, och detta system blir nu i motsats till under vasaperioden det vanligast använda inom den kyrkliga arkitekturen. Bland de arkitektoniska teckningar och utkast från denna tid, som finnas förvarade i Nationalmusei samlingar, finnes ett stort antal planer och förslag med denna grundform.

Äfven i utvidgningen af äldre anläggningar sökte man redan under första hälften af århundradet att så mycket som möjligt närma sig centralformen, i det man på södra och norra sidorna tillbyggde breda flyglar och på så sätt erhöll en utpräglad korsform. Centralbyggnader voro äfven flertalet af de för denna tid så

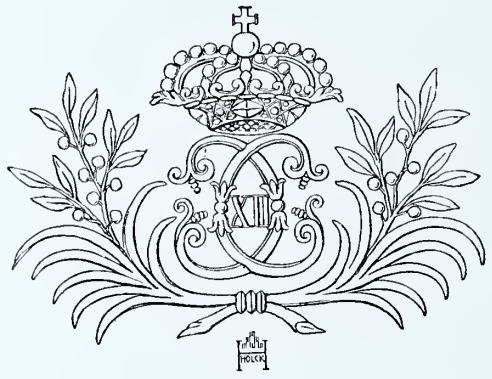

Bild 93. *Karl XII:s monogram, från en glaspokal.*

betecknande grafkapellen, hvarmed de äldre kyrkobyggnaderna utvidgades, alltifrån den kungliga grafkyrkan på Riddarholmen i Stockholm till de minsta och aflägsnaste sockenkyrkor i landsorterna. I afseende på den dekorativa utstyrseln och formgifningen ansluta sig för öfrigt alla dessa verk helt nära till den profana byggnadsstilen.

Sjuttonhundratalets största monumentala byggnadsuppgift blef fulländandet och den dekorativa utstyrseln af det kungliga slottet i Stockholm; i jämförelse med detta träda alla öfriga byggnadsföretag tillbaka. För det yttre följde man noggrant de af *Tessin* uppgjorda planerna. I det inre däremot blef den eleganta franska rokokon förhärskande. Genom den i förbindelse med slottsbyggnaden stående läroanstalten, nämligen den under ledning af *Karl Hårleman*, fransmännen *Guillaume Thomas Taraval* och *Jacques Philippe Bouchardon* m. fl. stående Kungl. Ritareakademien, vann denna smakriktning allmän utbredning och undanträngde så småningom den karolinska konstens tunga, pompösa former.

Såsom egentlig byggnadsstil framträdde rokokon icke. Byggnadsverksamheten var emellertid ej obetydlig. Under denna period infaller det egentliga utbildandet af den privata byggnadskonsten i de små borgerliga husen i städerna och i de små herrgårdarna på landet. En sträfvan efter hemtrefnad, med bekväma förbindelser i det inre, efter ändamålsenlighet i de allmänna anordningarna gör sig öfverallt märkbar. Det hittills så godt som okända begreppet »komfort» börjar nu att göra sig gällande. Det yttre hålles ännu i allmänhet enkelt och anspråkslöst, såväl i afseende på måttförhållanden som i utsmyckning. Pilasterställningar och risaliter äro sällsynta, väggarna hållas helt släta eller i bottenvåningen rusticerade, stundom utföras äfven hörn och lisener i rustika, och ytorna uppdelas i fält med olikartad puts. Af rokoko kommer icke mycket till synes, på sin höjd ett musselornament och ett par girlander eller några rikt snidade dörrar i en enkel portalomfattning. Byggnaden afslutas medelst ett mansardtak med vindskupor eller med en låg gafvel en s. k. »italienne». Om rokokobyggnader kan man alltså knappast tala, ty det lilla lustslottet Kina vid Drottningholm är visserligen behandladt i rokokons anda men ingalunda i dess former.

Desto oftare och bestämdare framträda däremot rokokoformerna i husets inre dekoration och öfriga utstyrsel. Frihetstiden (1718—72) och särskildt drottning Lovisa Ulrikas tidsålder (1744—82) har i detta hänseende frambragt mycket af största intresse. Man kan knappast föreställa sig någonting mer prydligt och hemtrefligt än dessa intagande rokokointeriörer, som här och där ännu finnas i behåll från gamla tider. De forna tunga, ofta mörkfärgade plafonderna äro här utbytta mot ljusa, lätta gipstak med hörn- och midtelmedaljonger samt dekorerad kälning. Väggarna beklädas med ett ramverk af trä, i hvilkas fält inpassas målade landskap, herdescener, chinoiserier eller fasonerade tapeter af siden eller andra tygsorter. Pilastrarna utsiras med lätta, ofta förgyllda ornament, rikt snidade i trä eller utförda i pastellagearbete. För rummens uppvärmning användas små nätta spislar, hvilkas öppning infattas af svängda profiler och som där ofvanför vanligen uppbära en spegel eller en målning. Ännu vanligare och särskildt för tiden betecknände äro de ännu talrikt bibehållna kakelugnarna af inhemsk tillverkning med blommiga mönster eller ornament i blått, grönt, violett på ljus botten. Öfver den vanligen dubbla dörren anbringas särskildt för ändamålet utförda målningar, dörröfverstycken, med figurer, landskap eller emblem. Härtill komma i de flesta fall porträttbilder i rikt snidade ramar och ett möblemang i lätta, svängda former, måladt i ljusa färger och beklädt med motsvarande tygsorter eller ock utfördt i dyrbart trä med inläggningar och metallbeslag.

De rokokoformer, som förekomma här liksom i åtskilliga andra husgerådssaker, såsom pendyler, ljusstakar och kandelabrar, prydnadsartiklar och serviser, förråda sin franska härstamning och voro väl äfven ej sällan af omedelbart

franskt ursprung. I allmänhet taget är den svenska rokokon enklare, behagfullare än den samtida tyska, nederländska eller danska. Ett särskildt nationellt motiv är den ofta förekommande femuddiga stjärnan, »Stella Polaris», Nordens symbol, som anbringas på mångahanda sätt, ej sällan i förening med riksvapnets tre kronor (bild 94). För öfrigt äro ornamentsformerna de för denna tid gemensamma, det svängda staf- och ramverket, musslor, blomsterrankor, kartuscher o. s. v. — I de bästa svenska arbetena, t. ex. i Stockholms slott, hvilka stå den tidiga franska rokokon nära, märkes alltid en sträfvan efter en viss symmetri och öfverskådlighet, med ett framhäfvande af de konstruktiva grundformerna och ett undvikande af de äfventyrligaste och mest invecklade dekorativa bildningarna.

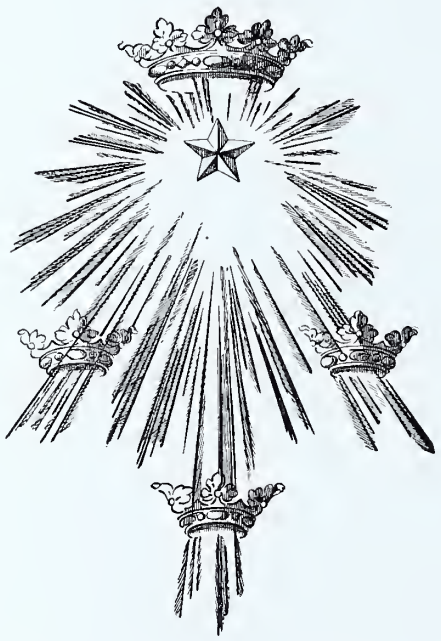

Bild 94. *Nordstjärnemönster, från ett svenskt kakel, Nationalmuseum.*

3. Byggnadsverken.

Riddarhuset.

Redan år 1625 hade Sveriges ridderskap och adel beslutat att låta åt sig uppföra ett hus, »en säker ort, wäl förwarat, hwarest wi wåre Privilegia och acter hän leggia och förwara kunne, såsom och på thet wij ett egit Huus och Lägenheet hafwa måtte, ther wåre solenne Samqwembder anstelles, wåre Barns exercitia hållas, en schola för wåre Barn anrättas och annat till wårt ståndz heder och nytta företages kunne».

Sedan konung Gustaf II Adolf härtill skänkt en tomt, den 6 juni 1626, och utfärdat en urkund, »Privilegium på Ridderhusedtt» — Sveriges första riddarhusordning — omtalas redan 1627 det första riddarhuset såsom »uppbyggdt och färdigt, med stolar, bord och bänkar». Men det var en ganska oansenlig byggnad, i hvilken Sveriges adel samlades under de följande trettio åren, »hvarken svarande till tarfven, än mindre till reputationen», säger Axel Oxenstierna, belägen som den var midt inne i den gamla staden mellan trånga gränder i närheten af tyska kyrkan. I följd häraf och efter rikskanslerens personliga, kraftiga ingripande beslöts den 27 februari 1638 att på ett annat ställe inom Stockholm låta uppföra »ett väl och kostligen byggdt hus till Ståndets heder, reputation och tarf».

En långvarig meningsskiljaktighet uppstod om det lämpligaste läget för en nybyggnad, och striden fördes ej utan bitterhet. Frågan var före flera gånger, men besluten fattades i obestämda ordalag. Öfverståthållaren i Stockholm, Klas Fleming, som 1634 blifvit utsedd till riddarhusföreståndare, »efter han förstod sig på byggning», vidtog emellertid sina mått och steg, säkerligen med rikskanslerens råd och goda minne. År 1639 började inköp af byggnadsmaterial för grundläggningen, 1641 inköptes af rikskansleren den tomt på nordvästra delen af stadsholmen, där riddarhuset nu reser sig, och »den 2 juni 1641 begyntes i den Heliga Trefaldighetz nampn att giöra præparatoria till Ridderhusett, på Riks Cantzlerens tomptt». Grunden blef nu lagd i enlighet med de planer och ritningar, som på beställning utförts af den franske byggmästaren *Simon de la Vallée*. Hans ritningar, som ännu finnas i behåll, visa en hög trevåningars hufvudbyggnad mellan två, af lägre flyglar omslutna, stora kvadratiska gårdar. Byggnadsmaterialet skulle

blifva rödt tegel med rik dekoration af huggen sten. Dispositionen tyder på franska förebilder från senrenässansens tidigare skede, t. ex. Luxembourg-palatset i Paris. Grundläggningsarbetena torde hafva varit afslutade 1642, samma år som *Simon de la Vallée* blef dödad.

Visserligen fortsatte den från Tyskland inkallade bildhuggaren mäster *Henrik Wilhelm* det redan i september 1643 påbörjade murningsarbetet, men arbetet skred blott långsamt framåt. »Det har studsat», säger rikskansleren, »både för dödsfall och det danska kriget.» Den egentlige föreståndaren för bygget, öfverståthållaren Klas Fleming, stupade, 1644, i det danska kriget, och några år senare, 1652, dog också mäster *Henrik Wilhelm*. Honom följde såsom ledare vid riddarhusbygget (1653—56) nederländaren *Joest Vingboons*, sannolikt en yngre anförvant till den berömde amsterdam-arkitekten Philip Vingboons. Han förenklade och förminskade *Simon de la Vallées* plan, och till sina hufvuddrag erhöll byggnaden genom den lärde holländske arkitekten sin nuvarande gestalt. *Joest Vingboons* stannade emellertid ej längre än till i juni månad 1656 i Sverige, där han för öfrigt ej tyckes hafva varit omtyckt och icke lyckats göra sig gällande. Långt efteråt anföres »Finkenbohm» i förhandlingarna som ett varnande exempel. — I Amsterdam fullbordade han 1664 det bekanta Trippenhuys — likheten mellan de ännu bibehållna ritningarna till Riddarhuset och detta liksom med det något tidigare Moritshuys i Haag, ett verk af Pieter Post, är påfallande.

Under tiden hade den unge *Jean de la Vallée* hemkommit från sin studieresa och 1651 utnämnts till kunglig arkitekt. I juni 1656 antogs han af riddarhusdirektionen till byggmästare, och under hans ledning blef byggnaden ändtligen fullbordad. Samma år uppsattes takstolarna, i april 1657 kunde Upplands och Södermanlands adel sammanträda »uthi ett ther till förordnat Gemach i thet nya Riddarhuset», och år 1660 kunde adeln för första gången samlas här till riksmöte, ehuru i en provisoriskt anordnad sal på nedre bottnen. Riksdagarna 1668 och 1672 höllos däremot i den stora salen i öfre våningen. År 1674 var byggnaden i hufvudsak färdig, visserligen i förhållande till den ursprungliga planen i ett tämligen stympadt skick. De två stora gårdarna hade för länge sedan uppgifvits, de två flyglar, som synas å Dahlbergs stick, hade ej heller blifvit uppförda, likasom ej heller den från början tilltänkta tredje våningen.

Men äfven i denna gestalt är byggnaden en förnäm, monumental skapelse. Den nye arkitekten följde väsentligen föregångarens planer. Den förnämsta skillnaden är, att å de ritningar, hvilka tillskrifvas Vingboons, är mezzaninvåningen belägen emellan de båda hufvudvåningarna och försedd med små fyrkantiga fönster. Den förlägges nu närmast under taket och har runda fönster, ett motiv som å Vingboons ritning endast förekommer för den midtersta fönsteraxeln. Denna förändring var utan tvifvel lycklig. Taket är *Jean de la Vallées* egen skapelse;

det är ett dubbeltak af en i Sverige under 1600-talet ingalunda ovanlig typ, med en låg lodrät vägg mellan de båda afsatserna. Ett afvikande drag är, att den undre kraftigare delen här har en svängd karnisformig profil. Den konstnärliga anordningen och utsmyckningen af detta tak tyckes hafva synnerligen intresserat den spekulativt anlagde konstnären. Man har här sökt att symboliskt framställa det svenska ridderskapets valspråk »Arte et Marte». Åtta statyer, tre på hvar och en af de två frontispiserna, två på takåsen, pryda det rikt profilerade taket. Detta smyckades ytterligare af fyra pyramider med däråå hvilande fyrkulor i stället för skorstenar, samt mellan dem midt på taket »ett altar efter antic manier gjordt, mitt uthur hwilkett röken ochså utdrifwes». »Borde fördenskull bemälte tvenne beläter (på takåsen) representera sådana dygdher, för hvilkas defention skull en Riddersman borde ofra lif och blodh, hvilket ofrande igenom samma altar kan förstås och representeras.» Tankegången är i högsta grad karakteristisk för hela den lärda och förståndsmässiga senklassiska smakriktningen. I frontispiserna slutligen skulle man framställa »böcker, matematiska instrument, så och krigs gewär och munition sammanblandade i en hop till att bemärka att Riddareståndet dependerar af desse tvänne studier, nembligen Civiliske och Militaris». Programmet blef under de följande åren 1662—1667 till alla delar genomfördt af bildhuggarne *Heinrich Lichtenberg* och *Jean Baptiste Dusart*.

Samtidigt fortsattes inrednings- och dekorationsarbetena i det inre. Jämte den stora salen med tillhörande arbetsrum funnos särskilda gemak afsedda för »bröllopsväsendet» och de »solenna samqvämen» samt ett brudgemak med alkov. Allt detta är länge sedan förändradt. Af de ursprungliga anordningarna återstå egentligen endast den stora trappan, ett verk af *Jean de la Vallée*, samt i riddarsalen *David Klöcker-Ehrenstrahls* (1629—1698) stora målade plafond, Suecia hyllad af dygder, konster och vetenskaper, en väldig allegorisk framställning i tidens stil. Trapphuset, en anläggning efter ursprungligen italienskt mönster, af mäktiga ehuru något tunga och tryckta proportioner, intager en tredjedel af hela huset och är utan tvifvel alltför kolossalt för byggnaden, sådan denna efter alla afknappningar i planen omsider gestaltade sig. Den dubbelarmade, ståtliga anläggningen i mörk, svensk marmor, med af pilastrar indelade väggar, utgjorde samtidens stolthet. Den gamle presidenten Israel Lagerfelt säger härom vid riksdagen 1668: »Trappan som här byggd är, förmoder man skall vara så skiön, som den eij så lät annorstädes finnas skall, men så skall ingen troo hwadh för penningar densamma ochså kostat.» — Jämte takanordningen äro de rika stenhuggeriarbetena å väggarna och kring fönstren af stort intresse (bild 95).

Visserligen hade byggnaden ej blifvit hvad den från början var afsedd att vara, men den afknappning i den ursprungliga planen, som ägt rum, motsvarade på det allra närmaste de förändringar i det första riksståndets ställning, som under

tiden inträffat eller förberedts. I alla händelser torde riddarhuset, då det ungefär samtidigt med Karl XI:s öfvertagande af regeringen stod fullt färdigt, med sin antika pilasterordning, sina statyer och reliefer, sin stora takmålning och sitt monumentala trapphus, hafva varit den praktfullaste byggnaden i stormakten Sveriges hufvudstad.

Bild 95. *Fönsterkonsol, Riddarhuset, Stockholm.*

Skokloster.

Ett par mil söder om den gamla ärkebiskopsstaden Uppsala anlades redan i början af 1200-talet vid en vik af Mälaren ett kloster, som sedan innehades af cisterciensernunnor, »systrarna i Sko». På klostrets mark uppfördes mot århundradets slut en ståtlig treskeppig kyrka af senromansk hållning, hvilken invigdes år 1300, den ännu kvarstående Skoklosters sockenkyrka. Efter reformationen öfvergingo klostret och dess gods i kronans ägo samt innehades som län af åtskilliga personer, till dess godset slutligen, 1611, förlänades af Karl IX till den livländske adelsmannen Herman Wrangel, senare känd som fältherre och generalguvernör i Livland. Han tillbyggde och ombyggde de från klostrets tid kvarstående byggnaderna och förvandlade dem till ett anspråkslöst herresäte, han reparerade kyrkan, 1620—24, samt uppförde å dess södra sida ett prydligt fristående grafkor för sig och de sina. En portal i barockstil i det ännu delvis kvarstående boningshuset, med årtalet 1637 samt årtalet 1639, som läsas öfver ingången till det ljusa — med Herman Wrangels bild och kenotaf samt sonen Karl Gustaf Wrangels ryttarstaty och en relieframställning af slaget vid Gorzno 1629 prydda — grafkoret, torde ungefär angifva tiden för dessa i och för sig ganska märkliga byggnaders fullbordan. År 1643 dog Herman Wrangel och efterträddes af sonen Karl Gustaf Wrangel, den store fältherren, Torstenssons efterträdare som befälhafvare öfver de svenska trupperna i Tyskland och sedermera generalguvernör i svenska Pommern. Efter fredsslutet 1648 och till utbrottet af det stora polsk-danska kriget 1655 följde några års lugn, och dessa använde den store krigaren till att grundlägga ett nytt slott på fädernegårdens grund och ett nytt palats i Stockholm. Det senare användes under en lång följd af år (1697—1754) till bostad för den kungliga familjen och fick med anledning däraf namnet »kungshuset» samt inrymmer nu Svea hofrätts lokaler. Skokloster ärfdes efter Karl Gustaf Wrangels död af hans dotter och hennes man, grefve Nils Brahe, och har sedan alltjämt gått i arf inom sistnämnda ätt.

Enligt den vanliga uppgiften anlades Skokloster 1649. Om så varit fallet, torde dock arbetet hafva bedrifvits mycket lamt under de första åren. Man har i

behåll i Brahe-arkivet, numera deponeradt i riksarkivet, en serie bref till K. G. Wrangel, skrifna af hans ombud i Sverige, »architekteuren» *Henrik Anundsson*, och omfattande tiden 23 maj 1653 — 22 augusti 1660. Brefskrifvaren är ej eljest känd som arkitekt, men han har för sin herres räkning haft tillsyn med byggnadsarbetena både i staden och på landet, han har träffat aftal med murare, stenhuggare, snickare och arbetsfolk, underhandlat med den egentlige arkitekten, kopierat ritningar samt hållit sin herre noggrant underrättad om byggnadsverkets detaljer och fortgång. Han har, att döma af vapen och namn tillhört den år 1651 adlade släkten Rosenacker, af hvilken en medlem, Anund A:son R., senare innehade en civil befattning i den tyska förvaltningen. Af brefven framgår, att arbetet med huset i staden pågick på våren 1653 men tydligen tagit sin början ett eller annat år tidigare. Man hade vändt sig till arkitekten *Jean de la Vallée*, då nyss (1651) utnämnd till kungl. arkitekt, för erhållande af ritningar, men Anundsson anmäler, att han förgäfves hos denne begärt »räte deseinen på huset»; *de la Vallée* har ursäktat sig med andra göromål för kungl. maj:t och rikskansleren, då Axel Oxenstierna. Han är upptagen jämväl af »andra höga herrars desseins» och lämnar därför tillbaka »den desseinen, som nu huset är beskaffat», hvilken han mottagit i våras.

På excellensen Wrangels befallning skall Anundsson nu, 30 juli 1653, vända sig till *Nikodemus* »*Dosin*» (*Tessin*), som han kallar den ännu ej så allmänt bekante mannen. Denne vistades dock för tillfället på landet. Antagligen hade han nyss återkommit från den resa till utlandet, som han anträdde 1651. Senare på sommaren har Anundsson dock träffat honom, men äfven *Tessin* har då förhinder. Han ber om »dilatation» till hösten eller vintern, enär han är upptagen »för underscheideligia höge herrar deseiner at förfärdiga». Han lofvar emellertid, enligt Anundssons bref 3 september 1653 att »taga till sig den deseinen, som Lavallee hoss sigh hade och huset nu ähr beskaffat, der öffwer att formera en effter sitt goda tycke tiänlig desein».

Dessa underhandlingar gällde visserligen Wrangelska palatset i Stockholm, men det har säkert förhållit sig på samma sätt med Skokloster. Äfven till detta har *Jean de la Vallée* upprättat ritningar, som ännu finnas i behåll; äfven här ha dessa blifvit omarbetade af *Nikodemus Tessin d. ä.* I Anundssons brefväxling omtalas Skokloster emellertid först 1655. (Bref från 1654 saknas och voro ej heller behöfliga, då K. G. Wrangel detta år vistades i Sverige.) Han är då bland annat sysselsatt med att kopiera ritningarna till Skokloster, som den 28 september afskickas till Wrangel. Året förut har dock byggnadsarbetet varit påbörjadt, och ehuru *Tessin* ej personligen synes hafva varit närvarande vid Skokloster, rådfrågas han emellanåt för åtskilliga detaljer. Den 1 augusti 1656 meddelar Henrik Anundsson i bref från Skokloster till sin herre, att »Nicodemus Tessin hafver hijt öfwer-

skickat et stycke modell af taaklisten som hörer till dhetta huset», och senare ombesörjer *Tessin* huggandet af trappstenar på Öland, där han dessa år var sysselsatt för konungens räkning med byggnadsarbeten å Borgholms slott. Men för öfrigt ha äfven andra krafter medverkat, såsom nedan skall visas.

Den ståtliga nybyggnaden vid Sko, en af de största i Sverige, erhöll sin plats på en liten höjd invid vattnet, söder om kyrkan och det äldre boningshuset. Planen (bild 96) är något torr, schematisk och konstladt regelbunden, sådan man plägar finna den hos myndiga, begåfvade dilettanter, och det är ju ej otroligt, att den store fältherren själf angifvit dess allmänna drag. Slottet representerar en gammal

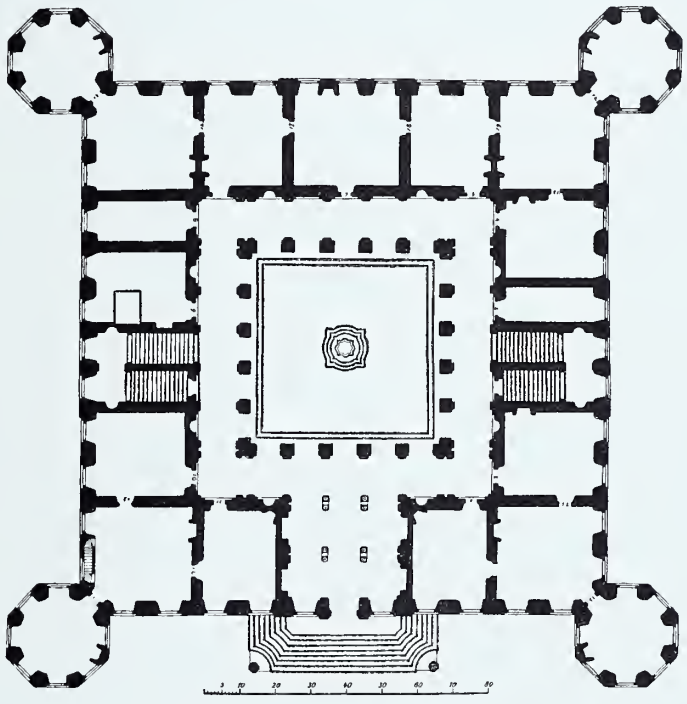

Bild 96. *Plan af bottenvåningen, Skokloster.*

typ, en kompromiss mellan nordiskt och italienskt byggnadssätt. Magalotti, den ofvan omtalade italienske diplomaten, berättar, att fältherren stundom sysslade med att »modellera byggnader och fästningar». Fyra sammanbundna lika långa och lika höga flyglar omgifva en rymlig fyrkantig gård. I byggnadens fyra hörn framspringa lika många resliga, åttkantiga torn; det är den gamla medeltidsanordningen, som ännu återklingar. En ståtlig förhall leder från öster in till gården. Nedre våningen bildar kring gården en öppen pelarburen loggia, från hvilken dörrar leda in till rumräckorna och stora breda trappor å norra och södra sidan upp till öfre våningarna, där loggian motsvaras af korridorer. Det är således i hufvudsak samma anordning som i de tidigare renässanspalatsen, t. ex. Palazzo

Strozzi i Florens och Palazzo Farnese i Rom. En gammal tradition uppgifver, att det är slottet i Aschaffenburg, som tjänat som mönster, hvilket visserligen är sant såtillvida, som äfven detta har formen af en sluten fyrkant med hörntorn. Där tjänstgöra dock dessa efter gammal sed som trapptorn, medan de i Skokloster snarare äro att anse som paviljonger, hvilka omsluta behagliga bonings- och utsiktsrum.

Lika enkel som grundplanen är den arkitektoniska anordningen af det yttre, och äfven här återfinner man spår af den äldre, enklare och strängare italienska palatsstilen.

Någon fördelning af ytorna i vertikal riktning genom kolonner eller pilastrar förekommer ej. På en låg källarvåning följa de tre hufvudvåningarna, fullkomligt lika hvarandra och skilda af gördelgesimser, öfver hvilka fönstren direkt höja sig, omgifna af blindbågar. Öfverst löper under takgesimsen en halfvåning med en räcka små mezzaninfönster, och öfver denna reser sig midt i fasaden en liten segmentgafvel samt de fyra tornens öfversta våning. Taket är i motsats till de italienska högt och brant; här inträder det nordiska klimatets fordringar. I äldre tider bröts dess enformighet genom ett litet tresidigt röste på hvarje sida samt en rad af små takkupor. Häröfver resa sig de fyra tornhufvarna, nedtill kantade med en krans af små tresidiga rösten, upptill afslutade med en öppen lanternin och öfver denna en genombruten sfär. Fasadernas murverk är rusticeradt i lätt, hvit puts. Tidigare bröts å hufvudfasaden mot öster enformigheten genom små altaner af trä i midtaxeln. Gafvelfältet å denna sida omgifves af troféer och upptages af det Wrangelska vapnet.

Det hufvudsakliga grofarbetet torde hafva varit afslutadt omkring 1658. Arbetet tyckes ha gått tämligen raskt. Visserligen klagar Henrik Anundsson i sina bref oupphörligt öfver brist på penningar, arbetskrafter och materialier. Än ha de 30 soldater, som arbetat med grundgräfning och dylikt, blifvit bortkommenderade af general Forbus, än är det 16 båtsmän som rymt, murmästaren m:r *Berendt* har tagit bort sitt folk till annat arbete, bönderna måste slå sitt hö och skära sin säd; med kvinnfolk kan man ej lägga grundvalar o. s. v. Arbetet står stundom stilla i veckotal. Teglet räcker ej till, timmer fattas till trossbottnar och takstolar, gråsten till grundvalarna, trappstenarna komma ej från Öland, oaktadt oupphörliga påminnelser, tegelskutorna ha blifvit hindrade genom »oförmodeligt motväder», regn eller frost har hindrat arbetets fortgång. Stenhuggaren vill ej sätta upp kolonnerna, förrän han blifvit »contenterad» med penningar, o. s. v. Men det går dock sakta framåt. Man har börjat med södra och östra längorna samt sydöstra och nordöstra tornen. När Henrik Anundsson skrifver sitt första bref, sommaren 1655, har man hunnit till och med fönstren i andra våningen å dessa båda längor. Vid följande års slut, december 1656, äro takstolarna uppsatta och frontispisen å

fasaden färdig. Härefter företogs norra flygeln, som i december 1656 var färdig till och med öfversta midtelbandet. I april 1657 inlades bjälkarna öfver tredje våningen i de bakre tornen, och antagligen voro dessa täckta vid slutet af samma år. Sist ha norra och västra längorna fullbordats. Af yttre prydnader omtalas drakhufvuden vid vattenrännorna å ömse sidor om tornen och frontispiserna. »Det skulle sig mycket väl skicka och huset synnerligen bepryda.» Ifrån Pommern har K. G. Wrangel (14 aug. 1657) skickat »schampluner opå krigsutrustning i alla fyra frontispiserna», d. v. s. troféer, och det ifrågasättes, huruvida ej ägarens namn skall sättas frampå frontispisen på framsidan »antingen inbundit eller elliest medh store bookstäfver». Dessa vapen och »krigsutrustningar» hade bildhuggaren mäster *Marcus Hebel* gjort i ordning. Det var samme man, som arbetat på kröningsporten å Norrmalmstorg, hvilken finnes afbildad i Dahlbergs Suecia och som restes med anledning af drottning Kristinas kröning 1644.

Ett af byggnadens präktigaste partier är förhallen (se plansch), som från hufvudingången å östra sidan leder in till gården. Genom åtta joniska kolonner, sammanställda två och två, delas den i tre skepp, öfver hvilka utbreda sig de sirliga krysshvalfven. Kolonnerna äro utförda i ljusådrig italiensk marmor, parställda på gemensamma socklar, och uppbära ett gemensamt stycke entablement, bestående af en hög tredelad arkitrav, en låg bukig fris och en kraftigt framspringande gesims, där ej ens den lilla konsolräckan fattas. Enligt Henrik Anundssons bref (14 aug. 1657) voro de utförda af stenhuggaren i Stockholm mäster *Johan Wendelstam* och då ännu ej uppsatta men färdiga. Hallens väggar äro indelade genom enkla nischer, i hvilka äro inställda romerska kejsarbyster; med undantag af marmorkolonnerna äro detaljerna ytterst enkla och oansenliga. Gårdens arkader hvila på enkla, kalkstrukna pelare utan kapitäl eller gesimser. Trapporna, som i norra och södra flyglarna leda upp till de öfre våningarna, äro breda och bekväma, täckta af små stjärnhvalf men i öfrigt utan någon arkitektonisk prydnad. Inga panelverk eller dörromfattningar lifva de långa korridorernas väggar, som sakna annan indelning än den som förlänas dem genom fönster och dörröppningar. De släta väggytorna prydas af tämligen fabriksmässigt och okonstnärligt utförda taflor, konterfej och prospekter, omväxlande med i grisaille målade nischer eller inskrifter, mer och mindre sinnrika, på alla möjliga tungomål.

Rumsfördelningen är den mest enkla och konstlösa, påminnande om de moderna hotellen för resande, men på samma gång praktisk. Från korridoren leda dörrar in till de olika rummen, hvilka sedermera sinsemellan stå i förbindelse med hvarandra. Hvarje rum kan sålunda isoleras, på samma gång räckor af sammanhängande rum kunna bildas. Båda delarna voro af behofvet påkallade, då ofta talrika gäster skulle hysas på slottet. Vid Karl XI:s besök voro en gång ej mindre än 400 bäddar anordnade. De interiörer, som sålunda upp-

kommit, utgöra emellertid de intressantaste prof på sin tids dekorationskonst, uppfyllda som de äro med gamla möbler och konstföremål från 1600-talet. Skokloster inrymmer säkerligen bland de bäst bibehållna rumsinredningar från denna tid, som finnas i Norden, att icke säga Europa.

En särskild omsorg är ägnad utstyrseln af golf, tak och eldstäder. »Golfstenarna i logementen böra utarbetas i allehanda skiön manier och fasson», heter det i ett bref den 10 oktober 1656, och man finner också prydliga marmorgolf med rutor i olika färger i många af de ansenligare rummen. Men äfven parkettgolf af olika träslag, ek och furu, förekomma. I januari 1657 talas om spisarna i »logementen», och Henrik Anundsson föreslår, att de måtte utföras af samme stenhuggare, som utförde vapnen i frontispisen, samt prydas med målning och bildhuggeri. I augusti är mäster *Marcus* i begrepp att börja arbetet med spisarna. De skola göras efter den »schamplun och afritning», som excellensen gillat och »consenterat». Somliga skola beprydas med »krigsutrustning», d. v. s. troféer, andra med änglahufvud eller med »blomverk», så att de ej blifva lika i alla »logement». Öfre delen skulle prydas med målning. I enlighet härmed utfördes också eldstäderna under dessa och följande år i en från samtida liknande föremål i Sverige afvikande typ, hvilken man torde få tillskrifva tyskt inflytande. Af en ofantlig höjd och storlek resa de sig från golf till tak i två afsatser. De murade delarna täckas helt och hållet af ett fodral af trä med rika sniderier och målning. Den nedre afsatsen omsluter eldstaden. Själfva öppningen infattas af hermer eller troféer, som uppbära ett entablement. Mot öppningen i nedre delen svarar i den öfre ett med målningar, vapen, djurbilder, figurer eller mytologiska kompositioner upptaget fält, likaledes omfattadt af hermer eller pilastrar med trofégrupper, som uppbära ett entablement eller en gafvel. Eldöppningen täckes med en lös, likaledes målad skifva. Vapen och namnchiffer, C. G. W. — A. M. v. H. (Carl Gustaf Wrangel, Anna Margareta von Haugwitz) förekomma ofta. Ornamentiken är yfvig och färgerna brokiga. För de svenska klimatiska förhållandena synas dock dessa öppna eldstäder, hur monumentala och omfångsrika de än voro, ej ha varit passande. Man har därför ofta gifvit dem till hjälp och granne en väldig ugn af ljust, blommigt kakel, hvilken fick göra den egentliga tjänsten. Äfven dessas mönster och arkitektoniska fördelning är ej utan intresse.

Takanordningarna äro flerehanda, och stor omväxling råder — från de släta brädtaken med måladt löfverk till de tunga, i starkaste relief utförda gipstaken, hvilka nästan hota att falla ner öfver betraktaren. Det från medeltiden härstammande bjälktaket förekommer i flera olika varianter. Än äro bjälkarna lindrigt fasade i undre kanterna och fasningarna målade i ljusa färger, blått, rödt, gult, medan det öfriga är hvitt — något som gör ett gladt och lifligt intryck. I andra rum äro bjälkarna och de mellanliggande smala fälten målade med blommor och

ornament på ljus botten, motiv som äro kända från andra håll bland annat i Stenbockska och Rosenhaneska palatsen på Riddarholmen i Stockholm. Allra egendomligast äro de bjälktak, där de parallellt och tätt lagda bjälkarna äro öfverdragna med ett stucklager, å hvilket äro framställda blommor i slingor och spiraler. — Den andra ur konstnärlig synpunkt intressanta typen utgöres af de stora stucktaken, där ett utsiradt större eller mindre midtfält symmetriskt omgifves af radierande sidofält. I den stora kungssalen (se plansch) framträder detta i sin äfventyrligaste form. Det stora åttasidiga midtfältet upptages af en i hög relief modellerad och sedermera målad drake, ur hvars gap ljuskronan hänger ned. De fyra runda hörnmedaljongerna upptagas af symboliska framställningar af de fyra världsdelarna, likaledes i hög relief, medan i de mellanliggande fälten synas blomstergirlander, genier o. dyl. Angenämare verkar plafonden i ett annat gemak, där midtelpartiet visar Wrangels inbundna namnchiffer (C. G. W.) i kolossala drag under en greflig krona och infattadt af palmkvistar, allt utfördt i lätt hvit stuckornering. I fältherrens sängkammare upptages det runda midtfältet äfven af de välkända bokstäfverna C. G. W., denna gång sammansatta af vapenbilder, värjor, kroksablar, morgonstjärnor, lansar och med trofégrupper af samma art i de fyra hörnen. Bland de »kalksnidare», som utförde dessa arbeten, förekomma namnen *Johann Andreas Anthonij* (1663), *Hans Hauch* (1663), *Nils Eriksson* (1671); bland målarne nämnas *Christopher Ramberg* och *Hans Jörgen Floth*.

Vid väggarnas arkitektoniska anordning har man efter tidens sed ej fäst mycket afseende. Upptill begränsas ytorna af en gesims med kälning, karnis och platt, nedtill af en låg fotpanel. I kungssalen är denna liksom fönsterpanelen uppdelad i fält, som äro prydda med målningar, kronor, blommande kvistar på ljus botten, och samma dekoration torde äfven ha funnits å dörrarna. För väggytornas dekorering användes andra medel. Här kommo de stora väggbonaderna till användning; flandriska och franska hautelisse-väfnader, af hvilka slottet ännu äger ett stort antal, gyllenläder, brokateller, siden men framför allt taflor, hufvudsakligen konterfej.

Hvad som skänker Skokloster ett så särskildt intresse är den pietet och noggrannhet, med hvilken allt detta tiderna igenom vårdats och bevarats. Alltifrån Herman Wrangel och hans kamrater på 1600-talet fram till konung Karl XIV Johan och hans män kunna vi i porträttsamlingen följa de olika ägarnes samtida. Möblerna äro ännu till stor del de ursprungliga, och i skåpen förvaras alltjämt de gamla klenoderna. Till slottets sevärdheter höra äfven det ståtliga biblioteket och den dyrbara vapensamlingen. — Den konstnärliga smaken är icke alltid den finaste, men det hela verkar äkta och ursprungligt, mättadt med historisk stämning som en illustrerad släktkrönika. I detta afseende söker Skokloster sin like icke blott i Norden utan i hela Europa.

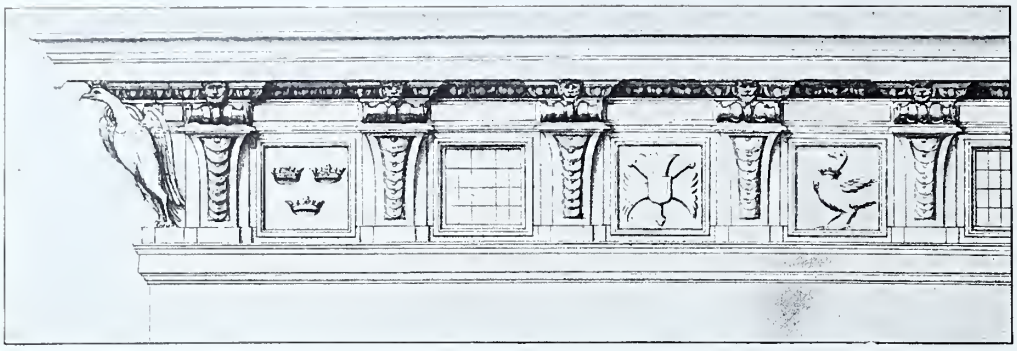

Bild 97. *Takgesimsen, Drottningholm; efter en teckning af N. Tessin d. ä.*

Drottningholm.

Namnet Drottningholm manar för svenska sinnen fram en räcka af glänsande bilder och minnen. Det intager hos oss samma plats som Versailles i Frankrike, Potsdam i Preussen, Nymphenburg eller Schleissheim i Bäjern. På Drottningholm vistades ofta den gamla riksänkedrottningen Hedvig Eleonora; här drömde hon sina ensliga drömmar om storhet och makt. På Drottningholm samlade Lovisa Ulrika omkring sig sin tids lärda och vittra män, här ordnade hon sina samlingar af naturföremål, af mynt och medaljer, af böcker och konstverk. På Drottningholm förde konung Gustaf III ett lysande hof med de fantastiska karusellerna och skådespelen, den i detalj genomförda etiketten.

Drottningholm var redan på 1500-talet kronans egendom, och konung Johan III lät genom sin byggmästare *Willam Boy* här uppföra ett litet slott, en tvåvåningsbyggnad af sten med ett torn, hvilket beboddes af hans gemål Katarina Jagellonica. Efter henne erhöll stället, som förut hette Torfvesund, sitt nuvarande namn. Af Gustaf II Adolfs änkedrottning, Maria Eleonora, donerades det 1651 till grefve Magnus Gabriel De la Gardie och hans gemål, pfalzgrefvinnan Maria Eufrosyna. Af dem såldes det 1661 till änkedrottning Hedvig Eleonora, den sistnämndas svägerska.

Samma år änkedrottningen blifvit slottets ägarinna, härjades det af en eldsvåda, som synes hafva i grund förstört den äldre anläggningen. En ombyggnad blef nödvändig, och denna sattes också i verket redan följande år, 1662, och fortgick med kraft under de närmaste åren. Öfverinseendet öfver byggnadsarbetet öfverlämnades åt *Nikodemus Tessin d. ä.*, som 1663 uppfördes å Drottningholmsstaten och i denna egenskap kvarstod till sin död, 1681. En mängd ritningar för Drottningholm af hans hand äro ännu bevarade i Nationalmusei samlingar, vittnande om den omsorg och den konstnärliga blick, hvarmed han förberedde och

genomförde arbetet. Med Tessins död inträffar omkring 1680 ett afbrott i det yttre byggnadsarbetet, som dittills omfattat slottets hufvudparti med flyglar, gångar och paviljonger äfvensom den södra kupolbyggnaden (närmast sjön), således den hufvudsakliga delen af byggnaden. Under den andra perioden, som börjar först 1696 och fortgår till 1700, uppfördes under *Nikodemus Tessin d. y:s* ledning den norra kupolbyggnaden. — Samtidigt fortgingo inredningsarbeten, som togo sin början 1665, då slottets hufvuddel redan var under tak, och pågingo under de närmaste tjugu åren. Äfven på 1690-talet samt därefter ända till 1715, drottningens dödsår, var man sysselsatt med inredningen. Vissa tillbyggnadsarbeten ägde rum under drottning Lovisa Ulrikas tid (efter 1751) under ledning af *K. F. Adelcrantz*.

Den byggnad, som sålunda tillkom under den äldre Tessins ledning, är i högsta grad representativ både för sin upphofsman och för sitt tidehvarf, den karolinska

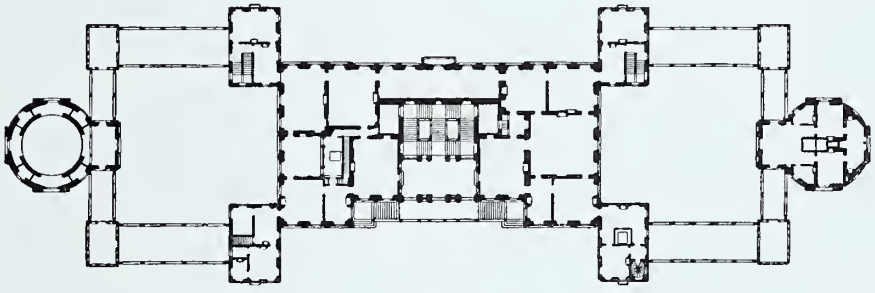

Bild 98. *Plan af första våningen, Drottningholm.*

perioden; detta både hvad angår grundplanens anordning, fasad- och takbehandlingen, trapphusets anläggning, den inre och yttre dekorationen samt omgifningens ordnande. Till Drottningholm som helhet betraktadt sluta sig nära sådana byggnader som Eriksberg, Mälsåker, Strömsholm, Salsta, Sjö, palats i Stockholm, såsom Bååtska palatset på Blasieholmen m. fl.

Grundplanen (bild 98), som utmärker sig genom sin rikedom, är utan tvifvel påverkad af franska förebilder; det sätt, på hvilket traditionella svenska motiv här anpassats till en ny smakriktning, kan med skäl kallas mästerligt. Belägen vid en stor vik af Mälaren, sträcker sig byggnaden i riktning från norr till söder utmed vattnet. Den bildar en rektangel — omfattande två små ljusgårdar — med hörnrisaliter åt landsidan, mellan hvilka den stora yttertrappan är inlagd. Till denna rektangel sluta sig enligt gammal svensk sed (jfr Makalös, Grönsö, Sundby m. fl. ställen å afbildningar i Dahlbergs Suecia) fyra hörnpaviljonger, ersättande de forna hörntornen. Här kallas de »de stora fyrkanterna». Parallellt med dessa hörnpaviljonger uppfördes fyra smärre flyglar, »de små fyrkanterna», som förbundos med de större genom långa envåningsräckor, »gångarna», med

altantak, hvilka omsluta större gårdar, en vid slottets norra, en vid dess södra kortsida. Öfver dessa lägre byggnader höja sig vid norra och södra ändarna de s. k. kupolerna, runda tornlika byggnader.

Hvad som verkar anslående vid första anblicken är den på en gång lifliga och öfverskådliga grupperingen af de olika delarna, de väl beräknade proportionerna. Hufvudbyggnaden med det karnisprofilerade taket i två afsatser och med den originella taklisten höjer sig öfver de åtta hörnpaviljongerna, de fyra stora och de fyra små »fyrkanterna», och motsvaras längst ut på flyglarna af de båda med kupoler och lanterniner täckta rundlarna. Ännu lifligare framträdde kontrasten tidigare, då de långa flyglar, som nu förbinda de olika »fyrkanterna», endast hade en vånings höjd och således bildade verkliga altaner eller gångbanor mellan dessa samt då lanterninen på hufvudbyggnaden hade något betydligare proportioner. — De dekorativa elementen äro i det yttre eljest sparsamt använda. Verksammast är den nyssnämnda taklisten (bild 97) med sin omväxling af triglyfliknande konsoler och metoper upptagna dels af små kvadratiska fönster, dels af svenska och holsteinska vapenbilder; hörnen uppbäras af fritt skulpterade örnar.

Väggarna indelas i vertikal riktning med tunna, föga framspringande lisener och i horisontal riktning genom den gördellist, som uppåt begränsar nedre våningen, hvilken är behandlad som ett rusticeradt sockelparti. Endast i hufvudaxlarna äro fönstren prydda med gafvelkrön och dekorativa skulpterade figurer, eljest är fönsterarkitekturen mycket enkel. Från de stora fyrkanternas midtfönster framspringa åt trädgårdssidan altaner med baldakiner, burna af joniska kolonner. Af en stor dekorativ verkan var säkerligen den resliga lanternin med krona öfverst, som fordom täckte det hela. Åt trädgårdssidan höjer sig ofvan taklisten en liten frontispis med vaser och pilastrar, liknande dem å andra tessinska byggnader, t. ex. Kalmar domkyrka. Slottets yttre hade ursprungligen en rödaktig färgton, endast gesimser, pilastrar och fönsterinfattningar voro strukna i gråhvitt. Den gamla färgen kan ännu här och där iakttagas under den nuvarande hvita.

Med inredningsarbetet gjordes början redan år 1665, och två decennier senare eller omkring 1685 voro de erforderliga snickeri- och stuckaturarbetena till större delen afslutade samt golf, tak och eldstäder i allmänhet på sin plats. Härefter följde de mera direkt konstnärliga dekorationsarbetena å väggar och tak. Vid dessa arbeten med inredningen af Drottningholm, den mera handtverksmässiga såväl som den konstnärliga, samarbetade under den äldre Tessins och senare under hans sons ledning nästan alla de krafter, öfver hvilka tidehvarfvet ägde att förfoga. Drottningholm blef på detta sätt en plantskola för den karolinska, tyvärr så snart aftynande konsten och ger ännu i dag en den mest glänsande och fullödiga bild af hvad Sveriges stormaktstid mäktade åstadkomma i konstnärligt afseende. — Italienarne *Giovanni* och *Carlo Carove* († 1697) utförde i stuck orneringen af

trapphuset (1665—74), den stora taklisten rundtom slottets hufvudbyggnad (1664—65), taklister och kaminer m. m. i det inre. De biträddes af sina landsmän *Giovanni Bernardo* och *Giuseppe Marchi* (1701—02). Skulptören *Nicolas Millich*, nederländare, utförde (1670—85) för hufvudtrappan de stora allegoriska marmorstatyerna framställande museрna med Apollo och Minerva, den sistnämnda med drottning Kristinas drag, samt byster af gotiska konungar. Den dekorativa skulpturen å slottets yttre härrör från svensken *Johan Kiöpke*. Med målningar smyckades tak, hvalf och väggar af ett flertal konstnärer, svensken *Johan Sylvius* († 1695), de från Tyskland inflyttade och i Sverige naturaliserade *David Klöcker Ehrenstrahl* († 1698) och *Johan Philip Lemke* († 1711) samt fransmannen *Evrard Chauveau* (1697—99). Jämte dessa arbetade en hel skara mer och mindre betydande konstnärer och konsthandtverkare. Redan under riksänkedrottningens tid samlades på Drottningholm ett icke obetydligt antal konstföremål, präktiga möbler och dylikt.

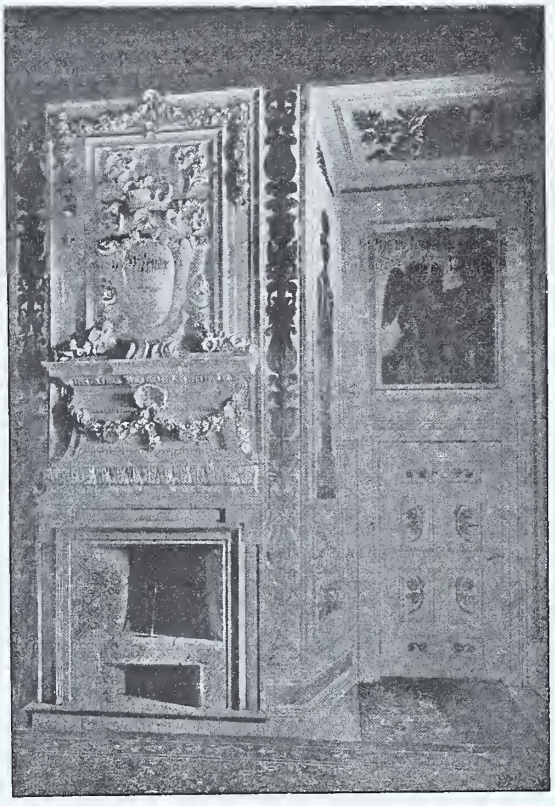

Bild 99. *Kamin och dörr, Drottningholm.*

Sin höjdpunkt når den ornamentala rikedomen i slottets trapphus, som upptager nästan en fjärdedel af hela hufvudbyggnaden och är ett af de mest imponerande och storartadt anlagda, som hela perioden har att uppvisa, och detta ej blott i Sverige. Tillgänglig både från sjö- och landsidan, leder den i dubbla armar upp till öfre våningens förhall. Man träder från sjösidan öfver en liten fritrappa in i en mindre förhall, smyckad med ett jättestort alliansvapen i stuck. I byggnadens hufvudaxel öppnar sig härifrån en smal gång, den s. k. perspektivgången, dekorerad med toskanska kolonner, genom hvilken man har en härlig utsikt mot parken med den stora Herkulesbrunnen i fonden. Till höger och vänster leda trapparmarna upp till den en half våning högre upp belägna stora förhallen, till hvilken man kommer in genom den egentliga hufvudingången från trädgården med den yttre stora trappan. Från denna förhall leda dörrar in till de kungliga rummen och fortsätter trappan upp till öfre våningens förhall, till en början med en, sedan med två armar. — Trapphuset upptager omkring hälften af hela husets bredd och omkring en fjärdedel af dess längd samt

sträcker sig upp genom hela dess höjd. Trappan hvilar på doriska kolonner och infattas af balustrader, prydda med marmorstatyer. Förhallarnas liksom det egentliga trapphusets väggar äro rikt indelade med pilastrar, fönster och nischer; i de sistnämnda äro de gotiska konungabysterna uppställda. Därjämte prydas väggarna af en rik dekoration i stuck. De stora väggfälten mellan pilastrarna äro fyllda med liffullt komponerade målningar, framställande främmande nationers representanter, som, omgifna af en praktfull målad arkitektur, med undrande blickar betrakta den kungliga ståten. Idéen till denna art af dekoration hade målaren, *Johan Sylvius*, antagligen fått från teckningar utförda i Versailles af *Nikodemus Tessin d. y.* Taket utgöres af ett kassetteradt spegelhvalf, hvilket liksom väggarna är försedt med en rik dekoration i stuck utförd af *Carove* m. fl. (1665—74). Midten genombrytes af en lanternin, som tillför rummet en präktig belysning, hvilken äfven inkommer från sidorna genom fönster utåt de två små ljusgårdarna. Högst upp synes en målning af *Ehrenstrahl* med Hedvig Eleonoras namnchiffer omgifvet af en flammande sol.

Af de egentliga boningsrummen intager den kungliga sängkammaren, »änkedrottningens alkov», främsta platsen genom utstyrselns konstnärlighet och rikedom (se plansch). Allt samverkar här till ett intryck af den mest glänsande prakt. Väggarna äro indelade med joniska pilastrar, som uppbära ett rikt bjälklag. Dörrarna äro försedda med höga krön och ofvan dem medaljonger, omgifna af högt snidade ramar. Hufvudfärgerna äro blått och guld; med hänsyn till att rummet var afsedt för den sörjande änkedrottningen, skall man ursprungligen hafva tänkt sig svart och silfver. Både väggar och tak äro dessutom prydda med målningar: i takets midt en stor allegorisk målning af *Ehrenstrahl*, omgifven af medaljonger och fält med namnchiffer, allt inom de mest praktfulla snidade och förgyllda ramar, bladkransar och andra ornament. Golfvet är ett dyrbart parkettgolf. Rummet var färdigt 1683.

Anmärkningsvärda äro vidare de båda gallerierna, hvilka i båda våningarna sträcka sig längs sjöfasaden. Öfver en kraftig, rikt förgylld konsolgesims af *Carlo Carove* (1671) utbreda sig i spegelhvalfven figurrika, allegoriska kompositioner af *Sylvius*, starkt påverkade af sina förebilder, Lebruns målningar i Versailles. Öfre galleriet (se plansch) målades 1689—90. Väggarna täckas med målningar från Karl XI:s krig, framställande de »skånske victorieuse battalier emot Danmark», utförda af *Lemke* åren 1674—95 och uppsatta 1694—95. Golfvet är belagdt med brun ölandssten och hvit marmor. Den öfriga utstyrseln i galleriet är enkel med å trä målad imiterad marmorinläggning i fönsternischernas foder samt fyllningar med trofégrupper, målade som basreliefer.

Af enhetlig dekorativ hållning äro äfven de båda drabantsalarna i öfre våningen, den södra och den norra (se plansch); väggarna äro äfven här indelade

medelst joniska pilastrar, som uppbära ett kraftigt entablement med bukig fris; fälten mellan pilastrarna upptagas af dörrar och trofégrupper. Af stort intresse är den af Sylvius år 1692 utförda takdekorationen med kompositioner dels i relief, dels i målning.

Äfven de öfriga rummen erbjuda rika tillfällen till studium af den karolinska tidens dekorationssätt och ornamentala former. Väggarna äro vanligen försedda med en låg panel, de uppdelas genom pilasterställningar eller täckas af målningar, väfda tapeter eller gyllenläder. Dörrar, panelverk och fönsteromramningar äro målade i varma färger med grisaille-ornament, i hvilka kungliga namnchiffer, troféer, lagerkvistar, palmkvistar o. dyl. ständigt återkomma. — Takformerna äro växlande: här finnas plafonder med målade, figurrika, allegoriska kompositioner och

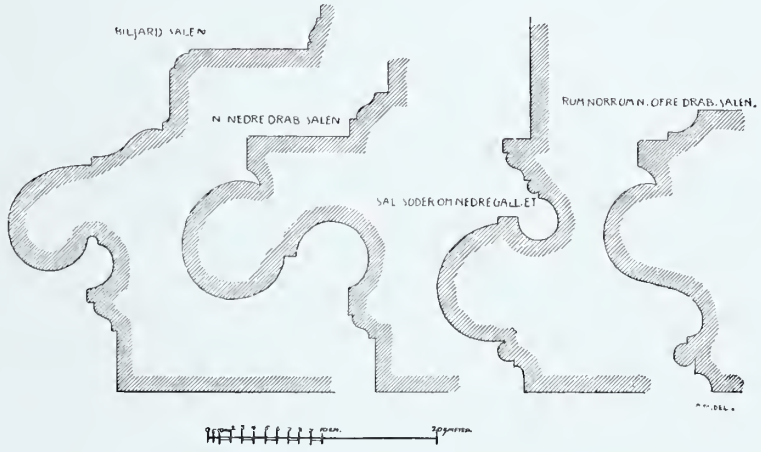

Bild 100. *Profiler af listverk å kaminer, Drottningholm.*

tak med rik, i stuck utförd dekoration; vanligast äro dock tak med en å duk i grisaille målad imitation af stucktaken, detta surrogat för en dyrbarare dekoration som under denna tid ofta användes. Här tyckas Lepautres svällande barockformer hafva utgjort förebilderna, under det att i de äkta stucktaken den mera måttfulla italienska smakriktningen gör sig gällande. — De vid Drottningholm verksamma stuckatörerna voro ju också af italiensk härkomst. — De många prydliga och väl bibehållna spislarna förtjäna att särskildt uppmärksammas (bild 99). Den äldre tidens strängt arkitektoniska uppställning med kolonner, pilastrar och bjälklag är här ersatt af rent ornamentala former, och i stället för indelningen i två hufvudpartier användes gärna en med dörrarnas anordning öfverensstämmande tredelning. Eldstadsöppningen omgifves af en rikt profilerad ram (bild 100), lika upptill och på sidorna, samt förses uppåt med ett rikt orneradt krön eller spiselkappa, öfver hvilken den såsom väggfält behandlade öfverbyggnaden höjer sig.

Stor omsorg nedlades på omgifningarnas ordnande, hvilket skedde väsentligen under ledning af *Nikodemus Tessin d. y.* De erbjödo ett ståtligt exempel på tidens högt utbildade trädgårdskonst och befinna sig ännu delvis i sitt ursprungliga skick. Området närmast omkring slottet ordnades redan på 1660-talet, den egentliga parkanläggningen först på 1680-talet, sedan Tessin 1678 företagit sin andra utländska resa för att »excolera sin profession och särdeles i jardinagen inhämta den kunskap, som i framtiden kunde requireras». Han hade därvid i Frankrike trädt i förbindelse med den berömde Lenôtre och studerat anläggningarna vid Versailles och andra franska slott. Vid Drottningholmsparkens ordnande biträddes Tessin af den ofvannämnde trädgårdsarkitekten *Johan Horleman.* — Mot öster, åt sjösidan, sänkte sig marken i terrasser ned mot vattnet, där en rymlig »sjögård» med armar, vågbrytare och fyra små byggnader vidtog (jfr afbildn. i Dahlbergs Suecia). Mot väster omdanades den bergiga och skogbevuxna, delvis vattensjuka terrängen till en parkanläggning i stor stil med långt perspektiv, blomsterbroderier, häckar och alléer, labyrinter, en »théatre de verdure» samt dammar och vattenkonster. De sistnämnda pryddes med de från Prag och Fredriksborg som krigsbyte tagna statyerna och grupperna af *Adriaen de Vries.* — Hela den kungliga lustgården omslöts 1699 med en hög, numera raserad mur med prydliga järngrindar.

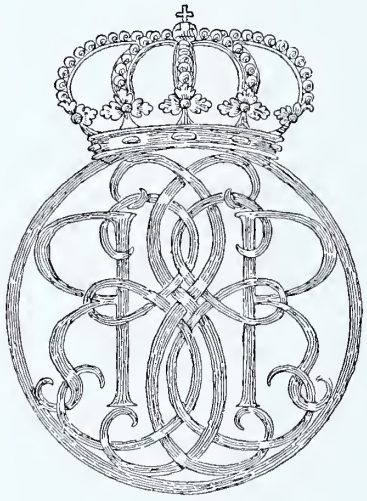

Bild 101. *Hedvig Eleonoras monogram.*

Slott och herresäten.

Redan i det föregående har framhållits, hurusom senare delen af 1600-talet var en för den svenska konsten synnerligen lysande period, liksom äfven att en bland de förnämsta uppgifterna för denna konstverksamhet var uppförandet och inredandet af ståtliga slott och herresäten på landet. Bland det stora antalet af dylika byggnader från denna tid intaga de, som behandlas i det följande, framstående platser. Karlberg står på gränsen till den föregående perioden; Mälsåker, Eriksberg och Salsta äro typiska och praktfulla prof på den äldre Tessins konst. Steninge slutligen, anlagdt under århundradets sista decennium och ett verk af den yngre Tessin, pekar hän på en kommande tid.

Karlberg. I sitt Sueciaverk ägnar Erik Dahlberg icke mindre än sju särskilda afbildningar åt det då nyss förut till kungligt lustslott upphöjda Karlberg och ger oss därigenom möjlighet att få en god föreställning om såväl slottet som dess omgifningar. En af dessa bilder visar oss anläggningen i dess ursprungliga gestalt, en rektangulär byggnad med å långsidorna framspringande midtelrisaliter, höga gaflar med voluter och en hög takryttare. Mot norr framspringa två låga flyglar från hufvudbyggningen.

Denna bild bär årtalet 1662, hvilket visserligen endast afser den tid, då teckningen tillkom, men tillika bevisar, att någon omgestaltning då ännu icke ägt rum samt att byggnaden anslöt sig till den senare vasaperiodens slottstyp. Den kan måhända på grund häraf tillskrifvas byggmästaren *Hans Jakob Kristler*. Därför talar bland annat öfverensstämmelsen med det 1644 uppförda Jakobsdal (Ulriksdal) äfvensom byggnadstiden, enligt gammal uppgift 1637—1639.

Byggherren var riksamiralen Karl Karlsson Gyldenhielm, som erhållit gården i förläning och benämnt den efter sitt dopnamn. Han dog 1650, hans gemål 1656, och arfvingarne försålde godset, enligt uppgift 1659, till Magnus Gabriel De la Gardie. Från denne öfvergick det 1680 till Johan Gabriel Stenbock och kom slutligen åter tillbaka till kronan, vid reduktionen af kronogodsen år 1688. Därefter förblef Karlberg i öfver hundra år kungligt lustslott, hvartill det också synnerligen väl ägnade sig på grund af sitt läge i hufvudstadens omedel-

bara närhet. Här framlefde drottning Ulrika Eleonora d. ä., Karl XII:s moder, sina sista år, här lekte hjältekonungen som barn. Sedan 1792 användes Karlberg såsom krigsskola och erhöll för detta ändamål vidlyftiga, ehuru i konstnärligt hänseende fullkomligt ointressanta tillbyggnader.

Rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie gaf äfven åt detta slott dess nya gestalt. Afsikten med omdaningsarbetena var å ena sidan att af praktiska skäl utvidga byggnaden, å andra sidan skulle äfven hela anläggningen bringas i öfverensstämmelse med den nya smakriktningen. Den äldre hufvudbyggningen bibehölls, men åt sjösidan tillbyggdes två flyglar, mellan hvilka en ståtlig

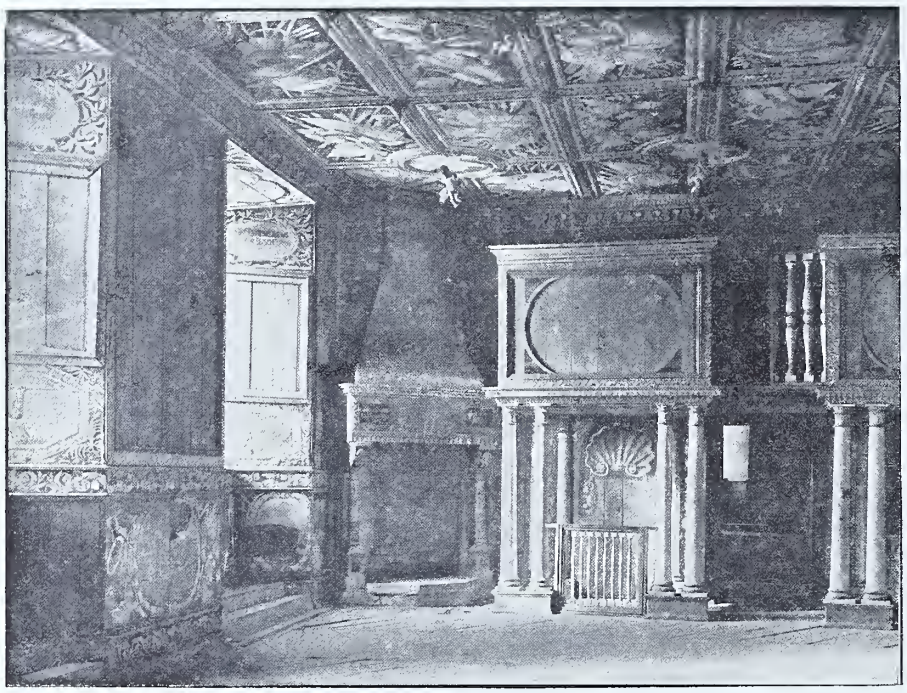

Bild 102. *Krigssalen, Läckö.*

terrass och trappa anlades (se plansch). Åt motsatta sidan höjdes de gamla flyglarna samt afslutades med två paviljonger (se plansch), som förbundos med hvarandra, hvarigenom här bildades en rymlig borggård. De gammalmodiga volutgaflarna äfvensom det höga taket förändrades, och i stället tillkommo nu olikartade takformer för byggnadens särskilda delar och låga segmentgaflar. Takryttaren ersattes med en ståtlig lanternin, från hvilken man kom ut på ett platt tak omgifvet af en balustrad.

Den konstnärlige ledaren af dessa omfattande arbeten var *Jean de la Vallée.* Med honom hade Magnus Gabriel De la Gardie redan förut, åtminstone 1653, trädt i förbindelse och vid flera tillfällen tagit hans tjänst i anspråk. I ett bref från de la Vallée af den 23 januari 1671 talas uttryckligen om Karlberg, dess inredning och dekorering. Man återfinner också i denna byggnad många för denne

konstnär karakteristiska drag: den rika, något tunga utbildningen af takformerna, den omväxlande fönsterarkitekturen med rektangulära, kvadratiska eller runda inramningar — påminnande om Riddarhuset — samt de gammalmodiga rundbågiga portalerna med enkla krön; vidare de liksom påklistrade stenornamenten i form af blomster- eller draperifestoner i relief samt slutligen de något tryckta proportionerna i allmänhet. Trappor och förhallar äro knappa och oansenliga, måhända bibehållna från den äldre byggnaden. Egendomliga och originella verka paviljongerna åt trädgårdssidan med de öfre runda, i takfoten sittande fönstren och de höga taken med sina svängda profiler.

Af den ursprungliga inre utstyrseln återstå numera efter mångfaldiga ändringar endast några stuckplafonder, som utmärka sig genom tyngd och rikedom, den präktigaste i rikssalen med M. G. De la Gardies och hans gemåls vapen. Antagligen härröra de från den ofta nämnde *Carlo Carove* (bref 4 januari 1675). Ett inventarium af 1688 beskrifver ganska utförligt den dåvarande inredningen af rummen, hvilken dock tyckes hafva varit mera anlagd på effekt än på gediegenhet, med »marmorerade bräder», panelverk med målade »bataljer», eller grönmålade med »emblemata» o. s. v. Därjämte omnämnas likväl golf af »fasonerad ölandssten», kaminer af huggen sten med runda kolonner, målade eldskärmar, dekorativa »skilderier» o. d., till en del verk af den yngre *Henrik de la Vallée*. Om detta slags dekoration kan man få en föreställning genom den ännu delvis bibehållna inredningen å Läckö slott i Västergötland, äfven det fordom tillhörigt M. G. De la Gardie (bild 102). I den praktälskande höge herrens rentaf nervösa byggnadsverksamhet har kvaliteten icke alltid hållit jämna steg med kvantiteten, och den dekorativa verkan, som eftersträfvades, har ofta vunnits genom billigt material och billig teknik.

Mycket betecknande för perioden var den stora lust- och djurgård, som utbredde sig bakom slottet med dammar, springbrunnar och statyer, alléer och promenader tillika med allahanda prydliga smärre byggnader. På en höjd låg paviljongen »Dianaberg», en sirlig kupolbyggnad, på en annan sida orangerierna, vid bortre ändan af blomsterparterrerna öster om slottet det s. k. »Ambulacrum», en promenadbyggnad med öppna arkader. Till en del härrörde dessa anläggningar från den yngre *Tessin*. Framför slottet utbredde sig den stora »borggården» och nedom denna hamnanläggningar med bryggor och hus. — För lustparken skulle den franske bildhuggaren *César Abraham Lamoureux* enligt kontrakt af den 10 september 1678 utföra en Neptunus, två sjöhästar och en drake. Sannolikt var äfven *Jean Baptiste Dusart* verksam vid Karlberg, liksom den såsom brunnsmästare i De la Gardies tjänst nämnde »fontainier» *Grandmaison*. — Af de praktfulla och vidsträckta anläggningarna återstår numera endast en del af parken; lusthus och orangerier äro längesedan försvunna.

Mälsåker. Liksom Karlberg är ett exempel på *Jean de la Vallées* konst med dess ålderdomliga drag, så finna vi i Mälsåker ett af de mest betecknande exemplen på *Nikodemus Tessin d. ä:s*, Drottningholms byggmästares, privatarkitektur. Beläget på Selaön i Mälaren, några mil väster ut från Stockholm, tillhörde godset sedan början af 1600-talet familjen Soop. Slottet byggdes af riksrådet friherre Gustaf Soop († 1679), som äfven har gjort sig känd genom andra betydande byggnadsföretag, däribland ett palats i Stockholm och den vackra kyrkan med sitt grafkapell i Askersund (1670). Hans gods ärfdes af hans dotter Anna Maria, som i första giftet blef förmäld med grefve Axel Wachtmeister och i det

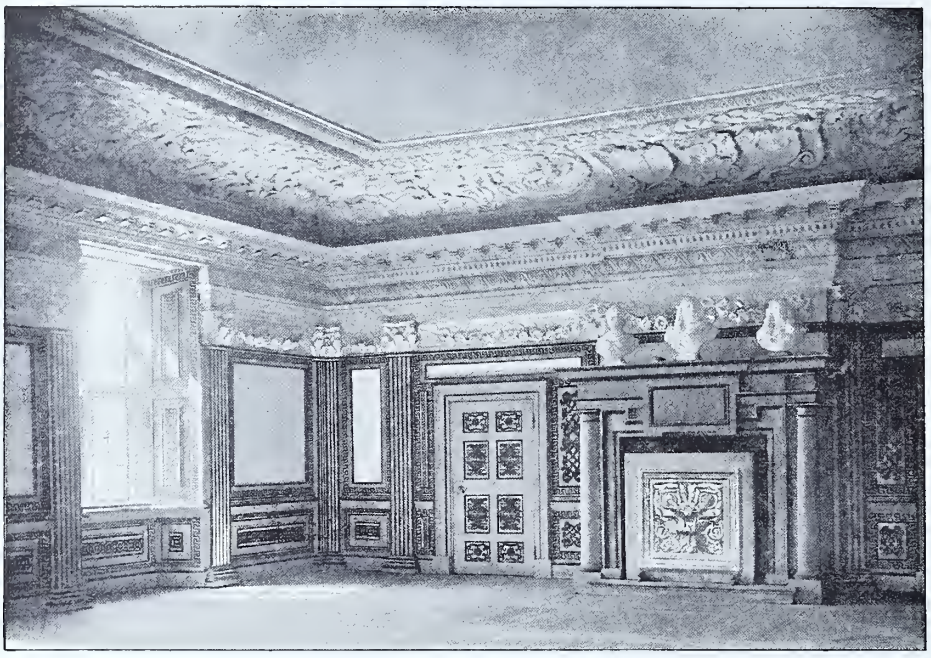

Bild 103. *Stora salen, Mälsåker.*

andra (1706) med grefve Karl Gyllenstierna till Steninge, namn af stor betydelse i Sveriges byggnadshistoria och nära förbundna med de båda Tessinernas.

Redan 1661 omnämnes visserligen ett »stenhus» vid Mälsåker, men å det nu befintliga tyckas dock byggnadsarbetena hafva börjat först år 1673. Under detta år omnämnas stora leveranser af byggnadsmaterial, hvaribland åtta kolonner af ölandssten, möjligen desamma som användes för slottets kapell. Byggnadsskrifvare var *Samuel Johansson*, murarmästare *Hans Clason*, stenhuggare *Jean de Fly*, *Erik Erikson* och *Baltzer Vollmost*. Från 1676 berättas om fortgången af inrednings- och måleriarbetena och talas uttryckligen om *Nikodemus Tessins* konstnärliga medverkan. Stuckatören *Carlo Carove* arbetar i stenhusets öfversta våning, som då var färdig med undantag af den stora och den lilla salen. — Under åren 1679

—1680 talas åter om betydande anskaffningar af material. Troligen började man då arbetet med de flyglar, som sedermera färdigbyggdes, enligt uppgift först af Karl Gyllenstierna, hvars monogram förekommer å många ställen i slottets dekoration.

Slottets grundplan (bild 104) utvisar en rektangel med de för perioden så betecknande fyra hörnpaviljongerna samt mellan dessa åt trädgårdssidan ett trapphus. Mellan de båda främre flyglarna utbreder sig en rik terrassanläggning med balustrader och dubbelarmad fritrappa.

Det yttre (se plansch) verkar rikt och förnämt samt gör intryck af att vara noga konstnärligt genomtänkt: bottenvåningen är rusticerad, därofvan höjer sig å midtelrisaliten en pilasterställning genom de båda öfre våningarna ända upp till den kraftigt markerade konsolgesimsen, som sammanhåller byggnadens olika delar. Hörnen å de framspringande flyglarna äro rusticerade. Portalen är ståtlig och förbunden med en balkong, fönsterarkitekturen enkel men omväxlande. Härtill kommer det eleganta, rikt utbildade taket med en liten attika ofvan midtpartiets pilastrar, samt lanterniner, skorstenar och »pots-à-feu».

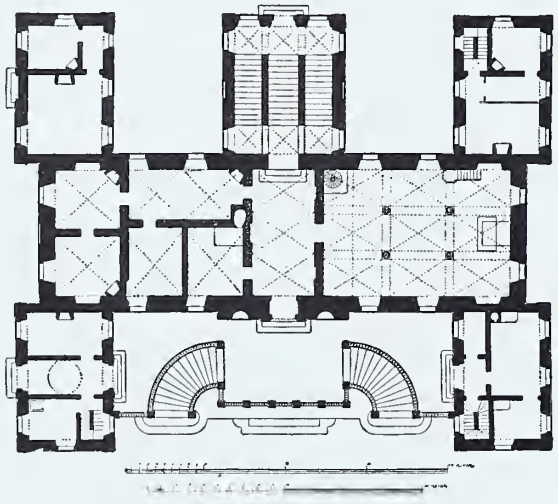

Bild 104. *Plan af första våningen, Mälsåker.*

I det inre märkas framför allt den stora salen och slottskapellet; det sistnämnda, beläget på nedra bottnen, företer, egendomligt nog, den ålderdomliga anordningen af tre skepp med höga spetsbågiga hvalf, som hvila på åtta doriska kolonner af rödaktig marmor. — I den stora salen (bild 103) äro väggarna uppdelade medelst korintiska pilastrar; öfver ett bjälklag i stuck med utböjd fris, rikt besatt med blomsterfestoner, och en starkt framspringande konsolgesims följer en stor, med löfverk och vapensköldar rikt utsirad hålkäl. Dessa dekorationsarbeten kunna med säkerhet tillskrifvas *Carlo Carove.* — Väggfyllningar och takytor voro beräknade för målningar. Kaminen är i motsats till drottningholmskaminerna ett exempel på en äldre typ. Eldstadsöppningen flankeras här af två doriska kolonner bärande ett bjälklag samt kan tillslutas medelst en eldskärm.

I många af rummen finnas ännu gamla intressanta, väl bibehållna tak, såväl i stuck som målning; tiden för deras tillkomst låter sig ungefärligen bestämma efter de i ornamenten rikligt förekommande monogrammen G. S. (Gustaf Soop † 1679) och C. G. S. (Carl Gyllen-Stierna.)

Mälsåker har genomgått växlande öden. Sedan det tillhört släkterna v. Fersen, Gyldenstolpe och Åkerman och ännu i midten af 1800-talet var ett af våra rikast utrustade herresäten, blef det sedermera totalt spolieradt och beröfvadt sin gamla inredning och sina målningar.

Eriksberg. Ibland de i kungliga biblioteket förvarade originalteckningarna till Suecia-verket af Erik Dahlberg befinner sig äfven en aldrig i kopparstick utförd bild af det äldre Eriksberg. Det är en enkel rektangulär byggnad med höga trappgaflar på sidorna och i midten. Antagligen blef denna byggnad uppförd 1656—1660 af friherre Erik Gyllenstierna († 1657) och hans gemål Beata von Yxkull († 1667), hvarvid det gamla namnet Pinnatorp utbyttes mot Eriksberg. Årtalet 1660, som ännu står att läsa öfver portalen, torde kunna anses beteckna tidpunkten för denna äldre byggnads fullbordande.

»Då emellertid» — som det heter i en gammal beskrifning — »detta hus icke blifvit uppfördt efter en god scrutin, så har kungl. rådet och öfverståthållaren grefve Christopher Gyllenstierna låtit detsamma helt och hållet förändra och efter en skön arkitektur uppbygga och därsammastädes äfven låtit anlägga en skön och med många sällsynta utländska örter och frukter utsirad trädgård.»

Kristoffer Gyllenstierna tog vid tjuguett års ålder, 1668, Eriksberg i besittning, och ombyggnaden torde alltså hafva ägt rum mellan åren 1670 och 1680. Som det tyckes, blef den gamla byggnaden bibehållen men påbyggd och försedd med nytt tak. Vid hörnen tillbyggdes fyra flyglar, med hvilka förbundos kvadratiska paviljonger. Den ofvan omtalade gamla barockportalen bibehölls äfven, fasaden pryddes dessutom med en låg gafvel, konsolgesims, lisener och blomstergirlander huggna i sandsten. På motsvarande vis behandlades äfven hörnpaviljongerna; deras öfversta våning fick karaktär af en attika ofvan ett kraftigt markeradt listverk. Därtill kommo slutligen öfver de särskilda delarna af slottet självständiga afsatstak med svängda profiler. Det gamla enkla huset förvandlades genom dessa anordningar till ett af de ståtligaste herresäten från denna period (se plansch). Likheten med andra samtida anläggningar, såsom Strömsholm, Mälsåker och Drottningholm, ställer det utom allt tvifvel, att vi äfven här hafva för oss ett verk af *Nikodemus Tessin d. ä.*

I det inre saknas de för Tessins konstriktning eljest så betecknande rymliga förhallarna och trappanläggningarna, sannolikt därför, att här förefunnos och bibehöllos tidigare korridoranordningar. — Af högst imponerande verkan är det i vänstra flygeln förlagda slottskapellet, ett slottskapell »alla Romana», som en gammal beskrifvare uttrycker sig. Väggarna äro här indelade medelst joniska pilastrar, och taket utgöres af ett kassetteradt tunnhvalf, rikt prydt med förgyllningar på hvit grund i antikiserande mönster, med alagrecker, akantusornament och dylikt.

Enastående i sitt slag är det i den motsvarande högra flygeln anordnade badrummet (bild 105). Dylika små badrum synas icke hafva varit sällsynta i de gamla slotten; Karl von Linné har i sin »Wästgöta Resa» gifvit en utförlig skildring af ett sådant å slottet Lindholmen i Västergötland. Badrummet å Eriksbergs slott är en liten klenod i arkitekturväg af synnerligen behaglig verkan. I en kvadrat är en åttahörning inbyggd, som åt alla sidor utvidgar sig till nischer, af hvilka en utgör ingången, tre innehålla hvar sin på ett postament stående staty, och de öfriga fyra inrymma badkar. I midten af marmorgolfvet befinner sig den af en marmorbalustrad omgifna bassängen med marmortrappa. Korintiska kolonner indela väggarna och uppbära ett rikt utsiradt bjälklag; öfver det hela hvälfver sig en liten kupol; genom små fönster i kupolens nedre del infaller ett dämpadt ljus. Ett dylikt fönster med ett parti af kupolen återgifves på en plansch. I nischerna äro inställda statyer framställande badande nymfer och putti, erinrande om arbeten af Adriaen de Vries. Den plastiska utsmyckningen utgöres för öfrigt af rikt löfverk och ornament utförda i stuck.

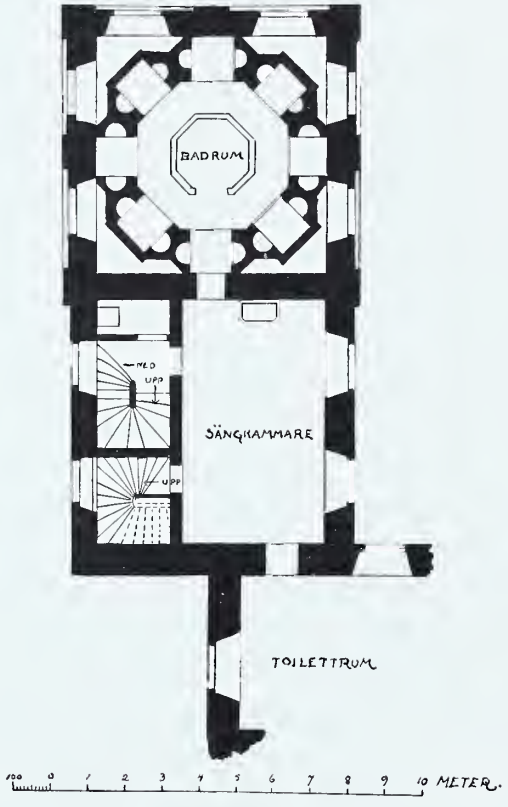

Bild 105. *Plan af badrummet, Eriksberg.*

Ett öfverflöd af ornamentala former, yppigt bladverk och kartuscher samt figurala motiv erbjuda de rika stucktaken i Lepautres stil, hvilka i stort antal förekomma i slottet (se plansch). Stuckornamenten omgifva vanligen ett midtfält prydt med en målning med mytologiskt ämne. Den skärpa, med hvilken formerna här framträda i gipsen, bevisar, att arbetet icke är gjutet utan utfördt för hand — alltså verkligt »kalksnideriarbete». De grefliga kronorna öfver släktvapnen, som där och hvar förekomma i dekorationen, göra antagligt, att dessa arbeten blifvit utförda först sedan Kristoffer Gyllenstierna, 1687, upphöjts i grefligt stånd. Man torde knappast misstaga sig, om man påstår, att italienaren *Carlo Carove* är upphofsmannen äfven till denna dekoration.

Salsta. Ett tredje exempel på tessinsk arkitektur är det i Uppland, några mil norr om Uppsala belägna slottet Salsta (se plansch), fordom Bielkesläktens stamgods. Enligt en uppgift lät Nils Bielke († 1639) här omkring 1613 uppbygga ett »stenhus», en bred rektangulär byggnad i tre våningar med trapptorn af vasatidens vanliga typ. Grundläggaren af det nuvarande slottet är den nyss nämndes sonson

Nils Bielke († 1716), den berömde segraren i slaget vid Lund, kejserlig fältmarskalkslöjtnant och romersk riksgrefve. Byggnadsarbetena började under ledning af den förut omnämnde vice stadsarkitekten i Stockholm *Mattias Spihler* efter *Nikodemus Tessin d. ä:s* plan år 1675. Redan omkring 1679 synes det som om byggnaden varit färdig till sina hufvuddelar. Åren 1676—81 arbetades på inredningen i den nedersta våningen: *Hans Brehmer* och *Baltzer Friedrich* målade taken. Med dekorationen af de öfre våningarna började man först 1697; år 1701 blef taket i den så kallade rikssalen dekoreradt af den italienske stuckatören *Giuseppe Marchi*, som äfven var verksam vid Drottningholm. Slottskapellet blef färdigt först 1711, och under åren 1708—10 arbetades på den självständiga byggnad, som inneslöt biblioteket och rustkammaren.

Ett omisskännligt släkttycke med de förut omnämnda samtida anläggningarna, Mälsåker och Eriksberg, visar sig icke blott i den allmänna arkitektoniska anordningen utan äfven i enskildheterna i takformer, gesimser, konsoler, lisener och fönsterinramningar. Till samma grupp hör äfven Sjö i Uppland. Särdeles intressant är Salsta genom den konstrika, präktigt genomförda grupperingen af många olikartade, till stor del ännu kvarstående byggnader omkring själfva hufvudbyggningen, som är så karakteristisk för tiden. (Jfr Suecia.)

Grundplanen visar en tämligen djup rektangel — hvari troligen den äldre byggningen ingått —, från hvilken framspringa midtrisaliter och på framsidan tvenne hörnpaviljonger. Väggarna äro indelade med lisener och afslutas ofvanför risaliterna och omkring flyglarna medelst kraftiga konsolgesimser. Storartad är den emellan flyglarna anordnade terrassen med sin fritrappa, erinrande om Mälsåker. Liksom å de öfriga här omnämnda slotten från samma tid, företer anordningen af taken en rik omväxling.

I såväl tak- som dörrdekorationen i den nedersta våningen härskar samma smak som på Drottningholm: målade reliefimitationer i grisaille på mörk botten, föreställande antikt bladverk, monogram, troféer och dylikt. Den af *Giuseppe Marchi* dekorerade »kungssalen» erinrar likaledes om samtida arbeten i rikssalen å Drottningholm. I den något yngre dekorationen af biblioteksbyggnaden spårar man ett inflytande af Bérains stil, ehuru i en tämligen rå och handtverksmässig efterbildning.

Från släkten Bielke öfvergick Salsta 1756 till Bragesläkten, som 1873 öfverlämnade godset åt ett aktiebolag, bestående af familjens medlemmar. De synnerligen rika samlingarna af konstföremål, böcker och vapen hade till större delen redan förut blifvit öfverflyttade till Skokloster. I sitt nuvarande tillstånd ser slottet tämligen ödsligt ut, både in- och utvändigt.

Steninge. Det af *Nikodemus Tessin d. y.* utförda Steninge (se plansch) bildar trots mycken likhet dock en afgjord och intressant motsats till de ofvan

beskrifna från hans fader härrörande herresätena. Både i anläggning och enskildheter erinra de sistnämnda ännu i viss grad om den medeltida borgen. Hörnpaviljongerna motsvara de tidigare hörntornen, trapprisaliten med lanternin eller kupol det forna fasta midttornet med sin spets, hvarjämte den relativa själfständigheten hos byggnadens olika delar framhäfves genom takformerna. I Steninge äro de enskilda delarna närmare sammanslutna, framsprången icke så skarpt betonade, taket gemensamt för hela byggnaden. Den fästningslika, afvisande karaktären är helt och hållet försvunnen. Hufvudbyggnaden, omgifven af gräsmattor och blomsterparterrer, af alléer och springbrunnar, med vidsträckt utsikt öfver fält och sjö är på sin höga, öppna terrass lätt åtkomlig från alla sidor. Vi spåra här förebilden till de moderna herrgårdarna eller villorna, visserligen ännu strängt symmetrisk men omsväfvad af en fläkt af glad lefnadsnjutning. Icke utan mening har därför kopparstickaren i Dahlbergs Suecia upplifvat gräsplanerna framför slottet med ett förnämt, ungdomligt sällskap, som med »festivitas och gaudität» utför en sirlig dans.

Steninge, beläget i Uppland ett par mil norr om Stockholm, var redan under medeltiden ett adelsgods. Det kom 1636 genom gifte i släkten Gyllenstiernas ägo och tillföll 1667 Karl Gyllenstierna († 1723), den yngste af de tre förut omnämnda bröderna, senare äfven ägare till Mälsåker. Under de sista åren af 1600-talet, efter 1694, erhöll slottet sin nuvarande gestalt, efter ritningar (nu i Nationalmuseum) af den yngre *Tessin*, som samtidigt var sysselsatt med Stockholms slott. Vid anläggningen af den omgifvande parken och trädgården medverkade *Horleman*.

Den förkärlek, som *Nikodemus Tessin d. y.* hyste för den italienska arkitekturen, träder tydligt i dagen vid Steninge, som till hela sin anläggning pekar hän på en senare tids smakriktning. Härom vittnar också hela den dekorativa utstyrseln, de med statyer och byster prydda väggnischerna, terrassmurarna med sina balustrader och vaser samt det jämförelsevis platta ehuru efter gammal svensk sed med en afsats försedda taket. Byggnaden är liten, 29 m. lång, 12 m. bred och 15 m. hög samt uppförd i blott två våningar. Bottenvåningen är rusticerad, den öfre våningen indelad medelst joniska pilastrar, kring takfoten löper en rad prydliga konsoler. Hufvudfasaden är försedd med en midtrisalit och två smärre framsprång å sidorna, motsvarande den äldre tidens flyglar; åt trädgårdssidan motsvaras midtrisaliten af ett halfrundt framsprång. Hufvudportalen flankeras af tvenne nischer med inställda statyer, och ofvan fönstren i de tillbakadragna delarna af midtpartiet äro infällda runda medaljonger med byster. — Ofvan midtrisaliten höjer sig en liten attika med Gyllenstiernavapnets sjuuddiga stjärna i midtfältet och flankerad af balustrader.

I det inre märkes framför allt det ståtliga, genom husets hela höjd gående trapphuset, som i den nedre våningen har joniska kolonner, i den öfre indelas af

korintiska pilastrar. Frändskapen med Drottningholmstrapphuset är omisskännlig. Trappan leder i dubbla armar upp till ett altanliknande plan i öfre våningen, och taket utgöres af en plafond i rikt stuckaturarbete med målning. — Framsprånget åt trädgårdssidan innesluter i bottenvåningen en trädgårdssal med direkt utgång till blomsterparterren, i andra våningen en stor oval praktsalong med marmorgolf och väggarna indelade med kolonner och nischer.

Omgifningarna ordnades i tidens stil på det präktigaste; en afbildning i Dahlbergs Suecia ger därom en god föreställning.

Steninge gick år 1736 öfver i familjen v. Fersens ägo och hade under senare delen af 1700-talet en ny glansperiod; vid midten af 1800-talet kom det genom gifte till familjen Gyldenstolpe och har sedan dess flera gånger gått i köp. Dess senare ägare hafva alla väl vårdat slottet, som befinner sig i ett utmärkt skick, om också i det inre delvis moderniseradt.

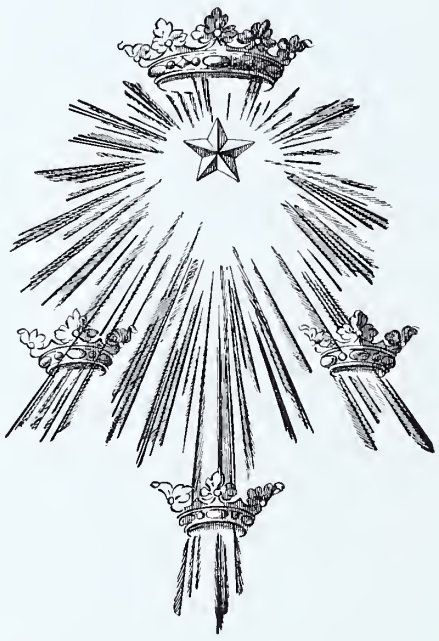

Privatbyggnader i Stockholm.

Byggnadsverksamheten i Stockholm ökades alltjämt under vasaperiodens sista skede, drottning Kristinas och hennes förmyndarregerings tid. Denna rörelse fortgår till inemot 1600-talets slut och aftager först i den mån adelns förmögenhet genom reduktionens fortgång minskas. »Hufvudstadens lustre öktes från 1650 till 1680, då enskilde herrars byggnader uppfördes merendels

Bild 106. *Hornska palatset, nuvarande Maria sjukhus, Stockholm.*

genom medel, som de vunnit under Sveriges lyckligare krig», heter det härom hos en äldre författare. Om också yttrandet i fråga om medlens härkomst innebär en viss öfverdrift, så är det dock sant, att en liflig byggnadsverksamhet ägde rum. Under medverkan af *Jean de la Vallée* och *Nikodemus Tessin d. ä.* reste sig ett stort antal ståtliga privatbyggnader i hufvudstaden, som till sina äldre de-

lar ännu väsentligen bär den karolinska tidens prägel. I dessa framträda den klassiska senrenässansens drag, pilasterställningarna de kraftiga fönsterinfattningarna och portalerna, de lågspetsiga eller segmentformiga frontonerna; bland prydnadsmotiven förekomma nu ofta blomster- och fruktfestonen. Taken äro i allmänhet höga, med eller utan afsats. Indelningen är mera omsorgsfull och genomtänkt med olika rum för olika ändamål, trapporna ofta rymliga och monumentala. Byggnaden är gärna försedd med flyglar, gård och trädgård. Af det inre återstår med undantag af förstugor och trapphus icke så synnerligen mycket i sitt ursprungliga skick. I hufvudsak har inredningen och dekorationen i stadspalatsen varit af samma karaktär som den vi lärt känna i slotten och herresätena på landet. Dahlbergs Suecia återgifver ett antal af de mera betydande stockholmska privatbyggnaderna från denna tid, Bondeska, Bååtska, Wrangelska, Flemingska palatsen m. fl. Jämte dessa förtjäna äfven att nämnas åtskilliga borgerliga hus, såsom n:r 20, 36, 40 vid Skeppsbron, det förstnämnda (bild 108) af *N. Tessin d. ä.* byggdt för egen räkning, samt några senare utförda adelspalats och förstadshus, »malmgårdar», utmärkta för monumental hållning och ädla detaljer. Ett exempel härå utgör Hornska palatset, nu Maria sjukhus (bild 106).

* *
*

Axel Oxenstiernas hus vid Storkyrkobrinken (se plansch), i hörnet af kungliga slottets yttre borggård, är ett af de äldre om icke det äldsta af den nya periodens byggnader. När grunden lades, är ej bekant, förmodligen på 1640-talet. Vid Axel Oxenstiernas död den 28 aug. 1654 har det varit under tak. Såsom den konstnärlige upphofsmannen nämnes *Nikodemus Tessin d. ä.* Uppgiften är sannolik; Tessin, som ju hade biträdt rikskansleren vid byggandet af Fiholm och Tidö, gjort förslag till en byggnad vid Alsike (Krusenberg), stod i hög ynnest hos denne, brefväxlar med honom 1640—1652 och anbefalles af honom till att utföra Riddarhuset. — Erinras bör dock, att Tessin 1651 anträdde en studieresa till utlandet, hvarifrån han återkom före 30 juli 1653. I februari 1652 skrifver han ett bref till rikskansleren från Rom. — För Tessin talar också öfverensstämmelsen med det af honom senare byggda riksbankshuset i fråga om fasaddispositionen. Detaljerna i det Oxenstiernska huset erinra däremot ej om Tessins andra arbeten; möjligen äro de påverkade af det samtidigt pågående riddarhusbygget.

Huset torde hafva varit ämnadt att bli större. Å en af *N. Tessin d. y.* komponerad plan för ordnande af Stockholms slotts yttre borggård, ingår det som södra flygeln i en stor med slottets västra länga parallell byggnad, hvilken var afsedd att inrymma hofrättens lokaler.

Grundplanen utgör en något sned rektangel med fem fönster å den södra fasaden mot Storkyrkobrinken, tre å den östra. Indelningen af det inre med de två, ursprungligen tre halfvåningarna (den öfversta under takfoten är rifven) har undergått många förändringar. Huset har dock ännu kvar en gammaldags karaktär med en smal korridorlik förstuga af den under vasatidens förra hälft härskande typen, med små nätta stjärnhvalf och vid inre ändan en enkel trappa, som leder upp till våningarna.

Det yttre har tämligen väl bibehållit sitt ursprungliga utseende med undantag af det äldre höga och branta taket med en fronton åt söder och en åt öster samt den öfre mezzaninen under takfoten, hvilka försvunnit genom senare ombyggnader. Vertikalindelning saknas, och byggnaden visar sig i detta afseende påverkad af den romerska skolan, väl närmast af Vignola. Horisontalindelningen åstadkommes genom en enda gördelgesims öfver bottenvåningens mezzanin. Uppåt afslutades byggnaden ursprungligen med en rikt utsirad fris, samt däröfver en starkt framspringande takgesims på konsoler (jfr Dahlbergs Suecia). Ofvan denna höjde sig de förut omtalade låga frontonerna med reliefornering.

Synnerligen rikt utvecklad är fönsterarkitekturen, som påminner i sina detaljer och i ensemblen om äldre genuesiska förebilder (Galeazzo Alessi († 1572): Villa Scassi). Formerna äro dock tunga och massiva, proportionerna i allmänhet något för undersätsiga. — Den rusticerade bottenvåningen har enkla fönsteromramningar. Första våningens fönster omgifvas af pilastrar med segmentkrön, den följande halfvåningens massiva karmar äro prydda med droppar i dorisk stil. I öfre våningen afslutas fönstren med tresidiga gafvelkrön. Den i senare tid försvunna halfvåningen under takfoten hade liggande ovala fönster, sådana de återfinnas i Scamozzis och Alessis byggnader. Öfver samtliga fönsterkrön äro som prydnader anbragta riksäpplen, hänsyftningar på byggherrens egenskap af rikskansler. I stället för med vaser pryddes frontonerna och det höga likaledes försvunna valmtaket med en sammanställning af riksäpplet och Oxenstierna-vapnet, den behornade oxpannan; mellan takfrisens fönster såg man rikskanslerens och hans gemåls initialer, A. O. och A(nna) Å(kesdotter) B(åât). Alltsammans har ett sammanträngdt, undersätsigt tycke, beroende måhända till någon del på den utförande stenhuggarens sätt att arbeta. Det har karaktären af en lokaliserad öfversättning af söderns smäckrare, elegantare former, en analogi till de samtida försöken att i poesien upptaga de italienska och latinska versformerna.

På någon direkt inverkan af genuesiska förebilder torde man knappast kunna tänka. Men den kan hafva förmedlats genom bekantskapen med P. P. Rubens' bekanta verk »Palazzi di Genova», som utkom i Antwerpen 1622. Tämligen tydligt är också, att något sammanhang råder mellan rikskanslerens nybyggnad och det pågående riddarhusbygget. Fönsterarkitekturen i de öfre våningar-

na företer stor likhet, och den blir ännu mer iögonfallande, då man erinrar sig att enligt Vingboons förslag till riddarhuset en mezzanin såsom det skett på Axel Oxenstiernas hus, skulle inskjutas mellan de båda våningarna. — Inom *Nikodemus Tessin d. ä:s* produktion betecknar huset öfvergången från en äldre riktning till den senklassiska.

Efter rikskanslerens död uthyrd till banken (till 1680) blef byggnaden på 1740-talet inköpt af kronan och använd för olika ändamål. För närvarande disponeras den af Statistiska centralbyrån.

Bondeska palatset, nuvarande Rådhuset (se plansch). En ännu ståtligare och mera genomförd byggnad var det palats, som dåvarande riksrådet, sedermera riksskattmästaren Gustaf Bonde 1656 lät uppföra åt sig i staden mellan broarna, i omedelbar närhet af det under byggnad stående Riddarhuset, för hvilket han någon tid var byggnadschef. Äfven arkitekten var för båda byggnaderna gemensam, nämligen *Jean de la Vallée*, som här åstadkommit sitt förnämsta och självständigaste arbete.

Byggnadshistoriens detaljer äro ej kända. Vid byggherrens död, 1667, torde palatset dock hafva varit i det närmaste färdigt, då han i sitt 1666 upprättade testamente bestämde, att det skulle disponeras af hans änka. Det stannade i släkten till 1730, då det inköptes af Stockholms stad, som sedan dess använt byggnaden som rådhus. Det har sedermera härjats af en förödande eldsvåda (19 dec. 1753) men återställts, ehuru med betydande förändringar, särskildt af hela takanordningen, samt till- och påbyggts.

I sitt ursprungliga skick, sådan den finnes återgifven i Dahlbergs Suecia å de tvenne planscherna, var det en utomordentligt ståtlig byggnad, om också med en viss tyngd i proportionerna. Detta beror på väggarnas ringa höjd i jämförelse med den höga takresningen, på det ringa afståndet från öfre fönsterposten till takfoten, drag som återkomma i andra byggnader af *Jean de la Vallée*. — Grundplanen har en viss likhet med de gamla herrgårdarnas (Mälsåker, Eriksberg). Hufvudbyggnaden, en kort och djup, nästan kvadratisk rektangel med en liten ljusgård i midten, omgifves af fyra föga framskjutande hörnpaviljonger. Från dessa framspringa mot norr och mot söder fyra lägre flyglar, som likaledes sluta i paviljonger, ursprungligen kvadratiska, och omsluta två rektangulära gårdar, en på hvardera sidan af hufvudbyggnaden. Grundplanen får därigenom formen af ett latinskt H. Samtliga dessa åtta hörnpaviljonger voro täckta af kupoler, de större med lanterniner, de mindre krönta med vaser. Vid basen omgåfvos kupolerna af attikaliknande balustrader med höga pyramider i hörnen eller de ur byggherrens vapensköld hämtade »brinnande bergen». Mellan kupolerna höjde sig det branta, ansenliga taket öfver hufvudbyggnaden, afbrutet af frontispiser å fasaderna samt öfverst krönt med en genombruten takbalustrad med

»pots-à-feu». Af kupolerna kvarstå numera endast de båda norra, medan de andra utbytts mot låga altantak, hvarjämte hufvudpartiet erhållit en attikaliknande påbyggnad.

Byggnaden företer med afseende på grundplanen och de olika partiernas gruppering stor likhet med vissa samtida franska slott, dock icke med afseende på rumsindelningen, som är tafatt och olämplig. Trapphuset ligger snedt för byggnadens midtaxel, rummen äro grupperade kring en liten mörk s. k. ljusgård, stora salen skär in i en af hörnpaviljongerna o. s. v. — Det yttre förråder en påverkan af samtida holländsk arkitektur. Man kan i detta afseende hänvisa till det af Philipp Vingboons († 1675) utgifna arbetet »Afbeeldsels der Gebouven», Amsterdam 1648.

Yttermurarna äro utförda i putsadt tegel; ofvan en låg som sockel behandlad jordvåning följa de två hufvudvåningarna, indelade i vertikal riktning af genomgående, rusticerade pilastrar med joniska kapitäl. Under fönstren i hufvudvåningen äro anbragta draperifestoner i huggen sten. Mezzaninfönster saknas helt och hållet. Längs hela fasaden sträcker sig den breda fritrappan, och ofvan takfoten höjde sig fordom i midtpartiet en låg segmentgafvel.

I det inre märkas trappan och förstugan med sina hvälfda korridorer. I rummen påminner ej mycket om det forna stormanshemmet, men trots de många förändringarna finnas ännu intressanta detaljer, stucktak och sirliga hvalf. — Den karakteristiska och ännu i sitt förfall ståtliga byggnaden hotas tyvärr tid efter annan af förintelse genom moderna ombyggnadsförslag.

Wertmüllerska (van der Noothska) palatset. En tydlig påverkan af holländsk konst, särdeles Vingboons, visar det på Södermalm, St. Paulsgatan 21, belägna Wertmüllerska huset (se plansch). Till och med materialet, ljusgult tegel, synes här vara af nederländskt ursprung; af nederländsk börd var äfven byggherren, öfversten Thomas van der Nooth. Härstammande från Brabant hade han liksom så många andra främlingar tagit anställning i svensk tjänst. År 1662 ingick han äktenskap, nämndes 1674 till friherre och dog 1677. Mellan dessa data kan äfven husets byggnadstid förläggas, möjligen kan det vara påbörjadt något före 1662. Sedan släkten utdött 1710, såldes huset till holländske ministern och öfvergick sedermera i familjen Wertmüllers ägo. Därefter har det gått genom många händer och råkat i förfall.

Trots sin enkelhet gör den ej synnerligen stora byggnaden ett förnämt och anslående intryck, ett vackert exempel på dessa s. k. malmgårdar, som de förnäma släkterna vid denna tid började att uppbygga i stadens dåvarande utkanter, ett mellanting mellan villor och egentliga boningshus, en adlig och patricisk motsvarighet till de kungliga lustlotten. Till huset hörde också en rätt rymlig trädgård med alléer och lustpaviljonger.

I konstnärligt afseende anmärkningsvärd är gatufasaden. Midtpartiet (se plansch) prydes af fyra genomgående, doriska pilastrar, på sidopartierna motsvarade af lisener, detta för den svenska arkitekturen så betecknande motiv. Härtill komma de utomordentligt prydliga fönsterinfattningarna med därunder anbragta festoner samt den låga segmentgafveln med sitt rundfönster, hvars inramning hålles af tvenne vackert modellerade sjöjungfrur. Frisen med de på utlänningen och krigaren hänsyftande pilgrimsmusslorna och krigiska emblemen gör ett personligt intryck. En ståtlig, numera borttagen fritrappa förhöjde fordom det helas verkan.

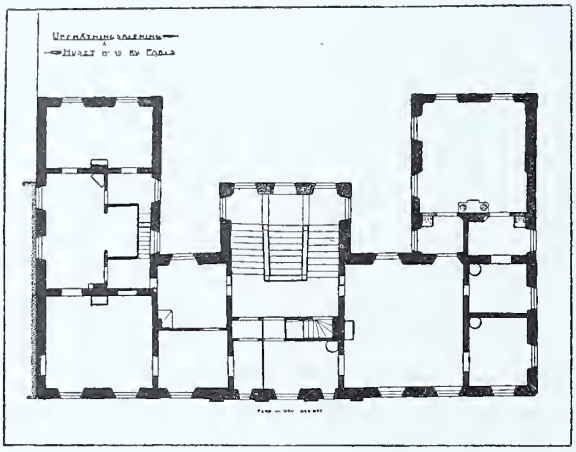

Bild 107. *Plan af våningen 1 tr. upp, Wertmüllerska huset, Stockholm.*

Grundplanen (bild 107) visar en åt gatan belägen lång rektangulär hufvudbyggnad, från hvilken inåt tomten sträcka sig tvenne flyglar. Mellan dessa befinner sig ett särskildt utbyggdt trapphus, en anordning som återfinnes vid flera svenska herrgårdar. (Jfr planen af Mälsåker.) Af inredningen finnes med undantag af några stucktak föga i behåll.

Byggmästaren är ej bekant, men för så vidt ritningen ej omedelbart härstammar från Holland, kan man tänka på *Jean de la Vallée*. Man jämföre fönsterarkitekturen och den plastiska utsmyckningen med likartade element på riddarhuset. Ett enastående exempel är huset för öfrigt ej; n:r 10 Skeppsbron likaså med pilastrar, lisener, festoner och segmentgafvel tyckes hafva utgått från samme konstnärs hand.

Riksbanken. Den första bankinrättningen i Sverige fick sina privilegier 1656 och leddes af kommissarien Johan Palmstruch och meddelägare. På grund af missbruk upphäfdes den 12 år senare; en rikets ständers bank upprättades genom beslut den 22 sept. 1668, och för densamma förhyrdes till en början lokal i det ofvan omtalade Axel Oxenstiernska palatset.

Ett särskildt bankhus byggdes emellertid under ledning af *Nikodemus Tessin d. ä.* Det erhöll sin plats i södra delen af den egentliga staden, där det s. k. gamla packhuset hittills varit beläget. Inflyttningen ägde rum den 11 februari 1680. Den 2 maj 1694 erhöll *Nikodemus Tessin d. y.* uppdrag att utvidga huset; denna ombyggnad var färdig 1707. Ytterligare en tillbyggnad företogs 1734 genom *Karl Hårleman*.

I den mot Järntorget vända fasaden (se plansch) når den af *Tessin d. ä.* eftersträfvade klassiska enkelheten enligt romerska förebilder sin höjdpunkt.

Så godt som alla dekorativa detaljer äro här försmådda. Byggnadens konstnärliga verkan beror uteslutande på ett ädelt jämnmått, väl afvägda proportioner. På ett högt sockelparti med jordvåning och mezzanin följa de båda hufvudvåningarna, skilda från hvarandra af en smal gesims och infattade af doriska hörnpilastrar. Afslutningen mot taket bildas af en kraftig, långt framspringande gesims buren af konsoler, i hvars nedre linie takmezzaninens fönster skära in, ett motiv som ofta användes i den romerska arkitekturen, t. ex. Palazzo d'Aste. Det förekommer äfven på andra af *Tessins* byggnader, t. ex. på hans eget hus, 20 Skeppsbron, samt å Drottningholm. Fönsterarkitekturen är sträng och enkel med kraftiga raka krön men utan finare detaljer, om man undantager takmezzaninens med droppar prydda omramningar. Äfven portalen är enkel med ett doriskt bjälklag öfver rusticerade pilastrar; dess plats mellan fönstren synes likväl något för trång.

Det synes, som om konstnären tagit utgångspunkten för det nya bankhuset från det tidigare, det 25 år förut uppförda Oxenstiernska palatset. Fasaderna och fönsteranordningen förete en viss likhet; båda byggnaderna hafva fem fönsteraxlar, båda en mezzanin öfver bottenvåningen. Oxenstiernska huset har en dylik äfven mellan de två hufvudvåningarna, hvilket saknas å riksbankshuset, men dekorationsmotivet för dessa småfönster, de doriska dropparna, återkommer i den senare byggnadens takmezzanin. Formbehandlingen är däremot en helt annan och har stor likhet med *Nikodemus Tessin d. y:s* förnämsta arbete, Stockholms slott, och särskildt med nordfasaden och hörnpartierna därstädes. Å båda byggnaderna saknas det för äldre svensk arkitektur utmärkande höga taket. Man är nästan frestad att våga det påståendet, att sonen här utöfvat inflytande på fadern. Den yngre *Tessin* hade just vid denna tid, 1670-talet, varit i Rom, och man finner bland hans studier en teckning öfver ett palats vid »Campo di Fiori» i Rom, hvilket i mycket liknar den svenska riksbanken. I alla händelser äro dessa tre byggnader goda bevis för fastheten i de tessinska byggnadstraditionerna.

Tessinska palatset, nuv. Öfverståthållarhuset (se plansch). Det lilla prydliga hus, som den äldre *Tessin* byggt åt sig själf vid Skeppsbron (bild 108) och som i dessa dagar (1899) kommer att skatta åt förgängelsen, var ej längre tillräckligt för den yngres behof. Samtidigt med att han påbörjade sitt lifs storverk, Stockholms kungliga slott, beslöt han att åt sig själf uppföra en rymligare och mera konstnärligt utstyrd bostad. Han inköpte för detta ändamål en tomt midtemot slottets södra sida vid slottsbacken. Köpet ägde rum den 11 september 1692.

Härefter uppgjordes ritningar och planer till den blifvande byggnaden. Af dessa planer, som ännu till större delen finnas i behåll i Nationalmusei samlingar, är den förnämsta daterad 1696. Under de närmaste åren fortgick bygget och

torde i hufvudsak hafva varit afslutadt senast år 1703 (årtalet 1702 läses å kopparsticket i Suecia), då samtliga de franska konstnärer, som biträdt vid arbetet och samtidigt haft anställning vid slottsbygget, lämnade landet.

Bild 108. *Tessinska huset, Skeppsbron 20, Stockholm; fasad åt Skeppsbron.*

Efter *Nikodemus Tessin d. y:s* död 1728, ärfdes huset af sonen Karl Gustaf Tessin, grefven och kanslipresidenten, som 1755 såg sig nödsakad att sälja detsamma. Köparen, borgmästaren Kjerrman, sålde det 1756 till rikets ständer, som samtidigt öfverlämnade det som gåfva till prins Karl (XIII), den andre i ordningen af kungaparets söner. År 1773 inlöstes det af konung Gustaf III men öfvertogs kort därefter af Stockholms stad, som använde det till boställe för öfverståthållaren. I denna egenskap användes huset ännu.

I Tessinska palatset skapade byggherren typen för ett förnämt stadshem, värdigt och enkelt utåt, rikt och praktfullt i det inre.

Den oregelbundna, ej synnerligen stora tomten är mästerligt använd (bild 109). Sedan man passerat en liten, numera borttagen yttre gård mellan framdragna murar, inträdde man genom en rymlig förstuga i palatset. Åt gårdssidan framspringa låga flyglar, som sluta i något högre paviljonger och som med bågställningar öppna sig mot trädgården.

Dessa gårdsbyggnader innesluta ett område, som genom låga, kulissartadt framspringande murar är deladt i en främre och en bakre gård, den främre en blomstergård med planteringar, blomsterbroderier, springbrunn, statyer, kolonnader, den bakre för ekonomiändamål med stall, vagnshus, m. m. Byggherrens afsikt var att här anlägga ett »eremitage», en grotta efter mönster från Palazzo Altieri. Hela denna anläggning, af hvars motstycken i Europa endast helt få äro bibehållna, täflar i lärdom, smak och skönhet med de bästa italienska.

Fasaden mot gatan är enkel och står i en viss öfverensstämmelse med det midtemot liggande slottet. Den egentliga prydnaden är den af hermer infattade portalen, med en däröfver anbragt altan. Härtill kommer den sköna kransgesimsen af dorisk ordning med konsoler i stället för triglyfer och däröfver en

attika med takmezzanin. Rikare gestaltar sig arkitekturen åt gårdssidan. De byggnader, som omsluta trädgården, sammanhållas till ett helt genom en vacker dorisk gesims öfver nedre våningen, hvilande på doriska kolonner eller pilastrar. Fondbyggnaden har formen af en öppen fantasibyggnad med balustrader och kolonnställningar; dess midt upptages af det berömda »perspektivet», en optisk villa som åstadkommits genom att kolonner af aftagande höjd anordnats bortom hvarandra, så att de oaktadt det ringa djupet i byggnaden ge illusion af en kolonnhall (se plansch).

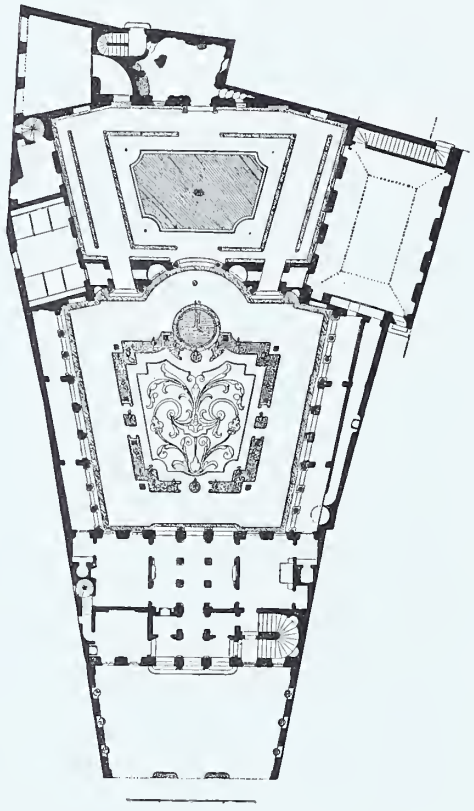

Bild 109. *Plan af Tessinska palatset, nuv. Öfverståthållarhuset, Stockholm.*

Innerdekorationen ordnades enligt Tessins teorier i fransk smak. Från den af kolonner uppburna förhallen, hvilken om sommaren kunde användas såsom matsal med utsikt mot trädgården, leder hufvudtrappan till de i andra våningen belägna praktrummen, husherrens egen våning bestående af ett förrum, en salong (se plansch) och ett sofrum. Dessa utstyrdes på det praktfullaste, och Tessin har här använt samma konstnärliga krafter, hvilka samtidigt voro verksamma vid slottsbygget. Fransmannen *Réné Chauveau* (i Sverige 1693—1700) målade plafonderna, dennes landsman *Desmeaux* utförde hörnmedaljongerna i blå reliefimitation på guldgrund, *Jacques Fouquet* (i Sverige till 1702) målade de symboliska dörröfverstyckena. Väggarna uppdelades genom pilastrar. Plafonderna fyllas af en rik groteskornamentik med lambrequiner, bårder, girlander och kartuscher i Bérains stil omslutande små figurframställningar. Dessa, sannolikt komponerade enligt byggherrens föreskrifter, framställa lärda allegoriska och mytologiska scener. Så ser man i salongen (se plansch) i midtfältet Apollo med muserna, däromkring framställningar af konster och vetenskaper med deras förnämsta utöfvare. Betecknande för Tessin är valet af dessa, Bramante och Bernini för arkitekturen, Michelangelo och Alessandro Algardi för skulpturen, Rafael och Annibale Caracci för måleriet. I sängkammaren äro dagens fyra stunder framställda. Liksom allt det öfriga äro äfven dessa detaljer konstnärligt genomtänkta och omsorgsfullt utförda.

Kyrkor och grafkapell.

Den mest omtyckta formen för kyrkbyggnader var, såsom ofvan är sagdt, under denna period den italienska hög- och senrenässansens centralkyrka. De mest betydande nybyggnaderna i denna stil voro Katarinakyrkan i Stockholm och domkyrkan i Kalmar.

Katarina kyrka i Stockholm. Genom kungl. bref af den 4 oktober 1654 delades Södermalm i två församlingar, hvarigenom den östra delen bildade Katarina, den västra Maria-Magdalena församling; inom den sistnämnda var den äldre kyrkbyggnaden belägen. En ny kyrka behöfdes alltså, och den erhöll liksom församlingen sitt namn efter konungens, Karl X Gustafs, moder pfalzgrefvinnan Katarina, Gustaf II Adolfs äldre halfsyster.

Jean de la Vallée anmodades enligt kyrkorådets protokoll af den 7 jan. 1656 att utföra ritningarna, och grunden lades samma år. Ritningarna voro dock ännu 1658 ej färdiga och kunde, enligt löfte, bli det först 1659. Af flera orsaker, stridigheter mellan arkitekten och byggnadsstyrelsen, mellan församlingen och dess kyrkoherde, medlens knapphet och dylikt skred arbetet emellertid blott långsamt framåt. Ännu 1663 anmäler öfverståthållaren Schering Rosenhane, att kyrkan »stod uti byggning och ofullkomlig»; »kunde den fullbordas, skulle den blifva den skönaste och sirligaste, som i Sverige skall finnas.» I mars 1670 levereras 1,300 fot gottlandssten, i juni samma år uppvindas sten till kransen kring tornmuren, och stenhuggaren *Konrad Teufel* lämnar räkning å arkitraver. Sommaren därpå arbetas såväl å gafvelmurarna som på tornmuren; dessa arbeten verkställas genom murmästaren *Jörgen Nilsson*. Taklaget å västra och norra gaflarna var färdigt i september. I januari 1671 erhöll *Jean de la Vallée* betalning för »rijtningen och undervisningen». I september efterträddes han formligen af sin måg *Mattias Spihler*, som redan förut varit verkmästare och »uppvaktat» i svärfaderns ställe. Kyrkan invigdes samma år, och inredningsarbeten utfördes, men ännu 1701 var altaret ej färdigt. Efter en reparation åren 1717—1721, utförd genom *G. J. Adelcrantz*, härjades kyrkan 1723 af en eldsvåda men återställdes af samme arkitekt och öppnades ånyo för gudstjänst 1724.

I Katarinakyrkan är, för första gången i Sverige, centralanordningen konsekvent genomförd. Från den stora midtkvadraten framspringa åt alla fyra sidorna ungefär kvadratiska flyglar af samma bredd som denna. I vinklarna mellan dessa flyglar äro inställda små kvadrater af ungefär halfva hufvudkvadratens sida. Det yttre (se plansch) återgifver tydligt grundplanens fördelning. Midtkvadratens öfvermurar äro synliga äfven utåt öfver flyglarnas tak och bilda här en altanliknande omgång med balustrad och fyra små hörntorn. Mellan dessa höjer sig den åttkantiga tamburen med kupolen, krönt af lanternin och spira. Denna anordning härstammar från *Adelcrantz;* i de la Vallées plan ingick ännu en låg hvälfning mellan omgången och tamburen (jfr Suecia). Flyglarna täckas med höga valmtak med frontoner, de små hörnpaviljongerna hafva i likhet med tidens herresäten (t. ex. Eriksberg) en attika och afsatstak med kupiga nedre fall. Intrycket af det yttre är, i synnerhet på afstånd, med den på långt håll synliga, djärfva kupolen och de fyra tornspirorna synnerligen ståtligt, och kyrkan har på visst sätt med sin vackra kontur blifvit till ett vårdtecken för Stockholm.

Yttermurarna äro ofvan en hög sockel indelade med toskanska pilastrar, som uppbära ett tredeladt, enkelt bjälklag med kraftig takgesims. I interkolumnierna öppna sig stora rundbågsfönster samt portalerna, till hvilka fritrappor leda upp.

Det inre (se plansch) är luftigt och rymligt; öfver midtkvadraten hvälfver sig den höga kupolen, buren af fyra mäktiga pelare, förenade genom bågar. De fyra flyglarna äro, egendomligt nog, täckta af sirliga stjärnhvalf. De yttersta vinklarna af hvarje flygel med sina fönster hafva dessutom blifvit försedda med en tresidig liten hvalfkappa, en anordning som frambringar en egendomlig ljusverkan. De små hörnpaviljongerna användas till sakristia, kyrkosal m. m.

Kupol och hvalf, som förut voro hvitrappade, försågos på 1890-talet med en rik dekoration i färger.

Kalmar domkyrka. Genom ett kungligt bref af den 13 februari 1647 erhöllo borgarne i Kalmar befallning att flytta från den gamla, väster om slottet belägna, från medeltiden härstammande staden till den norrut belägna Kvarnholmen, där den nya staden skulle grundas. Kort därefter, den 9 september s. å. härjades den gamla staden af en eldsvåda.

Flyttningen började med allvar först 1653 och synes hafva varit fullbordad omkring tio år senare. Anledningen till denna flyttning var af militärisk art. Kalmar slott var ända till Roskildefreden (1658) Sveriges förnämsta fästning mot söder, och staden ansågs ligga för nära slottet samt lämna skydd åt en belägrande fiende. Särskildt gällde detta den gamla prydliga medeltida stadskyrkan, som därför borde rifvas. Efter åtskilliga förberedelser sprängdes den slutligen år 1678.

En ny kyrka blef i följd af stadens flyttning nödvändig. Fråga härom hade antagligen blifvit väckt redan 1653. Detta årtal återfinnes å den i Dahlbergs

Suecia intagna grundplanen, hvilket dock måste bero på ett misstag. År 1658 är frågan på allvar bragt å bane, och midsommardagen 1660 började de förberedande grundgräfningsarbetena, hvarefter första stenen till grundvalen nedlades den 7 augusti 1660.

Man hade dessförinnan på kungl. befallning den 30 april 1660 vändt sig till »architekteuren» *Nikodemus Tessin d. ä.* med anhållan om hans biträde. Tessin, som vid denna tid vistades på Öland i konungens tjänst i och för byggandet af Borgholms slott, framlämnade inom en månad tre förslagsritningar, af hvilka en utvaldes. Möjligen äro dessa teckningar desamma, som nu förvaras i Nationalmusei handteckningssamling och som hafva en viss likhet med Kalmar domkyrka. Arbetet honorerades med 20 dukater, och den 1 augusti s. å. antogs Tessin att efter sin egen ritning uppföra kyrkan.

Bygget fortgick i två år, så länge de för ändamålet insamlade medlen räckte, och man fullbordade härunder grundvalen. Men nu började svårigheterna. Genom konung Karl X Gustafs död, den 13 februari 1660, och Roskildefreden 1658, hade intresset för den nya stadsanläggningen minskats, på sätt och vis också de militära skälen för densamma försvunnit, och en period följde, under hvilken staten och staden strida med hvarandra om hvem som skall öfvertaga byggnadsbördan. Arbetet upptogs emellertid åter 1665 och hade 1669 kommit så långt, att murarna stodo färdiga till sin halfva höjd. Man såg sig nu nödsakad att hos Tessin anhålla om en förenkling af ritningarna, hvilken förmodligen afsett verkets ornamentala partier, måhända den kupolbyggnad med eller utan tambur, som borde ha afslutat det hela. Arbetet fortgick emellertid; 1676 kunde man börja tänka på täckningen. Af brist på medel stod byggnadsverket åter stilla, men sedan den gamla kyrkan 1678 blifvit sprängd och Kalmar förklaradt för särskildt stift, blef uppförandet af dess domkyrka en statens angelägenhet, medel anvisades af kronan, och byggnadsarbetet kunde åter drifvas med större fart. Ett provisoriskt tegeltak anbragtes, och under sommaren 1682 firades af biskop Skytte kyrkans högtidliga invigning.

Färdig var kyrkan dock icke, och det provisoriska taket var i bristfälligt skick, tornen, hvalfven, taklistpartierna m. m. återstodo. Byggnadsarbetet leddes slutligen under 1690-talet af Tessins styfson *Abraham Svansköld;* först år 1700 var kyrkan till sina hufvuddelar fullbordad.

Tessin har i Kalmar domkyrka nedlagt resultatet af sina studier i den då för tiden moderna kyrkbyggnadskonsten, sådan den framträdde i Italien och i Frankrike. Återkommen 1653 från sin studieresa, fick Tessin redan året därpå sin verksamhet förlagd till Borgholm på Öland, och han hade sålunda tillfälle att göra sig förtrogen med byggnadsplanerna i Kalmar. Antagligen har han således tidigt nog utarbetat sina ofvan omnämnda förslag till en kyrka därstädes. Denna utgör

en kompromiss mellan centralanläggning och basilika. En gammal uppgift förmäler, att Tessin hämtat förebilden för sin nya skapelse från en kyrka i Bologna. Det skulle då hafva varit någon af de tre kyrkor, som under 1600-talets förra del uppfördes därstädes af Giovanni Antonio Magenta: S. Pietro, S. Salvatore (1605—23) och S. Paolo (1611), och då särskildt den sistnämnda, hvilken i sin ordning kan föras tillbaka till Vignolas berömda Gesù-kyrka i Rom. Äfven med Sorbonne-kyrkan i Paris har Kalmar domkyrka ett visst släkttycke. Samtliga dessa visa samma kombination af långkyrka och centralkyrka som Kalmar, ehuru systemet här i Tessins verk är mera konsekvent genomfördt.

Kring en midtkvadrat äro ordnade fyra tunnhvalf af kvadratens halfva bredd. I vinklarna mellan dessa tunnhvalf äro insatta fyra torn af kvadratisk grundplan; såtillvida samma plan som de flesta s. k. korskyrkor (bild 110). Men härtill

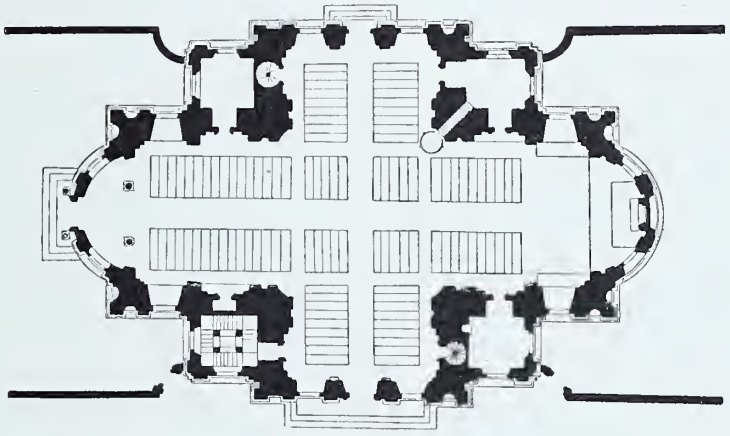

Bild 110. *Plan af domkyrkan, Kalmar.*

kommer nu ytterligare en förlängning till tunnhvalfven i öster och väster och utanför hvartdera af dessa en absid, af hvilka den västra utgör ett slags förhall, den östra innesluter högkoret.

Denna grundplan återgifves tydligt i resningen af det yttre (se plansch), och äfven här har den italienska kyrkofasaden varit bestämmande för anordningarna. Hufvudfasaderna äro förlagda i söder och norr, medan de båda absiderna framspringa från gaflarna i öster och väster. De fyra tornen resa sig i två våningar, krönta af lanterniner. Den kupol, som mellan dem borde afslutat det hela, har aldrig blifvit utförd. Måhända är dess uteslutande den förenkling i planen, som af borgmästare och råd begärdes.

Lika regelbunden och systematisk som grundplan och resning är fördelningen af väggytorna. På en sockel följer en dorisk pilasterställning, som uppbär ett högt entablement med kranslist, ofvan hvilket uppskjuta de fyra tornen och de fyra gaflarna, samtliga indelade med joniska pilastrar. Vinklarna mellan fasa-

dens öfre smalare och nedre bredare del utfyllas efter italiensk sed af voluter, som här äro starkt utbildade och liksom gaflarna uppbära små akroterier i form af vaser eller obelisker. Fönstren äro insatta mellan pilastrarna, ett större nedtill och däröfver en mezzanin.

Det inre (se plansch) verkar mäktigt och lugnt öfverskådligt med sin frånvaro af alla skymmande kolonner eller pelare. Väggarna äro indelade genom parställda joniska pilastrar, som uppbära ett kraftigt entablement med tandsnitt och starkt framspringande gesims, sammanhållande det hela. Ofvan denna vidtaga tunnhvalfven, indelade genom gördlar, samt öfver midtrummet ett vidt och högt krysshvalf i stället för den kupol med tambur, som man här haft anledning att vänta och som borde hafva utgjort den följdriktiga afslutningen af det hela. Till verkan af det inre bidraga också de läktare, som hvilande på korintiska kolonner upptaga de norra, södra och västra korsarmarna. — Det å planschen synliga altaret är ett verk från början af 1700-talet, predikstolen däremot härstammar från den gamla slopade stadskyrkan.

Byggnadens kyrkliga karaktär är visserligen ej synnerligen starkt framträdande, men en om sitt mål och sina medel medveten konst möter oss i de stränga, regelbundna formerna. Det inre saknar hvarje målad dekoration, och dess imponerande verkan beror helt och hållet på delarnas systematiska och följdriktiga anordning, är af rent arkitektonisk art. Kalmar domkyrka är ett talande uttryck af sin tids allvarliga, manliga väsen.

Lars Kaggs grafkapell vid Floda kyrka. Den lilla medeltidskyrkan vid Floda i Södermanland, bekant för sina sengotiska hvalfmålningar, utvidgades omkring år 1640 till en tvåskeppig kyrka, i det att, likasom vid Tyska kyrkan i Stockholm, den södra väggen genombröts och ett nytt skepp här tillbyggdes. Å östra gafveln och öfver kyrkans hela bredd uppfördes här efter fältmarskalken Kaggs död 1661, af hans »moestissima vidua», fru Agneta Ribbing, det präktiga grafkapell, där de båda makarne hvila (se plansch).

Detta kapell, hvilket bland flera dylika samtida byggnader, såsom Soopska grafkapellet i Askersund, Bjelkenstiernska i Österhanninge, Erik Dahlbergs i Turinge, här blifvit valdt såsom exempel, bär å det yttre årtalet 1666. Grundplanen är rektangulär, och kapellet öppnar sig genom tvenne bågar åt kyrkan. De tre öfriga sidorna äro i det yttre indelade medelst doriska pilastrar och genombrytas af fyra och fyra fönster i två rader öfver hvarandra. Uppåt afslutas de med låga antikiserande gaflar med akroterier i form af urnor. Väggfälten i hörnen prydas med hängande trofégrupper och tympanonfälten med vapensköldar och ornament, allt i hög relief. Det hela täckes af en låg kupol med lanternin. Materialet, rödt tegel med huggen naturlig sten för de dekorativa delarna, var ursprungligen synligt men är nu öfverputsadt. Den kraftiga fönster-

arkitekturen och de något tryckta proportionerna tyckas hänvisa på *Jean de la Vallée.*

Ännu rikare är den ornamentala prydnaden af det inre. *Carlo Caroves* signatur och årtalet 1667 läses på en af väggpilastrarna. På ömse sidor om altaret äro grafvårdarna uppställda, och här hvila de båda makarnes bilder på en sarkofagliknande tumba. Väggarna indelas af pilastrar och nischer, i hvilka äro inställda en mängd allegoriska statyer, framställande de aflidnas goda egenskaper och dygder. I taket ser man jämte en rik ornamentik med bladverk och kartuscher fältmarskalkens och hans gemåls vapensköldar omgifna af anvapen.

För några år sedan har Floda kyrka undergått en tredje ombyggnad, i det att intill den gamla medeltidskyrkan (det nuv. norra sidoskeppet) uppförts ett högt midtskepp, ett sidoskepp åt söder och ett torn, enligt ritningar af arkitekterna Kjellström och Axel Herman Hägg, den bekante etsaren. — Anmärkningsvärd är den ålderdomliga klockstapeln bredvid kyrkan.

Karolinska grafkoret. En af den karolinska konstens förnämsta och rikaste skapelser, är det grafkapell, som uppfördes på norra sidan af den gamla franciskanerkyrkan å Riddarholmen i Stockholm, midtemot det förut omtalade gustavianska grafkapellet. I kungliga bref af 1665 och 1667 till öfverståthållaren i Stockholm talas om uppförandet af ett särskildt grafkapell åt konungarne af det pfalziska huset och deras släkt. I Nationalmusei samlingar finnas förvarade en mängd olika ritningar med förslag till mer eller mindre genomgripande förändringar för detta ändamål af Riddarholmskyrkan. De flesta afse en utvidgning af högkoret, några en ombyggnad af hela det gamla templet till en modern rikt uppdelad centralkyrka enligt romerskt system. Större delen af dessa förslag torde härröra från *Nikodemus Tessin d. ä:s* hand. Lyckligtvis blefvo de icke utförda.

Af ett memorial, likaledes förvaradt i Nationalmuseum, framgår, att planen till det nuvarande grafkoret, sannolikt äfven den af *Tessin d. ä.*, omkr. år 1673 varit utarbetad, åtminstone i sina allmänna drag. I ett senare memorial, 1675, talas om anskaffande af sten från Gottland. Enligt uppgift skall byggnaden blifvit påbörjad 1686, men ännu 1688 klagas öfver att sten afsedd för grafkoret låg å Riddarhusets gård och tog skada. Den undre delen af byggnaden, d. v. s. åtminstone själfva grafkammaren, var färdig före århundradets slut, så att konung Karl XI († 1697) här kunde erhålla sin hvilostad samtidigt med att Karl X Gustafs lik hit öfverflyttades från gustavianska grafkapellet.

Af teckningar i Nationalmuseum: grundplan, sockelprofiler och sockelfönster m. m., kan man sluta sig till huru långt verket fortskridit intill denna tid. Dessa teckningar synas vara utförda af *N. Tessin d. y.*, hvilken också här fortsatte sin faders arbete. Att föra det till slut blef ej heller honom förunnadt, då äfven

detta företag afstannade genom Karl XII:s olyckliga krig. Först efter den yngre Tessins död (1728) upptogs bygget ånyo. En kostnadsberäkning (i Nationalmuseum) af den 29 november 1731 visar, att huggen sten ännu fattas, en annan af den 19 september 1734, undertecknad af *O. Fristedt*, *J. C. Korner* och *Peter Gerdes*, beräknar samtliga ännu erforderliga kostnader till något öfver 47,000 daler silfvermynt. År 1743 omtalas byggnaden såsom fullbordad.

Kapellet bildar en kvadrat med afrundade hörn (bild 70); å hvar och en af de tre fria sidorna öppnar sig ett högt bågfönster omgifvet af en dorisk kolonnställning. Dessa kolonner, fyra å hvarje sida, resa sig öfver en sockel och uppbära ett entablement med triglyfer och bildprydda metoper. Därofvan följer en attika med pilastrar, rundfönster och inskrifttaflor samt slutligen en kupol, som högst upp afslutas med en på ett hyende hvilande kunglig krona. Attikans öfre rand prydes af vaser och skulpturgrupper, å de rundade hörnen äro anbragta trofégrupper, och för öfrigt ingå i dekorationen blomstersnören och nordstjärnor.

I det inre uppdelas väggarna af på höga socklar stående korintiska kolonner, som uppbära ett kraftigt markeradt bjälklag, ofvan hvilket kupolen höjer sig. Riklig belysning inströmmar genom de höga bågfönstren samt genom de små runda fönstren i kupolens nedre del. I stuckdekorationen å väggarna återkomma delvis samma motiv som i det yttre. — Nedanför fönstren hafva de tre Karlarnes sarkofager uppställts omgifna af pukor, och kring kolonnernas baser samt ofvan bjälklaget äro planterade hundratals fanor, hvilka visserligen till en del dölja de arkitektoniska formerna men å andra sidan mäktigt bidraga till den stämningsfulla verkan af det hela.

Ehuru af små proportioner är detta grafkapell ett af den karolinska tidens mest betydande arkitekturverk, rikt och ädelt i formgifningen, af eleganta mått, med omsorgsfullt behandlade enskildheter.

Byggnaden fullbordades af den följande periodens främste arkitekt, *Karl Hårleman*, och i dekorationen gör sig också rokokostilen i viss mån gällande, utan att dock på något sätt verka störande. Något försök att anpassa grafkapellets stil efter Riddarholmskyrkans äldre delar har här icke blifvit gjordt; den i ljus huggen sten utförda byggnaden afbryter på ett verkningsfullt sätt mot den gamla kyrkans röda tegelmurar och står intill denna som en fullt självständig byggnad, bärande sin egen tids prägel.

Kyrkliga inredningsföremål och grafmonument.

Den karolinska perioden utmärker sig genom ett lifligt, ej sällan rentaf skrytsamt nit i fråga om kyrkornas utstyrsel och prydande. Ej allenast domkyrkorna och de större stadskyrkorna utan äfven de mera betydande patronats- och sockenkyrkorna, synnerligast i mälarprovinserna, blefvo utrustade med altaren, predikstolar och andra småarkitekturens verk, med grafvårdar och epitafier öfver de förnäma herrskapen samt med paramenter, ljusstakar, sorgfanor och rikt snidade vapensköldar. Större delen af landets kyrkor bära ännu i dag hvad den inre utstyrseln beträffar en prägel från 1600-talets senare hälft. Exempel på denna konst finna vi å de planscher, som framställa det inre af domkyrkan i Kalmar, af Katarinakyrkan, Tyska kyrkan, Storkyrkan och slottskapellet i Stockholm.

Altarprydnaden i Storkyrkan (se plansch), skänkt af fru Margareta Skute år 1654, till minne af hennes två år förut aflidne gemål, diplomaten Johan Adler Salvius, visar ännu den äldre typen af ett skåp med flygeldörrar och inställda reliefbilder. Materialet är svart trä med silfver för de ornamentala och figurala delarna, hvilka utförts under medverkan af den i Stockholm verksamme holländaren *Johan van de Velde.*

Kalmar domkyrkas altare (se plansch) är af den yngre, af italienska förebilder (Gesù) påverkade barocktypen: en stor tafla med målning eller reliefbild, omramad af en pompös arkitektur med kolonner, förkroppningar och en klufven gafvel samt allegoriska figurer och dylikt. Kalmaraltaret utfördes 1712 på beställning af köpmannen G. Zaltzau och hans gemål Kristina Witte. Af samma typ är altaret i slottskapellet å Stockholms slott (se plansch). En ännu rikare och praktfullare anordning företedde den efter den stora branden 1702 uppsatta altarprydnaden i Uppsala domkyrka, utförd af bildhuggaren *Burchardt Precht* efter ritning af *Nikodemus Tessin d. y.* Vid kyrkans restaurering år 1893 föll den dock tyvärr ett offer för en missriktad sträfvan efter stilenlighet och ersattes med ett oansenligt arbete i modern gotik.

Predikstolarnas allmänna anordning är i det stora hela densamma som under föregående tider, ehuru de prydas enligt de nya dekorationsprinciperna. Den

arkitektoniska indelningen af bröstningen med bågställningar och kolonnetter försvinner och ersättes af konsolliknande voluter och ramverk, omslutande relieftaflor. I stället för den äldre tidens färgrika, målade dekoration och intarsia komma nu förgyllning och modellering; de strängare arkitektoniska motiven utbytas mot mera naturalistiskt behandlade draperier, blomsterfestoner, figurer m. m.

Ett ståtligt exempel af detta slag erbjuder predikstolen i Stockholms Storkyrka (se plansch), den tredje i ordningen på denna plats efter reformationen, rikt utstyrd med förgylldt löfverk, draperier och sväfvande figurer. Den är en gåfva af fru Elisabet Hansdotter Funck, 1701, och äfven utförd af *Burchardt Precht* enligt ritning af *Nikodemus Tessin d. y.* Ett praktfullt motstycke till denna bildar den från samme mästare härstammande predikstolen i Uppsala domkyrka, skänkt af drottning Hedvig Eleonora efter den stora kyrkbranden 1702. Ehuru i något stympadt skick kvarstår den ännu på sin ursprungliga plats. Till en senare period hör den i rika rokokoformer utförda predikstolen i Stockholms slottskapell, ett verk af bildhuggaren *E. Ljung.*

Till kyrkornas inredning hörde äfven de för förnäma församlingsmedlemmar afsedda bönbänkarna och läktarna. Redan Erik XIV hade i ett bref gifvit befallning om att praktfulla bänkar för honom själf och medlemmarne af den kungliga familjen skulle anordnas i domkyrkorna och andra mera betydande kyrkor. En sådan bänk med hans yngre broders, hertig Magnus' af Östergötland, vapensköld och namnchiffer finns ännu kvar i Vreta klosters kyrka. Den tillverkades år 1576 af en snickare vid namn *Erich* i Söderköping. De med Gustaf II Adolfs och hans gemåls monogram prydda bänkarna i Kalmar slottskapell hafva förut omnämnts (sid. 56.) Tyska kyrkans i Stockholm lilla prydliga läktare i blått och guld för den kungliga familjen (jfr sid. 98), utfördes år 1672, sannolikt enligt ritningar af *N. Tessin d. ä.* Omkring tjugu år yngre äro de båda kungsstolarna i Storkyrkan, hvilka modellerades år 1694 efter ännu i Nationalmuseum förvarade ritningar af *N. Tessin d. y.* Den arkitektoniska karaktären är här nästan alldeles försvunnen. Bänkarna stå midtemot hvarandra uppe i midtskeppet; de omgifvas hvardera af en bröstning i hvitt och guld, och invid den bakom varande pelaren höjer sig bakväggen i form af ett tungt förgylldt draperi, under det att en kolossal kunglig krona, buren af änglar, bildar ett slags baldakin.

Äfven må erinras om de praktfulla orgelverk, hvarmed kyrkorna under denna period försågos.

Klas Bielkenstjernas grafvård i Österhanninge kyrka. Fru Barbara Åkesdotter Natt och Dag, änka efter riksrådet och amiralen friherre Klas Hansson Bielkenstjerna († 1662), lät år 1663 invid östra gafveln af Österhanninge kyrka, belägen i närheten af familjens gamla gods Årsta, uppbygga ett prydligt, mot kyrkan öppet grafkapell. Den eleganta resningen, de välberäknade anordningarna

och de omsorgsfullt utförda detaljerna synas hänvisa på *Nikodemus Tessin d. ä.* som upphofsmannen. Byggnaden är åttkantig, utförd i tegel och huggen sten och täckes med en kupol med lanternin. I det inre af detta kapell lät fru Barbara senare (1676—1680?) uppsätta ett ståtligt grafmonument öfver sin make, sin son och sig själf (se plansch). Af ungefär 7 meters höjd, utfördt i svart, hvit och grå-spräcklig marmor, är det i sitt slag ett af de omfångsrikaste och mest betydande arbeten i hela landet och ur konstnärlig synpunkt särdeles anmärkningsvärdt. Den väldiga gruppen med de båda makarnes porträttstatyer i öfvernaturlig storlek reser sig på en manshög sockel med inskrifter. I sin stela allegoristik berättar den, huru den grymma döden, i Saturni gestalt, redan har frånröfvat den sörjande änkan och modern hennes gemål och står i begrepp att äfven rycka till sig sonens bild. Ofvan dessa hufvudfigurer höjer sig en massa troféer af alla slag samt fyra genier, af hvilka de två öfversta hålla en »corona navalis». I sin helhet, i sin samverkan af arkitektur, dekoration och skulptur är det Bielkenstjernska grafkapellet ett karakteristiskt och glänsande exempel på karolinsk konst. Väl saknar man här liksom i andra verk från denna period det trohjärtade, personliga, omedelbart tilltalande hos en tidigare riktning, men man finner i stället en högt utvecklad kompositionstalang, ett utprägladt sinne för det ståtliga och en framstående teknisk duglighet. Minnesvården blef tidigt föremål för uppmärksamhet och är en af de få i sitt slag, som blef upptagen i Dahlbergs Suecia.

Konstnären torde hafva varit nederländare, måhända från Antwerpen, hvarest på denna tid flera bildhuggare voro verksamma. Åtminstone tre af dessa, *Verbrüggen* den äldre och den yngre, samt *Millich*, hafva utfört andra arbeten i Sverige. Årtalet 1704 å foten af postamentet häntyder antagligen på anbringandet af inskriptionen.

Erik Flemings grafvård i Sorunda kyrka. Den kyrka i Södertörn, där denna grafvård befinner sig, har att uppvisa intressanta exempel på kyrklig utsmyckning från olika tidehvarf. Den från medeltiden härstammande byggnaden, ursprungligen en enskeppig basilika, blef senare genom tillbyggda flyglar förvandlad till ett slags korskyrka, i hvilken fem århundraden ha lämnat minnesmärken af sin konstsmak och sin andakt. Altaret prydes ännu af ett sengotiskt altarskåp; i en af de tillbyggda flyglarna befinna sig ett medeltida krucifix och en mariabild; i hvalfven märkas ännu spår af de medeltida målningarna. Femtonhundratalet representeras af bildprydda grafstenar och minnestaflor öfver medlemmar af ätterna Grip och Bååt. En medlem af sistnämnda förnäma släkt har låtit pryda hvalf och väggar i den södra flygeln med målningar af bibliskt, heraldiskt och moraliserande innehåll, utförda år 1549 af den eljest obekante målaren *Yrjan Olofsson*. Från sextonhundratalet härstammar den förgyllda orgelbröstningen (1642), den mångfärgade predikstolen (1667) med sina rika sniderier, ljuskronorna

och det ståtliga grafmonumentet öfver riksrådet Erik Fleming († 1679) och hans båda gemåler (se plansch).

Väggepitafiet, den för perioden mest karakteristiska formen, framträder här i sin mest monumentala gestalt. Den eljest på väggen upphängda, med ramverk omgifna taflan, är här förvandlad till en fullständig väggbeklädnad, erinrande om en antik tempelfasad, uppdelad medelst joniska pilastrar. Dessa pilastrar resa sig från ett högt sockelparti och uppbära ett entablement, som krönes af en lågspetsig fronton. Mot denna blanksvarta arkitektoniska stomme afsätta sig i hvit marmor de skulpturala partierna, pilastrarnas baser och kapitäl, frisens vapensköldar och löfverksslingor samt mellan pilastrarna de hädangångnas bilder — här ej längre liggande eller sittande helfigurer, utan bröstbilder, i midten riksrådet och på sidorna om honom hans båda gemåler Maria Eleonora Soop och Kristina Cruus. De sistnämndas byster bäras af sväfvande genier; tvenne dylika hålla äfven upptill den hädangångnes anvapen, det flemingska och det bååtska. Monumentet flankeras af två i sandsten utförda kolossalstatyer framställande tron och rättvisan. Midtpartiets öfre och nedre afdelning upptages af det långa, på konstrikaste romarspråk affattade äreminnet öfver den döde, författadt af den lärde uppsalaprofessorn Johannes Schefferus, som också försett inskriften med sin signatur. Det hela bildar med sin enkla, stränga hållning en utpräglad motsats till barockprakten i det ofvan skildrade Bielkenstjernamonumentet. Materialbehandlingen och den allmänna karaktären hänvisa på den nederländska konsten under 1600-talets senare del. Den konstnärlige upphofsmannen är också nederländaren *Nicolas Millich*, en lärjunge af Rombout Verhülst, hvilken utfört monumenten öfver Reuter i Amsterdam och öfver Tromp i Delft. Han hade 1669 i augusti anländt till Sverige och arbetade här i änkedrottningens tjänst, hufvudsakligen på Drottningholm, till 1676, då han återvände till Antwerpen för att fullborda mottagna beställningar. Till Sverige återkom han sedermera 1683 och vistades här till 1687. Hans signatur: *Invenit. et. Fecit. NICOL. MILLICH. S. R. M. Sculptor.* är anbragt å monumentet. Af åtskilliga skäl synes framgå, att detta varit färdigt redan före Erik Flemings död: hans dödsdatum har ej blifvit ifylldt i inskriften, hvilken för öfrigt måste hafva varit skrifven före hans död, enär Schefferus, författaren, dog 26 mars och Fleming 19 april 1679. Huruvida monumentet utfördes redan under Millichs första vistelse i Sverige, före 1676, eller efter hans afresa, i Antwerpen, måste ännu lämnas oafgjordt.

Stockholms slott.

Stockholms slott, som till sina äldsta delar var jämnårigt med staden eller måhända äldre än denna och afsedt till försvar af mälarinloppet, utgjordes vid medeltidens slut af en oregelbunden massa murlängor, torn och hus, som höjde sig på nordöstra krönet af stadsholmen och bildade knäppet i den ring af befästningar, som följde dess stränder. Norra och östra sidorna torde då ha höjt sig direkt ur Norrström och blickade ut öfver betydligt bredare vattenytor än nu, omgifna af skogbekrönta åsar och holmar. Redan då grupperade sig de olika byggnaderna och tornen kring de tre gårdarna, den stora borggården i norr, omgifven af »östra, norra och västra muren», lilla borggården i sydväst, omsluten af »gamla slottet» samt Smedjegården i sydost. Öfver det hela höjde sig från lilla borggården det stora, bestyckade hufvudtornet »Kärnan», senare efter sin takprydnad kalladt »Tre Kronor».

En eldsvåda, som härjade slottet 1525, gaf uppslag till de om- och tillbyggnadsarbeten, som omedelbart härefter påbörjades af konung Gustaf Vasa och sedermera fortsattes af hans söner, särskildt Johan III, och som efter hand åt den gamla medeltidsborgen gåfvo den pittoreska och stämningsfulla gestalt, i hvilken vi lära känna den genom afbildningar, hufvudsakligen från tiden omkring 1600-talets midt.

För den unga stormakten Sverige blef dock det gamla, bofälliga slottet för trångt och oansenligt; flera om- och tillbyggnadsplaner uppgjordes. *Jean de la Vallée* utarbetade på 1650-talet ett ganska utförligt och förtjänstfullt förslag till ombyggnad af det hela, ett förslag som, ehuru godkändt, dock till följd af Karl X Gustafs död stannade blott på papperet. Officiella berättelser från åren 1663, 1675 (den senare af *Nikodemus Tessin d. ä.*) och 1680 skildra det gamla slottets tillstånd i de dystraste färger, och 1686 inlämnar öfverståthållaren ett memorial härom till konungen.

En genomgripande reparation var sålunda nödvändig, och enligt tidens klassicistiska uppfattning var man mest böjd för en fullständig nybyggnad. För det måleriska behaget i de gamla byggnaderna hade man ej sinne; »von schlechter

Ordonnance», »rik på huggen sten men fattig på förstånd», äro uttalanden fällda af *Tessin d. y.* om äldre tiders byggnader — man erinre sig hans uttryck om Heidelberger-slottet: »Je länger man es ansieht desto schlechter kommt es Einem vor».

I bref af den 7 maj 1690 anvisar Karl XI 12000 daler silfvermynt »utaff dhe medell som äro lembnade och utsatta till Wår Egen nådiga disposition», hvilka skulle användas till »att låta opföra tvänne våningar med sina skilliemurar, emellan östre och västre Fyrkanterna herpå Slottet», d. v. s. mellan de båda fyrkantiga torn, som begränsade slottets norra sida. Närmast var här således blott fråga om en partiell om- och tillbyggnad för att gifva slottet en enhetligare och med tidens smak mera öfverensstämmande karaktär och för att åt den kungliga familjen ordna tvenne nya, ståtliga våningar.

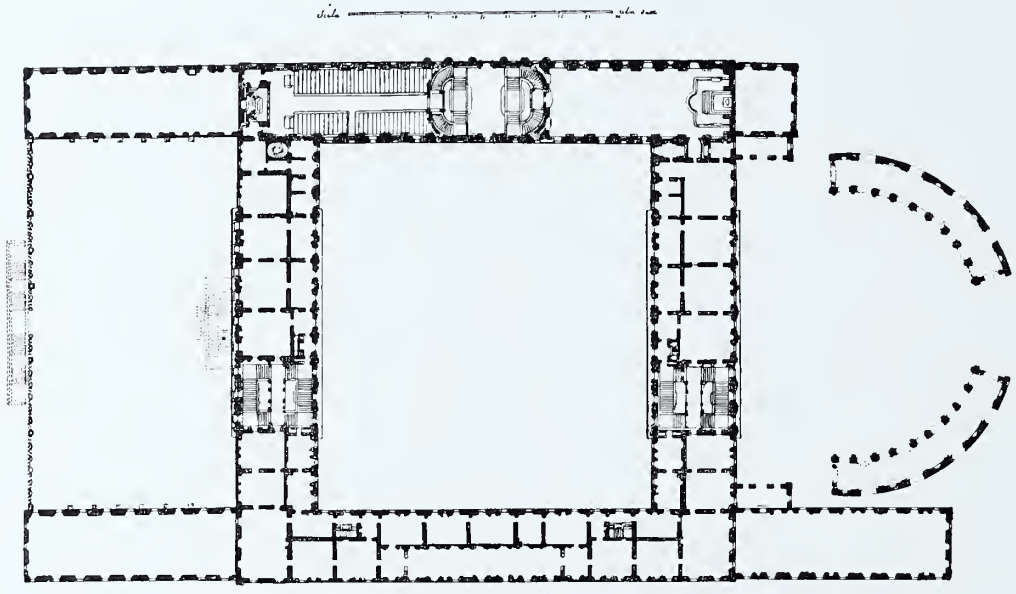

Bild 111. *Plan af Stockholms slott.*

Detta arbete uppdrogs åt *N. Tessin d. y.*, och redan den 3 maj 1692 fastställdes planen. Byggnaden sattes nu i verket med stor skyndsamhet och fem månader senare restes takstolarna. Å en samma år präglad medalj ses slottets nya nordfasad, som fullständigt öfverensstämmer med den nuvarande med undantag af de lägre sidoflyglarna. Den gamla borgens murar bibehöllos för de nedre och de åt sidorna belägna delarna af den nya fasadmuren; vid stark köld, när murytan är belagd med rimfrost, kan man ännu se skillnaden mellan de äldre och nyare delarna.* Härefter vidtogo inrednings- och dekorationsarbeten; år 1693 ändrades Johan III:s treskeppiga slottskyrka — ett verk af *Willam Boy* — i östra delen af norra slottslängan till en enskeppig barockstilskyrka och erhöll

* Detta skrefs före den sista omputsningen. Utg. anm.

genom de förut vid Drottningholm verksamma konstnärerna *Carove* och *Sylvius*, *Ehrenstrahl* och *Precht* en praktfull inredning enligt italienska förebilder. »I hela Europa kan man knappt se dess like i skönhet», sade konstkännaren Erik Dahlberg, och i Suecia-verket finnes slottskapellet återgifvet å tvenne blad.

Samtidigt arbetades på den stora hufvudportalen, hvars kolonner restes 1694, på förhallen och på trapporna. Inredningen af den öfversta våningen med festsalarna och det stora, med nio fönster försedda galleriet började 1695.

Under den resa, hvilken Tessin företog åren 1687—1688, uppehöll han sig en längre tid i Frankrike såsom en ansedd gäst i de konstnärliga kretsarna vid Ludvig XIV:s hof. De äldre, inhemska konstnärskrafter, som stodo honom till buds för arbetena inom det nya slottet, motsvarade icke längre hans anspråk på smak och skicklighet. Flera af dem afledo också just vid denna tid, så *Sylvius* (1695), *Carove* (1697) och *Ehrenstrahl* (1698). Nya krafter, skolade under inflytande af Lebrun och versailles-konsten, inkallades nu från Frankrike och bildade här vid 1600-talets slut den första lilla franska konstnärskolonien i Stockholm. Dess två förnämsta medlemmar voro bildhuggaren *René Chauveau* och målaren *Jacques Fouquet*. Den förre var broder till kopparstickaren *François* och målaren *Evrard Chauveau*, hvilken å Drottningholm hade ersatt Johan Sylvius. Jämte dessa äro att nämna italienaren *Pietro Pagani* och fransmannen *Desmeaux*, förutom åtskilliga andra konsthandtverkare.

Bild 112. *Snidad dörr (1690-talet), Stockholms slott.*

Arbetena på slottet blefvo emellertid på ett sorgligt och oväntadt sätt afbrutna. Två dagar efter konung Karl XI:s död, den 7 maj 1697, utbröt eld på en vind i det gamla slottet; den utbredde sig hastigt till andra delar, äfven till den nybyggda norra flygeln. På natten instörtade det gamla ärevördiga tornet »Tre kronor». — Det gamla slottet var nu en ruin; den kungliga familjen flyttade till Karlberg och senare till det för ändamålet inköpta Wrangelska palatset, hvilket i 57 år förblef kunglig bostad (Kungshuset). Den nya norra slottslängan var visserligen ej alldeles förstörd men illa åtgången af eld och rök.

Genom den stora slottsbranden inträder slottsbygget i ett nytt skede. Redan dagen därefter erhåller *Tessin* befallning af regeringen att oförtöfvadt återuppbygga slottet, men det gäller nu ej endast att fullborda den nya norra längan utan att omgestalta hela slottsanläggningen. Sommaren 1697 började

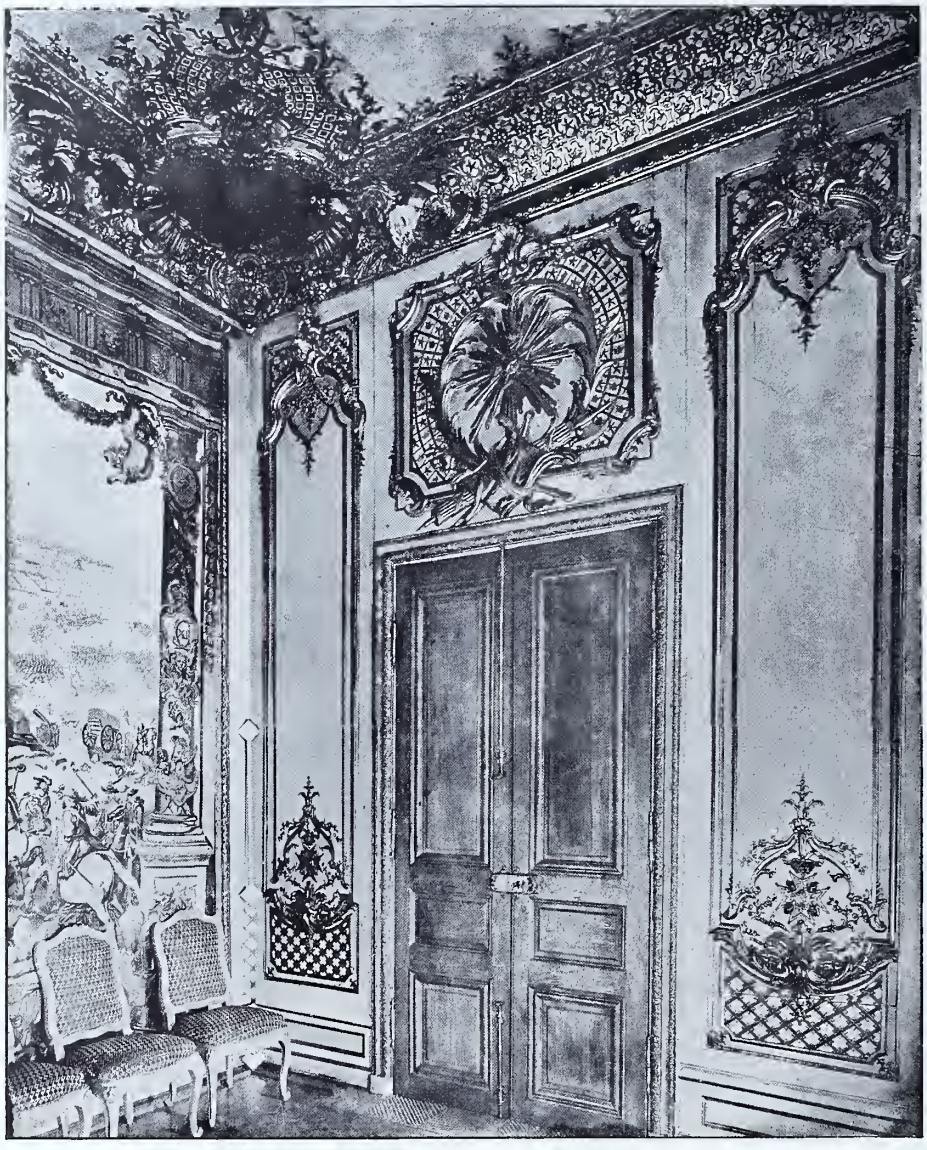

Bild 113. *Interiör, Serafimersalen, Stockholms slott.*

man att nedbryta den gamla borgen för att bereda plats åt det nya slottet. *Tessin* utnämndes att under titel af öfverintendent leda och förestå det stora byggnadsarbetet.

Man kan knappast tänka sig en starkare arkitektonisk motsats än mellan den gamla vasaborgen med dess måleriska oregelbundenhet och den behärskade

enhetligheten i Tessins skapelse. I stället för de tre gårdarna med de dem omgifvande, hvar för sig självständiga husen, visar den nya planen en enda stor, fyrkantig, på alla sidor omsluten borggård (bild 111). Från denna fyrkant, hvars norra sida sammanfaller med det gamla slottets, framspringa i öster och väster fyra låga flyglar. De förra omsluta en trädgårdsterrass med utsikt öfver »Strömmen», den s. k. Logården, de västra flyglarna jämte två fritt liggande byggnader bilda den »yttre borggården». — *N. Tessin d. y.* har här framlagt den mogna frukten af sina mångåriga italienska studier. Han hade omsorgsfullt förberedt sig för det stora verket, hvilket redan under hans första resa 1673—80, särskildt under det långa uppehållet i Rom, föresväfvat honom. I Nationalmuseum förvaras anteckningar af hans hand, och vi lära genom dem känna, huru han på sitt systematiska och eklektiska sätt studerar ej endast Vitruvius, Palladio och Scamozzi men äfven en Daniele Barbaro, Karl Philipp Dieussart och andra. Han genomgår noggrant detaljerna i bekanta och berömda förebilder, såsom Berninis planer till Louvren i Paris, han studerar pal. Farnese, pal. Chigi, pal. Gaetani, Campidoglio och andra romerska byggnader. I likhet såväl med den tidigare renässansens teoretici som med t. ex. François Blondel (1618—1686) i sin »Cours d' Architecture», lägger äfven *Tessin* hufvudvikten på en byggnads proportioner, på massornas gruppering och jämvikt samt söker att matematiskt fastställa dessa. Slottsbyggnaden bär sålunda såsom helhet prägeln af den romerska senrenässansen, sådan den utbildats genom Vignola och hans efterföljare.

Den norra fasaden (se plansch), de norra och södra längorna inåt borggården liksom samtliga sidopartier sakna indelning med kolonn- eller pilasterordningar och äro endast uppdelade genom den kraftiga fönsterarkitekturen, samt genom hufvudvåningarnas bröst- och gördelgesimser — hörnen prydas med pilastrar eller rustika. Dessa motiv sluta sig nära till de romerska förebilderna t. ex. pal. Paluzzi, pal. Chigi, pal. Sciarra, pal. Borghese, Lateranpalatset och andra. — Nordfasadens ståtliga helhetsverkan beror därjämte i hög grad på det dominerande läget och de väl beräknade uppfartsvägarna.

För de öfriga fasadernas midtpartier äro andra och rikare motiv använda, hvarigenom byggnadens stränga karaktär mildras och omväxling ernås. Så visar den östra sidan (se plansch) mot Logården en anordning, som påminner om Lorenzo Bernini och i synnerhet om dennes af Tessin så mycket beundrade, aldrig utförda louvrefasad. Liknande motiv, ehuru förenklade, återfinnas både på den östra och västra gårdsfasaden (se plansch). För sydfasaden (se plansch) har Tessin användt ett öfver fem fönsteraxlar utbredt triumfbågsartadt motiv, erinrande om undervåningen på äldre kyrkfasader, t. ex. den berömda Gesù i Rom — jämför äfven domkyrkan i Kalmar — eller om Fontana dell'Aqua Paola; af en liknande typ, ehuru yngre, äro äfven fasaden å S. Giovanni in Laterano samt den bekanta Fontana di Trevi

i Rom. Rikast gestaltar sig västfasaden (se plansch) med motiv påminnande om Carlo Fontana och den senromerska arkitekturen. I de lägre flyglarna återfinnes norra fasadens allmänna anordning.

Några år framåt fortsattes byggnadsarbetet utan afbrott enligt den fastställda planen, men redan år 1700, vid början af det stora nordiska kriget, klagar Tessin öfver brist på penningar. År 1704 är dock grunden rundt omkring den stora borggården såväl å inre som å yttre sidan färdiglagd, borggården jämnad och afröjd, med undantag af ruinerna efter tornet »Tre kronor»; platsen utanför slottet åt söder och öster är ordnad, likaså den norra uppfartsvägen, där de ännu befintliga bronslejonen äro uppställda och omtalas göra »god effekt».

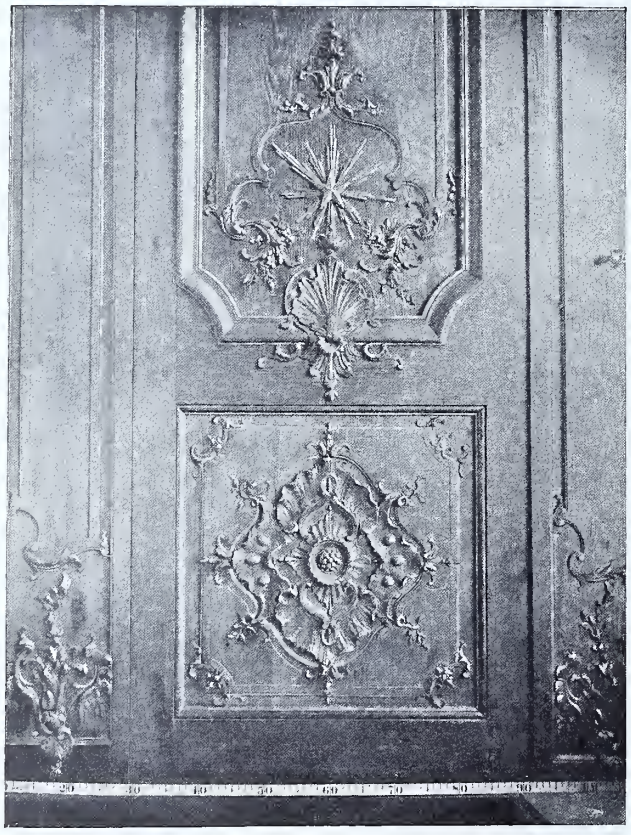

Bild 114. *Snidad fyllning, Stockholms slott.*

Den 3 april 1707 anmäler arkitekten i ett bref till konungen, att de östra och södra längorna blifvit uppmurade till och med första våningen, under det man på västra sidan är sysselsatt med stenhuggeriarbeten, sannolikt för sockeln. Inåt borggården hade den östra längan uppnått en och en half vånings höjd, den södra en våning, under det att den västra först något senare skulle uppmuras.

Längre kom heller icke byggnaden under Tessins lifstid. Årtalet 1708 i muren vid sydvästra hörnet betecknar sannolikt den tidpunkt, då arbetet helt och hållet upphörde. — Följde så slaget vid Poltava och konungens årslånga vistelse i Turkiet. Med rörande ifver och okuflig ihärdighet fasthåller arkitekten vid sin plan och försöker genom talrika skrifvelser och memorial att härför intressera konungen. Den 1 februari 1712 afsänder han ritningar (kopparstick?), framställande de tilltänkta lägre sidoflyglarna. »Die Façiate nach Nordermalm hat Ihro Maj: gesehen, aber nicht mit den Flügeln: einer nach der See ist zu Bibliothek, der andere für das Kammer-Kollegium abgesehen.»

Det dröjde likväl tjugu år, innan slottsbygget åter upptogs; år 1720, alltså knappt två år efter Karl XII:s död, började man dock tänka på arbetets fortsättande,

och 1726 var stora galleriet i norra längan färdigt. Detta år utarbetade den outtröttlige Tessin, nu grefve och öfverstemarskalk, ett memorial angående slottets fullbordande, hvilket framlades inför 1727 års riksdag. Enligt kungl. bref af den 29 augusti detta år tillsattes därefter en »slottsbyggnadsdeputation», hvilken sammanträdde för första gången den 27 oktober 1727, och riksdagen beviljade under namn af »slottsbyggnadshjälpen» en särskild, för slottets fullbordande afsedd skatt. — Härigenom var det stora verkets fortsättning betryggad, men den 10 april 1728 dog dess berömde upphofsman, *Nikodemus Tessin d. y.* — Några dagar senare utnämndes hans son *Karl Gustaf Tessin* till hans efterträdare såsom öfverintendent.

Byggnadsarbetena upptogos nu åter på allvar; år 1731 muras på den södra längan, i hvars östra del slottskapellet förlades i stället för den förut tilltänkta teatern, och man tyckes här liksom i den östra längan redan hafva kommit upp till andra våningen. På den västra sidan muras källarhvalf och mellanväggar; grund lägges till den nordöstra eller biblioteksflygeln samt till den sydvästra eller riksmarskalksflygeln. De fristående flyglarna å yttre borggården började uppföras år 1734. Då *Karl Gustaf Tessin* år 1741 öfvergick till diplomatien och *Karl Hårleman* efter honom utnämndes till öfverintendent, tyckes byggnaden väsentligen hafva varit färdig till det yttre, och 1742 afslutas takarbetena å hufvudbyggnaden. I maj 1744 erhöll byggnadsbestyrelsen befallning att till den 1 oktober 1745 iordningställa våningar för den kungl. familjen, närmast med anledning af det unga kronprinsparets förmälning. Denna befallning blef visserligen, som det heter, af brist på penningar ej efterkommen, men det framgår dock häraf, att slottet numera ansågs vara i beboeligt skick. Befallningen återupprepades år 1752, men först den 7 december 1754 kunde den kungliga familjens högtidliga intåg äga rum, och dagen därpå slottskapellets invigning. Hårleman hade under tiden aflidit, 1753, och såsom öfverintendent efterträdts af grefve *K. J. Cronstedt.* Färdiga till det yttre voro vid denna tid de fyra hufvudlängorna kring stora

Bild 115. *Snidad fyllning, Stockholms slott.*

borggården jämte de nordöstra, sydöstra och sydvästra sidoflyglarna. Byggnaden hade då kostat omkring åtta millioner kronor, hvartill senare, intill 1777, tillkommo ytterligare omkring två millioner kr.

Hittills hade man i allt väsentligt följt de tessinska ritningarna, om hvilka konstnären redan i ett bref till konungen 16 augusti 1705 säger, att de voro utförda och färdiga i alla sina »particolariteter». Vid inredningen af enskilda rum och våningar gjorde sig däremot olika smakriktningar gällande. Arbetet härmed fortsattes långt efter det att den kungliga familjen inflyttat i slottet, och inom dess murar äro alla århundradets stilnyanser företrädda.

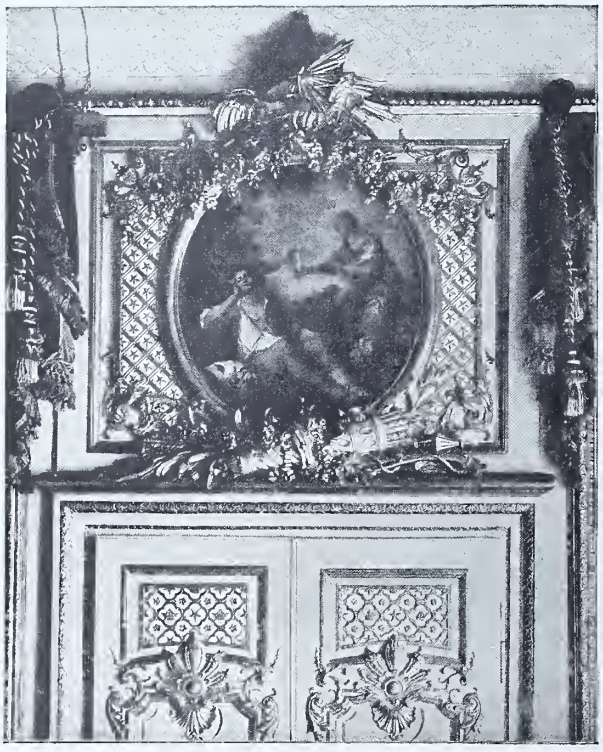

Bild 116. *Dörröfverstycke, Stockholms slott.*

I den norra längan, där inredningen af öfre våningen redan före slottsbranden 1697 blifvit påbörjad och utförd af den första franska konstnärskoloniens medlemmar, enligt Tessins ritningar, härskar i motsats till ytterarkitekturens enkelhet, den pompösa stilriktningen från Ludvig XIV:s tid. Det stora galleriet (se plansch) är ett motstycke till det af Tessin så mycket beundrade Galerie des Glaces i Versailles. Liksom där återfinna vi äfven här ett krigs- och freds-kabinett (salon de la guerre, salon de la paix), här såsom delar af det stora galleriet. Här liksom där bära de af romerska pilastrar uppdelade väggarna en mäktig konsolgesims och däröfver ett lågt, rikt indeladt tunnhvalf med figurrika, allegoriska framställningar ur byggherrens, här konung Karl XI:s, historia, målade af *J. Fouquet;* gesimsens stuckfigurer äro modellerade af *René Chauveau.* Färgerna äro djupa och kraftiga, förhärskande äro rödt, svart, brunt, och de bilda en liflig motsats till den hvita stucken och ramverkets rika förgyllning. I samma stil äro de båda väster om stora galleriet belägna rummen, det stora alkovrummet (Gustaf III:s sängkammare) och audienssalen, båda utförda af samma mästare, båda med allegoriska framställningar, i det förstnämnda Mars, Venus och Amor, i det senare Karl XII och Minerva. — De motsvarande gemaken på östra sidan påbörjades visserligen under denna första period men afslutades ej. Gesimser, ramverk och dylikt, samt de präktiga dörrarna i denna våning (bild 112) snidades af *Henrion* och *B. Fouquet.*

När slottsbygget efter år 1728 ånyo upptogs på allvar, hade ledningen af arbetet, som hufvudsakligen gällde inredning och dekoration, som ofvan nämnts öfverlämnats åt den unge *Karl Gustaf Tessin*. Utbildad i Frankrike hyste han en liflig beundran för detta lands konst och konstnärer, och då inhemska krafter icke funnos att tillgå för utförandet af de för slottets fullbordande nödvändiga arbeten, afreste han redan på hösten samma år till Paris för att därifrån hemföra såväl modeller som konstnärer och handtverkare. År 1731 afreste hans medarbetare *Karl Hårleman* i liknande syfte till Paris.

Sedan ett försök att anställa Tiepolo och därefter Pater och Oudry misslyckats på grund af deras höga löneanspråk, lyckades Hårleman år 1732 att uppgöra kontrakt med den talangfulle figurmålaren *Guillaume Thomas Taraval*, ornamentsmålarne *Nicolas Deslaviers* och *Lambert Donnay* samt bildhuggarne *Antoine Bellette* och *Michel Lelièvre*, hvilka, åtföljda af några underordnade medhjälpare, anlände till Stockholm redan samma år. Senare kommo andra, bland hvilka bildhuggaren *Jacques Philippe Bouchardon* († 1753) och hans efterträdare *Pierre Larcheveque* († 1778) äro de mest betydande. Genom denna andra franska konstnärskoloni och under ledning af *K. G. Tessin* och *Hårleman* infördes i Sverige rokokons konst i en gestalt, som nära anslöt sig till de former, som i Frankrike, stilartens hemland, utbildats af dess ledande konstnärer, Oppenort, Meissonnier, Boucher och andra.

I de präktiga trapphusen (se plansch) med sina omväxlande kolonnordningar och bågställningar och med sina målade arkitekturperspektiv, märkas ännu de tessinska traditionerna. Blott de sirliga trappräckena af smidt järn i rikaste rokoko tala här om den nya stilriktningen. Taraval afslutar nu de under förra perioden påbörjade östra gemaken i festvåningen. Italienarne *Domenico Francia* och *Ferretti* måla plafonden i det närbelägna nordöstra hörnrummet (norra delen af nuvarande »Hvita hafvet»). — De strängare arkitektoniska formerna, pelar- och kolonnordningar äro här försvunna, väggarna indelas i ramverk fyllda af målningar eller gobelänger. Plafonderna indelas ej längre i större och mindre fält; färgerna blifva ljusare, kompositionerna lättare, enklare och mindre figurrika.

Från denna period härstamma rikssalen i södra längan med sin kolonnarkitektur och sin rika skulpturala utsmyckning, slottskapellet (se plansch) i östra delen af samma flygel, med sin om Tessin erinrande dekoration, med ett ståtligt barockaltare, ett präktigt orgelverk och med en af Taraval målad plafond, vidare det i nordöstra sidoflygeln belägna biblioteket (nu Lifrustkammaren) med sina i ek utförda dörrar och paneler, samt dessutom räckor af mindre rum i första våningen. — Bland de här arbetande konstnärerna finna vi äfven svenskarne *Hoffman* och *Joh. Pasch*. I de rum, hvilka här ofvan i korthet omnämnts, mötas vi af hela denna formvärld af sirligt ramverk, girlander, musslor, vingar och femuddiga

stjärnor (nordstjärnor), som förlänar den svenska rokokon dess särskilda behag. — Denna svenska rokokokonst utmärker sig för en synnerligen solid teknik; dess släktskap med den tidiga franska rokokon är tydligt framträdande genom formernas förfinade elegans och liniespelets behärskade karaktär (bild 113—116).

Stockholms slott är ej endast Sveriges största byggnadsföretag, utan det blef äfven af största betydelse för svensk kultur i estetiskt och praktiskt afseende. Den verksamhet, som här utöfvades, särskildt af de inkallade fransmännen, blef bestämmande för utvecklingen af dekorationskonsten och konsthandtverket i vårt land under 1700-talet; den gaf slutligen upphof till tvenne för den svenska konsten viktiga institutioner, som ännu äga bestånd, nämligen Öfverintendentsämbetet och Akademien för de fria konsterna.

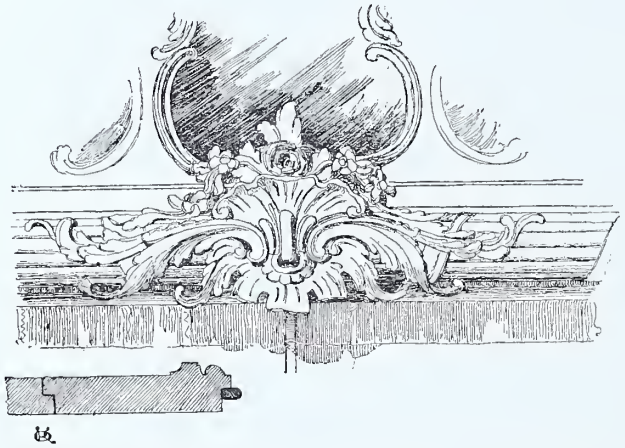

Bild 117. *Detalj å port, Oxtorgsgatan 18, Stockholm.*

Rokokoarkitektur.

Rokokostilen framträder, såsom ofvan nämnts, i Sverige egentligen blott på den inre dekorationens och på konstslöjdens områden, mindre på arkitekturens. Såsom exempel på en från denna period härstammande byggnad kan emellertid nämnas den lilla nätta bostad, som den rike guldsmeden Peter Suther lät åt sig uppföra å Södermalm i Stockholm (bild 119). Huset, beläget vid östra sidan af Adolf Fredriks torg, disponeras nu af Philipsenska skolan. Spåren af en ny stil äro i det yttre föga framträdande och inskränka sig här hufvudsakligen till det väldiga mussleornamentet i midtpartiets låga gafvel samt till takanordningen med dess skorsten. — Andra samtida, af *Hårleman*, *Rehn*, *Wijnbladh* m. fl. uppförda byggnader utmärka sig genom enkelhet och frånvaro af alla prydnader; endast i några få dekorativa enskildheter, vanligen utförda i trä, framträda rokokoformerna. En viktig grupp utgöra i detta afseende det stora antal prydliga portar, som ännu mångenstädes finnes i behåll i Stockholm (se plansch). De för stilen utmärkande dekorativa elementen återfinnas här, musslan, det böjda stafverket, girlanderna och det vingliknande löfverket (bild 117—118). Den graciösa hållningen och det solida tekniska utförandet erinra lifligt om rokokokonsten å Stockholms slott. En annan, likaledes i Stockholm befintlig port, liknande de å planschen afbildade, är enligt den daterade ritningen utförd år 1758, och man har härigenom en utgångspunkt för dateringen äfven af de öfriga.

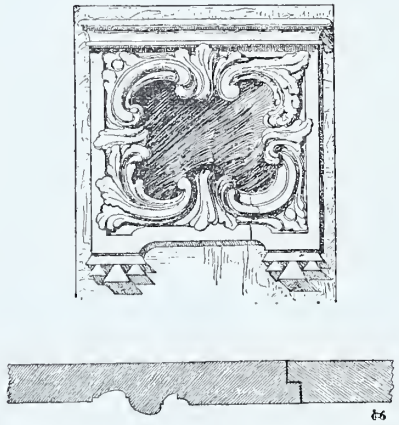

Bild 118. *Detalj å port, Regeringsgatan 44, Stockholm.*

Kina slott i parken vid Drottningholm utgör ett nordiskt exempel på dessa furstliga nycker i byggnadsväg, på hvilka 1700-talet var så rikt och hvilka under namn af »Eremitage», »Solitude», »Sans Souci» och dylikt uppfördes i närheten af de större slotten på landet. För sin tillkomst hafva de att tacka de högsta samhällsklassernas allt lifligare längtan att, om också blott för någon gång,

komma ifrån den officiella, stela hofetiketten ut i enklare, friare och naturligare förhållanden. De bilda alltså på arkitekturens område ett motstycke till en Watteaus och hans efterföljares verksamhet inom målarkonsten. Kina slott är dock därjämte, såsom redan namnet antyder, framsprunget ur den smak för kinesisk kultur och konst, som uppstått och befordrats genom de ostindiska handelskompanierna och deras lifliga beröring med den fjärran Östern.

I Sverige grundades ett ostindiskt kompani redan år 1731; betydande massor af kinesiskt porslin, lackerade arbeten, väfnader och stoffer m. m. importerades och spredos genom auktioner i Göteborg öfver hela Norden. Från Sverige utgick äfven, sällsamt nog, den konstnär, som försökte att sätta denna

Bild 119. *Sutherska huset, Stockholm.*

kinesism i system och gifva den ett teoretiskt underlag. Den berömde *William Chambers* var nämligen född 1726 i Göteborg af engelska föräldrar. Han gjorde 1744 en resa till Kina med ett fartyg, tillhörande det Svenska ostindiska kompaniet, och utgaf 13 år senare efter fullbordade studier, år 1757 i London sitt grundläggande arbete »Designs of Chinese buildings».

Det lilla slottet Kina blef på beställning af konung Adolf Fredrik uppfördt af *K. F. Adelcrantz* såsom en öfverraskning för drottning Lovisa Ulrika. Den ursprungliga byggnaden jämte två små sidobyggnader utfördes i trä på arsenalsgården i Stockholm och fortskaffades därifrån på flottar till Drottningholm. Vid en »artig» festlighet med anledning af drottningens födelsedag öfverlämnades

det lilla slottet åt henne, hvarvid den lille kronprinsen Gustaf (III) skall hafva uppträdt kostymerad som kinesisk mandarin. Sedermera utvidgades och ombyggdes hela anläggningen i hållbarare material samt försågs med ytterligare ett par sidobyggnader. Denna ombyggnad ägde rum efter 1763, hvilket årtal egendomligt nog är inskuret med runor i en af golfbjälkarna. *Adelcrantz*, hvilken sannolikt utfört äfven ombyggnaden, hade eljest gjort sig bekant som en representant för den nyklassiska riktningen inom arkitekturen. Om och i hvad mån han rönt inflytande af *William Chambers*, som var ledamot af den svenska konstakademien, kan icke med bestämdhet påvisas men torde i hvarje fall icke vara oantagligt.

I sitt nuvarande skick utgöres Kina slott (se plansch) af en tvåvånings hufvudbyggnad, till hvilken ansluta sig två envåningsflyglar i böjd hästskoform, som afslutas med rektangulära paviljonger. Från hufvudbyggnadens främre fasad framspringer en åttkantig, från baksidan en oval risalit. Breda, låga trappsteg föra från alla sidor upp till byggnaden. Det kinesiska elementet finner man i de brutna, starkt framskjutande taken af grönmålad järnplåt, med små klockor i hörnen, samt i stuckrelieferna med palmer och figurala motiv öfver dörrar och fönster och i meanderslingorna, som inrama väggfälten mellan dessa. Hufvudfärgerna i den yttre dekorationen äro rödt och grönt.

I det inre är allt »à la chinoise» (se plansch). En rik omväxling i färger och former möter ögat öfverallt i de små nätta rummen, marmorsalen, det gula och det gröna galleriet, den gröna och den blåa matsalen, det röda, det gula och det hvita kabinettet o. s. v. Väggarna täckas af kinesiska tyger eller målningar på trä, delvis i nyklassiska mönster. Rummen äro dessutom prydda med kinesiska målningar och rikt utstyrda med kuriositeter af alla slag, porsliner och lackarbeten. I en af flyglarna är konungens arbetsrum beläget med svarfstol och verktyg. I en annan byggnad, den s. k. »Confidencen», finner man ännu en af dessa sinnrika mekaniska inrättningar, medelst hvilka ett dukadt bord kunde skickas upp genom golfvet, då den kungliga familjen ville intaga sin måltid utan betjäning. — I sin helhet ger den lilla prydliga slottsanläggningen en lefvande föreställning om den mest intagande sidan af dåtidens förfinade lefnadsvanor.

Tillägg:

Träbyggnader.

Trä var och är fortfarande i Sverige det mest använda byggnadsmaterialet. Undantag göra utom de större städerna endast landets sydligaste delar, där teglet företrädesvis begagnas. Den svenska träbyggnadskonstens historia är emellertid ännu icke skrifven, det rikhaltiga materialet därtill är ännu på långt när icke samladt, än mindre bearbetadt. Arbetet därmed är omfattande och mödosamt men torde hafva mycket af intresse att erbjuda. — Efterföljande afser endast att gifva några antydningar i ämnet utan alla anspråk på fullständighet.

Spåren af medeltida träbyggnadskonst äro i Sverige icke synnerligen talrika men saknas dock icke helt och hållet. De rester af en äldre träbyggnad, som anträffats i den gamla stenkyrkan i Hemse på Gottland, visa analogier med de norska stafkyrkorna. I andra stenkyrkor finnas bjälkar och plankor med gammal nordisk ornamentik. Redan tidigt började man att inom den kyrkliga träbyggnadskonsten tillägna sig former hämtade från stenarkitekturen. Råda kapell i Värmland är täckt med ett hvalf af trä och i Åre kyrka i Jämtland finnes ett i trä utfördt krysshvalf af sengotisk karaktär.

På samma sätt förhåller det sig på profanbyggnadskonstens område: stenarkitekturens former, pilastrar, frontoner, triglyffriser och dubbelarmade trappanläggningar efterbildas i trä. Flera prof härpå finnas i behåll från 1600-talet, och från följande århundrade erbjuda småstäderna och herrgårdarna på landet talrika exempel på detta slags arkitektur. — Det Braunerhjelmska familjegodset Sandemar, beläget i Österhaninge socken några mil söder om Stockholm, har en ståtlig hufvudbyggnad med flyglar, pilasterarkitektur och i det inre en präktig dubbeltrappa, allt utfördt i trä. Fullerö i Västmanland (bild 120), tillhörigt grefliga familjen Cronstedt och enligt uppgift byggdt 1656, visar, ehuru utfördt i trä, en omisskännlig likhet med det samtidigt i sten uppförda Riddarhuset i Stockholm. I Dahlbergs Suecia finnas talrika afbildningar af dylika palatslik-

nande träbyggnader från 1600-talet, och därjämte af andra, ännu ålderdomligare typer, hvilka antydningsvis omnämnts i det föregående (sid. 57). — På Skansen vid Stockholm har Nordiska Museet sammanfört ett antal träbyggnader af olika typer från skilda delar af landet, dels i original, dels i trogna efterbildningar. Några af dessa omnämnas här nedan.

Fatburen vid Björkvik (se plansch). Denna byggnad vid Björkvik i norra Östergötland, af hvilken en trogen kopia finnes uppförd å Skansen, har varit använd såsom förrådshus (»fatbur») för spannmål, ull, pälsverk och dylikt. I Dahlbergs Suecia finnas många dylika hus med högt tak och öfverskjutande

Bild 120. *Fullerö, Västmanland.*

öfvervåning afbildade i närheten af de stora hufvudbyggnaderna. Så vid Penningby i Uppland, Nynäs och Åkerö i Södermanland, Rönö i Östergötland.

»Fatburen» vid Björkvik är en mycket enkel men tillika synnerligen målerisk byggnad af detta slag. Den är till sin grundplan fyrsidig, nästan kvadratisk, samt uppförd i två våningar med ett högt, åt alla fyra sidorna sluttande tak. De korsvis lagda 6 × 7 takbjälkarna öfver den undre våningen springa fram utanför väggen åt alla sidor och uppbära en svalgång, som är täckt med sitt särskilda tak. En dörr leder utifrån med en kort trappa upp till det undre rummet. I dess ena hörn för en trappa upp till det öfre rummet, från hvilket man kommer ut på svalgången. Denna får sitt ljus genom grupper af tre och tre låga öppningar, medan det höga loftet får sin dager genom fyra små

gluggar. För öfrigt har huset hvarken fönster eller eldstad. En prydlig vindflöjel kröner takåsen.

Ornässtugan (se plansch). En annan byggnadstyp, härbärget eller gästhuset, företrädes af Ornässtugan i Torsångs socken i Dalarna, bekant genom Gustaf Vasas äfventyrliga räddning från danskarne 1520 genom fru Barbro Stigsdotter, hustru till den dåvarande ägaren, den rike adelsmannen Arendt Persson. Huset underhålles nu såsom nationalegendom och historiskt minnesmärke. Det är ett aflångt tvåvåningshus af tämligen ansenliga dimensioner, omkring 80 fot i längd; den öfre delen är beklädd med takspån och försedd med små låga fönster. Den öfre våningen springer på tre sidor ut öfver den undre och bildar därigenom ett delvis öppet galleri eller svalgång. Uppför en liten fritrappa kommer man till ett undre galleri, och från detta leder en utbyggd vindeltrappa till det öfre, hvarifrån dörrar leda in till de särskilda rummen i öfvervåningen. Bottenvåningen saknar fönster och var egentligen afsedd till förrådshus och källare, den öfre däremot för gäster. Denna byggnadstyp har länge bibehållit sig i Sverige, och rätt många finnas ännu i behåll. Den berömdaste är den så kallade »*Kungsstugan*» i Örebro (bild 121), daterad 1617 och i det inre försedd med intressanta rester af tak och väggmålningar. Andra snarliknande hus finnas i Sköfde, i Kalmar, ja, till och med i Stockholms omedelbara grannskap, nämligen det s. k. Gröna Lund å Djurgården.

En synnerligen intressant grupp af träbyggnader utgöra därjämte klockstaplarna, som förekomma i närheten af åtskilliga smärre kyrkor på landsbygden. Många af dessa hafva formen af ett litet fyrkantigt eller åttkantigt torn med kupol och lanternin eller med pyramidformigt tak och äro alltså att betrakta såsom efterbildningar af stenbyggnader. Midt i hufvudstaden, på Johannes kyrkogård, kvarstår ännu en dylik byggnad. De förete sannolikt en senare typ. Mer intressanta både i konstruktivt och estetiskt afseende äro de öppna klockstaplarna. Det gällde här att åstadkomma en konstruktion tillräckligt stark icke blott att uppbära klockorna utan äfven att uthärda vibrationen vid ringningen; det gällde vidare att i möjligaste mån skydda klockorna för väder och vind. I sin enklaste form utgöras dessa klockstaplar af två lodräta höga stolpar, förenade med en tvärbjälke och stödda af sträfbjälkar, samt öfverst försedda med ett litet sadeltak till skydd för klockorna. Detta enkla tema varieras på mångahanda sätt. Dahlbergs Suecia erbjuder mer än fyrtio exempel på byggnader af detta slag från 1600-talet och äldre tider. Materialet är vanligen furu af väldiga dimensioner, ofta till en del beklädt med takspån i olika former och bestruket med rödfärg eller tjära. De förete en högt utvecklad, följdriktigt genomförd timmermanskonst, som endast undantagsvis begagnar sig af järn. Ett enkelt exempel å en dylik stapel synes å bilden af

Floda kyrka (se plansch). Rikare former visa de båda klockstaplarna från Håsjö i Jämtland och Hällestad i Östergötland, båda nu å Skansen, den förra i kopia, den senare i original.

Håsjöstapeln (se plansch) härstammar i sin nuvarande gestalt från år 1684. Grundplanen är en regelbunden åttahörning; i dess hörn resa sig åtta väldiga trädstammar, som uppbära det rikt utbildade taket till en höjd af 22 meter. De stödjas och sammanhållas i det inre medelst ett konstrikt system af grofva, hvarandra korsande sträfvor, hvilka åstadkomma ett kraftigt underlag till uppbärande af klockorna. Bottenvåningen är tillsluten på sex sidor och försedd med ett särskildt tak. Klockorna befinna sig i en öfre våning, som har karaktären af ett öppet galleri med ett slags balustrad utåt. Ofvan detta höjer sig det

Bild 121. *Kungsstugan, Örebro.*

åttkantiga, svängda taket med lanternin, kupol och hög spira. Tak, stöd och väggar äro beklädda med spån af flera olika mönster. Färgerna äro svartbrunt (tjära) samt rödt och grönt för gallerivåningen, blått och gult å lanterninen. Den lökformiga lanterninkupolen ger det hela ett visst orientaliskt drag, som jämväl återkommer hos flera liknande klockstaplar i norra Sverige, t. ex. i Åre.

Hällestads-stapeln (se plansch) är en gåfva af Hällestads församling i Östergötland till Skansen, där den fick sin plats år 1894. Den härstammar från tiden omkring år 1720 och är af ansenliga dimensioner — af ej mindre än 34,5 meters höjd. Tolf i fyrkant ställda trädstammar uppbära här öfverbyggnaden. I midten af denna kvadrat reser sig en väldig mast, flankerad af tvenne liknande, samtliga förbundna med hvarandra medelst tvärbjälkar och stödda af

sträfvor, och bildande den egentliga klockstolen. Denna omgifves af en tornkammare med tre och tre ljudöppningar på hvar sida, ofvan hvilken det karnisprofilerade taket med lanternin och spira höjer sig. Till tornkammaren leder en vindeltrappa omkring den stora masten i midten af byggnaden. Det yttre är beklädt med spån och bestruket med tjära.

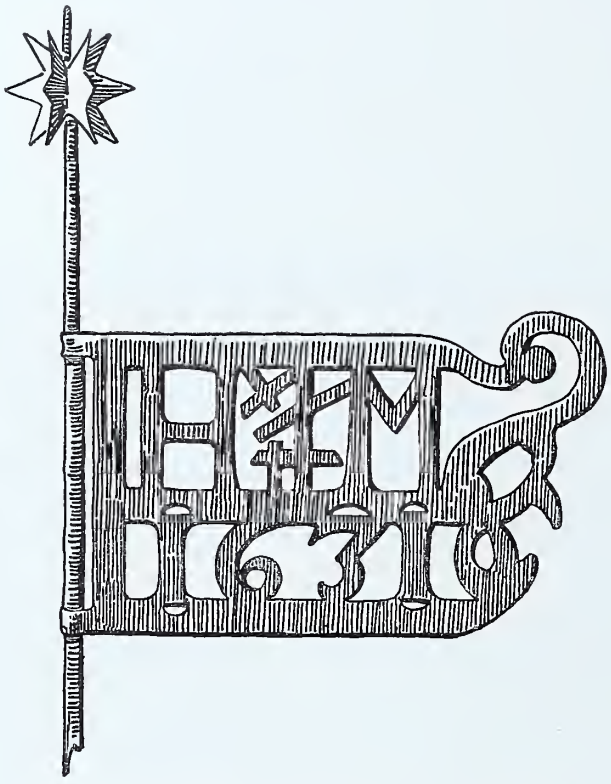

Bild 122. *Vindflöjel, 1631; Hammar, Södertörn.*

Register.

Achtschilling, Gillius, byggmästare. Sid. 8.
Adam, stenhuggare. 41, 45.
Adelcrantz (Törnquist), Göran Josua, arkitekt. 95, 132, 133, 182, 183.
» , Karl Fredrik, arkitekt. 133, 157, 204, 205.
Adler-Salvius, Johan, diplomat. 122, 189.
Adolf Fredrik, konung. 204.
Adolf Johan, pfalzgrefve. 80.
Alba, hertigen af. 117.
Alberti, Leon Battista. 129, 134.
Aldegrever. 28, 55, 63.
Alessi, Galeazzo. 175.
Algardi, Alessandro. 181.
Alsike (Krusenberg). 174.
Amsterdam: Trippenhuis. 134, 146.
» Westerkerk. 107.
Anders Larsson (»Anders målare»), byggmästare. 6.
» Nilsson, byggmästare. 64.
Anna Katarina, drottning af Danmark. 88.
Anthonij, Johan Andreas, »kalksnidare». 155.
Antonius (»Antonius murmästare»). 34.
» Persson, stenhuggare. 39.
Antwerpen. 54, 86, 117, 175, 191, 192.
Arendt (de Roy), (»Arendt byggemester»). 7, 8, 35.
» Lambrechts, målare. 8, 44, 54.
» Persson. 208.
Aris Claesson (Haerlemensis), bildhuggare. 120.
Arnö. 6.
Arvid Knutsson, riksråd. 59.
Aschaffenburg, slottet. 152.
Askersund: kyrkan. 127, 166, 186.
» » , Soopska grafkapellet. 186.
Aspanäs. 57.
Baltzer Friedrich, målare. 170.
Banér, Gustaf, riksråd. 120.
Barbaro, Daniele. 197.
Barbro Stigsdotter, fru. 208.
Becker, Florenz Claesson, murmästare. 8.
» Herman, murmästare. 8.
Bender. 126.
Bellette, Antoine, bildhuggare. 201.
Bérain, Jean. 141, 170, 181.
Berendt, murmästare. 152.
Bergen = Berini.
Bergkvara. 57.
v. Berini (Bergen, Bern), Michael, löfsnidare. 56.
Berlin. 131.
Bern = Berini.
Bernardo, Giovanni, stuckatör. 141, 159.
Bernini, Lorenzo. 131, 181, 197.
Bernouilli, J., astronom. 120.
Bernt v. Münster, stenhuggare. 7, 39, 41, 115.
de Besche, Gerard, arkitekt. 8.
» » Gillis, arkitekt. 8.
» » Hubert, arkitekt. 8, 97, 98.
» » Vilhelm, ingeniör. 8.
Bielke, Märta, fru. 104.
» Nils, friherre, riksråd. 169.
» Nils, grefve, fältmarskalk. 170.
Bielkenstjerna, Klas Hansson, friherre, amiral. 190.
Bille, Anna, fru. 84.
Billerbeck, Hindrich, stenhuggare. 7, 39.
Birgitta Eriksdotter (Leijonhufvud), fru. 59.
Björkvik. 207.
Blom = Blume.
Blondel, François. 197.
Blum = Blume.
Blume (Blom, Blum), Christian, stenhuggare. 79, 100.

Blume, Gerth, stenhuggare. 79.
» Heinrich, stenhuggare. 8, 68, 70, 75, 79, 94, 100, 104, 106.
Bo Jonsson (Grip), riksdrots. 21.
» Karstensson, byggmästare. 64.
Boel, Hans. 84.
Bologna: S. Paolo, S. Pietro, S. Salvatore. 185.
Bonde, Gustaf, friherre, riksskattmästare. 129, 176.
» Karl Knutsson, konung. 1, 96, 99, 118.
Borgholm: slottet. 6, 11, 27, 38, 44, 47, 49, 51, 93, 112, 126, 130, 151, 184.
Bouchardon, Jacques Philippe, bildhuggare. 142, 201.
Boucher, François. 201.
Boy, Willam, arkitekt, bildhuggare. 7, 8, 62, 94, 95, 117, 118, 156, 194.
Brahe, Abraham d. ä., grefve, riksråd. 62.
» Ane, fru. 111.
» Beata Maria, fru. 59.
» Elsa Beata, fru. 80.
» Jens, riddare. 84.
» Joakim, riksråd. 63.
» Margareta, fru. 105, 106.
» Nils, grefve, riksråd. 149.
» Per d. ä., grefve, riksdrots. 3, 62.
» Per d. y., grefve, riksdrots. 80.
Bramante, Donato. 131, 181.
Brand, Måns, murmästare. 35.
Brask, Hans, biskop. 3.
Brehmer, Hans, målare. 170.
Breier, Jakob, byggmästare. 49.
Bremen: Krämer-Amtshaus. 81.
Bremer, Johan, kyrkoföreståndare. 98.
v. Breslau, Morten, byggmästare. 7.
Brezzilesi, Giovanni Baptista, fästningsingeniör. 7, 8.
Bruchsäll = Brötzell.
Brusenhagen, Johann, borgare. 97.
Bråborg. 6.
v. Brötzell, Lambrecht, stenhuggare. 7, 39.
v. Bulgerin, Joachim, byggmästare. 6, 34, 37.
Bure, Anna, fru. 96.
v. Buren. 7.
Burman, G. 83.
Bååt, Anna Åkesdotter, fru. 106, 175.

Caracci, Annibale. 181.
Carlberg, Bengt Vilhelm, officer, arkitekt. 133.
» Johan Eberhard, officer, arkitekt. 133.
Carove, Carlo, stuckatör. 126, 141, 158, 160, 165, 166, 167, 169, 187, 195.
Carove, Giovanni, stuckatör. 158.
Casper v. Dresden, murmästare. 7.
» v. Panten, byggmästare. 8.
Chambers, William, arkitekt. 204, 205.
Charlottenburg = Lützelburg.
Chauveau, Evrard, målare. 159, 195.
» François, kopparstickare. 195.
» René, bildhuggare. 181, 195, 200.
Christoffer, snickare. 98.
Colbert. 125.
da Cortona, Pietro. 141.
Cronstedt, Karl Johan, grefve, arkitekt. 132, 199.
Cruus, Kristina, fru. 192.
Cöllen (Cöln) = Köln.

Dahlberg, Erik, grefve, fältmarskalk. 24, 25, 57, 59, 61, 62, 70, 73, 80, 95, 103, 125, 132, 135, 136, 146, 153, 163, 168, 176, 183, 186, 191, 195, 206, 207, 208.
Daniel, stenhuggare. 90.
Danviken: kyrkan. 92.
Danzig. 86, 119, 120.
Delft. 192.
Deslaviers, Nicolas, målare. 201.
Desmeaux, J. målare. 181, 195.
Dianaberg (Karlberg). 165.
Dieussart, Karl Philipp. 197.
Djursholm. 61.
Donnay, Lambert, målare. 201.
Dorpat. 73, 124.
v. Dresden, Casper, murmästare. 7.
Drottningholm. 93, 126, 130, 135, 143, 156—162, 166, 168, 170, 172, 179, 192, 195, 203, 204.
Ducerceau, J. A. 10, 134.
Dusart, Jean Baptiste, bildhuggare. 147, 165.
Dürer, Albrecht. 4, 85.
Döpken, Simon, borgare. 113.

Ehrenstrahl, David Klöcker, målare. 99, 126, 141, 147, 159, 160, 195.
Ekeberg. 57.
Eksjö. 35.
Engelbrekt Engelbrektsson, riksföreståndare. 1, 21.
Erik d. helige, konung. 99.
» XIV, konung. 3, 4, 7, 10, 23, 48, 53, 54, 57, 92, 117, 190.
» Björnsson, slottsfogde. 93.
» Eriksson, stenhuggare. 166.
» Johansson (Vasa), riddare. 61.
» snickare. 190.
Eriksberg. 127, 130, 157, 163, 168—169, 170, 176, 183.

Eskilstuna: slottet. 5, 6.
Espelunda. 57.
Ewald v. Köln (Cöllen), stenhuggare. 7.

Falun: Kristinakyrkan. 93, 95, 102, 103.
Ferretti, målare. 201.
Ferster, Hans, byggmästare. 8, 95, 102.
Fiholm. 67, 68, 104, 106, 174.
Finsta. 57.
Fischer, Abraham. 83.
Fituna. 86.
Fleming, Erik, friherre, riksråd. 191, 192.
» Hans (»långe mäster Hans»), byggmästare. 7, 8, 35, 39.
» Henrik, amiral. 95, 96, 97.
» Klas, friherre, öfverståthållare. 94, 145, 146.
Floda, kyrkan: Lars Kaggs grafkapell. 186, 187.
» klockstapel. 187, 209.
Florenz: Pal. Strozzi. 152.
Florenz Claesson (Becker), murmästare. 8.
Floth, Hans Jörgen, »kalksnidare». 155.
de Fly, Jean, stenhuggare. 166.
Flögh, Hartwig, slottsfogde. 21.
Flötner, Peter. 15, 55.
Fogelsång, stenbrott. 113.
Follnäs. 86.
Fontana, Carlo. 198.
Forbus, Arvid, general. 152.
Fouquet, B., bildhuggare. 200.
» Jacques, målare. 181, 195, 200.
Francia, Domenico, målare. 201.
Frankfurt a. d. Oder. 113.
Frans (»Frans stenhuggare»). 39.
Fredrik I, konung af Sverige. 128.
» II, konung af Danmark. 86, 112.
» den store, konung af Preussen. 126.
» III, hertig af Holstein-Gottorp. 126.
» (Mussdorfer), byggmästare. 48.
» Vilhelm, prins af Oranien. 129.
Fredriksborg. 86, 110, 162.
Freiburg. 7, 8, 48.
Friberg, Jörgen, byggmästare. 86.
Friedrich, Baltzer, målare. 170.
Fristedt, O. 188.
Fullerö. 206.
Funck, Elisabet Hansdotter, fru. 190.
» Tomas, köpman. 78.

Gadd, Hemming. 2.
Gansauge, Johann, målare. 113.
Ganssog (Gansauge) Johannes. 112.
de la Gardie, Jakob, grefve, riksmarsk. 9, 67, 103.
» Magnus Gabriel, grefve, riksdrots. 96, 125, 126, 129, 156, 163, 164, 165.
» Maria Sofia, grefvinna. 104.
Genua. 74, 175.
Gerdes, Peter. 188.
Gilles, Louys, byggmästare. 94.
v. Gillsken, Hans. 6.
Giusti. 116.
Glimmingehus. 82.
Glockendon (Klockedon), Ludwig, målare. 7, 44.
Goldschmidt, Basilius, stenhuggare. 97.
Goothals, Lieve, byggmästare. 8.
Gorzno. 149.
Grandmaison, »fontainier». 165.
Greifswald. 124.
Grip, Bo Jonsson, riksdrots. 21.
» Peder Nilsson. 86.
Gripsholm. 4, 5, 6, 7, 13, 14, 15, 21—33, 34, 42, 44, 50, 58, 65, 126.
Grubbe, Sigvard. 85.
Grönsöö. 67, 157.
Gustaf Vasa, konung. 2, 3, 6, 8, 21, 27, 29, 34, 44, 48, 59, 61, 63, 64, 92, 99, 116, 118, 193, 208.
» II Adolf, konung. 5, 8, 36, 56, 79, 98, 99, 124, 128, 145, 156, 182, 190.
» III, konung. 25, 32, 119, 128, 133, 156, 180, 200, 205.
» Olsson (Stenbock), riddare. 59.
Gyldenhielm, Elisabet. 66.
» Karl Karlsson, riksamiral. 67, 120, 121, 163.
Gyllenstierna, Erik, friherre. 168.
» Karl, grefve. 127, 131, 166, 167, 171.
» Konrad, friherre. 127.
» Kristoffer, grefve. 127, 130, 168, 169.
Gårdstånga, kyrka: Sehestedska grafkapellet. 111.
Gäfleborgs slott. 6.
Göteborg. 133, 204.
Göthe, E., bildhuggare. 99.

Haag: Moritzhuis. 134, 146.
Hans Clason, murmästare. 166.
» Eriksson (»gamle mäster Hans»), målare. 26, 31.

Hans (Ferster), byggmästare. 8, 95, 102.
» (Fleming), (»långe mäster Hans»), byggmästare. 7, 8, 35, 39.
» (v. Mülhusen), stenhuggare. 7, 35, 39.
Hauch, Hans, »kalksnidare». 155.
v. Haugwitz, Anna Margareta, fru. 154.
Hebel, Marcus, bildhuggare. 153, 154.
Hedvig Eleonora, drottning. 31, 32, 45, 126, 130, 156, 160, 190.
Heidelberg, slottet. 135, 194.
tor Helle, Cordt, borgare. 98.
Hemony, Frantz, instrumentmakare. 98.
Hemse, kyrka. 206.
Henne, Joest, stenhuggare. 8, 79, 97, 100.
Henrik Anundsson. 134, 150, 152, 153, 154.
» v. Köln (Cöllen), byggmästare. 7, 22.
» Vilhelm, bildhuggare, byggmästare. 8, 20, 104, 106, 122, 134, 146.
Henrion, Claude, bildhuggare. 200.
Herman, Joest = Henne (?), Joest, stenhuggare. 97.
Hjulsta. 85.
Hoffman, J., målare. 201.
Holbein, Hans. 55.
Hollender, Petter, murmästare. 23.
Horleman, Johan, trädgårdsarkitekt. 132, 162, 171.
Horn, Arvid Bernhard, kanslipresident. 127.
dher Horst, Matthias, byggmästare. 64.
ver Huwen, Henrik, byggmästare. 7, 8.
Hvitfeld, Arild, historieskrifvare. 88.
» Beata, fru. 88.
Håkan stenhuggare. 52.
» Vedbiörnsson, målare. 44.
Hårleman, Karl, arkitekt. 132, 142, 178, 188, 199, 201, 203.
Håsjö, klockstapel. 209.
Hägg, Axel Herman, arkitekt. 187.
Hällestad, klockstapel. 209, 210.
tor Högh, Karl, målare. 98.
Höjentorp. 127.
Hök, Måns, murmästare. 23, 34.

Ibstrup (Jägersborg). 108.
Isabella, prinsessa. 118.
Isæus, Magnus, arkitekt. 98.

Jakob, timmerman. 23.
» (v. Sminitz), byggmästare. 7.
Jakobsdal (Ulriksdal). 9, 18, 67, 126, 130, 163.
Joenn Påfvelsson, stenhuggare. 39.
Johan III, konung. 3, 4, 5, 7, 10, 13, 14, 23, 25, 35, 40, 41, 43, 48, 49, 52, 54, 72, 92, 93, 97, 99, 117, 118, 119, 127, 156, 193, 194.
Johan, hertig af Östergötland. 36, 39, 45.
» Kristiernsson (Vasa), riddare. 61.
Johan Lorenz, orgelbyggare. 110.
Johannes Magnus, ärkebiskop. 3, 124.
Jäder: kyrkan. 67, 68, 104, 122.
Jägersborg = Ibstrup.
Jönköping: slottet. 6, 35.
Jörgen Nilsson, murmästare. 182.

Kagg, Lars, fältmarskalk. 186.
Kalmar: domkyrkan. 126, 130, 131, 142, 158, 182, 183—186, 189, 197.
» slottet. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 13, 14, 15, 16, 22, 23, 27, 35, 37, 41, 42, 44, 47—56, 58, 60, 65, 93, 183, 190.
Kantenitz, Hans, snickare. 29, 65.
Karl Knutsson (Bonde), konung. 1, 96, 99, 118.
» IX, konung. 5, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 35, 36, 64, 65, 93, 149.
» X Gustaf, konung. 56, 73, 76, 126, 127, 130, 182, 184, 187, 193.
» XI, konung. 124, 126, 127, 131, 148, 153, 160, 187, 194, 195, 200.
» XII, konung. 97, 126, 127, 128, 131, 132, 164, 188, 198, 200.
» XIII, konung. 180.
» XIV Johan, konung. 155.
Karlberg. 67, 127, 129, 136, 163—165, 166, 195.
Karlskrona. 126, 131, 142.
Katarina Jagellonica, drottning. 15, 118, 119, 156.
» af Saxen-Lauenburg, drottning. 116, 117.
» Stenbock, drottning. 59.
» pfalzgrefvinna. 182.
de Key, Lieve, arkitekt. 17.
de Keyzer, Henrik, arkitekt. 17, 86.
» Pieter, bildhuggare. 121.
Kina slott (Drottningholm). 143, 203—204.
Kinnaholm. 59.
Kiöpke, Johan, bildhuggare. 159.
Kjellström, E., arkitekt. 187.
Kjerrman, G., borgmästare. 180.
Klockedon = Glockendon.
Koch, Hans, snickare. 111.
v. Krafft, David, målare. 126.

Krakau. 119.
Kristian IV, konung af Danmark. 85, 86, 88, 107, 109.
» V, konung af Danmark. 131.
Kristianopel. 108.
Kristiansborgs slott. 131.
Kristianstad: Trefaldighetskyrkan. 90, 107—111, 114.
Kristina af Holstein, drottning. 23.
» drottning. 5, 66, 67, 80, 96, 102, 124, 126, 128, 153, 159, 173.
Kristler, Hans Jakob, arkitekt. 8, 74, 97, 98, 103, 163.
Kronborg. 86, 112.
Kronobergs slott. 6.
Krusenberg. 174.
Kruus, Jesper Mattsson, riksråd. 121.
Kungsör: kyrkan. 131, 142.
Kurtzel, Sigrid, fru. 95.
Kägleholm. 127.
v. Köln (Cöllen), Ewald, stenhuggare. 7.
» (»), Henrik, byggmästare. 7, 22.
Königsmarck, Aurora, grefvinna. 80.
Köpenhamn. 86, 131.
Körner, J. C. murmästare. 188.

Lagerfelt, Israel, friherre, president. 147.
Lambrecht (v. Brötzell), stenhuggare. 7, 39.
Lambrechts, Arendt, målare. 8, 44, 54.
Lamoureux, César Abraham, bildhuggare. 165.
Larchevèque, Pierre, bildhuggare. 201.
Lebrun, Charles. 141, 160, 195.
Leijonhufvud, Birgitta Eriksdotter, fru. 59.
» Margareta Eriksdotter, drottning. 59, 64, 116.
Leipzig. 7.
Lelièvre, Michel, bildhuggare. 201.
Lemke, Johan Filip, målare. 159, 160.
Lemuet, Pierre. 134.
Lennart Torstensson, grefve, fältmarskalk. 129, 149.
Lenôtre, André. 132, 162.
Lepautre, Jean. 141, 161, 169.
Leuhusen, Reinhold, köpman. 80.
Levau, Louis. 135.
Lichtenberg, Heinrich, bildhuggare. 147.
Lilliecrona, Kasper König, krigskommissarie. 98.
Lilljekvist, Fredrik, arkitekt. 26, 33.
Linck, Bertil, byggmästare. 62.
v. d. Linde, Erik Larsson, köpman. 76.
» Lorenz, friherre, riksråd. 76.
Lindegren, A., arkitekt. 96.
Lindholmen (Västergötland). 169.
Linköping: domkyrkan. 2, 92, 115, 121.
» slottet. 6, 35.
v. Linné, Karl, naturforskare. 128, 169.
Ljung, E., bildhuggare. 190.
Ljungman, C. F., hofkamrer. 32, 33.
London. 204.
Lorenz, Johan, orgelbyggare. 110.
Lovisa Ulrika, drottning. 128, 143, 156, 157, 204.
Ludvig XIII, konung af Frankrike. 129.
» XIV, konung af Frankrike 195, 200.
Lund. 88, 112, 113, 124, 170.
» domkyrkan. 112.
Lybeck. 72, 113.
» Mariakyrkan. 113.
Lützelburg (Charlottenburg). 131.
Lützen. 99.
Läckö. 6, 127, 136, 165.

Magalotti, Lorenzo, diplomat. 134, 151.
Magenta, Giovanni Antonio. 185.
Magnus Eriksson, konung. 48.
» Ladulås, konung. 99, 118.
» hertig af Östergötland. 35, 37, 190.
Maisons-sur-Seine, slott. 135, 151.
Mansart, François d. ä. 130, 135.
Marchi, Giuseppe, stuckatör. 141, 159, 170.
Marcus (Hebel), bildhuggare. 153, 154.
» Wolfram, snickare, byggmästare. 49, 54, 55.
Margareta (Leijonhufvud), drottning. 59, 64, 116.
Maria Eleonora, drottning. 56, 156.
» Eufrosyna, pfalzgrefvinna. 156.
Mariestad: Mariakyrkan. 93, 103.
Marsvinsholm. 86.
Matthias dher Horst, byggmästare. 64.
Mazarin, kardinal. 125.
Mecheln. 86, 118.
Meissonnier, J. A. 201.
Melcher, murmästare. 35, 41.
Messenius, Johan, historieskrifvare. 72.
Michael v. Berini (Bergen, Bern), löfsnidare. 56.
Michelangelo. 181.
Middelfart, Mads Jensen, biskop. 108.
Milano. 118.
Millich, Nicolas, bildhuggare. 126, 159, 191, 192.
Mockle, Roland, stenhuggare. 52.

Morten v. Breslau, byggmästare. 7.
Munch, Kristina, fru. 85.
Mussdorfer, Fredrik, byggmästare. 48.
v. Mülhusen (Mölnhausen), Hans, murmästare, stenhuggare. 7, 35, 39.
Münster. 123.
v. Münster, Bernt, stenhuggare. 7, 39, 41, 115.
Mälsåker. 127, 130, 138, 157, 163, 166—168, 170, 171, 176, 178.
Möckleby. 91.
Möller, Karl, arkitekt. 96.
Mölleröd. 89.
Mölnhausen = Mülhusen.
Mörby. 67.

Natt och Dag, Barbara Åkesdotter, fru. 190.
Neidhart, Christoffer. 101.
Nikolaus Olai Bothniensis, ärkebiskop. 2.
Nils Eriksson, »kalksnidare». 155.
» Eskilsson, »guldväfvare». 6.
» Hansson. 94.
» Pedersson (de la Roche), stenhuggare. 41, 45.
v. d. Nooth, Thomas, friherre, öfverste. 177.
Normlösa. 91.
Norrköping: slottet. 6.
Nürnberg. 7, 8, 102.
Nyborg, David, byggmästare, bildhuggare. 86, 107, 108, 110.
Nyköping. 5, 6, 8, 130.
» slottet. 5, 6, 8.
Nymphenburg. 156.
Nynäs (Södermanland). 57, 127, 207.
Nyslott. 6.

Olof Andersson (»Olof murmästare»). 23, 55.
» Gregersson, borgmästare. 94.
Oluf Madsen, byggmästare. 108.
v. Opbergen, Antonis, arkitekt. 86.
Opensten. 59.
Oppenort, G. M.. 201.
de l'Orme, Philibert. 10, 13.
Ornässtugan. 208.
Osnabrück. 123.
Oudry, J. B. 201.
Oxenstierna, Axel, grefve, rikskansler. 67, 68, 104, 106, 125, 130, 145, 150, 174, 176.
» Gabriel Bengtsson, grefve, riksskattmästare. 67.
» Gabriel Gustafsson, grefve, riksdrots. 67, 95, 102, 104.
Oxenstierna, Gustaf Gabrielsson, grefve, riksråd. 103.
» Johan Axelsson, grefve, riksmarskalk. 68, 105, 106.

Pagani, Pietro, bildhuggare. 195.
Pahr, Dominicus, byggmästare. 7, 8, 49, 53.
» Franciscus, byggmästare. 8.
» Johann Baptista, byggmästare. 8, 49.
Palladio, Andrea. 129, 134, 197.
Palmstruch, Johan. 178.
v. Panten, Casper, byggmästare. 8.
Paris: Louvre. 131, 197.
» Pal. Luxembourg. 100, 146.
» Sorbonne. 185.
Pasch, Johan, målare. 201.
Pater, Joseph. 201.
Paul (Påfvel) (Schütz), byggmästare. 7, 8.
Penningby. 57, 207.
Petel, Georg, bildhuggare. 101.
Petersburg. 131.
Petter Hansen, borgare. 98.
» Hollender, murmästare. 23.
Pettersson, O. 54.
Philip, Johan Georg, målare. 98.
Pinnatorp = Eriksberg. 168.
Piper, Karl, grefve, riksmarskalk. 80.
Poltava. 127, 198.
Posse, Anna, fru. 121.
Post, Pieter. 146.
Potsdam. 156.
Prag. 162.
Precht, Burchard, bildhuggare. 126, 189, 190, 195.

Rafael. 181.
Ramberg, Christopher, »kalksnidare». 155.
Raschdorff, arkitekt. 98.
Rebher, Jörgen, byggmästare. 7, 8.
Rehn, Johan Erik, arkitekt. 132, 203.
Reval. 72, 73.
Ribbing, Agneta, fru. 186.
Richter, Jacob, byggmästare. 7, 8, 23, 48, 53.
» Nikodemus, borgare. 97.
Riga. 72, 73, 132.
de la Roche, Nils Pedersson, stenhuggare. 41, 45.
» Peter, (Pierre) stenhuggare. 7, 8, 38, 39, 41, 115, 116.
Rogge, Konrad, biskop. 2.
Roland (Mockle), stenhuggare. 52.
Rom: Campidoglio. 197.
» Fontana dell' Aqua Paola. 197.

Rom: Fontana di Trevi. 197.
» Il Gésù. 185, 189, 197.
» S. Giovanni in Laterano. 197.
» Lateranpalatset. 197.
» Pal. Altieri. 180.
» » d'Aste. 179.
» » Borghese. 197.
» » Chigi. 197.
» » Farnese. 152, 197.
» » Gaetani. 197.
» » Paluzzi. 197.
» » Sciarra. 197.
Rosenacker, Anund A:son. 150.
» Henrik Anundsson = Henrik Anundsson.
Rosenberger, Arnold, doktor. 6.
Rosenborg. 86, 110.
Rosenhane, Schering, öfverståthållare. 182.
Rosenman, Mårten. 6.
Rosensparre, Sten Skarholdt, riddare. 87.
Rosersberg. 18, 67.
Roskilde. 82, 123, 183, 184.
Rostock. 72.
de Roy, Andries, fästningsingeniör. 35.
» Arendt, byggmästare. 7, 8, 35.
Rubens, P. P. 84, 175.
Rudbeck, Olof d. ä. 124.
Rydboholm. 29, 58, 61—63.
Råda kapell. 206.
Rönö (Östergötland). 57, 207.

Salsta. 131, 136, 138, 157, 163, 169—170.
Salvius, Johan Adler, diplomat. 122, 189.
Samuel Johansson, byggningsskrifvare. 166.
Sandemar. 206.
Scamozzi, V. 134, 175, 197.
Schefferus, Johannes, professor. 192.
Schenck, Carsten, borgare. 97.
v. Schinkel, C. D., bruksägare. 71.
Schleissheim. 156.
Scholander, F. V., professor, arkitekt. 54.
Schultz, Urban, snickare. 54.
Schütz, Paul (Påfvel), byggmästare. 7, 8.
v. Scorel, Jan, målare. 4.
Sehested, Sten Maltesen, riksråd. 111.
Sergel, Johan Tobias, bildhuggare. 128.
Serlio, Sebastiano. 10, 12, 13, 27, 44, 51, 53, 55, 129, 134.
Sforza, Bona, drottning. 118.
Sigismund I, konung af Polen. 118.
Sigismund, konung af Sverige och Polen. 5, 25, 119.
Sjö. 131, 157, 170.
Skara: domkyrkan. 92, 121.
» » Soopska grafkapellet. 121.
Skarhult. 87—88.
Skeninge: kyrkan. 91.
Skokloster: kyrkan. 149.
» slottet. 126, 130, 134, 149—155, 170.
Skute, Margareta, fru. 189.
Skytte, Johan, friherre, riksråd. 67.
» biskop. 184.
Sköfde. 208.
v. Sminitz, Jakob, byggmästare. 7.
Some, Germund Svensson, slottsfogde. 48.
Soop, Anna Maria, fru. 166.
» Erik, öfverste. 121.
» Gustaf, friherre, riksråd. 127, 130, 166, 167.
» Maria Eleonora, fru. 192.
Sorunda: kyrkan. 86, 191.
» » Flemingska grafmonumentet. 191—192.
Sparre, Görvel Fadersdotter, fru. 85.
Spihler, Mattias, arkitekt. 131, 170, 182.
Springer, Anton, timmermästare. 97.
Steenwinkel, Hans d. ä., arkitekt. 86, 89.
» Hans d. y., arkitekt. 86, 107.
Stegeborg. 6.
Steker, Anna, fru. 98.
Stenbock, Gustaf Olsson, riddare. 59.
» Gustaf, friherre, riksråd. 59.
» Johan Gabriel, friherre, riksmarskalk. 163.
» Katarina, drottning. 59.
Steninge. 127, 131, 136, 163, 166, 170—172.
Stockholm: Adolf Fredriks kyrka. 133.
» Arfprinsens (= Torstenssonska) palats. 75.
» Banér-Flemingska palatset. 75.
» Bergstrahlska (= Ryningska) palatset. 74, 76.
» Bondeska palatset, nuv. Rådhuset. 174, 176—177.
» Bååtska palatset. 157, 174.
» Flemingska palatset. 174.
» Franciskanerkyrkan = Riddarholmskyrkan.
» Funckska huset. 78.
» S. Gertruds gillestuga. 96.
» Grillska huset. 79.
» Gröna Lund. 208.
» Hedvig Eleonora kyrka. 129, 132.
» Hornska pal., nuv. Maria sjukhus. 174.

Stockholm: Jakobs kapell. 92.
» Jakobs kyrka. 11, 76, 93—96, 97, 102, 132.
» Katarina kyrka. 129, 131, 132, 182—183, 189.
» Klara kapell. 92.
» Klara kyrka. 93, 94.
» Kronobageriet. 72.
» Kungshuset = Wrangelska palatset. 130, 149, 150, 174, 195.
» Leuhusenska (= Petersensska) huset. 18, 75, 80—81.
» Lewenhaupt-Kruusska palatset. 75.
» v. d. Lindeska husen. 75, 76—78.
» Makalös (= de la Gardieska pal.) 9, 18, 67, 74, 157.
» Maria Magdalena kyrka. 93, 182.
» » sjukhus (Hornska pal.) 174.
» Nikolai kyrka (= Storkyrkan). 79, 92, 121, 122, 189, 190.
» v. d. Noothska (Wertmüllerska) palatset. 177.
» Operahuset (Gustaf III:s). 133.
» Oxenstiernas (Axel) palats. 67, 174—176, 178, 179.
» Oxenstiernas (Gabriel B:sons) palats. 67.
» Petersensska (Leuhusenska) huset. 18, 75, 80—81.
» Riddarholmskyrkan. 76, 93, 99, 100, 101, 117, 118, 142, 187, 188.
» Riddarholmskyrkan: Gustaf II Adolfs grafkapell. 76, 79, 99—101.
» Riddarholmskyrkan: Karolinska grafkapellet. 187—188.
» Riddarhuset. 120, 129, 130, 134, 145—148, 165, 174, 176, 178, 187, 206.
» Riksbanken. 174, 178—179.
» Rosenhaneska palatset. 155.
» Ryningska (= Bergstrahlska) palatset. 74, 76.
» Rådhuset (= Bondeska palatset). 174, 176—177.
» Skansen. 207, 209
» Slottet, det gamla. 3, 5, 6, 8, 11, 12, 13, 15, 23, 27, 38, 42, 44, 47, 48, 50, 62, 93, 94, 95, 112, 126, 129, 193.
» Slottet, det nya. 126, 127, 128, 131, 132, 135, 138, 141, 142, 144, 174, 179, 189, 193—202, 203.
Stockholm: Stenbockska palatset. 155.
» Storkyrkan (S. Nikolaus). 79, 92, 121, 122, 189, 190.
» » Jesper M:son Kruus' grafmonument. 121.
» » Johan Adler Salvius' grafmonument. 122.
» Sutherska huset (Philipsenska skolan). 203.
» Svartbrödraklostret. 92.
» Tessinska huset (Skeppsbron 20). 174, 179.
» » palatset (= Öfverståthållarhuset). 131, 179—181.
» Torstenssonska (= Arfprinsens) palatset. 75.
» Tungelska huset. 18.
» Tyska kyrkan (S. Gertrud). 8, 96, 103, 114, 145, 186, 189, 190.
» Wertmüllerska (v. d. Noothska) palatset. 177.
» Wrangelska palatset (Kungshuset). 130, 149, 150, 174, 195.
» Öfverståthållarhuset (= Tessinska palatset). 131, 179—181.
Stralsund. 68, 73, 130.
Strassburg. 8, 102.
Strängnäs: domkyrkan. 2, 67, 118, 121.
» » Gyldenhielmska grafkoret. 67, 121.
Strömsholm. 126, 130, 157, 168.
Sture, Anna, fru. 106.
» Kristina, fru. 120.
» Sten d. ä. 1, 21.
Sundby. 157.
Suther, Peter, guldsmed. 203.
Svansköld, Abraham, arkitekt. 131, 184.
Svartsjö. 4, 5, 6, 11, 14, 27, 42, 57, 93, 94, 112.
Sweiss, Lorenz Peitersen, bildhuggare. 110.
Svenstorp. 88, 89.
Sylvius, Johan, målare. 126, 159, 160, 161, 195.
Söderhamn: kyrkan. 142.

Taraval, Guillaume Thomas, målare. 142, 201.
Tavastehus. 6.
Tegel, Erik Jöransson, historieskrifvare. 21.
Tessin, Karl Gustaf, grefve, kanslipresident. 4, 132, 180, 199, 201.
» Nikodemus d. ä., arkitekt. 9, 68, 69, 98, 99, 104, 105, 126, 130, 134, 135, 136, 150, 151, 156, 157, 158, 163, 166,

168, 170, 173, 174, 176, 178, 179, 184, 185, 187, 190, 191, 193.
Tessin, Nikodemus d. y., grefve, arkitekt, 126, 130, 131, 132, 134, 135, 138, 142, 157, 158, 160, 162, 163, 165, 170, 171, 174, 178, 179, 180, 181, 187, 188, 189, 190, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200.
Teufel, Konrad, stenhuggare. 182.
Tideman, snickare. 55.
Tidö. 67—71, 74, 79, 94, 104, 106, 122, 174.
Tiepolo, G. B. 201.
Torfvesund (Drottningholm). 93, 156.
Torpa. 12, 58—61.
Torstensson, Lennart, grefve, fältmarskalk. 129, 149.
Torup. 85.
Turinge: kyrkan. 132, 186.
Tynnelsö. 5, 6, 15, 29, 31, 58, 60, 61, 63—66.
Tyresö: kyrkan. 67, 95, 102—104, 121.
» slottet. 67, 102, 104.
Törnqvist (adl. Adelcrantz), Göran Josua, arkitekt. 95, 132, 133, 182, 183.

Ulfeld, Knut Ebbesen. 88.
Ulfstand, Jens Holgersson. 82.
Ulrika Eleonora d. ä., drottning. 164.
» » d. y., drottning. 128.
Ulriksdal (Jakobsdal). 9, 18, 67, 126, 130, 163.
Uppsala: domkyrkan. 2, 8, 15, 92, 99, 117, 118, 119, 120, 189, 190.
» » Gustaf Banérs grafmonument. 120, 121.
» » Gustaf Vasas grafmonument. 117, 118.
» » Johan III:s grafmonument. 119.
» » Katarina Jagellonicas grafmonument. 15, 118, 119.
» slottet. 4, 5, 6, 8, 15, 21, 27, 38, 39, 44, 52, 58, 93, 119.
Urban (Schultz), snickare. 54.
v. Uther, Baptista, målare. 8.
Utrecht. 4.
Utö. 57.

Wachtmeister, Axel, grefve, fältmarskalk. 166.
Vadstena: kloster. 1, 34.
» klosterkyrkan. 2, 115.
» slottet. 4, 5, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 21, 23, 29, 34—46, 51, 58, 61, 65, 91, 93, 115, 116, 126.
de Wale, Dionysius, stenhuggare. 94.
de la Vallée, Henrik, målare. 165.
» Jean, arkitekt. 105, 129—130, 131, 134, 135, 146, 147, 150, 164, 166, 173, 176, 178, 182, 183, 187, 193.
» Margareta, fru. 131.
» Simon, arkitekt. 9, 128, 129, 134, 145, 146.
Vasa, Erik Johansson, riddare. 61.
» Gustaf Eriksson, konung, = Gustaf Vasa.
» Johan Kristiernsson, riddare. 61.
» Margareta Eriksdotter, fru. 63.
Watteau, Antoine. 203.
Watz, Antoni, bildsnidare. 7.
Vaux-le-Vicomte, slott. 135.
v. d. Weert, Lucas, stenhuggare. 99, 116.
Weiler, Hans. 100.
Weissman, Baltzar. 98.
» Maria, fru. 98.
v. d. Velde, Johan, bildhuggare, guldsmed. 189.
Wendelstam, Johan, stenhuggare. 153.
Venngarn. 18, 127, 129.
Verhülst, Rombout, bildhuggare. 192.
Versailles. 131, 156, 160, 162, 195, 200.
v. d. Weyden, Rogier 8.
Viborg, slottet. 6.
Viby. 91.
Vibyholm. 8, 17, 18, 69.
Vidtsköfle. 84, 85, 88.
Vignola, G. B. 129, 134, 175, 185, 197.
Wijnbladh, Karl, officer, arkitekt. 133, 203.
Willam, stenhuggare. 39.
Vik. 57.
ver Wilt, Dominicus, målare. 7, 54.
Vingboons, Joest, arkitekt. 134, 146, 176.
» Philip, arkitekt. 146, 177.
Virgil Solis. 53.
Vitruvius. 4, 10, 17, 197.
Witte, Kristina, fru. 189.
Woinarovska, grefvinna. 66.
Wolfenbüttel: Mariakyrkan. 81, 107.
Wolfram (Wulfrum), Marcus, snickare, byggmästare. 49, 54, 55.
Vollmost, Baltzer, stenhuggare. 166.
Wrangel, Herman, fältmarskalk. 149, 155.
» Karl Gustaf, grefve, riksamiral. 126, 129, 130, 134, 149, 150, 153, 154, 155.
Vreta kloster: kyrkan. 190.
de Vries, Adrian, bildhuggare. 162, 169.
» Hans Vredeman. 17, 77, 86.
Vrigstad, kyrka. 205.
Wyssenbach. 15.

Vä. 107.
Västerlösa. 91.
Västerås: domkyrkan. 2, 91, 113, 121.
» slottet. 6.
Växjö: domkyrkan. 92.

Yrjan Olofsson, målare. 191.
Yxkull, Beata v., fru. 168.

Zaltzau, G., köpman. 189.

Åbo: slottet. 6.
» universitetet. 124.
Åkerö. 207.
Åre kyrka. 206, 209.
Årsta. 57, 190.

Örebro: kungsstugan. 208.
» slottet. 5, 6, 41, 51.
Österhanninge kyrka: Bjelkenstiernska grafkapellet. 186, 190—191, 192.

Rättelser.

Sid.	7,	rad	19	nedifrån	står: *van der Wilt*	läs:	*ver Wilt.*
»	8,	»	16	uppifrån	» *Lambrecht*	»	*Lambrechts.*
»	63,	»	7	nedifrån	» *Beatus*	»	*Felix.*
»	71,	»	5	uppifrån	» *första*	»	*förra.*
»	141,	»	20	uppifrån	» *Bernardo Marchi*	»	*Bernardo, Marchi.*
»	153,	»	13	uppifrån	» *1644*	»	*1650.*
»	188,	»	4	»	» *Korner*	»	*Körner.*

Pl. 1. GRIPSHOLM, Södermanland.

DET YTTRE FRÅN NORR.

Pl. 2. GRIPSHOLM, Södermanland.

YTTRE BORGGÅRDEN.

Pl. 3. GRIPSHOLM, Södermanland.

INRE BORGGÅRDEN.

Pl. 4. GRIPSHOLM, Södermanland.

HERTIG KARLS KAMMARE.

Pl. 5. GRIPSHOLM, Södermanland.

HERTIG KARLS KAMMARE.

Pl. 6. GRIPSHOLM, Södermanland.

VASASALEN.

Pl. 7. GRIPSHOLM, Södermanland.

DANSKA GALLERIET.

PL. 8. GRIPSHOLM, SÖDERMANLAND.

RIKSSALEN.

Pl. 9. VADSTENA SLOTT.

DET YTTRE FRÅN ÖSTER.

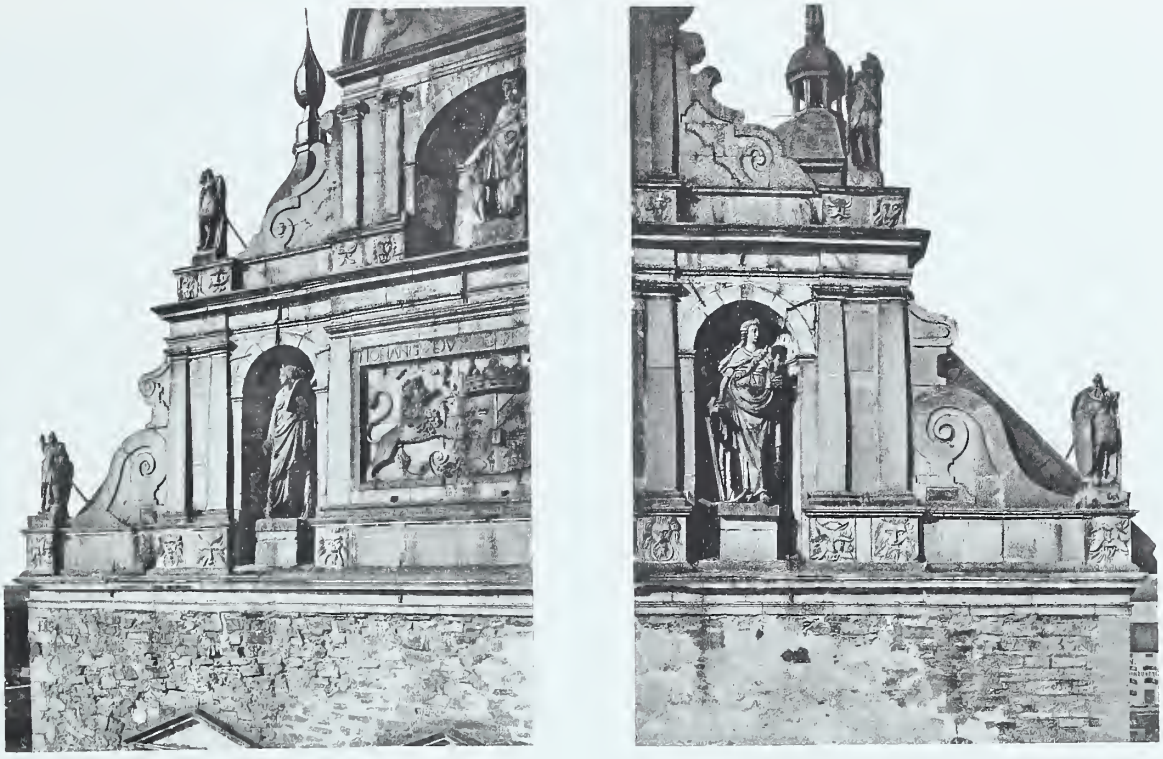

ÖSTRA GAFVELN.

Pl. 10. VADSTENA SLOTT.

NORRA FASADEN.

Pl. 11. VADSTENA SLOTT.

DEL AF GÅRDSFASADEN.

Pl. 12. KALMAR SLOTT.

DET YTTRE FRÅN NORR

Pl. 13. KALMAR SLOTT.

HUFVUDPORTALEN.

Pl. 14. KALMAR SLOTT.

SLOTTSBRUNNEN.

Pl. 15. KALMAR SLOTT.

KONUNG ERIKS GEMAK.

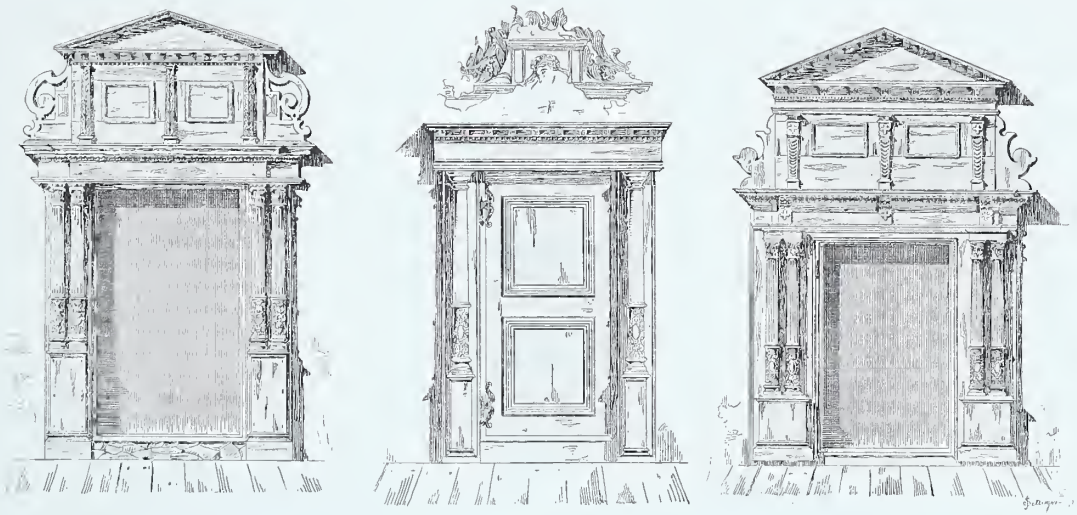

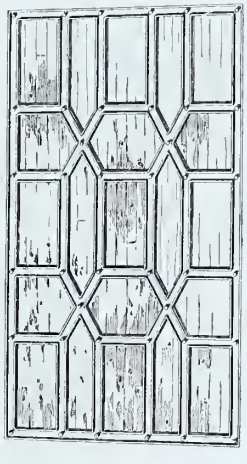

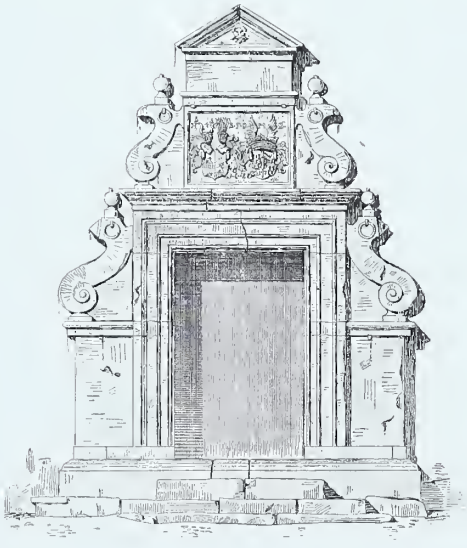

Pl. 16. TORPA, Västergötland.

DÖRRAR, TAK, HUFVUDPORTAL, KAMINPILASTRAR.

Pl. 17. RYDBOHOLM, Uppland.

VASATORNET.

Pl. 18. RYDBOHOLM, Uppland.

PANEL I VASATORNET.

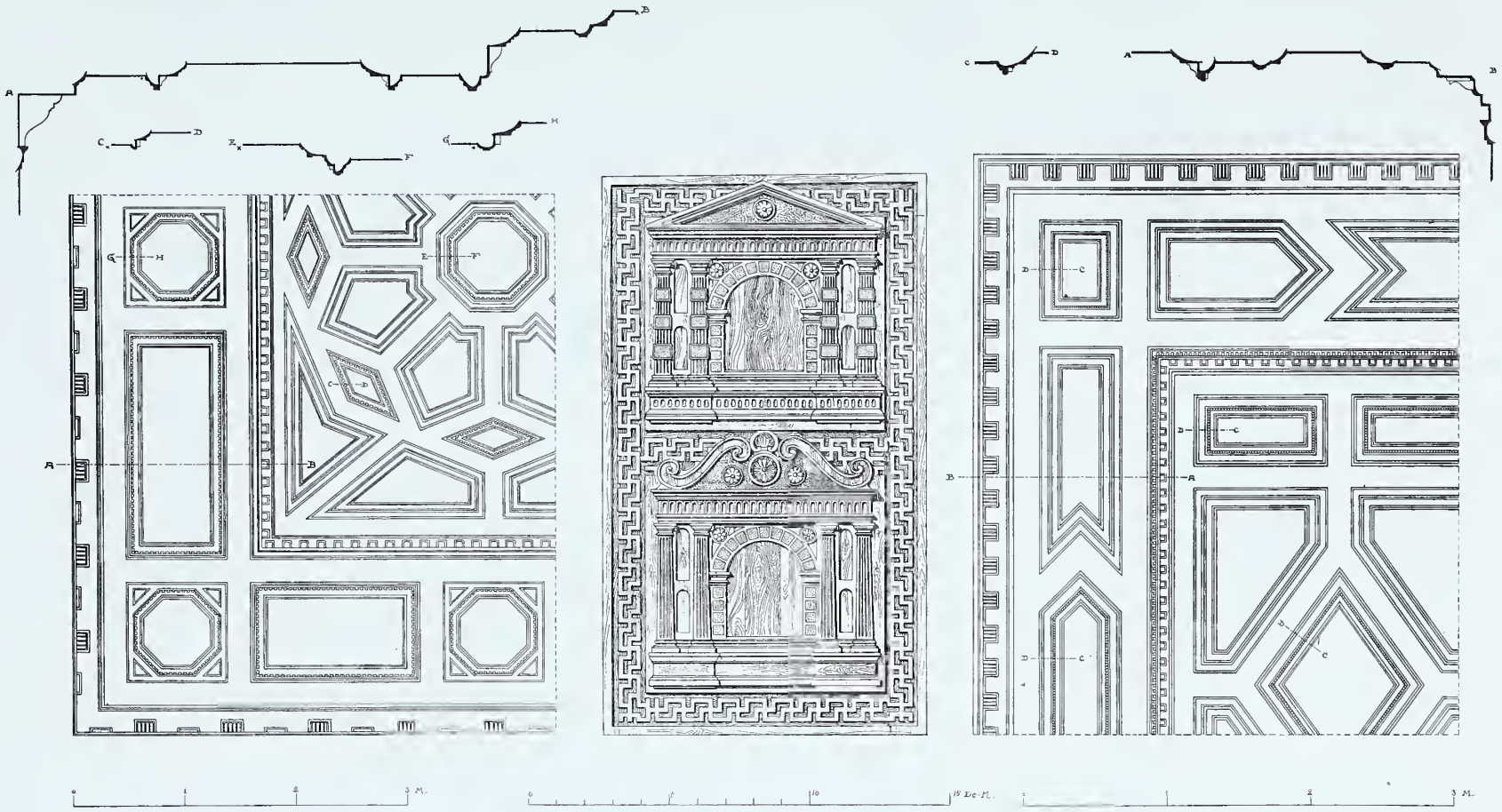

Pl. 19. TYNNELSÖ, Södermanland.

DÖRR OCH PANELTAK.

Pl. 20. TIDÖ, Västmanland.

YTTRE HUFVUDPORTALEN.

PL. 21. TIDÖ, VÄSTMANLAND.

GÅRDSFASADEN.

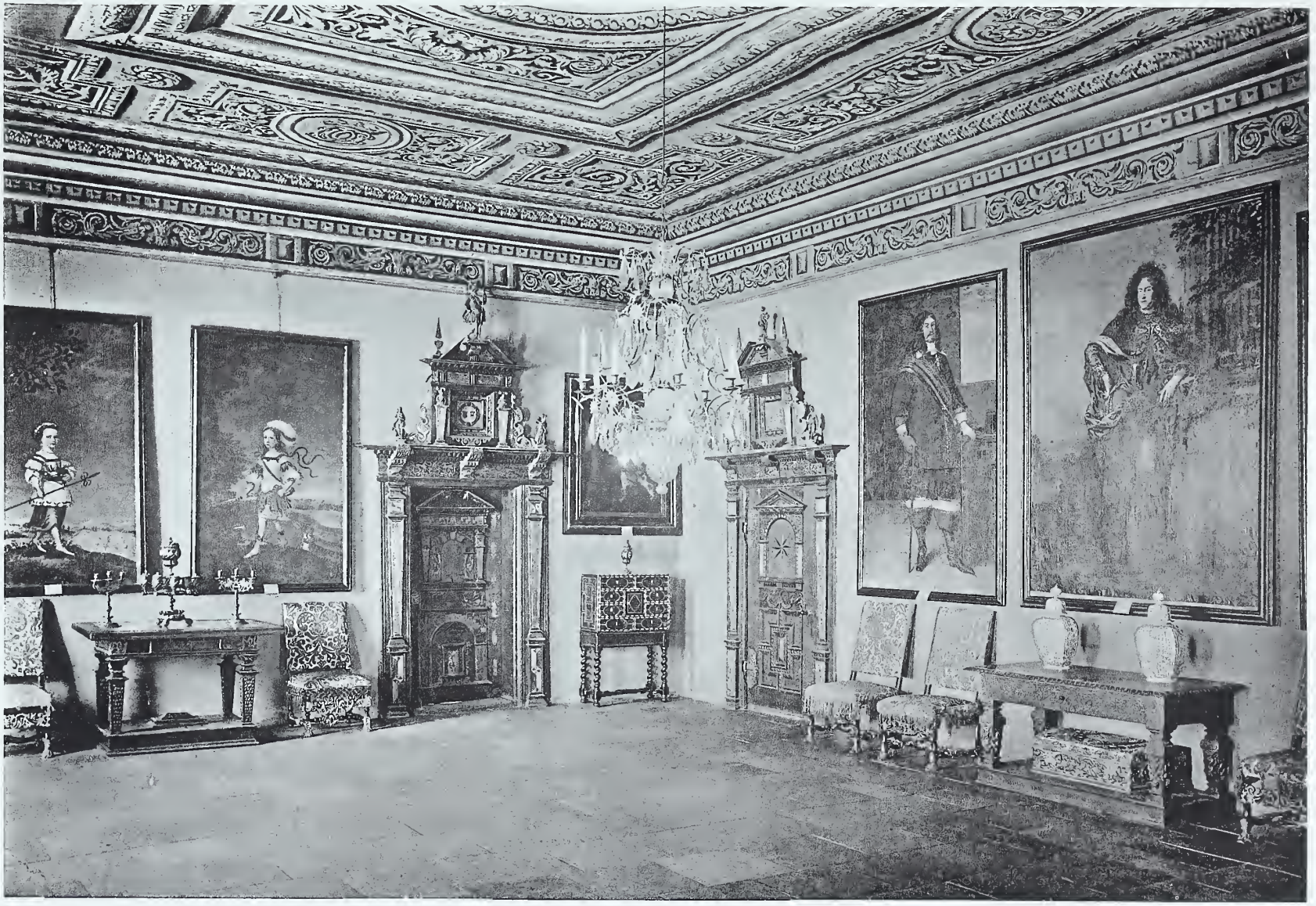

Pl. 22. TIDÖ, Västmanland.

STENSALEN.

Pl. 23. TIDÖ, Västmanland.

DÖRR I FÖRSTUGAN.

Pl. 24. TORSTENSSONSKA PALATSET, Stockholm.

GÅRDSPORTALEN.

VÄSTERLÅNGGATAN 68.
(V. D. LINDESKA HUSET.)

STORA NYGATAN 2.
(RYNINGSKA HUSET.)

PRÄSTGATAN 78.

SKOMAKAREGATAN 7.

PL. 25. PORTALER FRÅN 1600-TALET, STOCKHOLM.

PL. 26. V. D. LINDESKA OCH FUNCKSKA HUSEN, STOCKHOLM.

FASADER ÅT KORNHAMN.

Pl. 27. HUS VID STORTORGET, Stockholm.

FASADER ÅT TORGET.

Pl. 28. PETERSENSKA HUSET, Stockholm.

FASAD ÅT MUNKBRON.

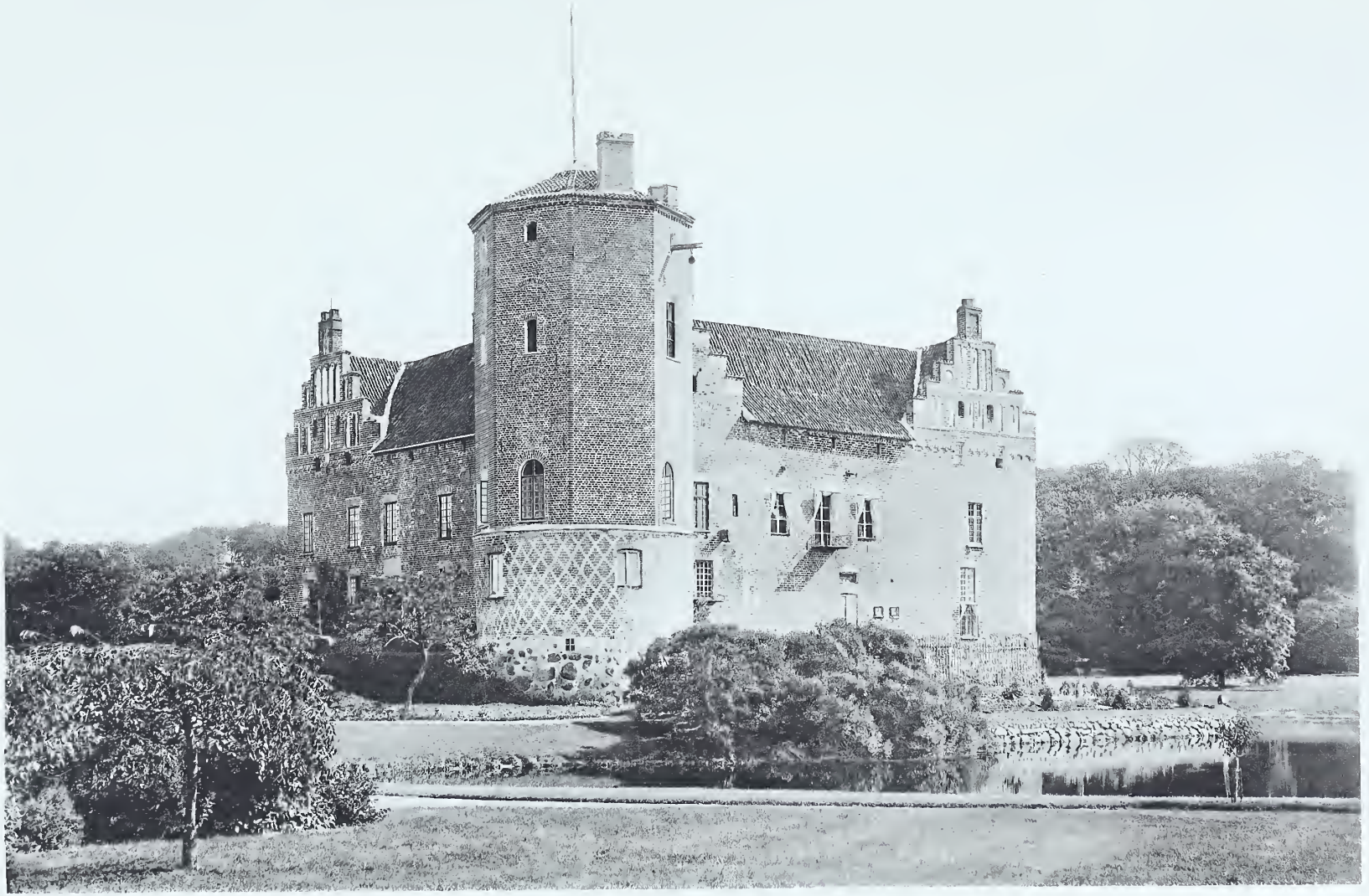

Pl. 29. TORUP, Skåne.

FASAD ÅT TRÄDGÅRDEN.

Pl. 30. SVENSTORP, Skåne.

FASAD.

Pl. 31. JAKOBS KYRKA, Stockholm.

SÖDRA PORTALEN.

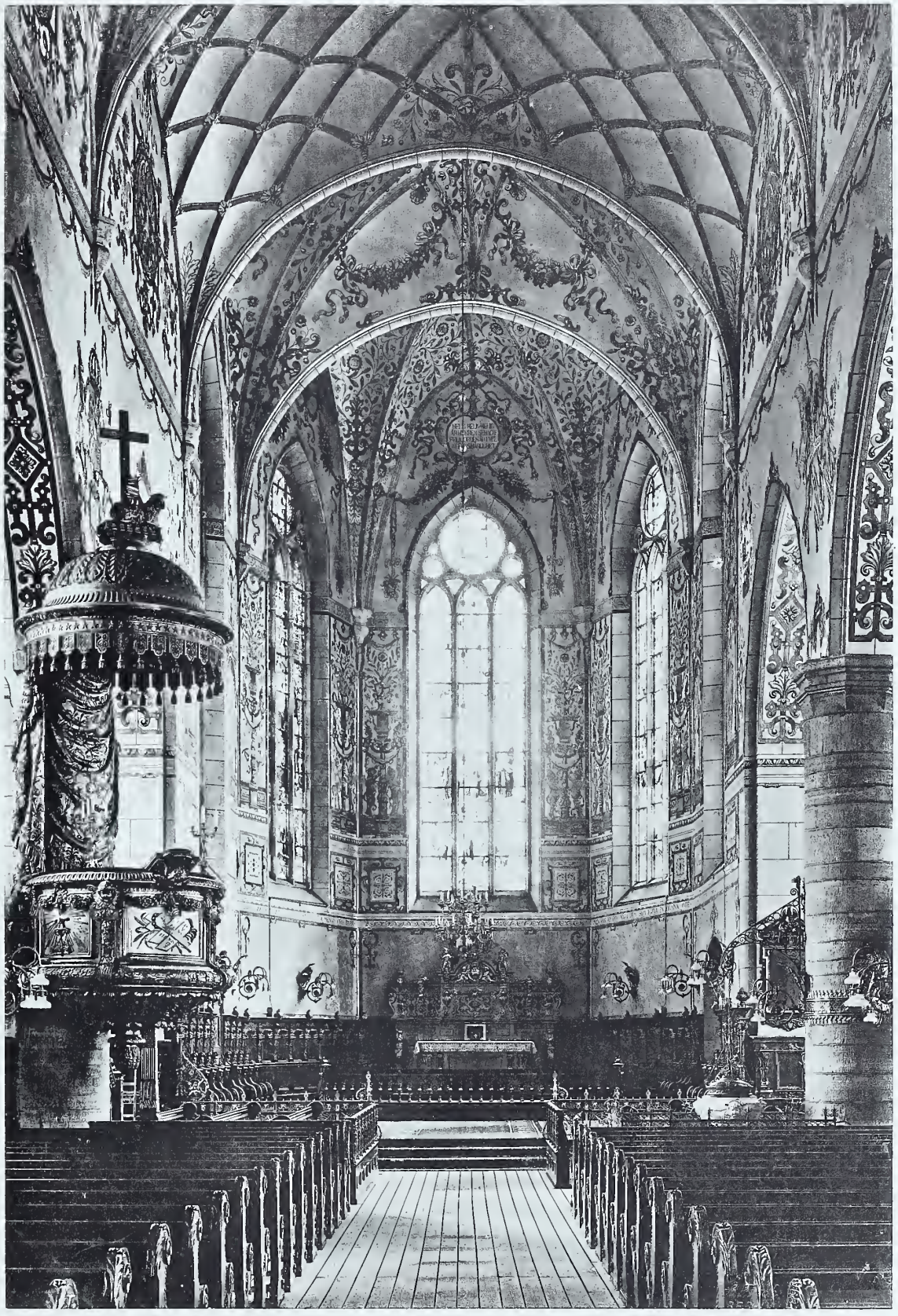

Pl. 32. JAKOBS KYRKA, Stockholm.

MIDTSKEPPET.

Pl. 33. TYSKA KYRKAN, Stockholm.

SÖDRA PORTALEN.

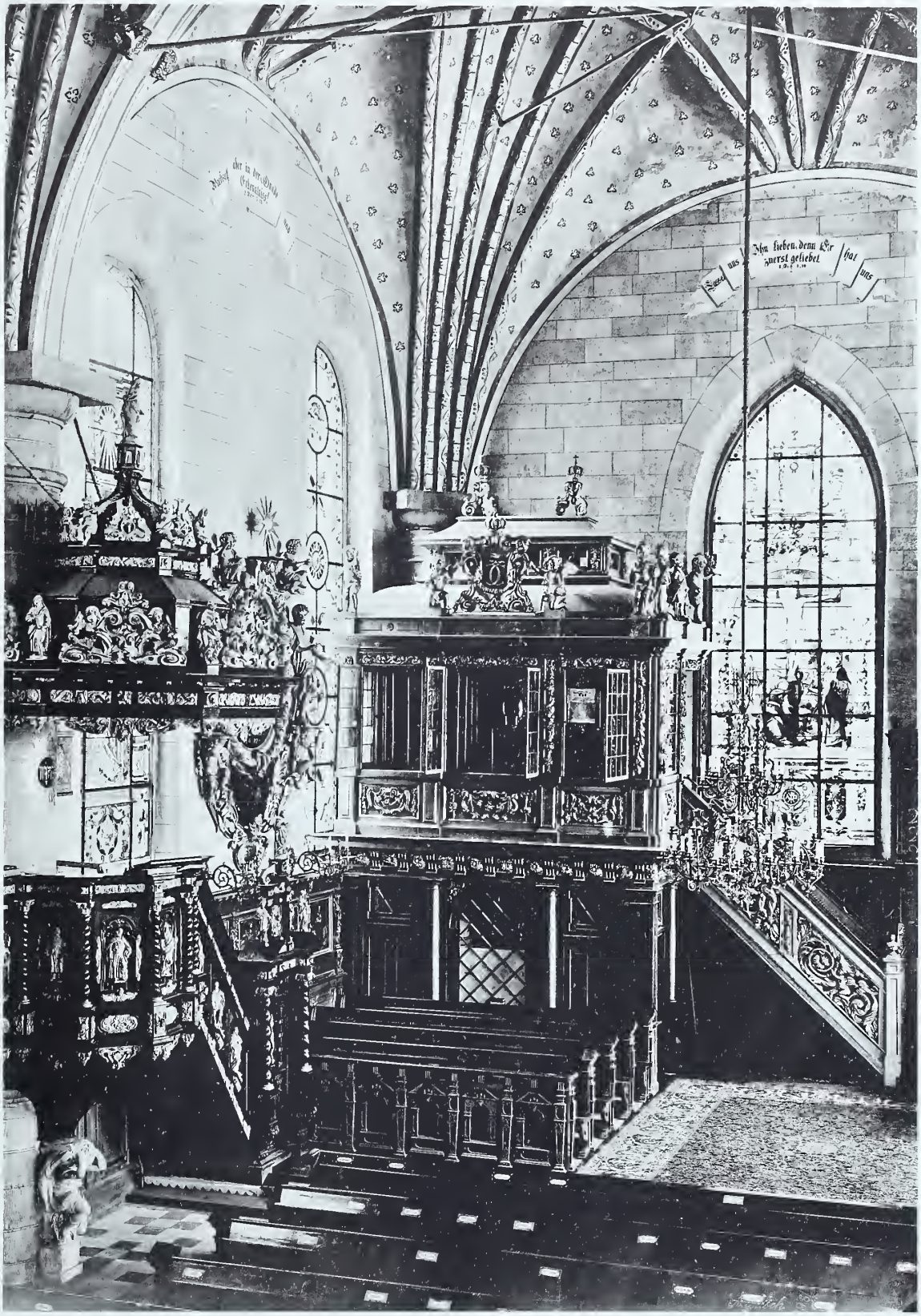

Pl. 34. TYSKA KYRKAN, Stockholm.

DET INRE MOT NORDOST.

PL. 35. RIDDARHOLMSKYRKAN, STOCKHOLM.

DET YTTRE FRÅN SYDOST MED GUSTAF II ADOLFS GRAFKAPELL.

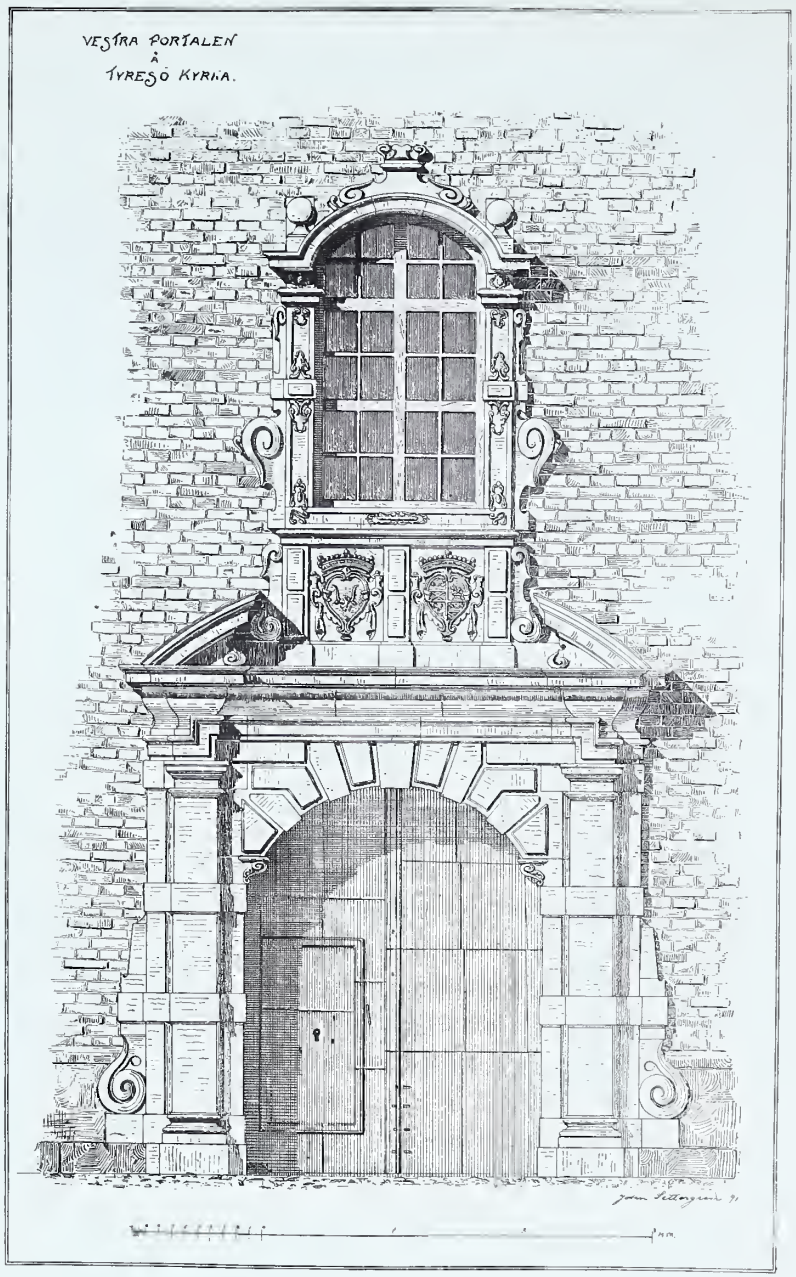

Pl. 36. TYRESÖ KYRKA, Södermanland.

PORTALER.

Pl. 37. JÄDERS KYRKA, Södermanland.

DET YTTRE FRÅN SYDOST.

Pl. 38. TREFALDIGHETSKYRKAN, Kristianstad.

DET YTTRE FRÅN SÖDER.

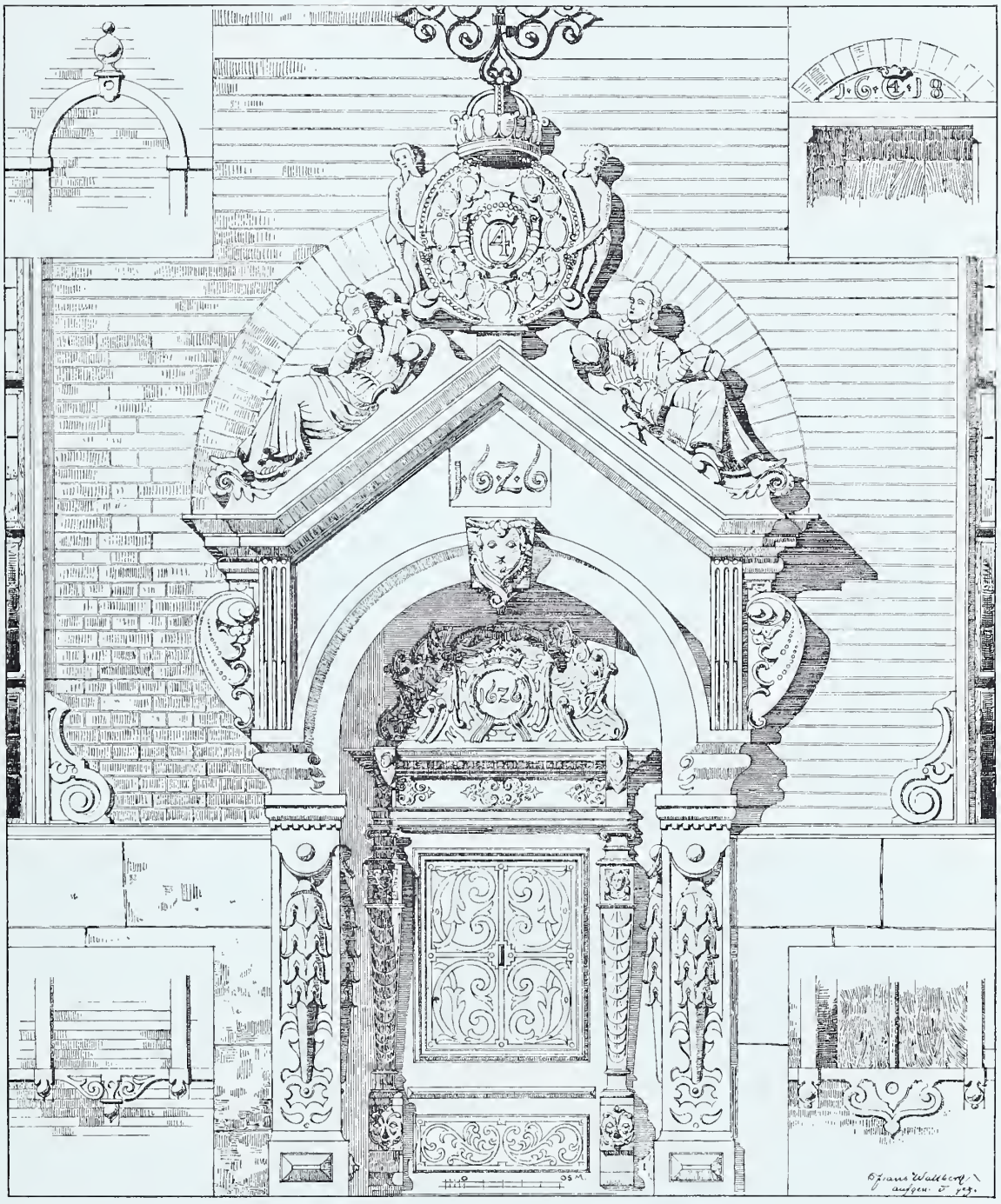

Pl. 39. TREFALDIGHETSKYRKAN, Kristianstad.

NORRA PORTALEN.

Pl. 40. TREFALDIGHETSKYRKAN, Kristianstad.

DET INRE MOT ÖSTER.

Pl. 41. TREFALDIGHETSKYRKAN, Kristianstad.

DET INRE MOT VÄSTER.

Pl. 42. DOMKYRKAN, Lund.

PREDIKSTOLEN.

Pl. 43. DOMKYRKAN, Västerås.

DOPKAPELLET.

Pl. 44. DOMKYRKAN, Uppsala.

GUSTAF VASAS († 1560) GRAFMONUMENT.

Pl. 45. DOMKYRKAN, Uppsala.

KATARINA JAGELLONICAS († 1583) GRAFMONUMENT.

Pl. 46. DOMKYRKAN, Uppsala.

JOHAN III:S († 1592) GRAFMONUMENT.

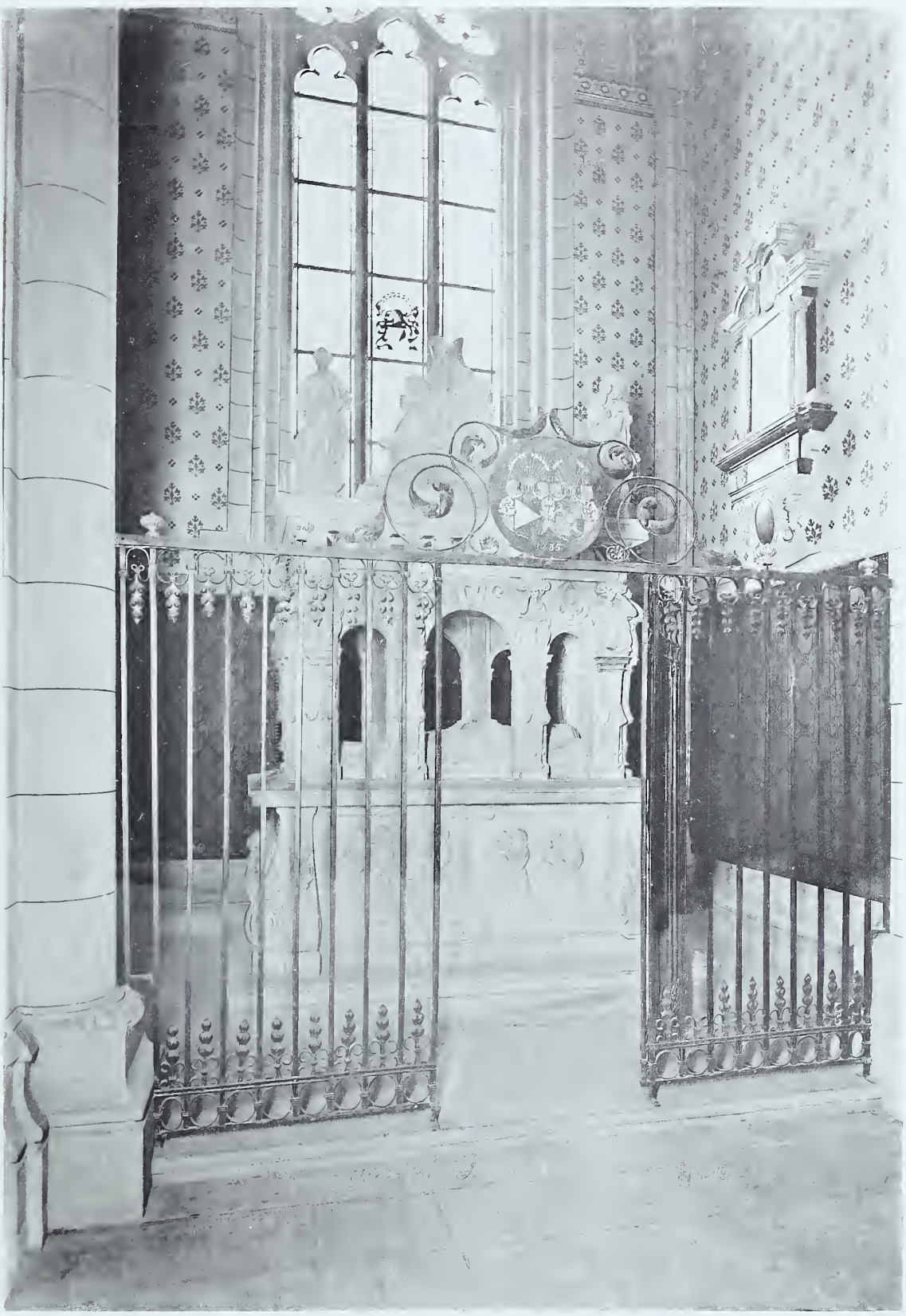

Pl. 47. DOMKYRKAN, Uppsala.

GUSTAF BANÉRS († 1600) GRAFMONUMENT.

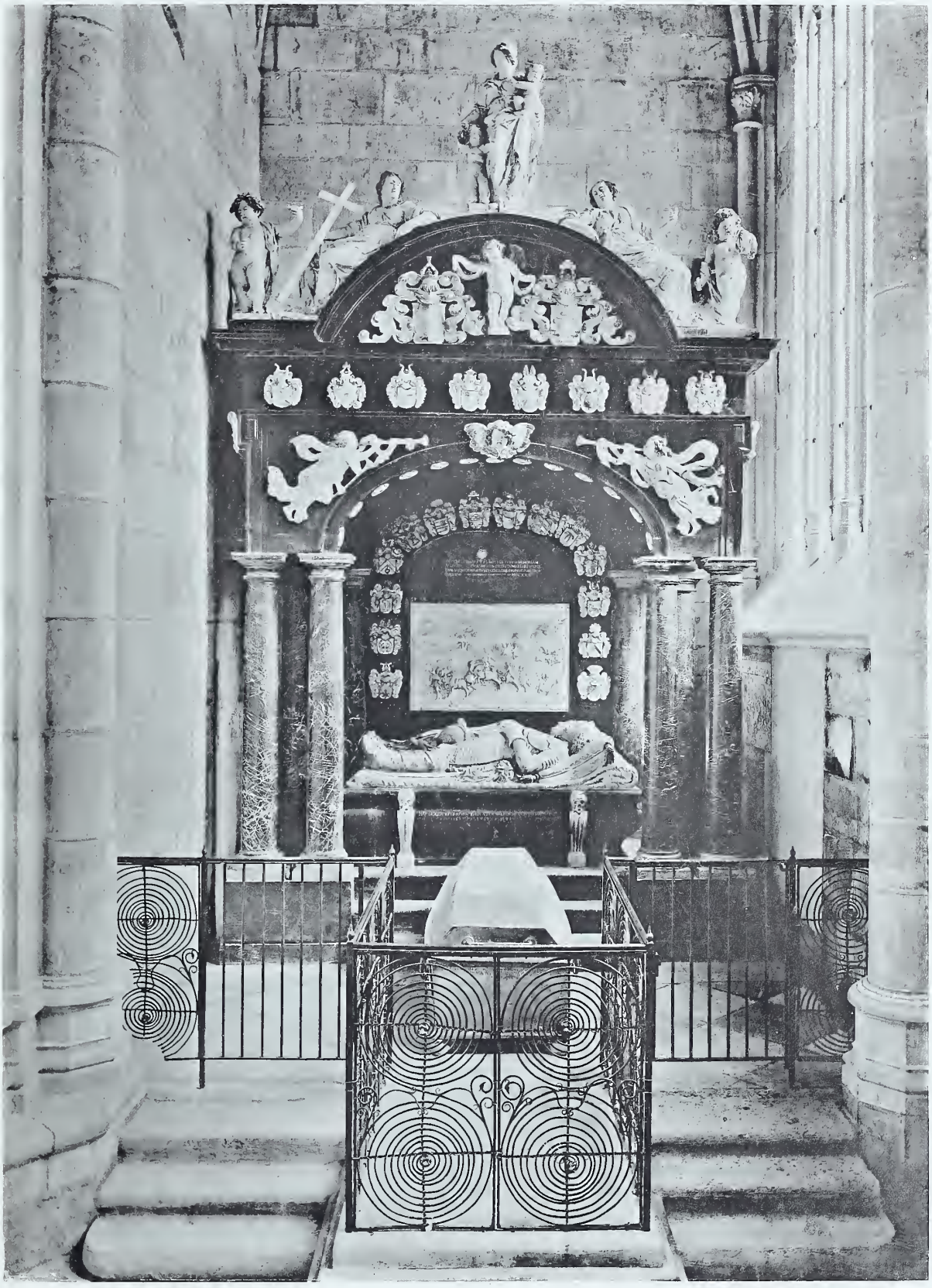

Pl. 48. DOMKYRKAN, Skara.

ERIK SOOPS († 1632) GRAFMONUMENT.

Pl. 49. STORKYRKAN, Stockholm.

JOHAN ADLER SALVIUS' († 1652) GRAFMONUMENT.

Pl. 50. RIDDARHUSET, Stockholm.

FASAD ÅT TRÄDGÅRDEN.

FÖRHALL.

PL. 51. SKOKLOSTER, UPPLAND.

FASAD.

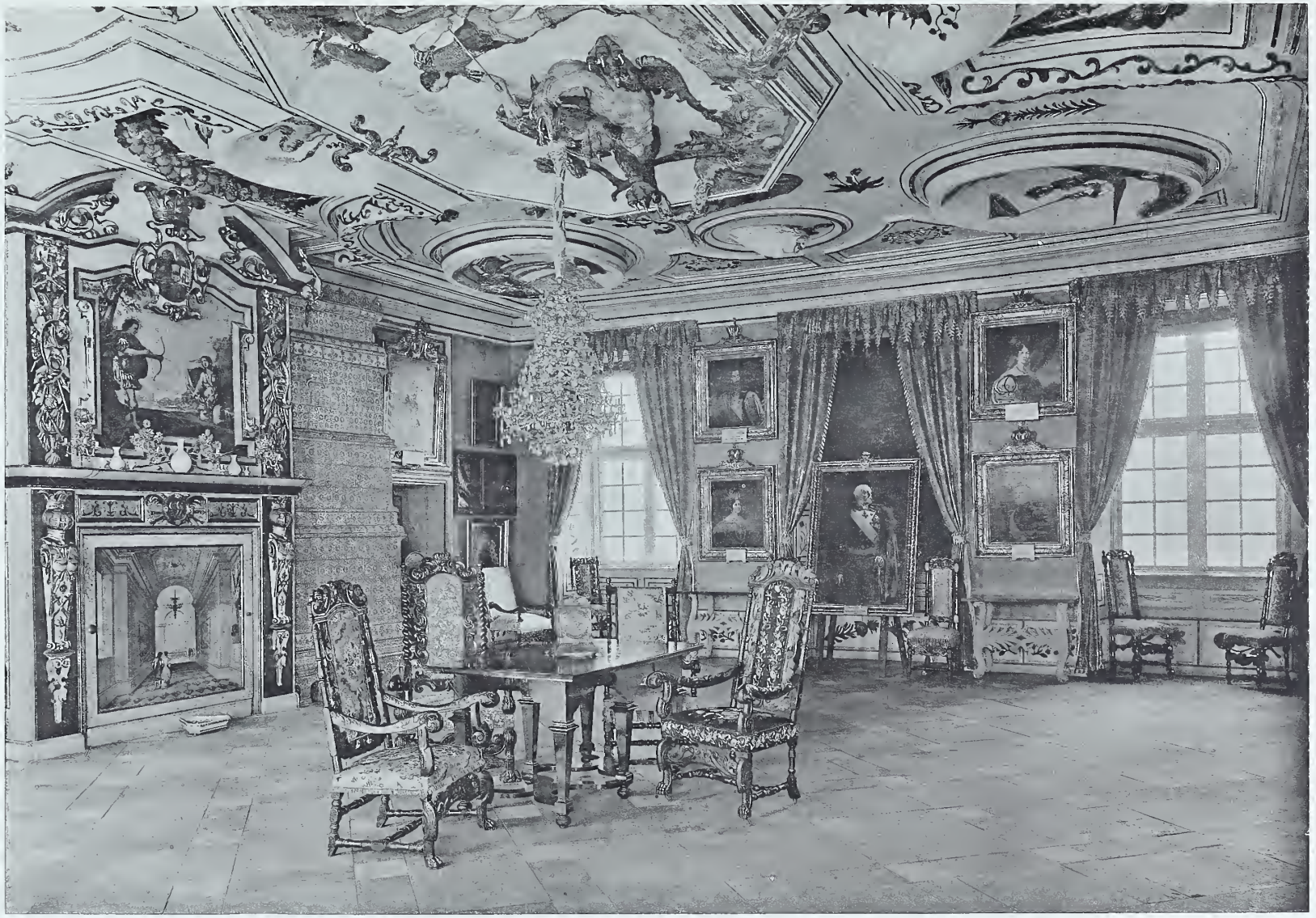

Pl. 52. SKOKLOSTER, Uppland.

KUNGSSALEN.

Pl. 53. SKOKLOSTER, Uppland.

GREFVINNANS FÖRMAK.

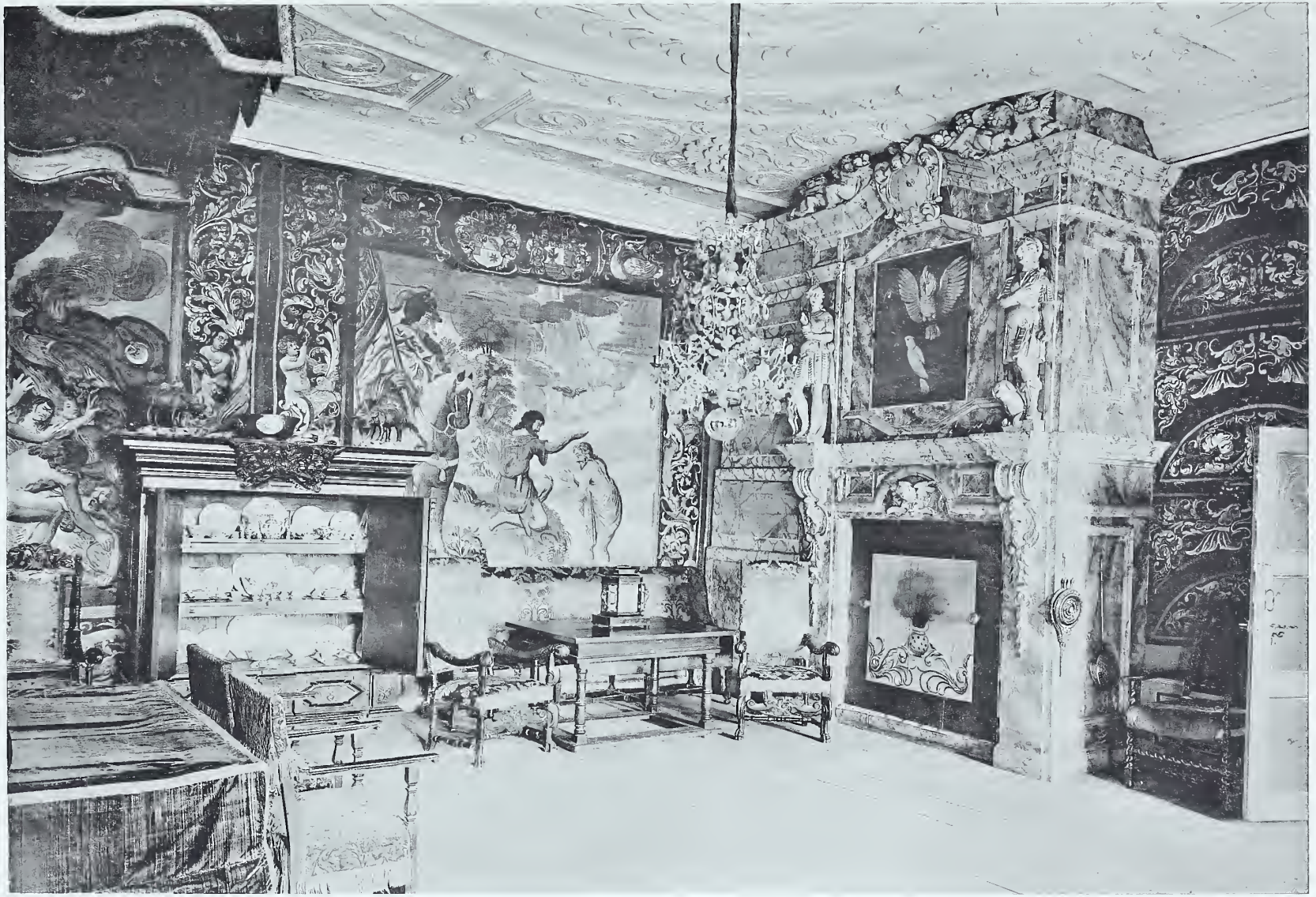

PL. 54. SKOKLOSTER, UPPLAND.

GREFVINNANS SÄNGKAMMARE.

Pl. 55. DROTTNINGHOLM, Uppland.

FASAD ÅT TRÄDGÅRDEN.

Pl. 56. DROTTNINGHOLM, Uppland.

FASAD ÅT SJÖN.

Pl. 57. DROTTNINGHOLM, Uppland.

TRAPPHUSET.

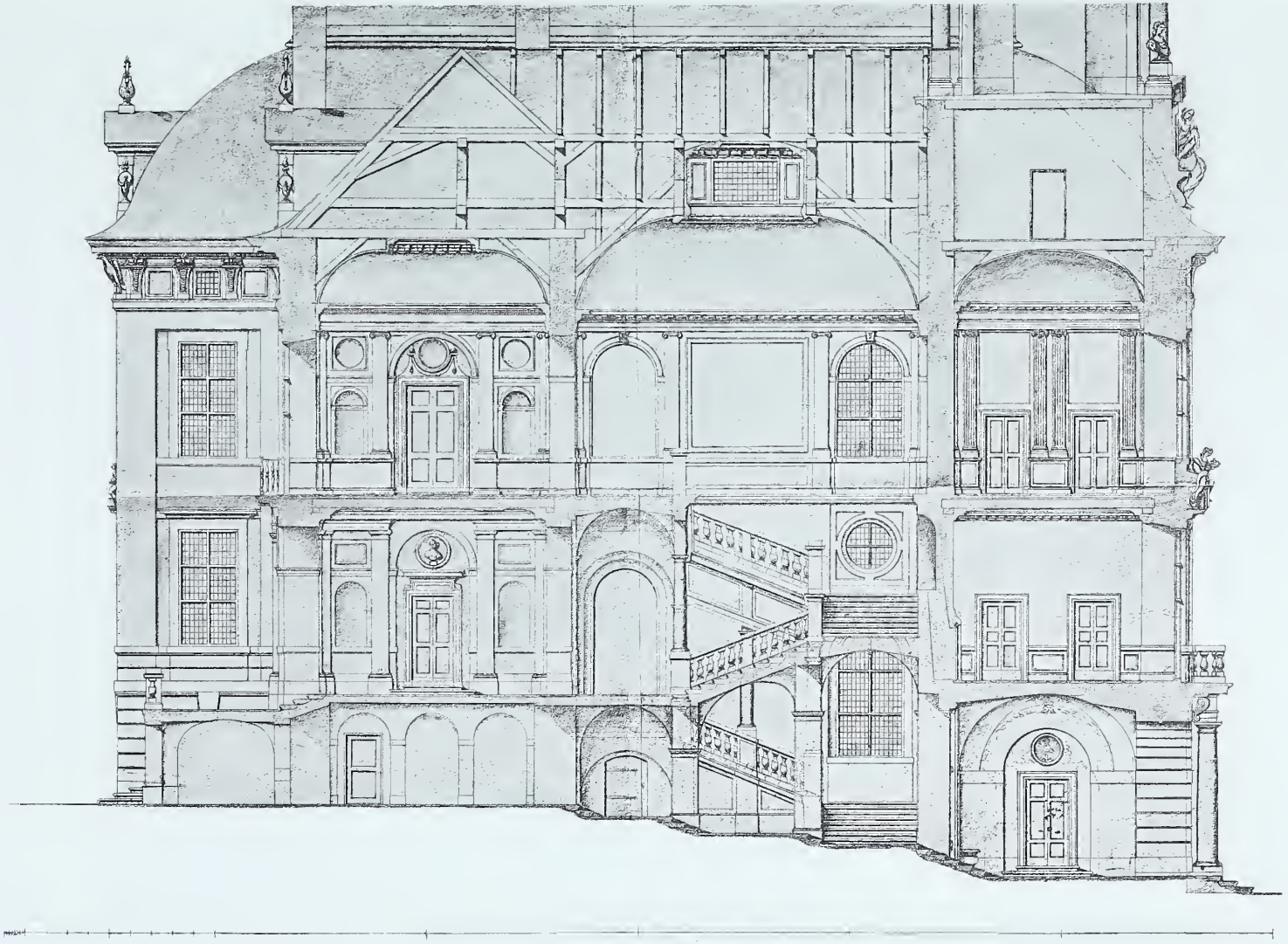

Pl. 58. DROTTNINGHOLM, Uppland.

GENOMSKÄRNING, EFTER EN TECKNING AF N. TESSIN D. Ä.

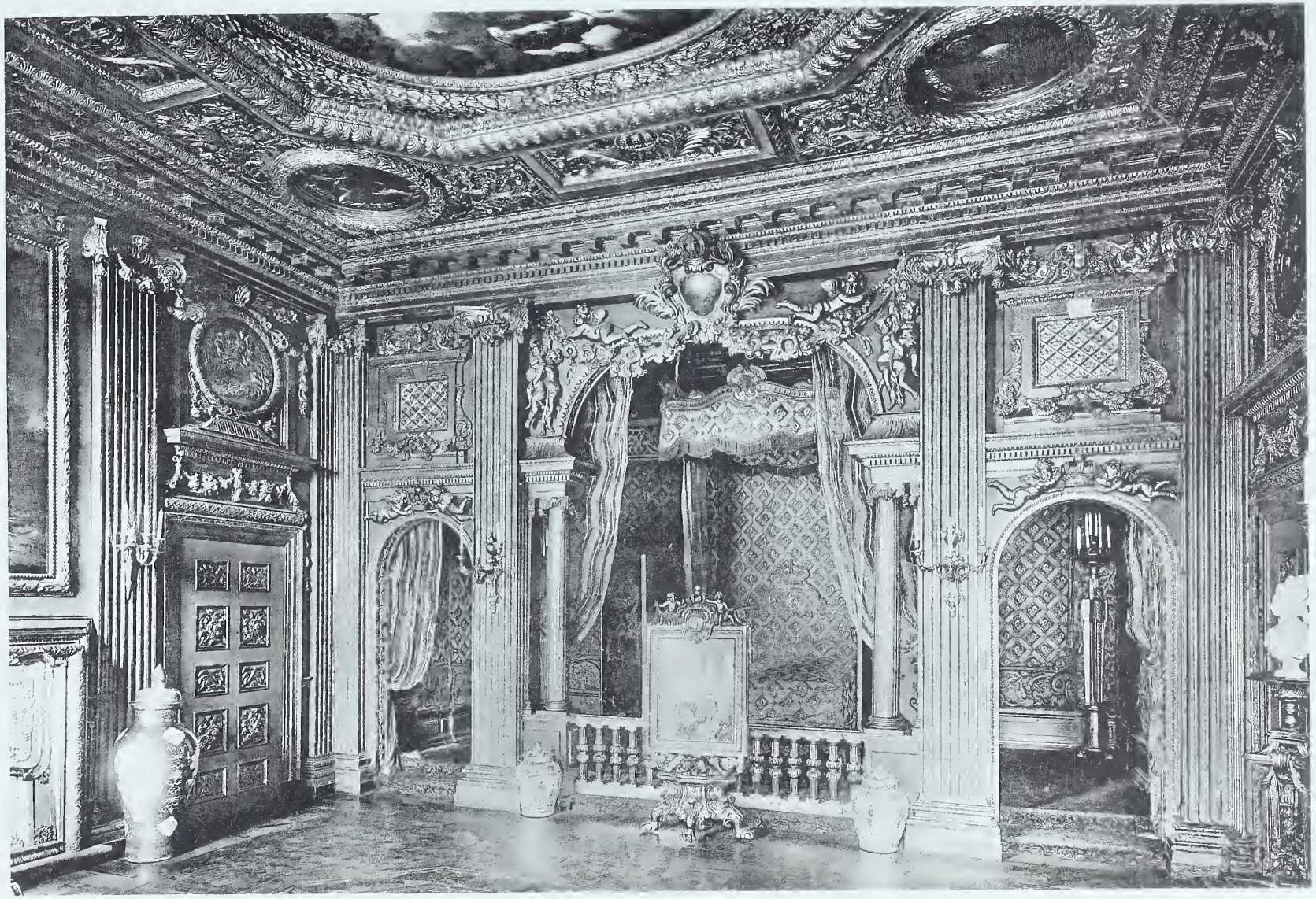

Pl. 59. DROTTNINGHOLM, Uppland.

KUNGLIGA SÄNGKAMMAREN.

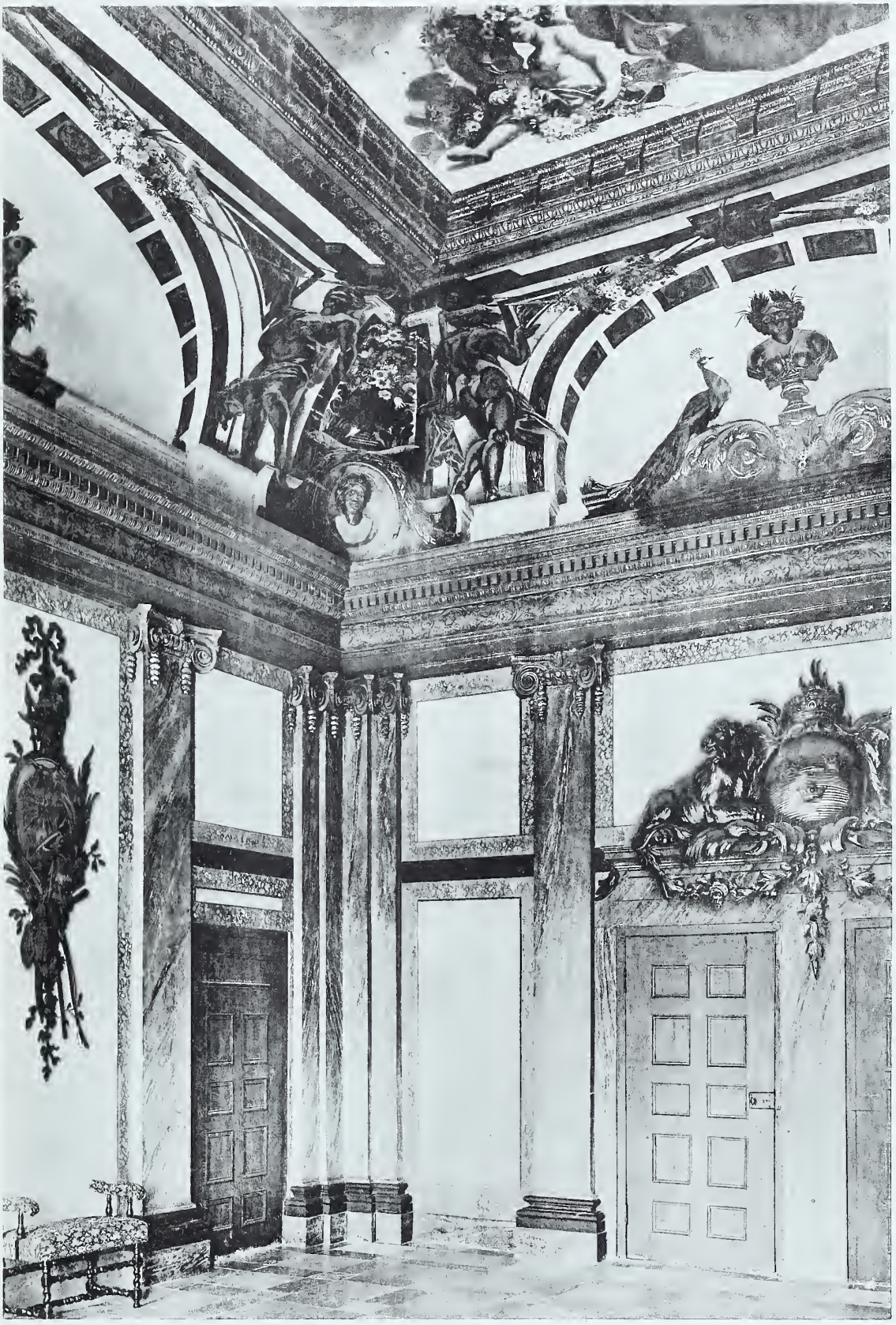

Pl. 60. DROTTNINGHOLM, Uppland.

DRABANTSALEN.

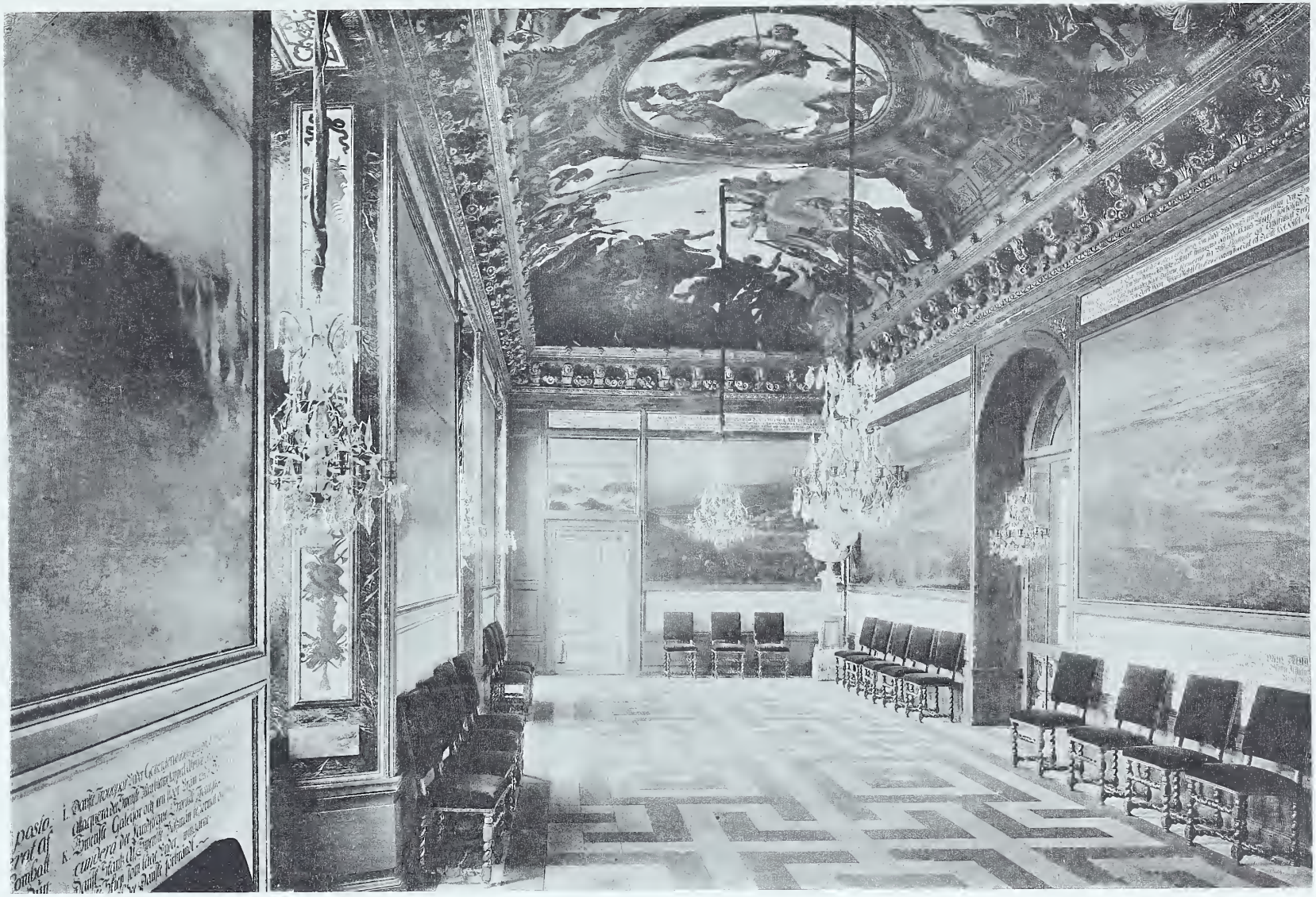

Pl. 61. DROTTNINGHOLM, Uppland.

ÖFRE GALLERIET.

Pl. 62. KARLBERG, Uppland.

FASAD ÅT SJÖN.

Pl. 63. KARLBERG, Uppland.

FASAD ÅT TRÄDGÅRDEN.

Pl. 64. ERIKSBERG, Södermanland.

FASAD.

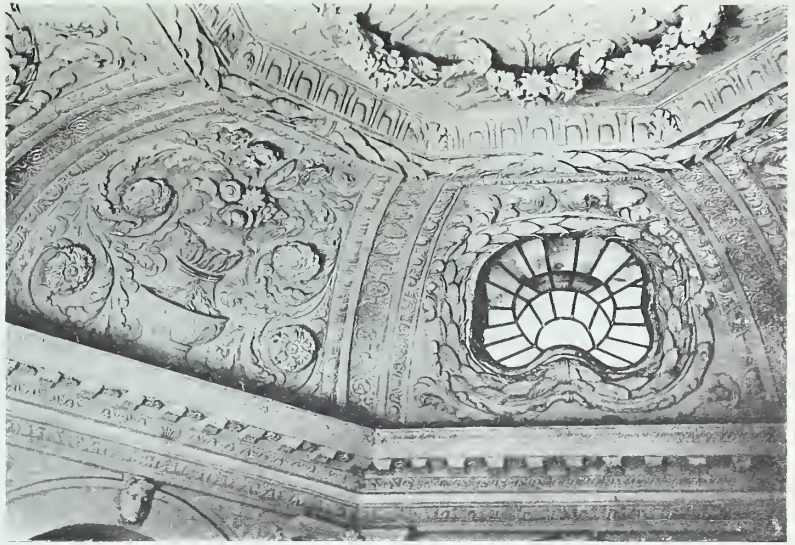

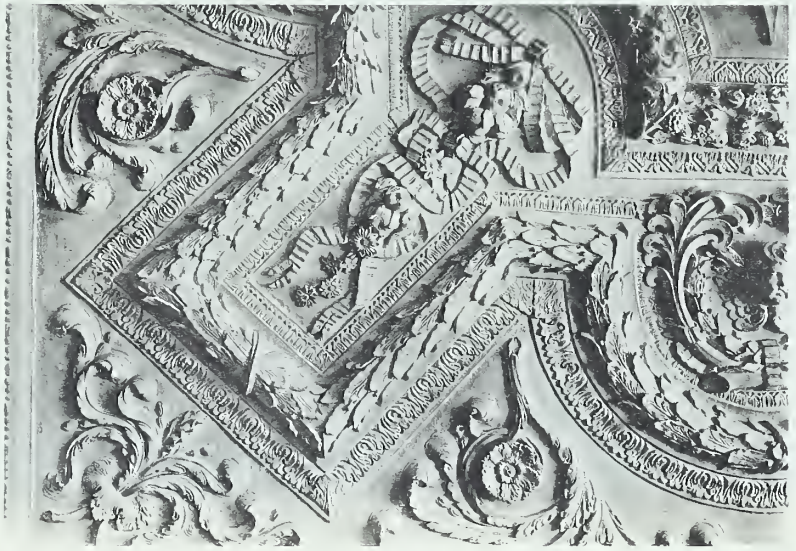

Pl. 65. ERIKSBERG, Södermanland.

DETALJER AF STUCKTAK.

PL. 66. MÄLSÅKER, SÖDERMANLAND.

FASAD.

Pl. 67. SALSTA, Uppland.

FASAD.

Pl. 68. STENINGE, Uppland.

FASAD.

Pl. 69. AXEL OXENSTIERNAS PALATS, Stockholm.

FASAD.

Pl. 70. BONDESKA PALATSET, nuv. RÅDHUSET, Stockholm.

FASAD ÅT SÖDER.

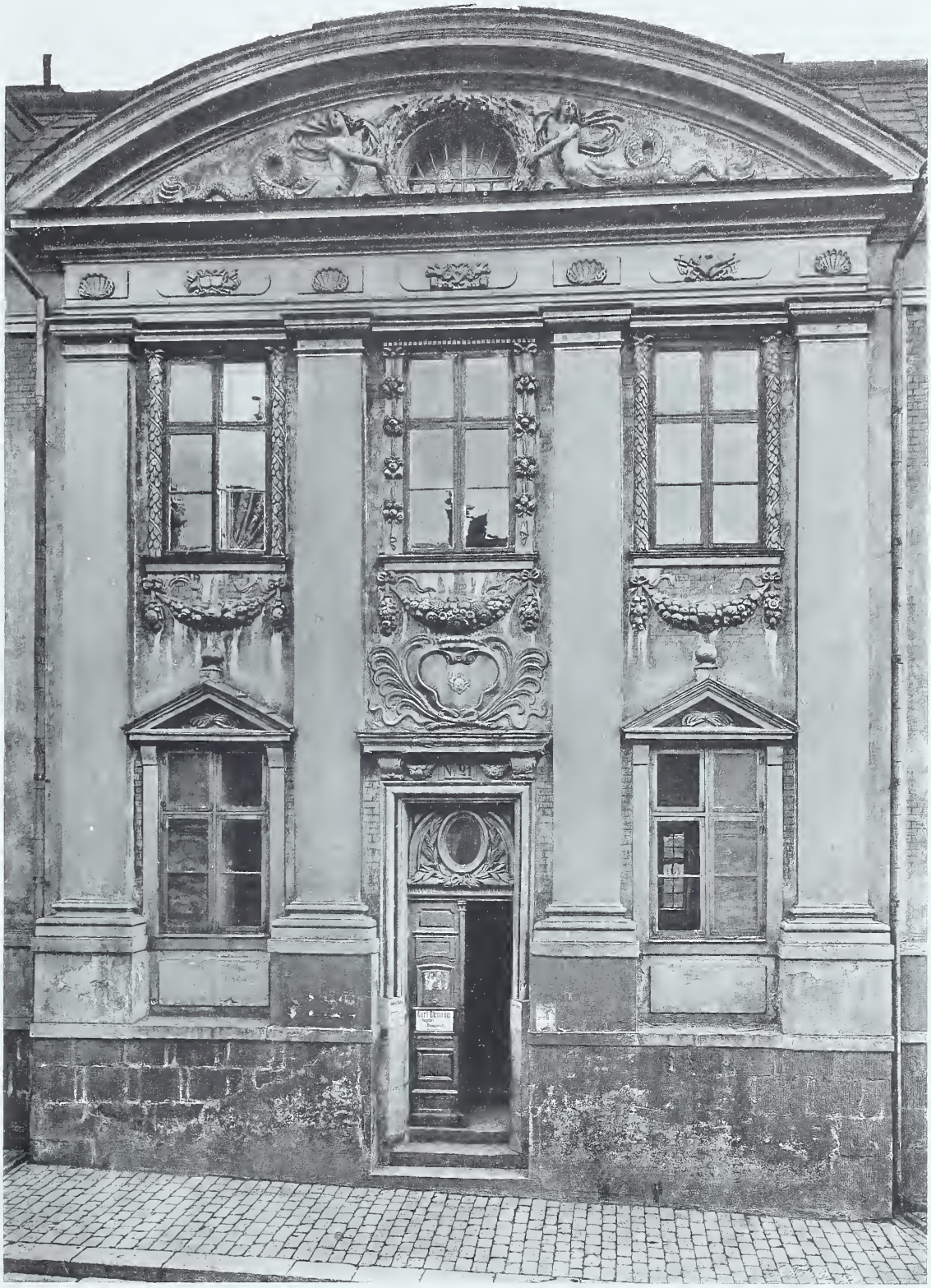

Pl. 71. WERTMÜLLERSKA HUSET, Stockholm.

FASAD ÅT S:T PAULSGATAN (N:o 21).

Pl. 72. RIKSBANKEN, Stockholm.

FASAD ÅT JÄRNTORGET.

Pl. 73. TESSINSKA PALATSET, nuv. ÖFVERSTÅTHÅLLARHUSET, Stockholm.

FASAD MOT NORR.

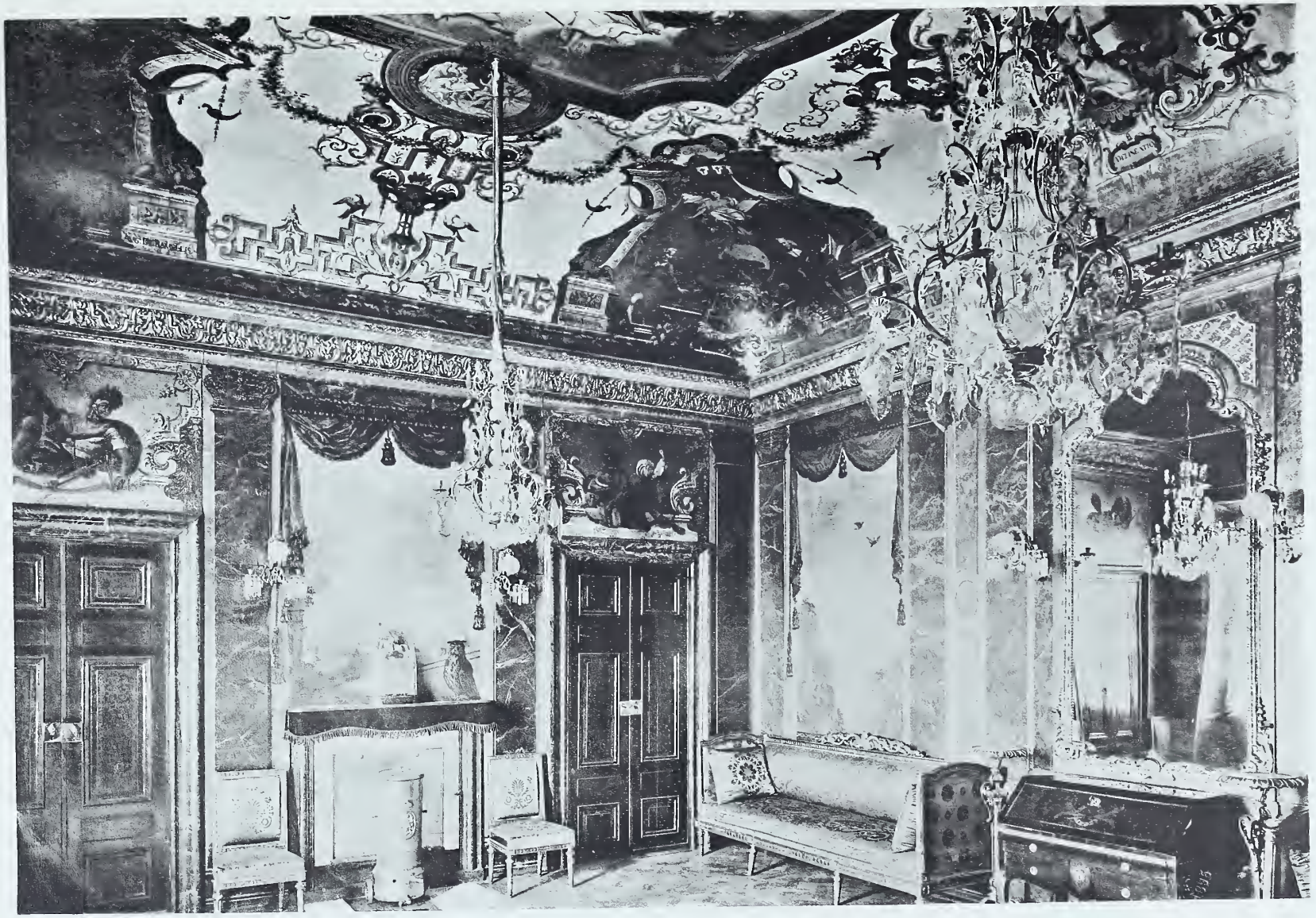

Pl. 74. TESSINSKA PALATSET, nuv. ÖFVERSTÅTHÅLLAREHUSET, Stockholm.

SALONG.

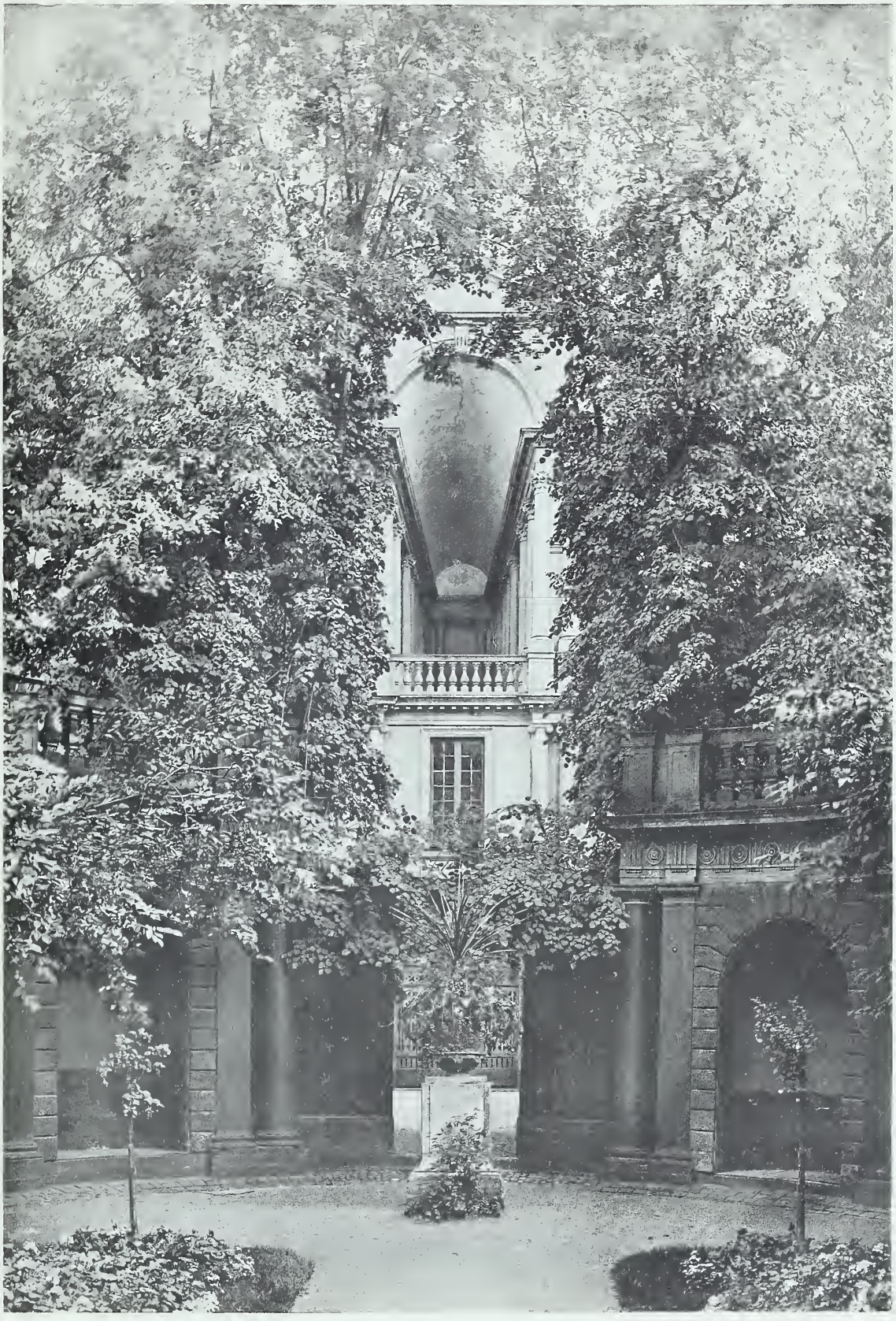

Pl. 75. TESSINSKA PALATSET, nuv. ÖFVERSTÅTHÅLLARHUSET, Stockholm.

TRÄDGÅRDSPERSPEKTIV.

Pl. 76. KATARINA KYRKA, Stockholm.

DET YTTRE FRÅN SYDVÄST.

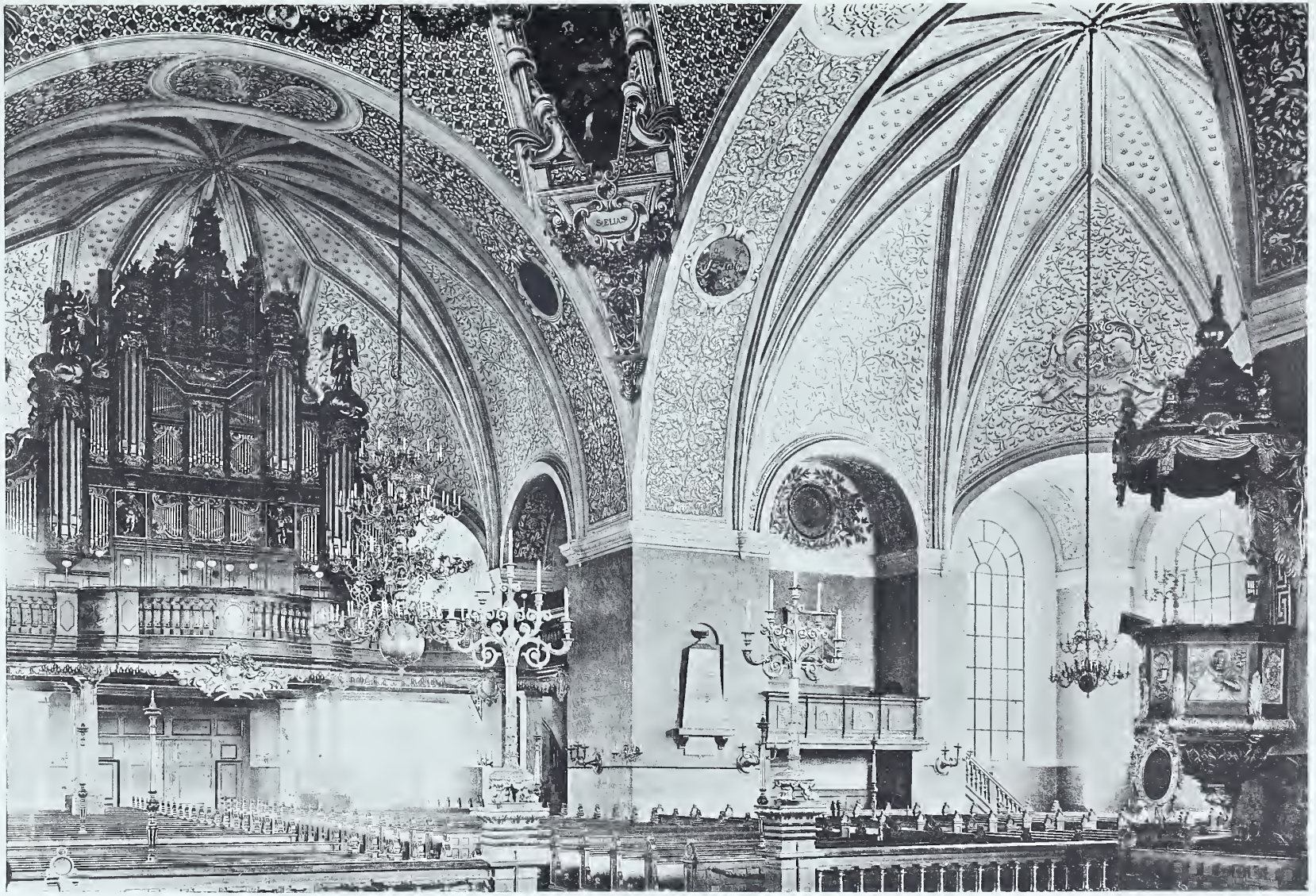

Pl. 77. KATARINA KYRKA, Stockholm.

DET INRE MOT NORDVÄST.

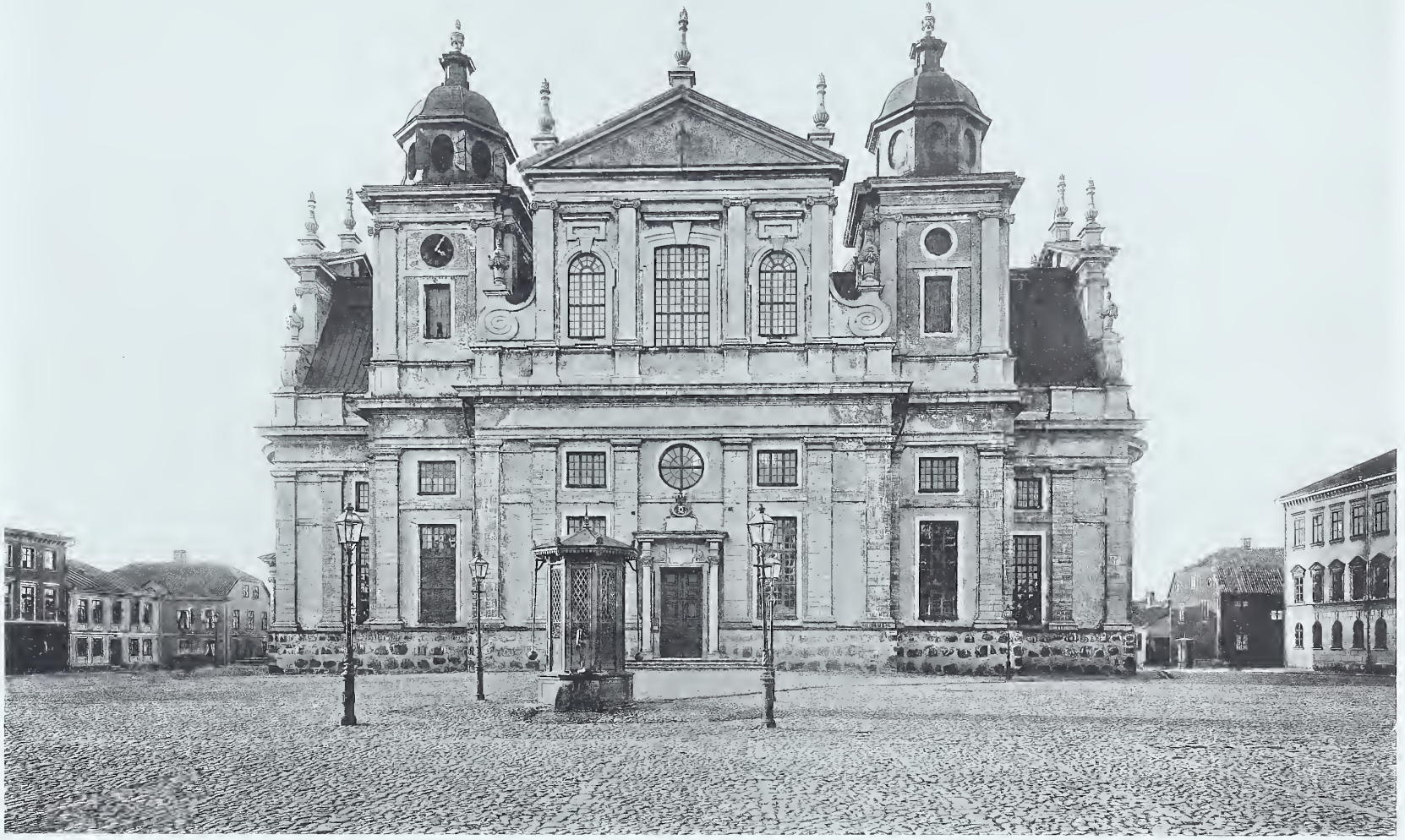

Pl. 78. DOMKYRKAN, Kalmar.

SÖDRA FASADEN.

Pl. 79. DOMKYRKAN, Kalmar.

DET INRE MOT ÖSTER.

Pl. 80. FLODA KYRKA, Södermanland.

LARS KAGGS († 1661) GRAFKAPELL.

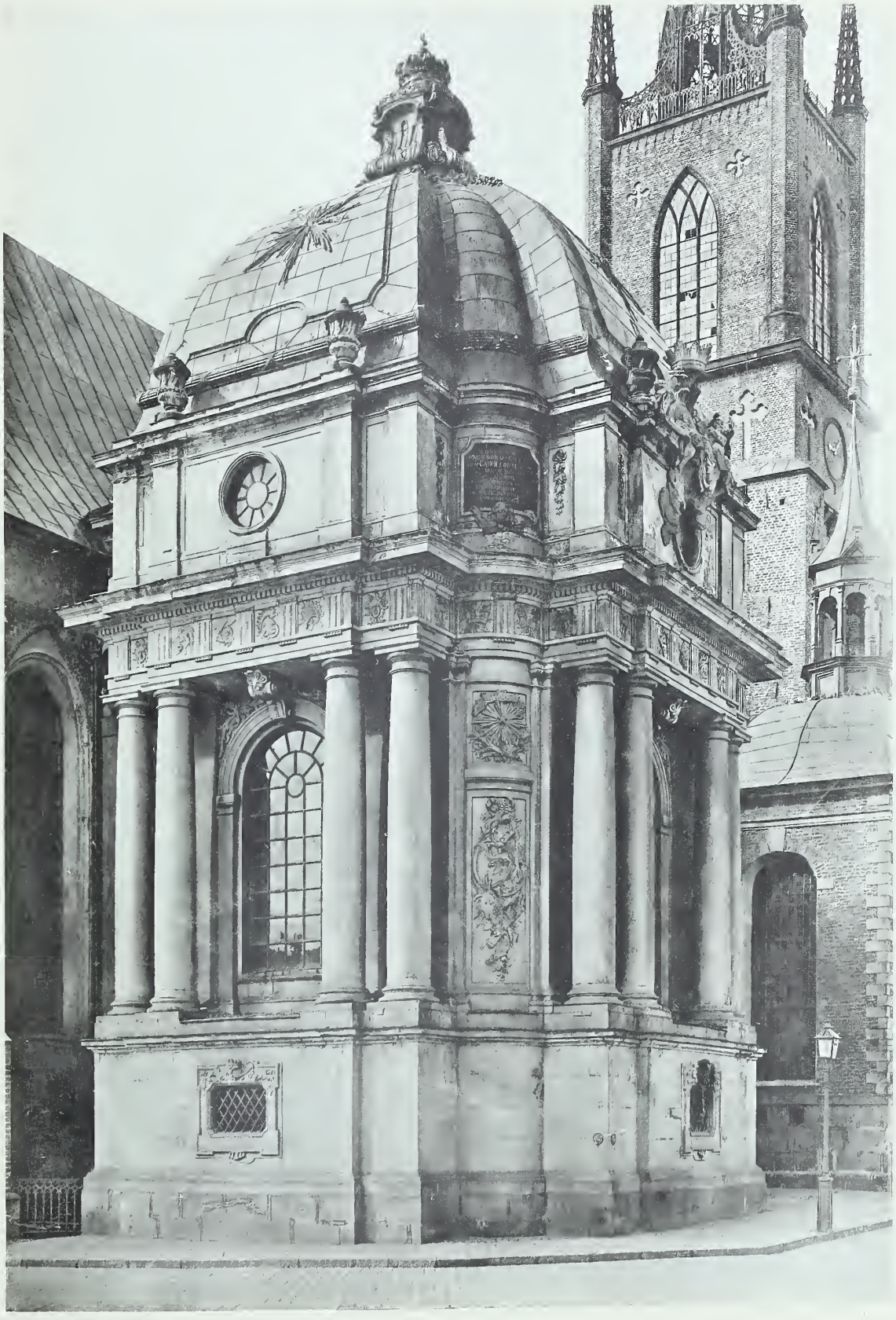

PL. 81. RIDDARHOLMSKYRKAN, STOCKHOLM.

KAROLINSKA GRAFKAPELLET.

Pl. 82. STORKYRKAN, Stockholm.

MIDTSKEPPET.

PL. 83. ÖSTERHANNINGE KYRKA, SÖDERMANLAND.

KLAS BJELKENSTIERNAS († 1662) GRAFKAPELL.

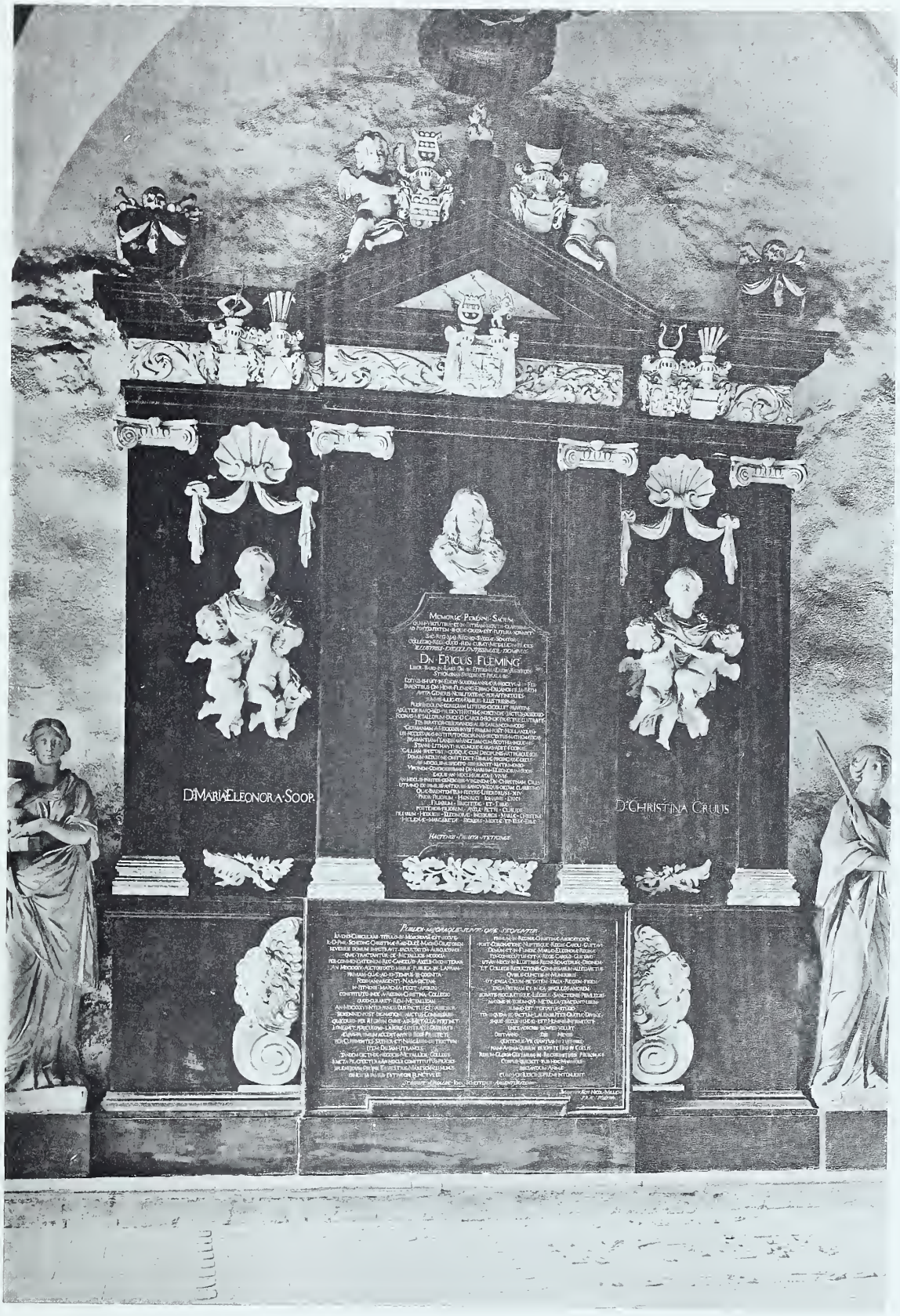

PL. 84. SORUNDA KYRKA, SÖDERMANLAND.

ERIK FLEMINGS († 1679) GRAFMONUMENT.

Pl. 85. STOCKHOLMS SLOTT.

NORRA FASADEN.

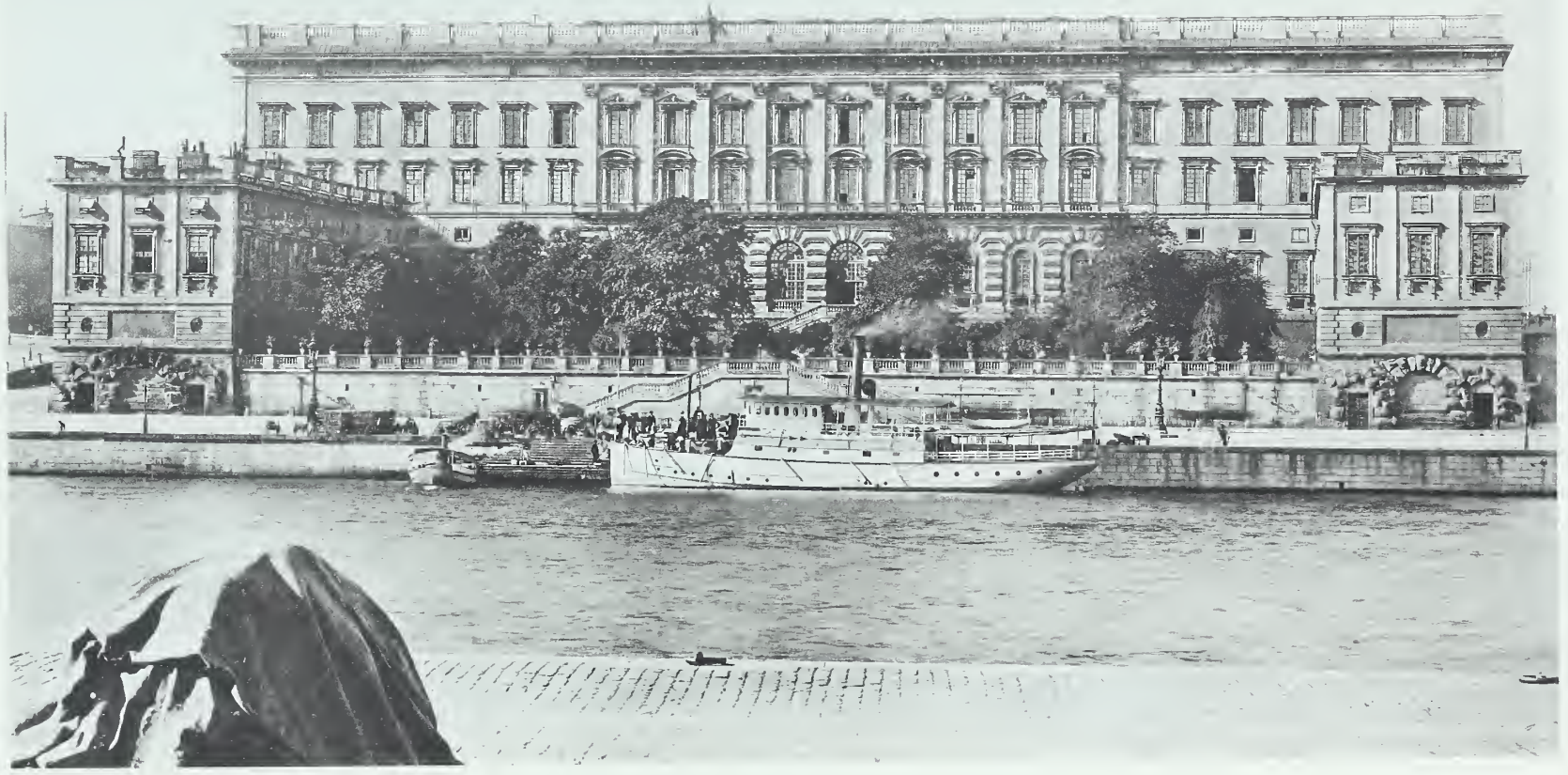

Pl. 86. STOCKHOLMS SLOTT.

ÖSTRA FASADEN.

Pl. 87. STOCKHOLMS SLOTT.

SÖDRA FASADEN.

Pl. 88. STOCKHOLMS SLOTT.

VASTRA FASADEN.

PL. 89. STOCKHOLMS SLOTT.

GÅRDSFASAD.

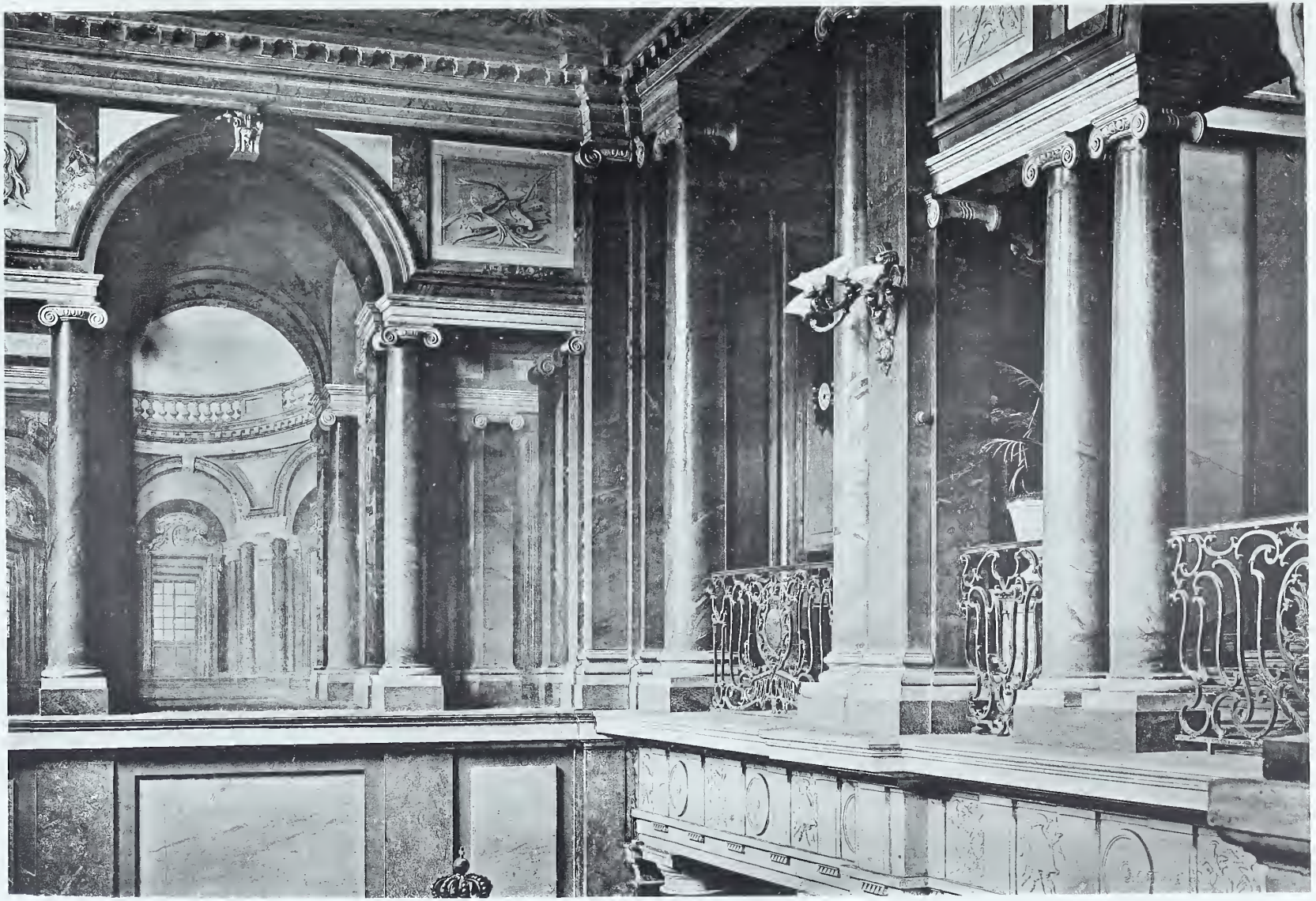

Pl. 90. STOCKHOLMS SLOTT.

VÄSTRA TRAPPHUSET.

PL. 91. STOCKHOLMS SLOTT.

SÖDRA TRAPPHUSET.

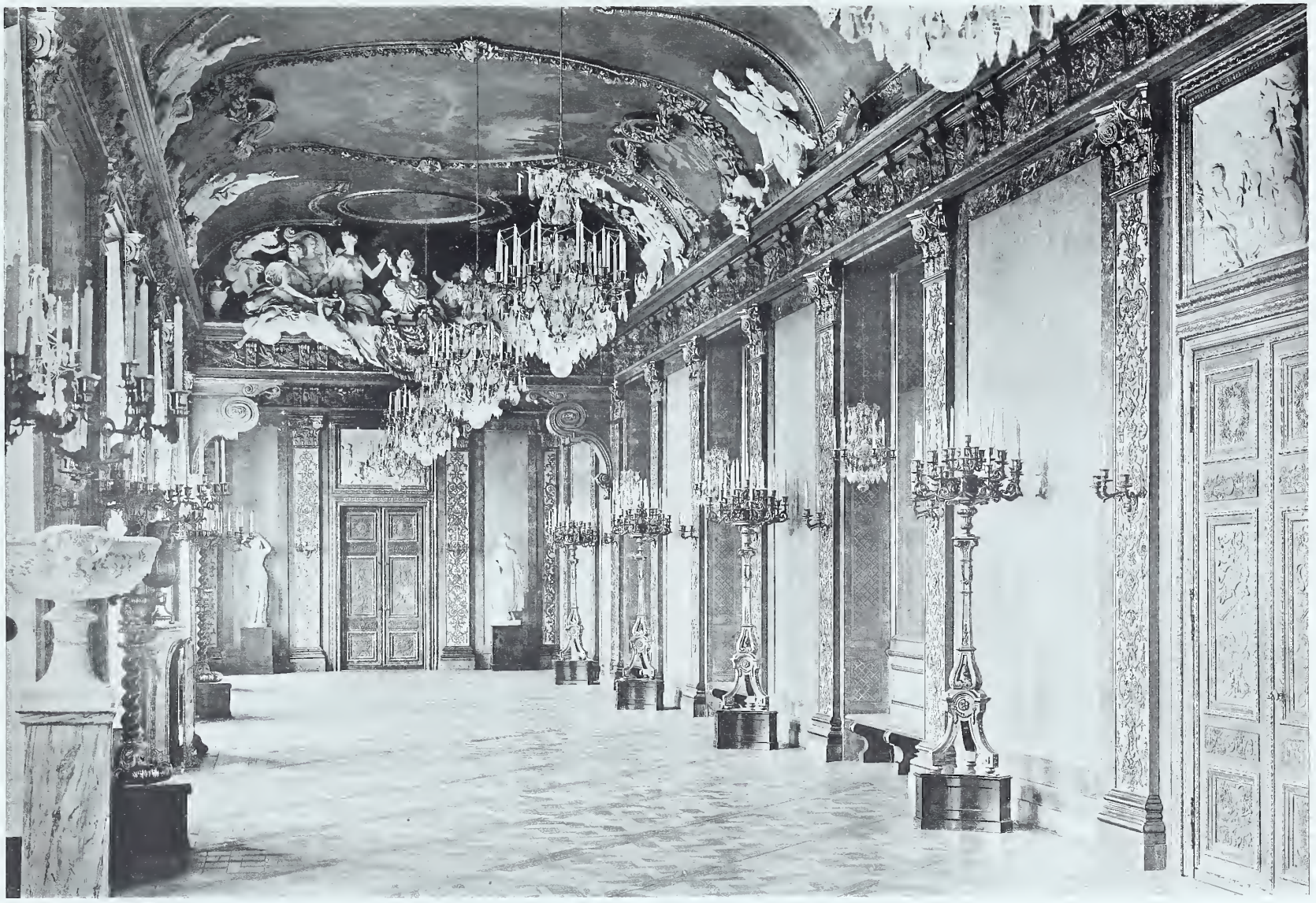

Pl. 92. STOCKHOLMS SLOTT.

STORA GALLERIET.

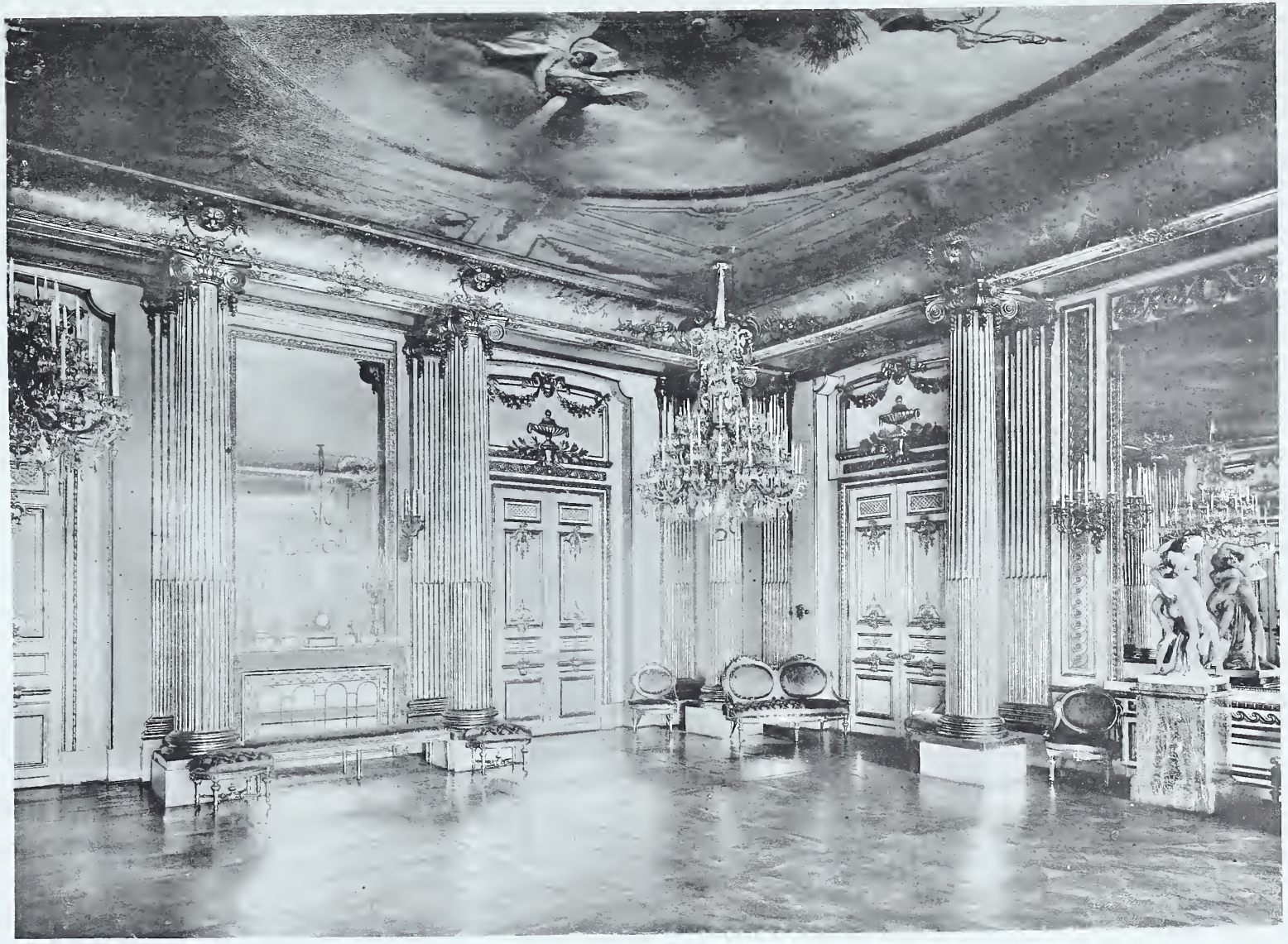

Pl. 93. STOCKHOLMS SLOTT.

PELARSALEN.

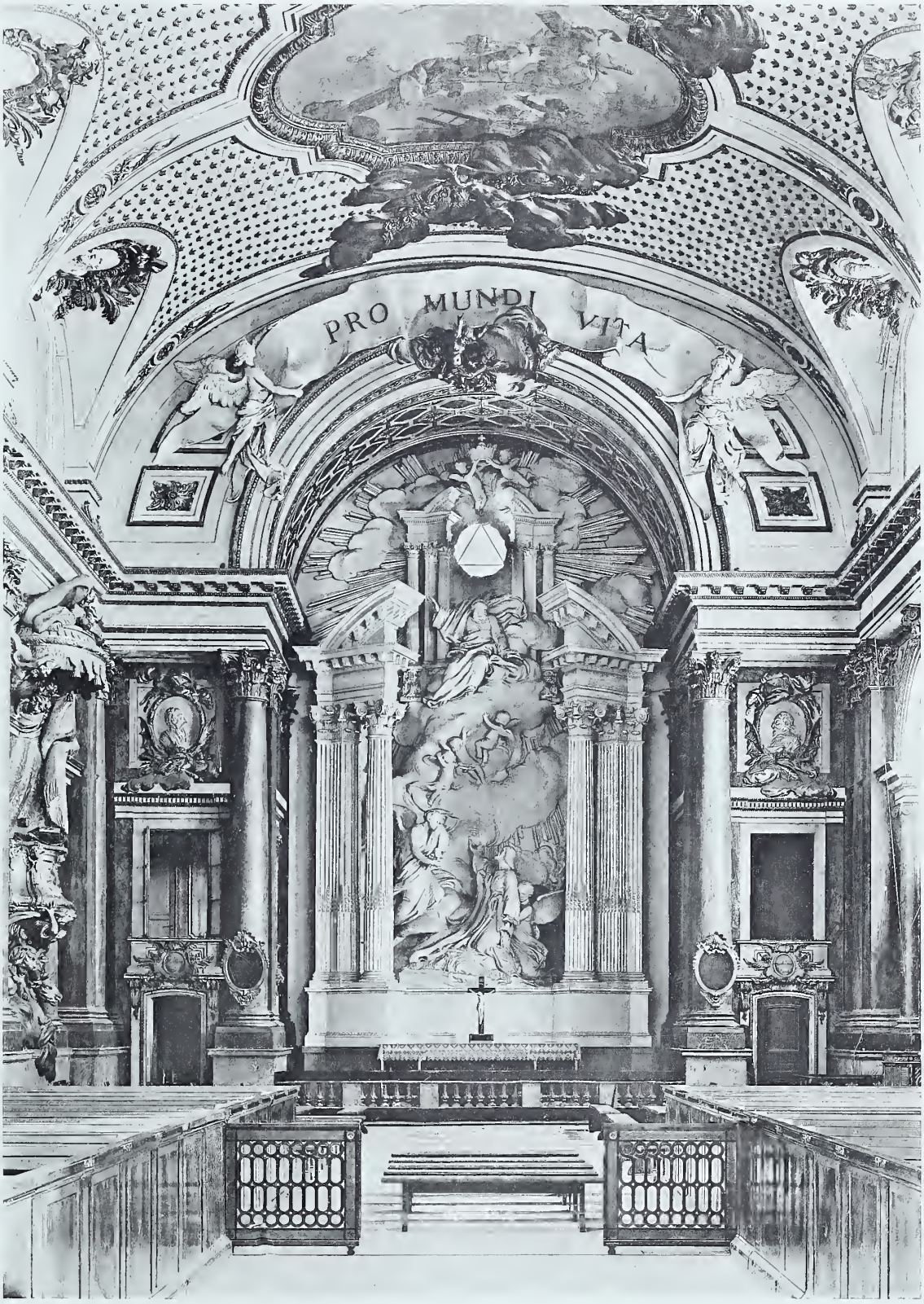

Pl. 94. STOCKHOLMS SLOTT.

SLOTTSKAPELLET, ÖSTRA DELEN.

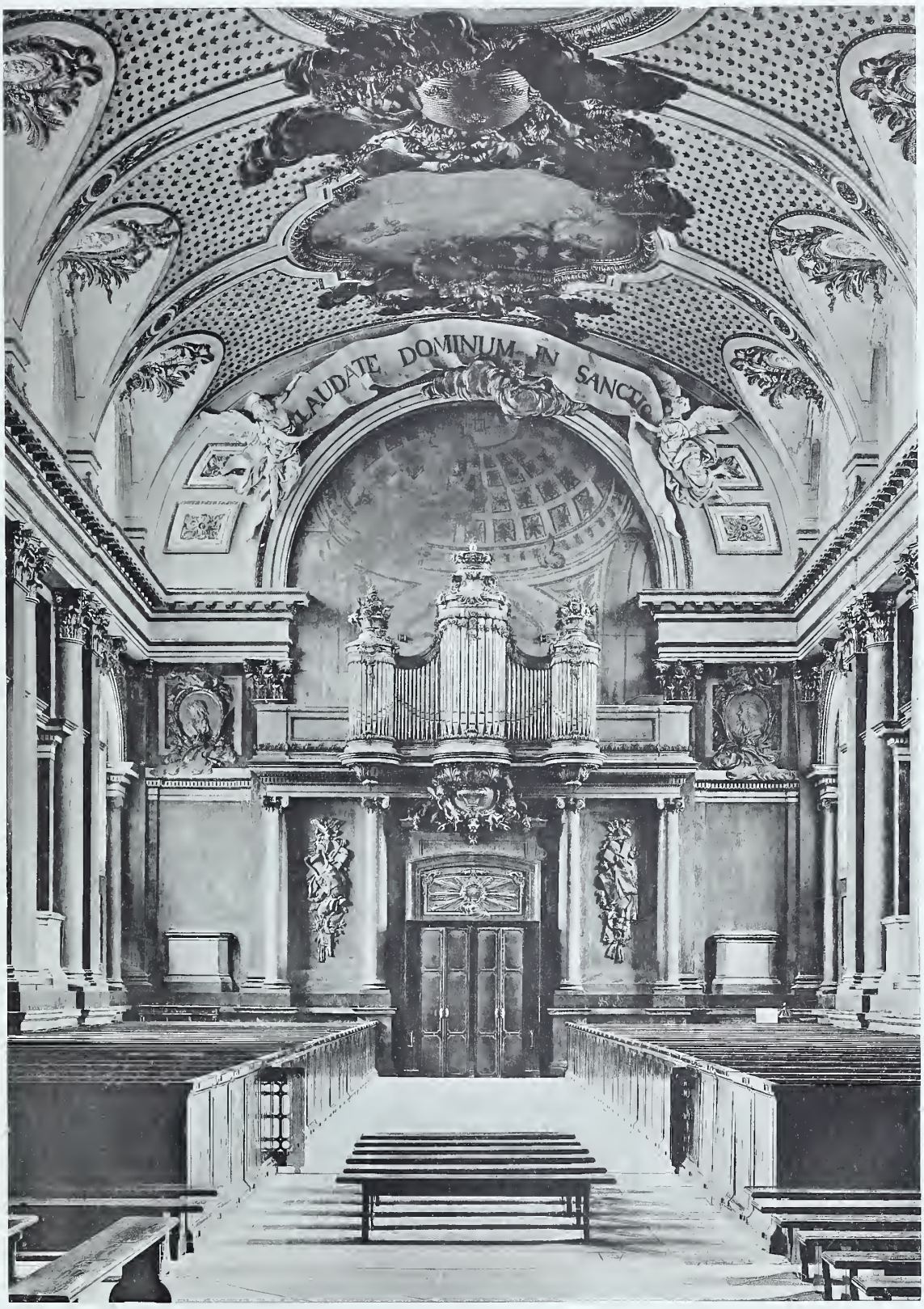

Pl. 95. STOCKHOLMS SLOTT.

SLOTTSKAPELLET, VÄSTRA DELEN.

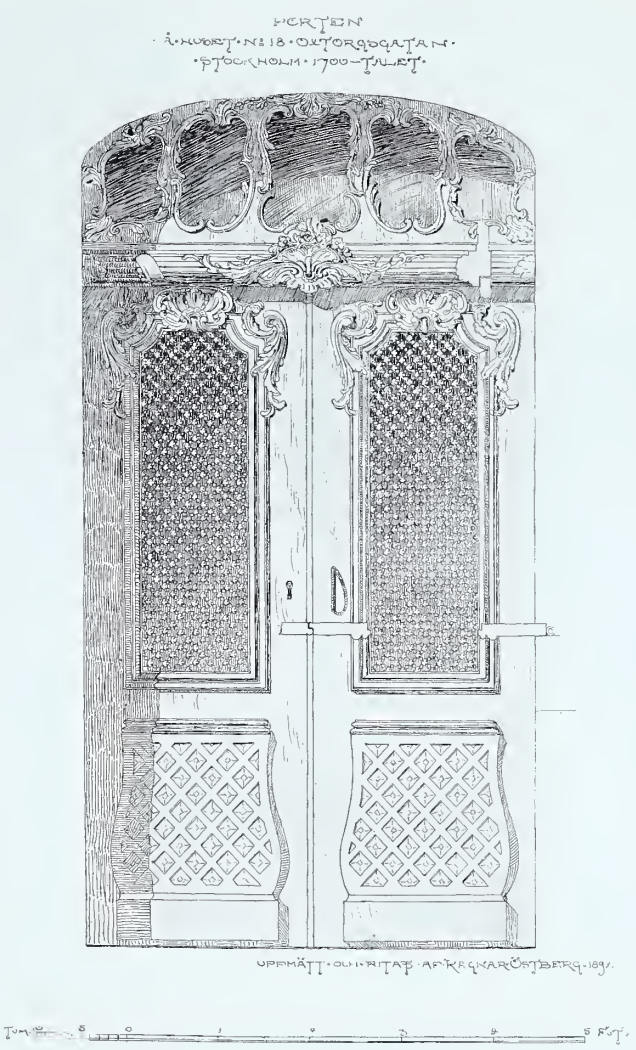

PL. 96. DÖRRAR I ROKOKOSTIL, STOCKHOLM.

(OXTORGSGATAN 18, STORA NYGATAN 22).

PL. 97. DROTTNINGHOLM, UPPLAND.

KINA SLOTT.

Pl. 98. DROTTNINGHOLM, Uppland.

SALONG I KINA SLOTT.

ORNÄSSTUGAN, DALARNE.

PL. 99. BJÖRKVIK, ÖSTERGÖTLAND.

FATBUREN.

(KOPIA PÅ SKANSEN, STOCKHOLM.)

PL. 100. HÄLLESTAD, ÖSTERGÖTLAND.

KLOCKSTAPEL

(NU PÅ SKANSEN, STOCKHOLM.)

HÅSJÖ, JÄMTLAND.

KLOCKSTAPEL

(KOPIA PÅ SKANSEN, STOCKHOLM.)

GETTY RESEARCH INSTITUTE
3 3125 01421 2662